

ACTA NUMISMÀTICA 46

2016

ACTA NUMISMÀTICA 46

DIRECTOR: *Miquel de CRUSAFONT*

REDACTORS: *Jaume BOADA*
Rosend CASANOVA
Manuel GARCÍA GARRIDO
Xaxier JORBA
Xavier SANAHUJA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA 2016

Acta Numismàtica és una revista periòdica de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) que acull treballs de recerca en els camps de la numismàtica, la història de la moneda i la medallística, en el sentit més ampli. És oberta als socis de l'entitat i a tots els estudiosos que ens trametin els seus treballs complint les normes que s'especifiquen en els criteris d'admissió que consten al final de la revista. Es dirigeix especialment als estudiosos de l'especialitat, als historiadors i, en general, a totes les persones interessades per aquesta branca de la història.

Acta Numismàtica té una periodicitat anyal i fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i la direcció del Dr. Leandre Villaronga. L'any 1979 el Cercle la cedí a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, acabada de crear.

Acta Numismàtica admet articles fins al mes de desembre de l'any anterior al d'edició i dins el mes següent en decideix l'acceptació. La revista ha d'aparèixer abans que acabi l'any d'edició.

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B-43421-1985
ISSN: 0211-8386

COMPOST PER: Vivó i Garrido, disseny gràfic
IMPRIMEIX: Agpograf, SA

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).
Carme, 47, 08001 Barcelona.

REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).
Tel. 937 252 036
Email: miquel.crusafont@gmail.cat

SUMARI

Textos introductoris:

<i>Celebració de la vida de Leandre Villaronga</i> , per M. DE CRUSAFONT	7
<i>Adeu avi, fins sempre</i> , per NÚRIA SELVA VILLARONGA	10
<i>Una il·lusió de pare</i> , per GABRIEL VILLARONGA.....	12
<i>Amics i col·legues opinen sobre L. Villaronga</i>	14
<i>Breu recull sobre el pensament científic de L. Villaronga</i>	18
<i>Joan Vilaret i Monfort (1626-2015)</i> , per XAVIER SANAHUJA	21
<i>L'entorn numismàtic de Joan Vilaret</i> , per JOAN VILARET.....	27
<i>Ramon Ferran i Pagès</i> , per ROSSEND CASANOVA.....	37
<i>Motivacions sobre la medalla i la meua obra</i> , per RAMON FERRAN.....	42

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis

Numismàtics durant l'any 2015 , per XAVIER SANAHUJA	53
--	----

Mon antic

VILLARONGA, Gabriel, <i>Trihemidiòbol arcaic inèdit d'Emporion</i>	65
CHEVILLON, Jean-Albert - BERTAUD, Olivier, <i>Une nouvelle evolution du revers-type d'Emporion pour le début de la période postarchaïque</i>	67
AMELA, Luís, <i>Aristarco de Cólquide (HGC 7 207)</i>	71
GARCÍA GARRIDO, M., <i>Hallazgos de dracmas emporitanas en Bellver de Cerdanya</i>	77
AMELA, Luís, <i>El taller de Toletum, una amonedación tardia de la Carpetania</i>	81

Medieval

BENAGES, Jaume, <i>Sindila, un nou rei visigot</i>	97
FRANCÉS VAÑÓ, David, <i>La taifa eslava de Tortosa (431-452 AH/ 1040-1061 dC) i la seva adscripció hudi. Assaig d'interpretació de la legitimitat a través de la numismàtica</i>	107

CRUSAFONT, Miquel de, <i>Un grup monetari singular dins la sèrie comtal d'Urgell</i>	123
CRUSAFONT, Miquel de, <i>Flori inèdit de Perpinyà amb marca S</i>	127
VALL-LLOSERA, J., <i>Novetats monetàries del Regne de Sicília sota sobirania de la Corona Catalano-Aragonesa</i>	133
CRUSAFONT, Miquel de, <i>El gitó sicilià d'Antoni Carusio, del temps d'Alfons el Magnànim</i>	141
PERFETTO, Simonluca, <i>Salvatore de Ponte, uno dei mastri di zecca che durante il regno di Ferrante batte sesquiducati a nome del Magnánimo e la zecca aragonesa de Fondi (1460-1461)</i>	145

Modern i contemporani

SANAHUJA, Xavier, <i>Les monedes de Puigcerdà dels segles XVI-XVII (1512-1648)</i>	159
GODINHO MIRANDA, J. - SÁEZ SALGADO, J. - CRUSAFONT, M. de, <i>Excepcional peça de cinco ducatonos de Amberes del 1653</i>	185
FORTEA, Vicent, <i>Els escuts valencians de Felip IV, el primer Borbó com a rei foral de València</i>	191
AGUILÓ, Bernat, <i>Els sous falsos de Mallorca (1815-1838)</i>	201
JORBA, Xavier, <i>Les pellofes de la Seu de Vic a partir dels encunyats conservats al Museu Episcopal i a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic</i> ...	213

Medallística

CRUSAFONT, Miquel de, <i>Tres novetats medallístiques</i>	223
BOADA, Jaume, <i>La medalla de l'Exposició Balear de J. Pons</i>	227
CASANOVA, Rossend, <i>Forma, una medalla catalana al París del 1900</i>	235

Troballes i tresors monetaris XXXI

AN-89-Troballa de Campos (Mallorca) per M. de CRUSAFONT	241
AN-90-Tresoret de la Franja, per M. de CRUSAFONT	243

Recensions bibliogràfiques	259
---	-----

Publicacions de la SCEN	283
--------------------------------------	-----

Indicacions als autors	287
-------------------------------------	-----

Textos introductoris

in memoriam

LEANDRE VILLARONGA I GARRIGA

JOAN VILARET I MONFORT

RAMON FERRAN I PAGÈS

Celebració de la vida de Leandre Villaronga

Leandre Villaronga i Garriga (Barcelona, 1919-2015) és, per a tota la gent de la nostra especialitat, un gran investigador, un gran innovador i un gran mestre. També ha estat tenaç, actiu, impulsor d'iniciatives i generós. Per a nosaltres, és a dir, per a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, és encara més que tot això. És a ell, efectivament, a qui devem el principal impuls que l'any 1971 introduïa en el context de les publicacions regulars estudioses del nostre país una *Acta Numismàtica* que ha merescut tots els elogis dels investigadors d'arreu del món. I també fou, gràcies al seu art, habilitat i capacitat persuasiva, que l'any 1979 s'iniciava a l'Institut d'Estudis Catalans la nostra societat. Una societat que no hauria estat possible sense l'estímul a la recerca que va significar la seva labor i perseverança i el fet de disposar, amb l'*Acta Numismàtica*, d'un lloc on publicar que fou el germen, en definitiva, de l'escola catalana d'estudiosos de la història de la moneda, feta amb rigor, equanimitat i voluntat d'aprendre i de difondre. La podem anomenar, sens punt d'exageració, l'Escola Villaronga.

En intentar explicar ara qui és i com és el nostre mestre, me n'adono que el seu cas, com el d'altres catalans del seu tremp, no te parió. Faig una ullada panoràmica en el món de la nostra especialitat i, certament, hi veig grans figures, però totes varen fer una vida "normal". Eren professors universitaris, conservadors de museus, persones adscrites a centres de recerca, naturalment amb el seu sou, els seus equipaments en el camp estudiós i, en arribar el moment, la seva jubilació. Més grans, més importants o més de segona fila, al llarg de la seva vida varen fer la seva feina amb l'excel·lència que es vulgui però amb no gaire diferència de condicions que la d'un tècnic assalariat o un mestre de primària. Villaronga ha fet tota la seva labor sense res de tot això. Cada dia, començant a hores gairebé nocturnes, Villaronga ha anat complint, al llarg de tota la seva vida, el seu jornal en una altra feina que res tenia a veure amb la seva recerca. I quan havia acabat aquesta feina, feia el seu segon jornal com a investigador. El comparo ara amb molts investigadors instal·lats en la normalitat, que deixen com a migrada herència a la posteritat un o dos llibres i algunes desenes d'articles, des-

prés de tota una vida de dedicació. Villaronga, tot i la precarietat de les condicions en què ha hagut de fer la seva recerca, ens ha deixat 30 llibres, 262 articles i 848 recensions bibliogràfiques. Tot això, a més, ho ha fet amb senzillesa i fins i tot amb bon humor. Mai no s'ha queixat d'una labor que ha mantingut, malgrat aquestes condicions adverses, gràcies a un tremp i a una tenacitat que, sens exageració, podem qualificar d'heroics.

N'hi ha més. Ha participat en multitud de congressos, ha dirigit els *Simposi de Barcelona*, ha fet totes les conferències que li han estat demanades perquè mai no ha tingut un no i ha estat present en diferents programes internacionals, com el *Survey of Numismatic Research*, la secció bibliogràfica del *Numismàtic Literature* i diferents trobades especialitzades, algunes d'estadística dedicada a la numismàtica, un dels seus camps de recerca en el qual ha estat més universalment admirat. Ha rebut dos cops el premi Conde Garriga de l'Associación Numismática Española i ha estat homenatjat per la Sociedad Ibero-Americana de Estudios Numismáticos de Madrid. Paral·lelament, ha anat fent el seu arxiu de les monedes de l'Edat Antiga de la Península Ibèrica, recopilant dades i fotografies de museus estatals i internacionals i de col·leccions privades, i que arribà a les 60.000 fitxes. Un arxiu que ha cedit sense condicions a tots els investigadors que l'hi han demanat l'accés i als quals sempre ha estat, a més, disposat a orientar, ajudar i animar.

Però això encara no és tot. Villaronga no solament ha treballat, sinó que ho ha fet amb tot el rigor, ha obert nous camins de recerca i sempre ha estat en primera línia en qualsevol innovació. La seva excel·lència com a investigador no ha passat desapercebuda en l'àmbit internacional. Ha rebut els màxims guardons de les societats francesa, anglesa i americana, ha estat membre d'honor de moltes societats, ha estat membre dos cops del consell directiu de la Comissió Internacional de Numismàtica i ha rebut el Doctorat Honoris Causa de la universitat alemanya de Colònia.

Si em giro cap a casa nostra, el contrast és dolorós. Mai no ha rebut cap distinció oficial. En raríssimes ocasions, el seu saber ha estat aprofitat per les universitats catalanes. Si s'hagués fet, els arqueòlegs i els historiadors n'haurien eixit amb uns sòlids i prou útils coneixements sobre unes monedes amb les quals sovint s'hi entrebanquen i que no saben interpretar. Vers l'any 1990, la SCEN es va adreçar a tots els departaments universitaris llavors existents a Catalunya per oferir-los els seus serveis. Només un d'ells va contestar, i ho féu amb evasives. Quan una munió d'estudiosos, entre ells diferents professors universitaris, va fer la petició formal a la Secció Històrico-Arqueològica perquè Villaronga fos elegit membre de l'Institut, aquesta es negà i ni tan sols va valorar-ho (si ho hagués fet, amb quins arguments li hauria pogut negar aquest reconeixement?), amb el trist pretext que el reglament obligava que la candidatura la presentessin altres membres.

He manllevat dels anglesos el títol d'aquesta nota. El va emprar la Universitat de Cambridge arran de la mort del professor Grierson i em va semblar molt adient per a qualsevol home com ell, és a dir, amb una vida tan plena i fructífera.

En aquesta ocasió, la SCEN, tan directament filla de les actuacions de Leandre Villaronga, no es podia limitar a una nota de condol i és per això que hem elaborat aquest petit dossier.

Voldria acabar aquest text amb el parlament que vaig fer amb motiu del seu comiat i que vol expressar aquesta evidència de la continuïtat de la vida d'un home i d'un investigador, malgrat que ja ens hagi deixat:

“Estimat Leandre, estimat mestre, estimat amic:

Les tendències de cada persona es conjuguen amb les circumstàncies que ens envolten i fan que l'ànima i la vida de cadascú no sigui uniforme, lineal, sinó que tingui diferents facetes, dimensions diverses. Aquest fet es dona encara més quan som davant d'una persona com tu, intel·ligent, activa i sensible.

Hi ha en tu una dimensió familiar que has servit amb tota fidelitat. Una altra d'empresari, ben segur no triada, però menada amb tota la responsabilitat, perquè una de les teves característiques més marcades era aquesta capacitat de sentir-te responsable, que exercies amb la mateixa naturalitat amb què respiraves. Encara hi trobem el vessant d'home sensible a l'art i a la cultura i, finalment, aquella dimensió de la qual em toca parlar a mi. Em refereixo al teu punt fort d'estudis, d'investigadors i de mestre.

Parlo, doncs, en nom i representació d'aquesta immensa constel·lació d'amics i deixebles que hem tingut la sort de compartir recerca amb un mestre com tu i agraeixo molt a la teva família que m'hagi permès d'assumir aquesta representació.

Ets un home obert, preparat, rigorós en el teu treball, obert a totes les innovacions i prou intel·ligent com per a crear-ne de noves. Ets també el mestre generós que no compta el temps que perd per a exercir com a tal i que cedeix sense cap recança el seu esforç a tots els que en tenen necessitat, a tots els que t'ho demanen.

Ets ben viu en la teva obra immensa, en la teva projecció, en els llibres, articles i recensions exemplars que has escrit. Però també vius i viuràs sempre en el cor dels teus nombrosos deixebles i amics i de totes aquelles persones que han tingut el privilegi de compartir amb tu uns anys i una companyia sincera, oberta i, per damunt de tot, extremadament generosa.

És per tot això que no crec que calgui ara parlar de comiat. La teva ànima es perpetua, és clar, en els teus fills i néts, volguts i estimats. En aquesta família que sempre t'ha donat el seu suport i que ha tingut el coratge i l'abnegació de sostenir-te en aquesta darrera etapa dura i difícil de la teva vida. I també es perpetua en la teva obra i en els teus amics i deixebles.

No és, doncs, l'hora del comiat sinó, més aviat, el moment de celebrar la bella arquitectura de les teves actuacions i vivències. D'una vida plena, potent, aprofitada, compartida, solidària, serena i sàvia.”

M. de Crusafont

Adéu avi, fins sempre

En primer lloc, vull donar-vos les gràcies a tots els que heu vingut avui aquí a acomiadar el meu avi. Intentaré ser breu, però m'agradaria dedicar unes paraules senzilles i sobretot familiars a l'avi, en nom de tota la família, en nom de l'àvia, dels fills, dels néts i, per què no, també dels besnéts.

Fa 36 anys que conec el meu avi; he tingut la sort de poder-lo gaudir, per tant, molts anys. Penso que tenir un avi tant savi és un privilegi que pocs hauran tingut.

Hem passat etapes molt diferents que, potser, es podrien resumir en tres:

La primera etapa, quan érem petits. L'avi hi era, però no hi era perquè treballava molt. En el fons, tenia dues feines: la de la fàbrica de passamaneria familiar i la de la seva vertadera passió, la numismàtica. Quan acabava de dinar, feia la migdiada i després s'escapava al seu racó amb l'ordinador a escriure sobre monedes i tresors, a retallar fotos de monedes i a fer fitxes. Aquest és el meu record de quan era petita. Fa uns anys, vas fer un escrit titulat “Records numismàtics” i ens el vas dedicar als néts. Ahir el vaig tornar a llegir. En el seu dia, ja et vaig dir que m'hauria agradat més si hagués tingut un caire més familiar i no tan científic, encara que tothom que et coneix o entén de numismàtica et reconeix com a inventor i pioner. I m'agradaria citar una de les últimes frases:

“En no dedicar-me professionalment a la numismàtica, no he pres el lloc a ningú, ni he privat l'accés a cap situació. Això m'haurà fet ben vist per molts.”

Ho lleigeixo amb un somriure, perquè no sé què hagués pogut passar si t'hi haguessis dedicat professionalment, a la numismàtica; penso, i el Dr. Crusafont ho podrà corroborar, que la teva tasca ha estat molt important per a la numismàtica.

També m'agradava quan estàvem a Argentona a l'estiu i, de bon matí, anava a buscar la coca. Com ens ha agradat sempre llevar-nos amb aquella coca de forn

de pa que ens esperava! Allà sempre anàvem a veure les tortugues i a donar-les de menjar. Omplíem el gerro d'aigua ben fresca del porxo. I ningú el guanyava mai menjant. Quan l'àvia havia acabat de servir tothom, ell ja s'ho havia acabat tot i esperava amb impaciència el segon plat. Recordo uns estius molt feliços amb els meus avis! Això sí, i cal remarcar-ho, qui ens cuidava era la meva àvia, la persona que s'encarregava de la casa i dels seus fills i néts.

Un cop l'any, però, l'avi ens portava al zoo al meu germà i a mi, i ho recordo com una de les coses que m'agradava fer, i no perquè anéssim al zoo, els animals mai no m'han agradat gaire, sinó perquè hi anàvem amb l'avi! Tot un esdeveniment. També compartíem la visió de sèries, sobretot de TV3, ens encantaven i hi estàvem enganxats. Això sí, si un dia nosaltres ens ho perdíem i l'avi ho havia vist, ens deia, passen tantes coses... I no ens explicava res.

La segona etapa, quan jo ja no era una nena. L'avi, sempre que ho recordo, havia tingut ordinador, Macs en particular. Va arribar, però, l'època de les consultes informàtiques. Des dels 80 i una mica fins als 90 anys, l'avi es dedicava a seguir escrivint els seus llibres amb l'ordinador i jo l'ajudava a resoldre dubtes d'usuari avançat, a enregistrar-li els arxius en un cd, a ensenyar-li com retocar les fotos de les monedes amb el Photoshop, a utilitzar el Word i l'Excel. Ell es comprava llibres dels programes, i sovint m'avançava els seus descobriments. Això ens va unir bastant, ens va fer estar propers durant uns anys.

També compartíem l'afició pels llibres de misteri, assassins i intriga. Però també destaco l'afinitat pels vins blancs de Rueda i, sobretot, els Sauternes. L'avi, a pesar del seu caràcter tossut i, a vegades, fins i tot esquerp, ens va ensenyar la seva generositat i la seva sensibilitat. Ens va ensenyar a reunir-nos sovint al voltant d'una taula per celebrar el sant o l'aniversari de qui correspongués. Ens va ensenyar, doncs, a estimar-nos i a formar part de la seva família, de la qual ell sempre ha estat el patriarca. A tots els néts ens has fet d'avi, però especialment a l'Omar li has fet pràcticament de pare.

L'etapa última, l'etapa més dura, la del silenci o les poques paraules, del cansament, de l'envelliment, d'aquests últims anys, en què l'edat el va fer començar a abandonar paulatinament l'ordinador, la lectura i les altres aficions que l'havien mantingut amb el cap clar tants anys. La seva obsessió per saber l'hora que era i la temperatura que hi havia tant a l'interior de casa com a l'exterior. I el no voler sortir més de casa, que jo mai vaig arribar a entendre. Per això, avui puc dir que has marxat en pau, després de fer tot el que havies de fer.

M'agradaria acabar llegint unes paraules que va escriure l'avi l'any 2009:

He viscut 89 anys, he tingut quatre fills i tinc sis néts, he escrit més d'un llibre i he plantat l'arbre de la dita popular:

He publicat 24 llibres, tinc registrats uns 300 articles, passant les recensions de les 300. Són 55 anys de dedicació a la numismàtica. L'Acta Numismàtica ha

*fet els 36 anys i la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 27.
I ara, a esperar poder continuar fent feina fins que Déu vulgui.*

Ara sí, adéu avi, fins sempre! T'estimem i no t'oblidarem! Descansa en pau.

La teva néta,
Núria Selva Villaronga

20 de juliol de 2015

Una il·lusió de pare

M'agradaria fer un breu esment de la figura del meu pare com a numismàtic i, molt en concret, en l'aspecte de la seva relació amb mi. Cal dir que l'apropament a aquesta especialitat històrica fou molt diferent en el seu cas i en el meu. Tot i que el meu pare sempre havia estat interessat per l'arqueologia, la seva entrada, en concret, a la numismàtica es va esdevenir fortuïtament quan trobà en el camp una moneda ibèrica. El meu cas va ésser ben diferent. Jo ja vaig viure immers en un ambient numismàtic marcat, és clar, per l'activitat investigadora del meu pare.

Únic noi entre els fills de la família i havent ja les meves germanes, més grans que jo, emprès altres camins, era molt normal que el meu pare tingués la legítima il·lusió que jo fos el seu continuador. D'una banda, en l'activitat professional i, de l'altra, per què no, en la numismàtica.

Val a dir que, en l'aspecte professional, ho va tenir relativament fàcil. Després de diverses generacions, la indústria creada des de tant de temps enrere formava ja part, podríem dir, de l'ADN familiar. No em vaig qüestionar gaire, doncs, aquest camí que semblava lògic i, després de fer uns estudis d'enginyeria, em vaig incorporar a la indústria familiar.

Pel que fa a la numismàtica, cert és que el meu pare gaudia de totes les formes de l'art i de la cultura, i que podia lògicament esperar que aquesta sensibilitat també es desvetllés en mi, però ja era més difícil que justament m'afeccionés

a la numismàtica. Hi havia, doncs, en la seva ment aquesta il·lusió, però no era persona per a pressionar-me en aquest sentit, com tampoc no ho va fer pel que fa a la meva dedicació professional. Va optar, doncs, d'alguna manera, per la seducció, tot regalant-me als 8 o 9 anys un nombrós lot de monedes, que a mi de seguida em varen encuriosir. Al Nadal següent, i amb els diners que em va donar el meu avi, ja em vaig poder comprar el meu primer denari romà. De segur que el meu pare degué tenir una gran alegria.

Cautelosament, podríem dir que des de lluny, anava observant l'evolució de la meva afecció. En les dedicatòries que em feia de cada llibre que anava publicant, m'hi va anar deixant anar uns "missatges" que, amb molt de compte, procuraven orientar el meu futur.

Recordo que quan va publicar el seu *Les monedes ibèriques de Tàrraco* (Tarragona, 1983), m'hi va escriure la dedicatòria següent: "A Gabriel, perquè li ajudi a passar del camp romà a l'ibèric. Octubre 1983". Jo aleshores tenia 20 anys i ja en feia 11 que col·leccionava monedes seguint la il·lusió empesa pel meu pare, però com que ell col·leccionava sobretot ibèric, jo m'havia decantat més aviat cap a la moneda romana. Era una manera de no coincidir tant i, a més, la moneda romana era més assequible econòmicament. No va passar gaire temps perquè em convencés i vaig passar a cercar especialment moneda ibèrica, sens deixar del tot, però, la meva passió inicial per la moneda romana.

Posteriorment, i arran de la publicació d'una de les seves principals obres de referència, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem* (Madrid, 1994), em deia: "A Gabriel, amb el desig i l'esperança del seu pas del col·leccionisme a la recerca, 3.3.94". Jo era llavors un col·leccionista molt apassionat, tant o més que ell, i ja tenia 31 anys, però mai havia seguit els seus passos en el món de la investigació numismàtica. De fet, des d'aquell moment només he publicat quatre articles de numismàtica, inclòs el que presento ara aquí, però vaig intentar de col·laborar amb tots els meus coneixements en la seva darrera gran obra, *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula* (Barcelona, 2011), tant per ajudar-lo, ja que ell era ja molt gran, com per fer mínimament realitat els seus desitjos.

A la dedicatòria d'aquest darrer llibre, hi deia: "A Gabriel, fill i numismàtic, que ha col·laborat en aquesta edició. Nadal 2011". El meu pare va ésser plenament conscient, malgrat la seva edat, del molt de temps que jo havia dedicat a consultar i revisar una i altra vegada en aquell immens arxiu, fruit de tota una vida, que tenia al seu despatx, a fi de millorar o polir en tot el que pogués la seva obra.

L'última dedicatòria que tinc d'ell la va escriure arran de la publicació del volum V de la sèrie de volums de l'*Obra Numismàtica Esparsa* (Barcelona, 2014). Em deia: "A Gabriel, fidel continuador 20/6/2014". D'alguna manera, ja s'havia convençut que la seva il·lusió havia esdevingut una realitat.

Em sabia greu de trencar aquesta il·lusió, encara que no estigui pas gens segur d'arribar a ésser mai un veritable investigador numismàtic. Si més no, el petit treball que he redactat per aquest volum d'aquella *Acta Numismàtica* que ell va crear amb tant d'esforç l'any 1971, vol demostrar que el segueixo escoltant i que desitjo que pugui sentir-se orgullós de mi.

Gabriel Villaronga

Amics i col·legues opinen sobre L. Villaronga

—“L’oeuvre numismatique édifíée par L. Villaronga est considérable et polymorphe. Un des grands apports du savant catalan a certainement été d’avoir beaucoup ouvré en faveur de l’emploi de la statistique dans le champ des études numismatiques. Ses écrits en ce sens sont nombreux” (F. De Calatay, Bibliothèque Royale de Belgique, *AN* 21/23, p. 31, 1993)

—“Des de l’inici, els seus treballs es poden qualificar de metòdics i innovadors, qualitats aquestes que adquireixen una major vàlua si tenim en compte que, en aquelles dates, la investigació numismàtica es trobava en una fase poc expansiva i sense referències clares”. “No hi ha cap mena de dubte que el progrés i la renovació dels estudis numismàtics a la Península Ibèrica, en gran mesura, es deuen a la tasca efectuada pel Dr. Leandre Villaronga. Volem destacar dos aspectes: el primer d’ells es refereix a la seua producció científica, sempre a l’avantguarda metodològica, amb la qual s’han anat assentant bona part de les bases de l’ordenació actual de la numismàtica antiga de la Península Ibèrica. El segon aspecte, no menys important, ha estat i continua estant, l’estímul i la passió per la numismàtica que ha sabut transmetre i la seva disposició a facilitar als investigadors la valuosa informació que allotgen els seus cèlebres fitxers” (P. P. Ripollès, Universitat de València, *AN* 21/23, p. 17 i 117, 1993).

—“Leandre Villaronga es un científico que ha contribuido de manera extraordinaria al avance de la numismática hispánica, desde luego con sus publicacio-

nes, pero también con su apoyo y ayuda a los estudiosos que necesitaran de sus consejos o de sus archivos, siendo ya proverbial su generosidad en este campo. Mi deuda con él es amplia por ambas cuestiones...” (M^a. Paz García-Bellido, CSIC, *AN* 21/23, p. 167, 1993).

–“L’any 1972, Leandre Villaronga passava per Cervera, visitava el museu de la ciutat i deixava la seva targeta. Abans de lliurar-la, hi escriví unes línies amb les quals amablement convidava el desconegut (i, en aquell moment, absent) conservador del museu cerverí que col·laborés amb algun escrit en una publicació recentment apareguda: *Acta Numismàtica*. D’aquesta manera tan senzilla, el senyor Villaronga em convertí en un estudiós de la moneda” (J. M^a. Llobet i Portella, Universitat a Distància, Cervera, *AN* 21/23, p. 593, 1993).

–“És indubtable que gràcies a Leandre Villaronga s’ha produït una posada al dia en rigor, metodologia i fins i tot en criteris. L’obertura a l’àmplia constel·lació internacional, l’aprofundiment en els nous mètodes d’anàlisi, singularment en l’estadística, l’aplec pacient de milenars d’informacions esparses, serien alguns exemples prou coneguts de l’abast de la seva actuació” (M. Crusafont, *SCEN*, *AN* 21/23, p. 11, 1993).

–“Tota aquesta tasca ingent de recerca, de mestratge i de publicació de resultats ha estat realitzada per Leandre Villaronga sense suport, ajut ni retribució de cal mena. Ell tampoc espera mai el reconeixement públic, ni els guardons que tan merescudament se li han atorgat. El seu treball ha estat guiat només per un veritable esperit científic” (A. M. Balaguer, *SCEN*, *AN* 21/23, p. 15, 1993).

–“Dec a Leandre Villaronga, no tant sols l’essencial del que jo sé sobre la moneda ibèrica, sinó també intercanvis permanents a Barcelona o en altres llocs” (J. C. Richard, Centre National de la Recherche Scientifique, França, *AN* 40, 2010, p. 8, 2010).

–Metodológicamente, Leandre Villaronga rompió con la prolongada tradición historicista descriptiva que había arrancado para la numismática ibérica en el siglo XIX y que se mantuvo hasta bien entrado el siglo XX. Sus trabajos marcaron, desde el comienzo, una brusca ruptura con lo precedente. Más allá de sus incuestionables logros científicos, sus aportaciones son el fruto de una entrega vocacional que se percibe en cada uno de sus trabajos. A ello se ha sumado un profundo esfuerzo personal, que le ha proporcionado el reconocimiento que sólo se obtiene como fruto de una intensa dedicación a estos menesteres”. “Otra circunstancia merece un elogio particular. Me refiero al hecho de que sus trabajos

se han realizado al margen de las élites académicas. Se trata de un caso donde se ha producido una inversión de los papeles tradicionales, ya que Leandre Villaronga ha sido, en el ámbito numismático, un maestro para universitarios y centros de investigación. El mundo académico se rindió a su obra al concederle el doctorado honoris causa por la Universidad de Colonia en 1987, señalando con ello a un gigante de su especialidad” (Manuel Gozalbes, Museu de Prehistòria de València, *AN* 44, p. 6, 2014).

–“...ens queda el consol de què ha viscut intensament. Deixa un gran buit, ja que era com un pare per a mi, que ha fet tot el que ha estat en la seva mà en relació a la meua vida. Em sap molt greu...” (P. P. Ripollès, Universitat de València, lletra de condol al seu fill Gabriel, 2015).

–“Reconozco siempre públicamente –y tengo a mis alumnos por testigos de lo que digo en mis clases– que fue el impulsor de la numismática española en la segunda mitad del siglo XX, es decir, de la numismática con una metodología y un enfoque actualizado y no decimonónico. Él ha sido el maestro de la escuela que agrupó una generación que aún trabaja en ello, en la que me cuento. Maestro de quienes aún seguimos también formando nuevos investigadores. Sin su impulso, muy probablemente nos habríamos dedicado a otra cosa o el hoy grupo hispano estaría a la zaga de la investigación europea o no existiría” (Francisca Chaves, Universitat de Sevilla, lletra de condol al seu fill Gabriel, 2015).

–“Toda una vida de pasión por la numismática que le ha hecho merecedor de un lugar en la historia del estudio de la moneda ibérica” (Isabel Rodríguez Casanova, “Panorama Numismático”, *ABC*, 25 de juliol de 2015).

–“... Els anys en què vaig col·laborar amb l’IEC, vaig tenir l’ocasió de tractar-lo amb certa assiduïtat i em va honorar amb la seva amistat. Sempre em va semblar un gran senyor, amabilíssim i molt culte, i no només en el camp de la numismàtica. Però era, sobretot, una bona persona” (Jesús Alturo, Universitat Autònoma de Barcelona, lletra de condol a la família).

–“... Ha sido una persona muy importante para mí. Siempre tan amable, siempre dispuesto a ayudar a otros y que me ha transmitido su gran pasión por la numismática ibérica. Nos conocíamos desde hace más de 45 años. Fue una persona muy grande, y no sólo en el mundo numismático, con un corazón amplio y muy generoso. Tengo muchísima admiración por él... y tantos recuerdos...” (Tristan Hilgarth, lletra de condol al seu fill, 2015).

–“El recordarem com un home erudit i apassionat en l’art” (Artur Ramon, Historiador de l’Art i antiquari, Barcelona, lletra de condol al seu fill).

–“La seva obra comprèn més de tres-cents articles y vint-i-tres llibres dedicats, en la seva major part, a la numismàtica antiga. La seva última obra, *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula* (2011), és un colofó a tot un treball que, de manera exhaustiva i plantejada de forma científica, ofereix l’estudi de la totalitat de les monedes emeses des de les gregues del segle V aC a les barcelonines de l’emperador Màxim Tirà del segle V dC” (Rossend Casanova, SCEN, *La Vanguardia*, 29 de juliol de 2015, p. 27).

–“La numismatique moderne vient de perdre l’un de ses plus grands maitres et il manquera cruellement à notre discipline dont il fut longtemps un pilier essentiel” (Jean Albert Chevillon, President del Groupe Numismatique du Comtat et de Provence, lletra de condol al seu fill).

–“He was the intellectual and scholarly heir to Antonio Vives y Escudero and Aloïs Heiss in the scope of his endeavors and profound individual researches. It was my pleasure and privilege to have been able to meet with this distinguished, generous and courtly man” (Robert X. Hoge, American Numismatic Society, Nova York, *ANS Magazine*, 14/4 2015, p. 64-66).

–“Treballador incansable i estudiós generós, compartint amb tothom totes les dades que podien fer avançar les investigacions numismàtiques. La seva saviesa, el seu bon fer, el seu consell assenyat i la seva obra restarà per sempre i perdurarà d’aquesta manera el seu record perenne” (Jaume Benages, SCEN, *Diari de Tarragona*, 24 d’agost de 2015).

–“Dotat d’una gran intel·ligència natural, aviat es destacà com a innovador metodològic. La circulació monetària, l’estudi de les troballes i, molt especialment, l’ús de mètodes estadístics d’alt nivell, li donaren un gran prestigi internacional” (M. Crusafont, *El Punt Avui*, 16 de novembre de 2015, p. 13).

–“Il n’est pas facile de dire tout ce que la numismatique de la peninsule Ibérique doit à L. Villaronga...dès le debut de ses études avait manifesté une vue large sur la monnaie de tradition grecque ou ibérique en prenant en consideration l’avancement de la science en dehors de son pays. Il s’était mis en relation avec tous les savants étrangers qu’il sollicitait mais auquel il apportait, sans aucun retard ou restriction, les secours de ses connaissances, de ses fichiers et de sa collection de monnaies. Avec Leandre Villaronga la science perd l’un de ses

meilleurs savants, ses correspondants un parfait collaborateur et ses amis un être cher pour qui la fidélité restait une vertu cardinale” (J. C. Richard, CNRS, *Bulletin Numismatique de Bruxelles*, 2015).

—“Mr. Villaronga was a great figure in the numismatic world, as I am sure you know. He worked with extraordinary energy and was able to produce an enormous number of publications. But it wasn’t just their quantity, but also their quality. He really “revolutionized” the study of ancient numismatics in Spain, and really put it on the “numismatic map”, virtually single-handedly” (Andrew Burnett, president Royal Numismatic Society, Londres, lletra de condol al seu fill).

Breu recull sobre el pensament científic de L. Villaronga

—“Hem de publicar totes les troballes, tant de monedes antigues com modernes...”. “Pensem que les nostres idees i teories evolucionaran i passaran; en canvi, el material que oferim en els nostres treballs i, entre ells, principalment el de les troballes, restaran per sempre més...” (*AN III*, Introd., p. 8, 1973).

—“Estem envoltats d’un grup d’universitaris joves, els quals se senten interessats molt profundament per la numismàtica. Ha estat una joia veure-ho i estem plens d’esperança en el futur, que és d’ells i del qual esperem bones anyades” (*AN VIII*, Introd., p. 7, en ocasió del *III Congreso Nacional de Numismática*, fet a Barcelona, 1978).

—“Els estudis històrics actuals, dedicats especialment als aspectes econòmics, han d’aprofitar sens dubte les dades que ofereixen les monedes. Tanmateix, perquè això sigui possible, caldrà construir abans la història monetària. Ja ha arribat l’hora que els numismàtics, que s’havien dedicat excessivament a una numismàtica descriptiva —també necessària d’altra banda— es dediquin a elaborar una història de la moneda” (Pròleg al llibre de M. Crusafont, *Barcelona i la moneda catalana*, p. 10, 1989).

–“La numismàtica ha anat fent cada cop més història. Dels estudis de la numismàtica pura s’ha passat a treure conseqüències històriques fonamentades en les recerques” (*AN* 20, Introd.: “Vint anys d’*Acta Numismàtica*”, p. 9-10, 1990).

–“El nostre objectiu principal és posar a l’abast de l’interessat les nostres monedes antigues, tota la seva problemàtica, presentar-les en el context històric amb comentaris adients i donar la bibliografia perquè tothom pugui arribar al fons de la qüestió (*NAPI*, p. 7, 2004).

–“S’ha publicat molt en aquests darrers temps. Hi ha ganes de dir coses noves que els altres no hagin vist, i això és difícil. Per a trobar coses noves, s’ha de treballar amb materials nous, tenir coneixements i, per què no, intuïció” (*NAPI*, p. 7, 2004).

–“Molts treballs no són res més que comentaris al que han dit els altres, en què s’exposen idees personals que no suposen cap innovació útil” (*NAPI*, p. 7, 2004).

–“La nostra esperança i confiança està en els que seguiran. Els demano i aconsello que acullin la numismàtica a tots els nivells. Que l’estimin com a col·leccionistes, la interpretin com a estudiosos i la difonguin com a mestres” (*NAPI*, p. 7, 2004).

–“L’origen de la moneda respon al fet d’ésser una forma òptima per afrontar les necessitats estatals”. “La funció comercial de la moneda fou, en realitat, una conseqüència posterior. Un exemple molt clar ens el proporciona el món fenici-cartaginès, un dels pobles que va desenvolupar el comerç i que, malgrat tot, no va emetre moneda fins a l’any 410 a.C., dos segles després de la seva invenció. Tot i així, ho va fer per pagar els seus mercenaris a Sicília i no pas per a finalitats comercials” (*NAPI*, p. 10, 2004).

–“Fa anys tinguérem l’esperança i la il·lusió que, amb l’estudi dels patrons de pes de les ciutats gregues, s’arribaria a aclarir la qüestió (del seu origen), però no ha estat així. S’han multiplicat els camins, les teories, i el nostre escepticisme ens ha fet decidir a treballar amb els pesos reals que ens donen les mateixes monedes, tot deixant el problema d’establir la procedència dels patrons usats” (*NAPI*, p. 21, 2004).

–“Molt s’ha parlat del retoc d’encuny, algunes vegades en excés, i és difícil presentar proves evidents de la seva existència”. “En el cas que els encuny fos sin fets per punxons en positiu, en no quedar prou clars i precisos, els detalls po-

drien ésser retocats perquè guanyessin qualitat. Aquest és l'únic cas que podríem acceptar" (*NAPI*, p. 37, 2004)

–“Quan en un estudi numismàtic es parla molt, o solament, d'estil, cal desconfiar dels seus resultats. Hem de tenir present l'estil en tot estudi, però només com a complement, com a auxiliar" (*NAPI*, p. 49, 2004).

–“L'arqueòleg, amb les peces ceràmiques trobades a l'excavació, té uns documents, els ceràmics, i, evidentment, la finalitat dels esmentats objectes és la d'ésser transportats d'un lloc a un altre per tal d'ésser consumits. Molt diferent és la funció de la moneda, que consisteix a circular... i, per tant, els mapes de repartiment d'una cosa i l'altre han d'ésser diferents. A Emporion, l'abundància de ceràmica àtica és important; en canvi, de monedes àtiques no se n'ha trobat cap" (*NAPI*, p. 91, 2004).

–“La qüestió més important per a poder comprendre amb garanties de qualitat els estudis de numismàtica és la informació. De les monedes, de les troballes i de les publicacions" (*AN* 41/42, p. 12, 2012).

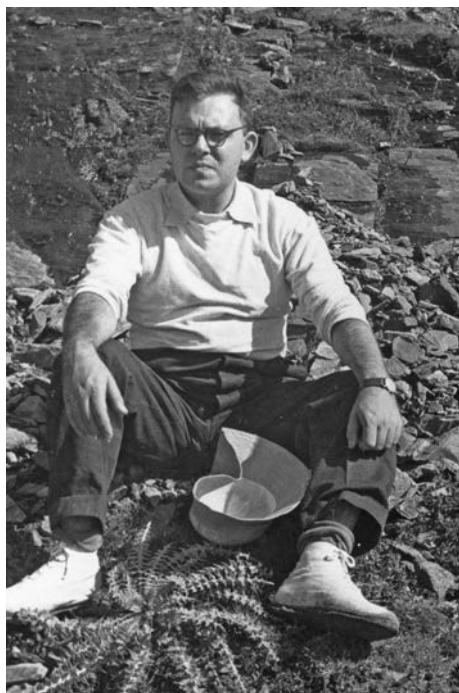
–“Durant deu anys, l'*Acta Numismàtica* va ésser una lluita gairebé en solitari, sempre amb mil precarietats, però, sempre també, podent comptar amb l'ajut d'estudiosos i amics". “La creació de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, dins de l'Institut d'Estudis Catalans, fou, certament, una conseqüència natural de la progressiva creació d'un nucli d'estudiosos a redós de la revista (*AN* 44, p. 16, 2014).

–“Vist el meu itinerari en perspectiva, veig rere meu seixanta anys dedicats a la numismàtica, amb la publicació d'una trentena de llibres, més de tres-cents articles i una xifra prou més alta de ressenyes i recensions. També em satisfà haver ajudat a introduir els estudis estadístics a la numismàtica i, sobretot, poder comptar avui amb un considerable esplet d'estudiosos que mantenen a un nivell excel·lent la tasca de recerca en la nostra especialitat" (*AN* 44, p. 16, 2014).

Joan Vilaret i Monfort (1926-2015)

Joan Vilaret va néixer el 20 de desembre de 1926 a Sant Feliu de Guíxols, d'on era originària la família, tot i que la seva residència habitual la tingué a Barcelona. En esclatar la guerra, la família Vilaret s'instal·là a la ciutat de Montreux (Vaud, Suïssa), arrecerada de les penúries i les injustícies que tenien lloc a Catalunya. Poc abans de la fi de la guerra, es traslladaren a Cadis per a preparar el retorn a casa. Sempre que podia, Joan Vilaret s'enorgullia de les seves quatre estimades ciutats de Barcelona, Montreux, Cadis i Sant Feliu de Guíxols, i també de la vila de Maçanet de Cabrenys, on el seu pare, industrial surer de Sant Feliu de Guíxols, hi havia adquirit el mas Quintà. Aquest mas, admirablement situat, fou també lloc d'estada d'en Joan Vilaret durant una part de l'estiu.

Joan Vilaret va estudiar Dret, però no va exercir mai i, de fet, reconeixia penedir-se de no haver fet estudis de llengües clàssiques. El seu entusiasme pel llatí es complementava amb la dedicació a l'aprenentatge d'altres llengües estrangeres, com l'espanyol, el francès, l'italià i l'alemany, que practicava sempre que podia en els seus continus viatges per Europa i en el gust per la lectura de literatura clàssica. Aquests viatges a l'estranger, que es multiplicaren amb el pas del temps, li servien també per a adquirir monedes per a la seva col·lecció, que era l'afició que l'acompanyà la major part de la seva vida. L'interès per la numismàtica va començar quan feia el servei militar, un dia que, visitant distretament un antiquari, aquest li mostrà uns croats de Ferran el Catòlic. Als anys 40 i 50, la numismàtica era una activitat molt minoritària i desproveïda de cap ajuda a l'abast dels aficionats novells. No existien catàlegs comercials, i els principals llibres sobre el tema, com els de Botet, Salat, Campaner o Heiss, eren exhaurits des de feia dècades. Sense bibliografia, un col·leccionista numismàtic havia de desxifrar ell mateix les monedes que ingressava la col·lecció i, per tant, s'obligava a l'esforç de llegir molts llibres d'història. La manca de bibliografia, com tantes altres mancances que qualsevol persona es podia trobar a la Catalunya del segle XX, es podia resoldre gràcies a l'associacionisme. Vilaret es va fer soci del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona l'any 1953.

Joan Vilaret i Monfort a Núria, el 1953 (esquerra); i celebrant els 73 anys d'existència del Cercle FNB, el desembre de 1997 (dreta).

Josep Andorrà, president de la Secció Numismàtica del Cercle, el cridà a formar part de la Junta l'any 1958, on exercí els càrrecs de vicesecretari, breument entre 1958 i 1960, i bibliotecari, definitivament des de 1961. Assumint aquesta responsabilitat, Joan Vilaret es dedicà sistemàticament, sempre que el pressupost li ho permetia, a enriquir la biblioteca social amb la incorporació tant de llibres clàssics com de novetats acabades de publicar, fins a convertir-la en una de les tres biblioteques numismàtiques consultables de referència obligada a Catalunya. L'entrada de Vilaret a la Junta va coincidir amb l'inici de l'etapa numismàtica daurada de l'entitat, que reaccionà positivament al trasbals de l'escissió que l'any 1955 va optar per fundar una segona associació a Barcelona, l'Asociación Numismática Española. Entre altres actes, la Secció Numismàtica del Cercle va organitzar la 2a Exposició Numismàtica Catalana, el 1963, a Barcelona. Però el gran èxit d'aquell grup d'entusiastes fou la publicació del *Catàleg dels croats de Barcelona, 1285-1706*, d'Antoni Badia. L'obra s'enllestí el 6 de març de 1969 i marcà l'inici de la renaixença de la numismàtica catalana al segle XX, després de moltes dècades de letargia i grisor. El catàleg de Badia fou una obra concebuda com a repertori de peces conegudes, elaborada amb criteri científic i,

sobretot, amb la voluntat de servir d'eina de treball per als investigadors futurs. Malgrat el context hostil, el llibre de Badia es publicà tot ell en català. Poc després, la Secció Numismàtica del Cercle també acordà patrocinar l'edició i el manteniment d'un anuari numismàtic fet en clau catalana. Es tractava de l'*Acta Numismàtica*. El creador i encarregat de dirigir la nova revista fou Leandre Villaronga Garriga, que acabaria sent el principal especialista en la moneda antiga de la Península Ibèrica. El Cercle continuà patrocinant *Acta Numismàtica* en solitari fins al número 8, l'any 1978, i després cedí l'edició a la recentment creada Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Precisament, Joan Vilaret fou un dels 14 membres fundadors de la SCEN, que es reuniren el 31 de gener de 1979 al Palau Dalmau de Barcelona, aleshores seu de l'Institut d'Estudis Catalans.

A part de participar activament en la presa de decisions de la Secció Numismàtica del CFNB, Joan Vilaret, com altres companys seus de la Junta, s'involucrava en tasques de recerca i divulgació numismàtica. Així, al costat d'Antoni Badia i Leandre Villaronga, va recórrer museus, gabinets numismàtics i col·leccions privades, a la recerca de monedes que calia publicar o estudiar: a Barcelona, a Manresa, a Vic, a Perpinyà, etc.

El 1995 fou elegit president de la Secció Numismàtica del Cercle i, en l'exercici del càrrec, va fer possible la segona època de la revista social *L'Ardit* (1987-1992 i 1997-2004), així com la venda en subhasta de la col·lecció Vidal de monedes de Ferran VII, el catàleg de la qual, escrit en català, continua sent un referent monogràfic utilitzat arreu. Ell mateix també publicà alguns estudis d'identificació, catalogació d'espècies monetàries, glosses divulgatives i recensions bibliogràfiques a *Acta Numismàtica* i a *L'Ardit* entre 1971 i 2004. Li agradava escriure i va posar de moda (o es va inventar) conceptes i expressions que han acabat sent falques lingüístiques utilitzades pels numismàtics catalans, com "pirral" per a referir-se als carlins medievals sicilians; o "Pere Terç", per a referir-se al Cerimoniós. El 2005 fou l'encarregat d'escriure la introducció de l'*Acta Numismàtica*, en commemoració del 35è aniversari de la revista originada a la Secció Numismàtica del Cercle.

La seva darrera gran aparició pública fou el 15 de desembre de 2009 quan, amb vuitanta-tres anys, acceptà ser el presentador del llibre de Miquel Crusafont *Catàleg General de la Moneda Catalana*. Era el seu tema i no volgué deixar escapar l'ocasió de deixar-ne testimoni, malgrat ser prou conscient d'haver entrat en el declivi propi de l'edat.

La seva col·lecció numismàtica, inicialment sense límits geogràfics ni temporals, s'acabà especialitzant en l'època medieval. Sempre va tenir la seva col·lecció a disposició d'investigadors, amics o desconeguts. Sense reserves ni condicions. Aquesta disponibilitat, que és habitual en la major part de col·leccionistes, en ell encara era més normal perquè era una persona expressament de-

dicada a fer el bé al proïsme. Ell ho justificava per les seves arrelades conviccions cristianes, però per a un observador imparcial, la seva manera de fer el bé, més que fruit d'una convicció adquirida, semblava el lògic desenllaç d'una qualitat innata.

RECULL D'ESCRITS NUMISMÀTICS DE JOAN VILARET

Identificació de monedes

- 1951: "Las monedas locales de S. Feliu de Guixols", a *Anales Guixolenses 1951*, Sant Feliu de Guíxols.
- 1963: "Una peça poc coneguda del numerari barceloní", a *II Exposición de Numismática Catalana*, Barcelona, CFNB, p. 12-14.
- 1971: "Les monedes de Solsona", a *Acta Numismàtica* 1, Barcelona, p. 157-162.
- 1973: "Els Ardits barcelonins de Felip terç (1621-1641 i 1652-1665)", a *Acta Numismàtica* 3, Barcelona, p. 247-250.
- 1974: "Els Diners de Vic de 1611", a *Acta Numismàtica* 4, Barcelona, p. 289-295.
- 1976: "Una Troballa numismàtica de l'època sertoriana a l'Empordà", a *Acta Numismàtica* 6, Barcelona, p. 47-60.
- 1978: "Els òbols barcelonins de Pere Terç", a *Acta Numismàtica* 8, Barcelona, p. 199-206.
- 1980: "Un Dobler mallorquí de Lluís I", a *Acta Numismàtica* 10, Barcelona, p. 161-163.
- 1981: "L'ardit barceloní de l'any 1635", a *Acta Numismàtica* 11, Barcelona, p. 217-218.
- 1982: "Els diners barcelonins del segle XVII", a *Acta Numismàtica* 12, Barcelona, p. 195-200.
- 1983: "Les monedes de cooperativa de Sant Feliu de Guíxols", *Estudis del Baix Empordà* 2, p. 365-375.
- 1983: "Confirmació d'un mig croat de Pere el Gran", a *Acta Numismàtica* 13, Barcelona, p. 177-180.
- 1984: "L'òbol de Rosselló de Joan II", a *Acta Numismàtica* 14, Barcelona, p. 223-225.
- 1985: "El diner de Barcelona de 1625", a *Acta Numismàtica* 15, Barcelona, p. 223-224.
- 1987: [amb Lluís Esteva i Cruañas] "Monedes anteriors al segle V D.C. trobades a Sant Feliu de Guíxols i a les seves rodalies", a *Estudis del Baix Empordà* 6, Sant Feliu de Guíxols, p. 103-117.

- 1989: “Medalla commemorativa”, a *L'Ardit* 4, p. 140.
 1991: “Una moneda de la Jonquera”, a *L'Ardit* 8, p. 27-28.
 2001: “Ampliació de la llista de les monedes de cooperativa de Sant Feliu de Guíxols”, a *L'Ardit* 16, p. 30-32.

Divulgació i assaig

- 1990: “A la riba del Roine”, a *L'Ardit* 5, p. 177-178.
 1990: “Dola”, a *L'Ardit* 6, p. 215-217.
 1991: “Florins”, a *L'Ardit* 7, p. 19-20.
 1992: “Marcel II”, a *L'Ardit* 9, p. 17-18.
 2000: “A la riba del Roine, altra vegada”, a *L'Ardit* 13, p. 28-30.
 2000: “La curiosa numismàtica de Carles X cardenal de Borbó”, a *L'Ardit* 14, p. 1-22.
 2001: “Francesc I o Francesc II?”, a *L'Ardit* 15, p. 24-26.
 2002: “De la riba del Roine al Baix Camp”, a *L'Ardit* 17, p. 33-35.

Recensions bibliogràfiques

- 1987: “HENRY COHEN, Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées médailles imperiales, Paris-Londres, 1880-1892”, a *Cercle* 1, p. 9-10.
 1988: “H. ENNO VAN GELDER / MARCEL HOC, Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols, 1434-1713, Amsterdam, 1960,” a *Cercle* 2, p. 40-41.
 1988: “FRANCESCO GNECCHI, Monete romane, Milà, 1935, 4a ed.”, a *Cercle* 3, p. 88-89.
 1989: “KURT JAEGER, Die deutschen Münzen seit 1871, Basilea, 1979, 12a ed.”, a *L'Ardit* 4, p. 122-124.
 1990: “R. SPAHR, Le monete siciliane dagli Aragonesi ai Borboni (1286-1836), Palerm, 1959”, a *L'Ardit* 5, p. 158-159.
 1990: “G. PROBSZT, Die Münzen Salzburgs, Basilea i Graz, 1959,” a *L'Ardit* 6, p. 200-201.
 1991: “CARLO CRIPPA, Le monete di Milano durante la dominazione spagnola, 1535-1707, Milà, 1990”, a *L'Ardit* 7, p. 13-15.
 1991: “H. ROLLAND, Les monnaies des comtes de Provence, Paris, 1956,” a *L'Ardit* 8, p. 14-15.
 1992: “WOLFGANG SCHULTEN, Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V, Francfort, 1974”, a *L'Ardit* 9, p. 22-23.
 1997: “VICO D'INCERTI, Le monete borboniche delle Due Sicilie, Milà, 1960”, a *L'Ardit* 10, p. 21-23.

- 1998: "TASSILIO EYPELTAUER, Corpus Nummorum Regni Mariae Theresiae, Basilea", 1973, a *L'Ardit* 11, p. 21-23.
- 1999: "FRANCESCO MUNTONI, Le monete dei papi e degli stati pontifici, Roma", 1972, a *L'Ardit* 12, p. 16-18.
- 2000: "W. FUNCK, Die Notmünzen der deutschen Städte, Gemeinden, Kreise, Länder, etc. Amtliche Ausgaben, 1916-1921, Münster, 1973", a *L'Ardit* 13, p. 14-16.
- 2000: "HANS HÜRLIMANN, Zürche Münzgeschichte, Zurich, 1966", a *L'Ardit* 14, p. 17-19.
- 2001: "JEAN DE MEY / BERNARD POINDESSAULT, Répertoire des monnaies napoléonides, Brusel-les-París, 1971", a *L'Ardit* 15, p. 14-16.
- 2001: "KURT JAEGER, Königreich Preussen, 1786-1873, Basilea, 1970", a *L'Ardit* 16, p. 18-20.
- 2002: "E. DEMOLE / W. WAVRE, Histoire monétaire de Neuchâtel, Neuchâtel, 1939", a *L'Ardit* 17, p. 18-20.
- 2003: "G. CARVALHO / A. CLAIRAND / J. Y. KIND, L'atelier monétaire municipal de Besançon, 1534-1676, París, 1999", a *L'Ardit* 18, p. 21-23.
- 2004: "STÉPHAN SOMBART, Catalogue des monnaies royales françaises de François I à Henri IV (1540-1610), Luisant, 1997", a *L'Ardit* 19, p. 12-14.
- 2004: "ALBERTO GOMES, Moedas portuguesas e do território portugues antes de fundação da nacionalidade, Lisboa, 1996", a *L'Ardit* 20, p. 16-18.

Memòries

- 2005: "Introducció", a *Acta Numismàtica* 35, Barcelona, p. 7-10.

Xavier Sanahuja Anguera

L'entorn numismàtic de Joan Vilaret*

JOAN VILARET I MONFORT

He estat invitat a presentar un nou llibre del Dr. Miquel Crusafont, president de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Si aquest llibre fos un tractat sobre unes monedes determinades, estudiades des del punt de vista històric o econòmic, o una recerca sobre una part o el conjunt de la numismàtica catalana, l'encàrrec no se m'hauria d'haver encomanat, ja que evidentment no em tinc ni per historiador ni per economista, ni tinc la pretensió d'acostar-me a cap d'aquests prestigiosos títols. Però cal precisar que aquest llibre no vol ésser un tractat, ni una història econòmica, sinó solament un catàleg, és a dir, un llistat, un resum, una relació de monedes. I és per això que es deu haver pensat en mi, amb l'única legitimitat que prové del meu caràcter de col·leccionista i precisament de monedes catalanes. I és que aquesta ha estat la modesta tasca complementària de la meua vida. I sóc present avui en aquesta sala no només a títol personal (que seria una petita titulatura), sinó també com a membre d'una junta social que representa un bon nombre de col·leccionistes com jo, colpits d'uns sentiments semblants, dins de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, la quasi centenària entitat barcelonina compromesa amb el foment, la divulgació i l'estudi de tots els caires relacionats amb el col·leccionisme de segells i de monedes.

Les col·leccions, com totes les coses de la naturalesa, neixen, prosperen i es desfan quan arriba el seu moment. Algunes es dispersen i contribueixen a l'in-

* Nota editorial: Aquest text correspon al parlament que feu Joan Vilaret com a presentació del llibre de M. Crusafont, *Catàleg General de la Moneda Catalana* el 15 de desembre del 2009 a l'Institut d'Estudis Catalans, però ens ha semblat interessant de reproduir-lo per la gran quantitat d'informació que ens aporta sobre la seva vida al Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i el mon numismàtic del seu temps, per la seva visió d'aquest món i pel seu estil característic que ens aproxima a la seva singular personalitat, al seu verb florit i a la seva àmplia cultura.

S'han suprimit de la versió original una part inicial que es referia a l'actuació de M. Crusafont al Cercle i una altra de final en que s'estenia més en el comentari del llibre, atès que l'objectiu actual de la reproducció del text té una altra intencionalitat.

crement d'altres col·leccions, i altres ingressen en museus més o menys públics on són exhibides amb ben lloables finalitats pedagògiques o de recerca, o romanen enterrades en un gran somni improductiu. El col·leccionista manté a través de les monedes una presència emotiva de la història que les ha originades. Són petits monuments que no són reproduccions, sinó objectes autèntics que responen sense intermediaris a un passat més o menys remot. Les monedes no són succedanis, sinó testimonis vàlids i gens manipulats, i per això potser els més adequats per a conèixer el passat amb millors garanties de veritat i fidelitat. En les monedes catalanes, el passat a què em refereixo és la nostra Catalunya, que es desplega gloriosa o dissortada en més de mil anys d'existència històrica.

Aquest és l'esperit de la nostra Secció Numismàtica, que té l'honor de comptar entre els seus socis l'amic Miquel Crusafont. El Cercle Filatèlic i Numismàtic ha tingut, de manera continuada i preferent, molta relació amb la moneda catalana. Al caliu de la nostra ja veterana Secció Numismàtica han prosperat moltes col·leccions que han centrat llur atenció en les monedes del nostre país i han pogut iniciar-se aprofitant la cada vegada més extensa biblioteca i la relació selectiva amb persones experimentades i coneixedores de la manera com cal enfocar una col·lecció de moneda catalana des del començament. És sabut que la Secció fou l'encarregada de dispersar, per mitjà de subhasta, aquella col·lecció que havia format el culte i dinàmic president Josep Vila Sivill, de tan grata recordança. La col·lecció era extensa i ben orientada, atenta a les conservacions i claferta d'exemplars que la feien, segons opinió general, una de les primeres en importància de les que en aquell moment existien a Catalunya, tant des del punt de vista quantitatiu com per una qualitat i raresa molt difícils d'igualar i, encara més, de superar. La venda va constituir un èxit ressonant, però va deixar un rastre encara més memorable perquè fou l'origen d'un llibre que el nostre secretari Antoni Badia i Torres volgué projectar en homenatge a la figura de Josep Vila Sivill, centrat en els croats catalans que formaven la part més destacada d'aquella col·lecció. Però Badia encara volgué amplificar el seu objectiu donant entrada al catàleg que preparava a aquells croats que representaven novetats o simples variants i que es guardaven a les col·leccions de moneda catalana, fossin principals o humils. El catàleg de Badia tenia certes pretensions de Corpus. Així, va poder visitar exhaustivament el Gabinet Numismàtic de Catalunya, el Museu Puig de Perpinyà, aleshores dirigit per Víctor Lafont, i el monetari del Museu Episcopal de Vic, dirigit pel Dr. Junyent. Entre l'aplec de croats de les col·leccions que va examinar, va destacar com una sorpresa la importància del recull de mossèn Valentí Santamaria de Manresa, sobretot pels croats de Pere III que havia encunyat en moltes emissions durant el seu llarg regnat, el més llarg de la nostra Corona. El llibre de Badia, ben treballat i amb l'encert d'incloure una reproducció fotogràfica dels més de mil exemplars relacionats, va tenir una magnífica

acollida que va satisfer plenament el seu autor. Com a novetat més important, el llibre assenyalava per primera vegada el croat lleidatà de Pere de Portugal, encara que reproduït a través de la seva empremta, lliurada pel col·leccionista Puigdollers quan encara era posseïdor de l'únic exemplar conegut d'aquella moneda. Recordo amb enyorança amb quina il·lusió Badia va portar el volum ja acabat al Museu Puig de Perpinyà en companyia de Leandre Villaronga, del meu germà Miquel i de mi mateix. Va resultar també molt emotiva l'excursió que es va organitzar per oferir el llibre al monestir de Poblet.

L'èxit d'aquest catàleg patrocinat per la nostra Secció va infondre confiança als qui en aquell moment constituïem la Junta encapçalada per Joan Almirall i Barril. Aquesta confiança va derivar en la fundació de la revista *Acta Numismàtica*, batejada amb aquest nom per Felip Mateu Llopis i que fou dirigida per Leandre Villaronga. Després d'una dècada d'aparèixer sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle, va passar a ser, en amistós conveni, l'òrgan anual de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, i es manifesta encara cada any amb vitalitat i entusiasme creixents sota la direcció de Miquel Crusafont. Per a ell, *Acta Numismàtica* ha estat el gran instrument per a donar a conèixer moltes monedes que abans no eren en els catàlegs i per manifestar les seves visions renovadores de les monedes catalanes. I a les seves planes s'hi ha donat entrada ben generosament als qui hi han tingut alguna cosa a dir, tant de casa com de fora. *Acta Numismàtica* és una revista coneguda i valorada a tot Europa. L'accés de Miquel Crusafont a *Acta Numismàtica* fou més aviat matiner. Hi trobem el seu primer escrit al volum 4 corresponent a l'any 1974. Però abans d'acostar-nos a la gran producció del nostre amic, permeteu-me unes senzilles pinzellades sobre certs aspectes del col·leccionisme de monedes catalanes entre els anys 50 i 70 del segle passat.

Vaig tenir ocasió encara de visitar a Palamós la col·lecció d'Enric Vincke, bon amic del meu avi. Vaig ésser rebut amb molta amabilitat en la bonica mansió que habitava a la carretera de Sant Feliu. Presidia la sala principal un fastuós trofeu que havia guanyat a l'exposició de Terrassa celebrada poc abans. Aquella col·lecció era imponent, però les monedes catalanes, avui propietat de la Caixa de Sabadell, no eren més que una part de la col·lecció que comprenia les monedes antigues i totes les de la monarquia espanyola. Vincke era un distingit client de la casa Calicó, que li havia servit peces espectaculars. Jo no vaig treure gaire benefici d'aquella visita perquè només passava les beceroles de la numismàtica i els meus coneixements eren de principiant.

Ara fa cinquanta anys, el panorama de les monedes comtals catalanes es presentava ben fosc. Era molt difícil col·leccionar aquestes monedes per la senzilla raó que mancava material. Com a monedes més disponibles, es comptava amb els diners i òbols de Gaufred III del Rosselló mercès a algunes troballes importants. Jo recordo una subhasta que es va celebrar a Brussel·les d'un centenar

de monedes d'aquest comte a la qual vaig ésser present, però no vaig tenir la fortuna que se m'adjudiqués cap lot per la quasi obstrucció que féu una coneguda casa de París. Tampoc eren difícils les darreres emissions del comtat d'Urgell i encara més fàcils de trobar els diners i divisors atribuïts als Ramon Berenguer III i IV de Barcelona, probablement procedents de la troballa de 17.000 d'aquestes monedes a la Mare de Déu del Coll. Cal remarcar que en la col·lecció Soler Cabot, dispersada a Basilea, les monedes comtals eren gairebé absents. La moneda comtal obtingué una notable revifalla quan uns pagesos d'Urgell introduïren al mercat numismàtic de Barcelona els diners de Ponç de Cabrera, fins llavors de mal trobar. Fou com una nova entrada dels Segadors, però aquesta vegada només numismàtica. Es varen escampar dotzenes d'aquells diners, que eren d'excel·lent conservació i comprenien les dues varietats URGELLENSIS i URGELLESIS. Això passava a començaments dels anys seixanta i des de llavors la possibilitat de fer-se amb monedes del comtat d'Urgell no ha fet més que prosperar.

Els croats de Barcelona figuraven més fàcilment a les col·leccions, amb l'excepció ben coneguda dels emesos per Pere el Gran, que en aquells temps, igual que ara mateix, eren molt complicats d'adquirir. Eren comuns també els rals de Sardenya i els pirrals de Sicília, que eren portats normalment pels numismàtics que viatjaven a Itàlia. Les monedes de coure dels Àustries ja havien esdevingut molt corrents i els col·leccionistes es podien dedicar a introduir en llurs cartrons les més insignificants variants que presenten, amb un detallisme moltes vegades exagerat. Hi havia com a peces emblemàtiques, a més de les ja citades, el gros de Montpeller de Jaume I; el diner episcopal dels bous d'Ausona, que es considerava la peça més bonica del romànic monetari; els coronats perpinyanesos de curs general de Joan I i Martí l'Humà; i els dos croats de les guerres del segle XV, a nom d'Enric de Castella i de Pere de Portugal. De la Guerra dels Segadors només eren corrents, pel que fa a l'argent, les monedes emeses per la ciutat de Barcelona. Va ser causa de molta emoció el descobriment dels cinc sous de Camprodon, que pel fet de ser peça única només l'ha pogut estotjar una sola col·lecció. En canvi, les monedes d'aram eren corrents en llur majoria, algunes es consideraven escasses, i finalment hi havia el diner de sant Patllari de Camprodon, el sisè de Sanaüja i el diner d'Olot a nom de Lluís de França, la presència dels quals, a les col·leccions, era ben difícil. Cal assenyalar que encara no havia aparegut el diner de Lleida. Dels florins se'n parlava poc perquè llur condició de monedes grogues determinava que entressin a les col·leccions de manera vergonyant, ja que durant el règim dictatorial mai no es va saber de manera clara si col·leccionar-ne era cosa lícita o contravenia les normes d'aquella administració.

Jo recordo amb complaença que quan vaig voler il·lustrar les meves inquietuds numismàtiques, i encara la meva llibreria era mancada de llibres fonamentals, em va servir eficaçment l'exposició de moneda, i particularment catalana, que oferia

el Gabinet Numismàtic de Catalunya. L'exposició era àmplia i molt luxosament presentada, i tot es devia a l'admirable zel del professor Amorós, autor així mateix d'alguns coneguts opuscles. Recordo que, com a mesura de seguretat, el Dr. Amorós posava al davant de les peces exhibides la paraula "reproducció". Algú podia admetre que eren reproduccions molt ben fetes, però la realitat era que es tractava de peces ben autèntiques i la indicació només s'havia de veure com un intent dissuasiu de possibles sostraccions. Es necessitaven llibres orientatius. Hom disposava d'alguns tractats importants, però que no eren posats al dia. L'obra de Josep Salat, publicada el 1818, té certament el mèrit d'haver estat el pioner en l'estudi de la moneda catalana, però no crec pas que fos gaire consultat pels col·leccionistes, que topaven amb aquells dibuixos que semblaven falsificacions i amb làmines on faltaven moltes emissions monetàries catalanes. El llibre d'Aloiss Heiss era consultat amb més seguretat, però ja sabem que el tema català no era pas la seva preferència i ensems patia del mal dels dibuixos que no sempre tenien la qualitat deguda. El catàleg de la col·lecció Vidal-Quadras prestà molta utilitat a la numismàtica pel fet de publicar monedes de gran raresa que només es trobaven en poder de l'insigne col·leccionista. I així arribem a la gran obra de Joaquim Botet i Sisó, apareguda entre els anys 1909 i 1911, quan encara era ben recent la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans, i que s'exhaurí ben ràpidament perquè fou adquirida pel món catalanista, encara que no fos numismàtic. Aquesta obra immensa i modelica com a treball científic, col·locà la numismàtica catalana a la capçalera de la numismàtica europea que disposava de grans llibres com el Heiss, el Teixeira d'Aragao o el Poey d'Avant, tots ells encara de gran prestigi però antiquats pel pas del temps. Finalment, amb el Botet les col·leccions de moneda catalana podrien tenir el guiatge que necessitaven, però el llibre no es trobava fàcilment per la ràpida desaparició de tota l'edició. Recordo que els primers contactes que vaig tenir amb el Botet hagueren de ser a la Biblioteca de Catalunya, fins que me'n va ser possible l'adquisició en una oportuna subhasta del Cercle. L'aparició del catàleg de Badia representà un bon ajut per a les col·leccions de croats, i el llibre de Rodolfo Spahr sobre les monedes de Sicília fou decisiu per a poder classificar amb seguretat els pirrals i altres monedes ben catalanes d'aquella gran illa mediterrània. Aquest darrer llibre omplí un buit de molta fondària perquè el *Corpus Nummorum Italico-rum* havia deixat de publicar-se a despeses de la Guerra Mundial, quan encara no havia sortit el volum de Sicília, fonamentat en la col·lecció reial italiana i el complement d'altres aportacions. Anys més tard, vingué la catalogació de les monedes de Sardenya a càrrec del professor Piras, per bé que aleshores ja disposàvem d'un volum del *Corpus* que les descrivia i fotografiava. Aquesta era més o menys la situació literària de la numismàtica catalana al cap de seixanta anys de l'aparició del Botet, on caldria afegir algunes obres de Pellicer, Goig, Calicó i Mateu Llopis. S'imposava una renovació i aquí la teniu.

L'entrada de Miquel Crusafont als estudis i investigacions de la numismàtica catalana ha estat com un vent de tramuntana que ha arribat als racons més amagats, perquè ha bufat per tot arreu i ha aconseguit de remoure tot allò que demanava aquesta renovació. En primer lloc, em cal destacar el respecte que ha sentit sempre per la figura de Joaquim Botet i Sisó, i no solament s'ha manifestat admirador de la gran obra del mestre, sinó que ens ha donat un profund estudi de la personalitat de l'il·lustre gironí amb la publicació de la seva bibliografia, tan revessa de reconstruir, afegint amb la seva obra esparsa, de mal consultar, un esplèndid quart volum de *Les monedes catalanes*. Però si el lapse de temps passat ha obligat a la revisió de l'obra de Botet o a esmenar-la o contradir-la, també ho ha fet decididament.

La moneda comtal catalana ha estat estudiada exhaustivament amb la publicació per Anna Maria Balaguer del seu magnífic tractat, però cal dir que moltes de les incorporacions de novetats d'aquestes venerables monedes foren possibles gràcies a les descobertes, normalment publicades a *Acta Numismàtica*, que havia fet Miquel Crusafont. El material nou acumulat afecta quasi tots els comtats però principalment Barcelona, el Rosselló, Empúries i Urgell, i aquest darrer ben espectacularment. El col·leccionisme de moneda comtal, amb la inestimable tutela de l'obra de Balaguer i amb la descoberta de material abundant que sol ésser ofert en subhastes comercials molt ben preparades, ha pogut desenrotllar-se de manera eficient. Els diners i òbols de Guerau de Cabrera, i encara més els emesos per la comtessa Aurembiaix, han tingut entrada en moltes col·leccions. Cosa semblant podríem afirmar del numerari del comtat d'Empúries, desmentint amb llur reiterada presència aquell lament de Pella i Forgas quan a la seva *Història de l'Empordà* al·ludia a unes raríssimes monedes que només podien ésser vistes al Museu Britànic. En canvi, les monedes de Besalú s'han mantingut força esquerpes, cosa que també es pot afirmar de les monedes episcopals de Vic i de Girona. La gran troballa de monedes barcelonines del segle XI a Òrrius, estudiada per Crusafont i Balaguer, va fer ofrena a la numismàtica de Barcelona de tres peces desconegudes de Berenguer Ramon I i, tal com expressa Crusafont, pot considerar-se un gran premi fortuït a tota la seva labor d'investigació. Però jo hi afegiria que no va poder ésser una festa pel col·leccionisme català, que quedà decebut per la retenció de totes aquelles dues-centes interessantíssimes monedes de part del poder públic. Em sembla que, sense cap minva per a la recerca i ampliació dels coneixements, calia que algunes de les peces dobles, com era el cas de la majoria, fossin dispersades a través de subhasta o qualsevol altre mitjà, permetent als nostres col·leccionistes i comerciants una participació il·lusionada en el gran festí numismàtic. Quan a la muralla de Carcassona es trobaren aquelles monedes gairebé desconegudes de Ramon Trencavell, entre la muralla i el museu, em sembla que intencionadament en van caure algunes que ara són el goig de col·leccions afortunades.

La Numismàtica Catalano-Aragonesa va ésser una esplèndida aportació a l'estudi de la nostra numismàtica medieval amb la circumstància de veure que no es circumscriu a la Catalunya estricta, sinó que abraça tots els Països Catalans i també els territoris de l'expansió catalana, encara que siguin de llengua diferent. El col·leccionisme català va rebre aquest llibre amb sorpresa i admiració i n'ha fet el principal referent, sobretot després del practiquíssim resum que el va seguir i que ha esdevingut, en el llenguatge corrent, el "Crusafont" per excel·lència. El tema del florí hi és generosament abordat. La majoria dels col·leccionistes consideraven que aquella preciosa moneda de caràcter confederal ja tenia la problemàtica resolta. Miquel Crusafont, contràriament, va creure que allò que els col·leccionistes donaven per bo no era més que una classificació provisional que s'havia de revisar en profunditat. Així, l'any 1996 va escriure tot un llibre sobre el nostre florí. Va tenir la col·laboració de Rafel Comes, a qui deu tantes valuoses aportacions la numismàtica descriptiva catalana. Comes va redactar un acuradíssim catàleg dels florins, arribant a censar-ne 137 de diferents. Aquest gran treball de Crusafont marca una senya molt alta dins la numismàtica nostra i encara no ha assolit la difusió que es mereix. Les novetats de Crusafont al florí són de tothom reconegudes. Comencem pel títol. Calia dir-ne florí català perquè molt majoritàriament es batia als Països Catalans i només per excepció a Saragossa. Des de l'aparició del llibre de Crusafont i Comes, els florins dels nostres reis es coneixeran com a florins catalans, desafiant una inèrcia històrica inexacta. Qüestió de noms, diria en Joan Fuster. Però els noms són elements de la llengua i aquesta és el principal patrimoni de Catalunya. Crusafont ha pogut establir també que l'introduïdor del florí català no va pas ésser Pere III, com s'havia acceptat sempre, sinó Jaume terç de Mallorca. Ara podem parlar de florins d'Enric i de peces batudes a la ciutat de Girona. Distingeix les marques de taller de les d'emissió i interpreta aquell vuitanta per cent de les marques que encara esperaven ésser resoltes. En fixa la cronologia i dona els noms dels responsables de les emissions, i arriba gairebé al final d'aquell camí que també havien emprés Campaner i Botet però que hagueren d'abandonar per falta de dades en el temps que varen publicar llurs meritoris llibres. Ja comprenc que hauria de parlar molt més d'aquest llibre del florí, perquè el tema és inesgotable, però renuncio a allargar-me més en aspectes que el vostre esperit col·leccionista posarà de relleu molt millor.

Un altre llibre destacat de Miquel Crusafont és el dedicat a les monedes locals catalanes. Era una matèria que només s'havia iniciat. L'extraordinari interès de l'obra rau en l'atribució de monedatge a moltes viles desconegudes en aquest aspecte i també en la divisió de les monedes locals en municipals i eclesiàstiques que mai ningú no havia gosat fer de manera clara i global. És un llibre molt consultat pels col·leccionistes de pellofes perquè és l'únic referent que

existeix sobre la totalitat d'aquestes petites monedes tan catalanes. I tractant d'aquest llibre, relacionaré altra vegada una investigació de Miquel Crusafont que em va impressionar molt i que demostra el seu original sistema de treballar, que fa cas de totes les dades que se li presenten, les valora i sovint arriba a resultats sorprenents. Fa molts anys, vaig adquirir a Figueres una petita moneda on, en una cara, hi havia com a contramarca l'escut català i, en l'altra, els vairs de Girona. Immediatament, vaig mirar el que en deia Botet i Sisó que, efectivament, en publicava un dibuix semblant i l'atribuïa a la ciutat de Girona, que l'hauria batut en temps del rei Ferran el Catòlic. Però la cosa no quedava gaire clara perquè no acabava d'encaixar amb les monedes emeses per aquesta ciutat i perquè semblava contramarcada sobre el cospell d'un rocabertí dels que s'emeteren en el regnat de Joan II. Botet i Sisó no n'oferia pas la fotografia, acontentant-se d'un dibuix més aviat barroer tret de les làmines del segon volum d'Alois Heiss. Era el número 474 de *Les monedes catalanes*. D'aquesta estranya peça, en Botet ens informa que no se n'ha trobat cap indici a la documentació gironina de l'època, tot i haver-la examinat exhaustivament, i en descarrega la responsabilitat als jurats de Girona, que haurien actuat amb precipitació, moguts per l'afany de convertir en senyals, per mitjà de contramarques, els vells diners rocabertins. La peça va dormir el son de l'oblit en els meus cartrons verds una vintena d'anys. Durant aquest període, no en vaig examinar cap més ni meva ni dels meus amics amb un mínim de retirança. Vaig pensar que la meva classificació ja era correcta. Els vairs que s'hi veien determinaven l'atribució a Girona i, a més, això quedava confirmat per l'autoritat de Botet i Sisó. Entretant, el mestre Lluís Esteva i Cruaïñas, des que s'havia jubilat de la docència, treballava amb un coratge propi d'anys més joves per a esbrinar fins on podia el ric pretèrit de Sant Feliu de Guíxols, tant la història medieval com la moderna, sense oblidar la prehistòria, aprofitant la riquesa megalítica de les veïnes muntanyes de les Gavarres. Un dels llibres més interessants del mestre Esteva és el que es refereix a l'escut de Sant Feliu de Guíxols. Tradicionalment, les armes de la vella ciutat marinera constaven de quatre quarters. Al primer, hom hi veia les barres catalanes, cosa corrent a les poblacions del Principat. A la banda de baix oposada, hi havia una representació de les onades del mar amb la mola que serví de martiri a sant Feliu Africà i, a més, una palma, mentre que els altres dos quarters tenien una senzilla creu cada un, com a Barcelona, que aneu a saber què significaven. Lluís Esteva va examinar detingudament els antics escuts de la vila que s'han conservat i molt especialment el de finals del segle XIV, que fou esculpit en la segona clau de volta de la nau gòtica de l'església del monestir benedictí, actualment dedicada a parròquia. El senyor Esteva va observar-hi les ones del mar, però no la mola ni la palma del màrtir sant Feliu, patró de la vila. Ho va confrontar amb els altres escuts de l'època i en va deduir que el mar i la mola eren propis de les

armes del monestir, però que l'escut de la vila era cosa diferent, i que les ones que s'hi veien res tenien a veure amb la mar salada, sinó que ben clarament eren els mateixos vairs de la ciutat de Girona i l'assumpte quedava jurídicament ben explicat perquè Sant Feliu de Guíxols es considerava carrer d'aquella ciutat, els ciutadans de la qual gaudien dels mateixos drets i privilegis. Feia poc que Miquel Crusafont havia aconseguit una moneda sensiblement igual a la que jo guardava des de feia tants anys. Quan va saber per l'estudi del mestre que els vairs no eren cosa exclusiva de Girona, va posar en funcionament el seu instint numismàtic i va arribar a la conclusió que la moneda de les barres i dels vairs no era pas de la ciutat de Girona, sinó que es podia identificar com el diner guixolenc batut en ús de la llicència de l'infant Enric, lloctinent del rei Catòlic, de l'any 1484, pressentit documentalment però no identificat per Botet. Això quedà plenament confirmat quan va aconseguir, a banda i banda de l'escut, de llegir-hi les lletres S i F, ben indicatives de Sant Feliu segons la sigil·lografia de Ferran de Segarra. Sant Feliu de Guíxols havia recuperat el seu diner del segle XV gràcies a la prodigiosa intuïció de Miquel Crusafont i a mi, com a guixolenc, em va semblar com si afe-gís una arcada a la Porta Ferrada o la Torre del Fum llencés més enlaire els seus merlets.

Cal que esmenti el volum sobre la Guerra dels Segadors, amb la col·laboració documental de Xavier Sanahuja, que recull aquelles emissions monetàries tan grates als nostres col·leccionistes. Pel que fa a l'argent, és un veritable corpus, i l'aram aplega també totes les emissions produïdes. No puc ni tan solament resumir aquest llibre del 2001 tan esperat i ben acollit. I tampoc puc deixar enrere la monumental obra sobre les medalles catalanes, que és el primer llibre dedicat a la medallística dels Països Catalans que existeix i que, des de l'any 2006, fa que no ens sentim orfes d'acompanyament literari en el conreu d'aquesta noble especialitat que també pertany a la numismàtica.

Ben segur que em deixo moltíssims aspectes dels estudis numismàtics de Miquel Crusafont. M'és impossible afrontar-me a tots. S'haurien de buidar totes les *Actes Numismàtiques* i moltes altres revistes catalanes, hispàniques i universals, cosa que no és a l'abast de qui us parla per raó de senectut. Les obres dedicades a la moneda solen portar al final un catàleg detallat de les monedes estudiades. Paradoxalment, són les primeres que consulta el col·leccionista interessat a veure com són tractades les monedes del seu monetari. El col·leccionista demana catàlegs i Miquel Crusafont els hi ha servit en profusió en tota la seva obra, que és d'una extensió que esborrona. El catàleg Crusafont que ara apareix és la conseqüència d'uns antics treballs molt ben preparats i que els col·leccionistes ja són avesats a consultar. Però en relació a la moneda catalana, eren només treballs parcials. Ara, el nou catàleg Crusafont comprèn la totalitat dels Països Catalans i de llur producció monetària.

Ramon Ferran i Pagès

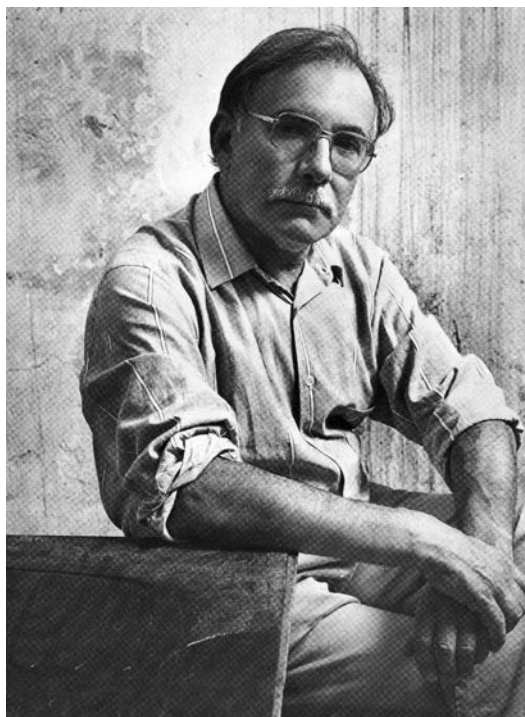
El 2 de gener de 2015 morí a Reus l'escultor, medallista i gravador Ramon Ferran i Pagès, nascut en aquesta ciutat el 14 d'agost de 1927. Ferran és conegut en el món medallístic per la seva àmplia i continuada producció de peces encunyades i foses, de temàtica variada i de personalíssim estil amb les quals, a partir dels anys 50, aportà novetats en un moment dominat per la tradició i els convencionalismes.

La relació de Ferran amb les arts plàstiques cal buscar-la de ben petit, quan s'interessà per tot allò més creatiu del seu entorn. La família recolzà aquest interès i, als tretze anys, ja entrà d'aprenent al taller de l'escultor Pau Figueres, canongí establert a Reus. En morir aquest, cercà el mestratge d'un altre escultor, el reusenc Modest Gené, amb qui treballà com aprenent a partir de 1943.

Va rebre classes de dibuix a l'Escola del Treball de Reus i ràpidament es mostrà dotat per al modelatge, capaç de captar i reproduir el caràcter i la personalitat del retratat. A partir de 1945 assistí a les sessions de dibuix al natural del Cercle Artístic, fundat aquell any i convertit en poc temps en el centre creatiu local. L'academicisme que imperava aleshores no li interessà i, de manera autodidacta, cercà la llibertat creativa explorant nous camins. Aquell any exposà per primera vegada al VII Saló d'Artistes Locals i, el següent, ingressà a l'Escola d'Art del Centre de Lectura de la ciutat, on va tenir com a mestres el mateix Modest Gené (escultura), Lluís Ferré (dibuix), Ferré Revascall (pintura), Pere Vi-diella (anatomia) i Emili Argilaga (perspectiva).

El 1950, després de fer el servei militar, aconseguí una beca de la Diputació de Tarragona per cursar la carrera a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona, on va tenir de professors Frederic Marès, Soriano Montagut, Antoni Vila Arrufat, Francesc Labarta i Enric Monjo. S'hi llicencià en Escultura i Gravat. Precisament, en aquesta escola descobrí la seva passió pel gravat i fou deixeble del pintor Vila Arrufat (1954).

Va ser a la seva ciutat, retornat després d'acabar els estudis, on començà a rebre els primers encàrrecs significatius, com la construcció dels gegants *Japonesos* (1956) —el 1987 farà els gegants de Salou *Jaume I* i *Violant d'Hongria*—,

Arxiu Família Ferran, fotografia de Carles Fargas.

la imatge del Sagrat Cor per a l'ermita de Santa Anna de Castellvell (1959) o diverses escultures per a la Germandat de Sant Miquel Arcàngel (1957).

Aquells anys, Ferran es va trobar mancat dels mitjans adequats per treballar el gravat i decidí utilitzar els recursos que tenia a l'abast, encetant un treball lliure i experimental amb materials com el cartró, la fusta, l'alumini o la resina sintètica. Aquests suports l'ajudaren a crear una obra texturada de caràcter abstracte que hom considera dins de l'Informalisme. Un interès que es va veure accentuat, l'any 1960, quan fundà juntament amb d'altres artistes reusencs el grup d'ARA (Artistes Reusencs Actuals), que tenia una ferma intenció de trencar amb els corrents estilístics establerts pel règim franquista i renovar la creació artística. Durant aquells anys, Ferran experimentà amb nous materials i és el moment en què elabora el codi simbòlic que caracteritzarà el seu treball. Els anys 1962, 1964, 1966 i 1973 guanya les medalles d'or a l'Exposició Nacional de Belles Arts de Madrid i, el 1966, la medalla Fortuny de Reus. El 1970 formà part del Grup 70, integrat per artistes tarragonins que desitjaven sacsejar el món artístic local, i a partir de 1991 inicia una estreta col·laboració amb el Grup de Gravadors del FAD amb els qual exposarà a Catalunya i a l'estranger.

El seu compromís social el portà a participar en la candidatura del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) de 1979, en les primeres eleccions de la democràcia, en què resultà elegit regidor de Cultura a l'Ajuntament de Reus, càrrec que ocupà durant tot el mandat. En aquella època abandonà temporalment el gravat i es dedicà majoritàriament a la medalla.

L'interès de Ferran per l'art el portà a treballar, puntualment al llarg de la seva vida, en altres formats i tècniques artístiques com la ceràmica, la pintura a l'oli, la pintura al fresc, l'aquarel·la, el disseny i la il·lustració de llibres, la projecció de cartells i, fins i tot, el disseny escenogràfic per a muntatges teatrals. El 1981, valorat pels seus mèrits, és nomenat acadèmic corresponent a Reus per la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

Com a docent, va ser professor de secundària a l'Institut Gaudí de Reus i als col·legis de la Salle de Reus i de Cambrils. En l'ensenyament artístic va ser, al llarg de 25 anys, professor de Gravat a l'Escola Taller d'Art de la Diputació de Tarragona (1967), on aportà als alumnes la seva experiència i mestratge (també donà classes de Dibuix) i de la qual fou el director des de 1985 fins a l'any de la seva jubilació, el 1992. El seu taller a la ciutat va ser un espai on rebia aquells interessats en l'art del gravat i l'escultura. De fet, el 1992 l'obrí com un espai d'experimentació del gravat, alhora que el cedí a altres gravadors i artistes per tal que experimentessin les tècniques d'estampació, compartint experiències i intercanviant coneixements. Cal fer notar, en aquest sentit generós, que el 1987 va viatjar a Nicaragua on, al llarg d'un mes, impartí el curs *Iniciación a la visión estética* a l'Escuela Nacional de Artes Plásticas de Managua. Deu anys més tard, el 1997, amb el Grup de Gravadors del FAD, viatjà a Cuba per participar en conferències, experiències de gravat i una jornada de gravat urbà a l'*Encuentro Internacional de Jóvenes Creadores y Promotores Culturales*, celebrat a la ciutat d'Holguín. Hi va dur a terme accions de gravat al carrer com les que anteriorment havia fet a Reus, Tarragona, Sitges, l'Hospitalet de Llobregat (espai Tecla Sala), Granollers o Salou. En aquest context, Ferran va contribuir en la redacció del *Lèxic de les Arts i els Oficis, secció Sistemes d'estampació*, editat per la Generalitat de Catalunya.

Exposicions d'art

Ferran participà, des de jove, en nombroses exposicions i mostres d'art. Entre els anys 45 i els 60 va estar present de manera regular al Saló d'Artistes Locals de Reus i en aquells primers anys ja guanyà diversos guardons: al Concurs Provincial de Pintura (Flix, 1948), a l'Exposició d'Art Universitari (Barcelona, 1953), al Concurs Provincial d'Art (Reus, 1953) i al concurs de cartells de Setmana Santa (Reus, 1954).

En el camp del gravat participà a les exposicions més importants del món, en les quals sovint guanyà premis. Destaquen la medalla d'or del XIII Salón Na-

cional de Grabado (Madrid, 1964), on també obtingué el premi especial Castro Gil; la primera medalla de gravat a l'Exposició Nacional de Belles Arts (Madrid, 1964); la segona medalla de l'Agrupación Nacional de Artistas Grabadores, a la mostra *El Deporte en las Bellas Artes* (Barcelona, 1965); el primer premi de gravat i el segon de medallística a la I Biennal Internacional de l'Esport en les Belles Arts (Barcelona, 1967), i el premi de la Dirección General de Bellas Artes al Saló Nacional de Gravat i Estampacions (Madrid, 1968).

També mostrà els seus gravats a Lieja (Bèlgica), Alexandria (Egipte), Parma, Carpi, Florència i Milà (Itàlia), Cali (Colòmbia), Caracas (Veneçuela) i Buenos Aires (Argentina). Exposà individualment a Vancouver (Canadà), São Paulo (Brasil), Stuttgart (Alemanya), Périgord (França), Tòquio i Sapporo (Japó) i al Palau de Caramany (Girona).

La medalla

Va ser gràcies a la invitació que li va fer Fernando Gimeno, que des del 1956 era cap del Departament de Medalles de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre de Madrid (FNMT), que Ferran s'introduí al món de la medalla. Era l'any 1957 i Gimeno li proposà formar part de l'equip d'escultors. Aquest va ser un fet clau en la seva trajectòria professional, esdevenint, l'art medallística, en un altre dels pilars bàsics del seu treball creatiu.

Ferran entrà de ple en el món de la medalla i aquesta es convertí en el suport on expressà la creativitat. A partir d'aleshores, prioritzà el seu treball en l'àmbit medallístic davant de l'escultura, el gravat o la pintura, malgrat que no els abandonà mai.

Amb el recolzament de la FNMT, participà a la I Exposició Iberoamericana de Numismàtica i Medallística (Barcelona, 1958), on guanyà la Medalla de Plata. En anys posteriors, participà en exposicions col·lectives a Europa i a Amèrica, com l'Exposició Internacional de la Medalla d'Art Contemporània (Anvers, 1959), l'Exposició Internacional de la Medalla Contemporània (Roma, 1961); una exposició individual al Centre de Lectura (Reus, 1961), que també va incloure la seva darrera producció en escultura i gravat; l'Exposició de Medalla Religiosa (Roma, 1963), l'exposició itinerant *La Medalla Española Actual* (1963), que es presentà a diverses ciutats espanyoles, italianes i franceses, i altres mostres a Budapest (1977), Lisboa (1979 i 1984), a l'Exposició Internacional de la Medalla de Florència (1983), Estocolm (1985) i Colorado Springs (1987). Aquesta presència internacional continuarà a la dècada dels 90, en el marc de la Federació Internacional de la Medalla d'Art (FIDEM), de manera que continuarà exposant en diverses mostres col·lectives i biennals, des de Hèlsinki a Londres, Kemnica (Eslovàquia), Barcelona, Budapest, Leiden (Holanda), París i Seixal (Portugal). També cal destacar la seva sèrie *Fotosport*, que s'exposà al Museu

Olímpic (Lausana, 1999), i la seva participació a la XIV Biennal Internacional Dantesca (Ravenna, 2003). Un compendi del seu treball es va poder veure a *La medalla en l'obra escultòrica de Ramon Ferran*, que va promoure el Centre de Lectura de Reus (2009).

Al llarg de la seva carrera professional, Ferran guanyà diversos guardons en l'art medallística, com el premi de la Delegació de Cultura i Esports de Polònia (Cracòvia, 1975) amb una peça de temàtica esportiva, o la segona medalla en la primera Biennal Internacional de l'Esport en les Belles Arts (Barcelona, 1967).

De manera significativa cal fer notar que el British Museum va incorporar, a la seva col·lecció, les medalles, *Dona* (1991), *Família* (1997), *Aigua* (2001) i l'autoretrat *Ramon Ferran* (1997) que promogué el Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona. Va ser aquesta institució la que li dedicà un homenatge (20 de novembre de 2001) i una exposició en reconeixement a tota una trajectòria en la creació i la promoció de la medalla com a expressió d'art.

Diverses publicacions s'han fet ressò de la persona, l'obra i la trajectòria artística de Ferran. Té entrada biogràfica a l'Enciclopèdia Catalana i al portal Wikipèdia, ha estat publicat en catàlegs d'exposicions i revistes especialitzades, i molt especialment en el catàleg de la mostra *Ramon Ferran. Entre l'ètica i l'estètica*, que va promoure el Museu d'Art i Història de Reus (2008), ciutat que l'any anterior li havia atorgat la Medalla de la Ciutat. Reus també li concedí el guardó de Fill Il·lustre de la Ciutat a títol pòstum (18 de setembre de 2015). Ferran també va escriure el document, fins ara inèdit i que reproduïm en aquestes pàgines, *Motivacions sobre la medalla i la meua obra* (1985) en el qual explica en primera persona tot un seguit de consideracions conceptuals, històriques i personals que ens apropen al sentiment, l'expressió i el treball en la creació d'aquesta obra d'art. Sens dubte, la part més significativa d'aquest document és la que dedica a la seva obra, que explica en relació al sentit i al concepte de la medalla artística. La part introductòria, on Ferran contextualitza la medalla en el seu origen i evolució, no pretén evocar la tesi d'un historiador, però demostra, en tot cas, l'interès i el coneixement d'aquest artista pel seu camp d'expressió.

Rossend Casanova

Motivacions sobre la medalla i la meva obra

RAMON FERRAN

Introducció

Quan es plantegen els raonaments sobre una temàtica tan complexa com és el camp de la medallística, i aquests es basen en criteris molt concrets, analitzats pel prisma que ofereix la personalitat d'un professional, recolzat pel llarg pelegrinatge del treball, es fa necessari considerar aquesta anàlisi des de totes les seves vessants conceptuals, històriques i pràctiques.

Conceptes

La medalla, com tota font de cultura, sorgeix a l'entorn d'espais que, dintre del seu context social, queden definits com a llenguatge i testimoni dels valors que l'home aporta i descobreix en relació a la seva història i al seu propi entorn, fent present el seu pas pel temps.

Aquesta aportació fa possible que s'origini la transformació d'un element usat per l'home, en aquest cas, d'un element tant eminentment utilitari i pràctic com és la moneda, la qual pertany als elements de valoració quantitativa.

El naixement, en tots els camps de l'estètica, dels mitjans que fan possible el suport a un llenguatge determinat, com per exemple el tapís, el gravat, etc., ha estat conseqüència d'esdeveniments molt concrets. En canvi, si analitzem els que ha assolit i assoleix la medalla en el temps, veurem, com hem dit abans, que procedeix de la transformació d'un element.

Així tenim que, al poc temps de la seva aparició com a objecte d'intercanvi, l'home l'enriqueix amb la seva aportació creativa, donant-li una dimensió més àmplia amb les seves afirmacions dels valors estètics; propòsit que aconsegueix en fiançar-se el seu valor quantitatiu i la seva aportació estètica.

Són aquestes consideracions el punt de partida per admetre la importància que revesteix la bellesa com a element integrant i essencial del contingut de la moneda.

Tot i això, la moneda, a través de la seva història, no ha pretès d'ésser bella. Prou exemples en tenim. Les oscil·lacions conseqüents als diferents moments històrics i a les distintes etapes culturals, es manifesten des de l'esplendor estètic més pur, fins a una decadència total.

Tant és així que la pròpia substantivitat de la bellesa de la moneda dona lloc, molt aviat, a una especial producció numismàtica que, sense oblidar les pròpies característiques objectives i materials de la moneda, elimina les seves qualitats

utilitàries per aprofitar únicament l'exaltació d'elements narratius immaterials i estètics com a fons espiritual. Així neix la medalla.

La definició de la medalla dins del context cultural hem de contemplar-la com un element narratiu que emplena uns petits espais del seu temps i que, des de l'antiguitat dels seus inicis, s'ha limitat a la commemoració de fets o bé a homenatjar personatges rellevants, deixant així llur record en la història. Aquesta orientació originària ha perdurat fins al moment present.

Paral·lelament i com a conseqüència de l'evolució històrica-cultural, apareixen progressivament idees i conceptes abstractes, al principi relacionats amb fets o persones concrets. En transcórrer el temps, es van independitzant cada vegada més del factor anecdòtic per a recobrar la totalitat del contingut narratiu de la medalla.

Variant els continguts, juntament amb la commemoració sorgeix l'evocació. L'aparició d'aquest nou element amplia enormement el temari de la medalla, donant pas a la recuperació dels valors que l'actual medallística assumeix; millor dit, en realitat, la possibilitat de temari es conseqüència de la qualitat evocativa que pot assumir la medalla. Anteriorment mai no es podia donar el cas de pensar en temes tan abstractes i universals com els de les medalles *El Vi* o bé *El Treball i el Descans*, com a matèria narrativa de la pròpia medalla.

Anvers i revers de la medalla *El Vi*.

Veurem que exemples com aquests sorgeixen a cada instant que es desvetllen noves zones de fets, experiències i encara vivències. Tot això ha estat conquerit per la medalla sense que, per aquest motiu, s'hagi mixtificat o adulterat la seva essència pròpia. Hem de reconèixer que no solament conceptes abstractes com són la pau, la justícia, l'amor, la llibertat i d'altres que sempre han estat presents en les vivències humanes i que abans també s'incorporaven a la commemoració d'una data o d'un personatge, sinó autèntiques versions de la sensibilitat, de les inquietuds i de la vitalitat, són les que l'home té presents en aquesta nova visió

de les coses que informa de totes les manifestacions intel·lectuals i de les arts plàstiques.

Avui, i en concret dins de la medalla, es pot narrar, tal com es feia antigament, un fet determinat: commemorar. Però, a més a més, i aquesta és la nova conquesta, es pot narrar la ressonància humana d'aquest fet, fent possible que el seu camp temàtic s'ampliï amb els marges evocatius que la vocació de viure dels éssers humans aporta.

La medalla, dins d'aquests horitzons molt més amplis, fixa esdeveniments i fets de caràcter social, humà, públic o privat, tal com es venia fent tradicionalment, però captats d'una altra manera. Comprovem com, juntament amb el personatge, apareix també la poesia, el sentiment, la comprensió. No com a resultat d'una intenció plàstica, sinó amb la seva directa i pròpia objectivitat expressiva.

D'aquesta forma, en la medalla actual, s'han arribat a fixar espais concrets sobre abstraccions que l'home percep realment i que estan per damunt de la seva pròpia anècdota.

Aquest fenomen és el que, recíprocament, ens obliga a precisar el concepte de la medalla, eliminant del seu contingut qualsevol aspecte accidental, per arribar a buscar en ell la pura essència narrativa i també, com a conseqüència, a l'admissió de noves formes d'expressió plàstica.

Si tenim en compte la seva evolució, hem de manifestar que la medalla compleix una funció social molt important i ha aconseguit un lloc preponderant dins de l'estètica, lloc que la història li ha reconegut.

Hem de situar-la també en un paral·lelisme a l'evolució de la societat que, per la integració d'una societat rural en una societat de concentració industrial, ha canviat els valors d'una societat d'elit pels d'una societat massificada, la qual té accés amb molta més facilitat al consum cultural i condiona també el seu poder adquisitiu a la producció artística.

Per tant, la medalla s'ha beneficiat d'aquesta transformació social, assolint altres serveis que durant la seva existència no havia contemplat. Tinguem en compte que és un element de fàcil adquisició per la majoria dels nivells econòmics.

Com a fet curiós en l'anàlisi de la tècnica medallística, veurem que es planteja una situació contrària a la que succeeix en l'àmbit conceptual de la medalla.

La tècnica s'ha mantingut fidel a uns procediments que constitueixen els inicis de les realitzacions monetàries puix que, amb l'aplicació de nous mecanismes, s'han obtingut uns resultats més positius, com es pot veure en el cas de moltes medalles que conserven la frescor de l'empremta de l'artista, reflectint la seva personalitat en la finalitat preconcebuda. Aquests fets s'originen solament en llocs molt especialitzats, com fàbriques o cases d'encunyació oficial, com la Maison de la Monnaie de París o la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre de Madrid, etc.

En convertir-se la medalla actual en un objecte artístic dins del camp de la petita escultura, i tenint en compte que en molts moments se li aplica el caràcter de “múltiple”, ha fet possible que la tècnica medallística accentués els seus esforços envers la perfecció de la foneria per tal de reproduir aquelles peces que, per la seva característica, han de conservar la frescor espontània de la textura, cosa que beneficia la nova missió que assoleix la medalla.

Després dels comentaris anteriors, veiem que la medalla actual, dins de la seva evolució, ha descobert un nou llenguatge de grans possibilitats. Aquest s’ha de fer present atenent als elements concrets i coherents de la medalla.

El plantejament de la medalla comporta un ventall de consideracions que fan possible la seva personalitat dins de l’estètica del volum. Veiem que el factor indispensable i bàsic en el concepte de la mateixa és la unitat ANVERS i REVERS. Aquests han de respondre a una idea única. Si fem un repàs de les medalles tradicionals, veiem que el revers és el desenvolupament de l’anvers.

Però, en principi, la unitat ha d’ésser el resultat, no de l’anècdota narrativa, sinó, per damunt de tot, de la idea conceptual o, més ben dit, de la concepció formal.

Tenim infinitat d’exemples en les expressions plàstiques contemporànies aplicables a la medalla que han permès notables resultats. Veiem, per exemple, *11 de setembre* i *Aigua*, entre moltes altres.

Anvers i revers de la medalla *11 de setembre*.

El més atrevit arriba amb la materialització de la unitat (anvers i revers) que, si en certa manera pot suggerir alguna reserva davant de l’autèntic exhibicionisme d’habilitat a què ha recorregut l’artista, la justa i simple adaptació expressiva al tema tractat, l’adequació de la plàstica al caràcter de l’anècdota, la composició, el ritme i la qualitat de la peça, tant en l’aspecte artístic com en el tècnic propi de la fusió, permeten passar per alt qualsevol objecció i admetre un exemplar d’aquesta classe com un òptim producte de la medallística moderna.

Per a tenir una idea d'aquest concepte, podem observar les peces següents:

Anvers i revers de la medalla *Catalunya*.

Anvers i revers de la medalla *Murallas*.

Se'ns presenta l'art de la medallística actual amb l'adopció de noves formes plàstiques. Aquestes no són conseqüència dels medis plàstics utilitzats en la seva realització, sinó que, fonamentalment, succeeix el contrari, a l'igual que en altres manifestacions artístiques.

Les noves concepcions que han sorgit dins de l'evolució medallística han fonamentat i exigit noves formes expressives. I els moderns medis instrumentals i tècnics, molt especialment en el que fa referència a la medalla, han facilitat, des del primer moment, la consecució de nous resultats plàstics. Hem de considerar, però, que, encara que en gran part de l'actual plàstica medallística intervé la màquina, en molts casos sols fa possible la seva industrialització, i això no té més importància que la que pot tenir, per exemple, la utilització de nous materials que facilitin el treball de l'art plàstic.

Quan analitzem la medalla, hem d'entendre que la qualitat estètica no depèn del fet que el model s'hagi obtingut amb qualsevol dels procediments utilitzats

correntment en la medallística, com ara la incisió o el modelatge, sinó del talent o de la sensibilitat de l'artista.

No oblidem que, en les èpoques d'esplendor de la medalla, conjuntament amb els encunys gravats a mà, hi havia medalles foses, el model de les quals s'havia realitzat a la cera. En cada cas, l'artista pot adoptar lliurement el procediment que més s'adapti a la finalitat que s'hagi proposat.

En el plantejament de la medalla, l'artista ha d'escollir el procediment adequat a la seva forma expressiva; el que s'adapti amb més justesa a la seva personalitat, ja que la riquesa expressiva d'una medalla consisteix en aplicar i utilitzar tots aquells elements que facin possible l'alliberament de la seva pròpia imatge.

El contingut i la forma de l'art contemporani responen a una actitud que, en conjunt, pot denominar-se expressionisme i que inclou igualment la medallística. En el fons, hem d'entendre que l'expressionisme és el marc ideal per a la plàstica, en consonància amb la substantivitat conceptual de la medalla.

S'observa que, en els moments més clàssics de la faceta numismàtica, la medalla, per les seves característiques i finalitats, exigeix una major concentració expressiva i una síntesi ideogràfica màxima. Aquestes condicions s'acompliren mitjançant un factor utilitzat repetidament de diverses maneres: el simbolisme, el qual ha anat des de les retòriques fórmules mitològiques fins a les concises abstraccions actuals.

Encara que, en alguns moments, es repeteixi de forma imprecisa que el contingut de l'art medallístic ha d'ésser primordialment el símbol, posant-lo com a part fonamental, no és això l'únic que pot contenir la medalla per a esdevenir un bon exemplar de l'art. Prescindint d'aquesta qüestió, el simbolisme, en definitiva, és una forma d'exterioritzar l'elaboració mental de la realitat i no de la realitat mateixa.

Això és precisament el que s'ha de buscar de la medalla. La narració que s'exigeix a la peça, per les circumstàncies objectives de la mateixa, en cap moment no ha pogut plasmar-se de manera immediata i s'ha recorregut a múltiples i diverses paràboles plàstiques. Més encara avui dia, quan, en molts casos, el contingut de la medalla és totalment evocació i, per força, les formes que la componen han de respondre a una actitud expressionista.

No importa que la materialitat d'aquestes formes sigui reflex de la realitat o que, per les seves característiques, puguem classificar-les dins d'un estil o d'un altre. El fet és que la realitat pugui aflorar per si mateixa a la superfície de la medalla. Tampoc no és obstacle el realisme dels retrats. Pensem que, dins de la història de la medalla, ocupen un lloc privilegiat.

En aquest sentit, veiem que la narració es recolza en la unitat de l'anvers i del revers, i que, en una verdadera medalla, els dos deuen de narrar, per mitjà de les formes, abans que per la identitat anecdòtica i per la llegenda.

En definitiva, la plàstica i la idea se subordinen a l'exteriorització d'una experiència o creació interna i, per tant, subjectiva. Aquesta exteriorització es fa patent per mitjà de formes naturals o bé intel·ligents, reals o bé imaginaries. En tot cas, qualsevol que sigui la forma, s'emmotllarà a la voluntat o intenció expressiva o a la idiosincràsia del contingut.

Amb la màxima raó, l'elecció o adaptació de la tècnica plàstica serà una qüestió accidental que quedarà justificada pel resultat obtingut.

En el plantejament de consideracions de la medalla, hem d'apuntar dos principis inicials de caràcter genèric que, per això mateix, permeten d'acceptar una màxima amplitud en les orientacions possibles de l'esmentat art de la medalla:

- 1.- El concepte inicial de la medalla, narratiu i unitari.
- 2.- El sentit expressionista de l'exteriorització o formulació d'aquest concepte.

Si volem considerar la medalla com una obra d'art, haurem d'atendre, en primer lloc, a la seva transcendència humana. A l'arrel de l'art està l'ésser humà que, en virtut de complex i adaptació d'ordre secundari, és artista.

En l'origen de l'elaboració artística de la medalla, a l'estadi més profund, està la manera d'ésser de l'artista, que podríem definir com l'energia estètica vital o com el potencial vital, o també com l'actitud vital.

En l'actitud vital poden intervenir factors adquirits com, per exemple, els culturals, influències socials i altres d'ordre estètic. És a dir, es tracta d'un estat secundari de la manera d'ésser i fa referència a la polarització artística de l'esperit, intervenint en una fase posterior. Ens referim a aquelles qualitats espirituals innates, en estat originari, que determinen l'impuls creador i que són anteriors a les actituds del propi impuls adquirides en virtut de l'experiència, i la manera com s'imprimeixen en les formes plàstiques determinades qualitats com ara la vitalitat, la plenitud i la força.

En una fase immediata, trobem la manera de sentir. La manera de sentir opera ja en el pla de l'actitud vital encara que no es tracti exactament d'una actitud, sinó d'una determinada direcció de la mateixa atès que, per a nosaltres, aquesta circumstància està circumscrita a la creació artística.

La manera de sentir pot ésser, sens dubte, el resultat de qualitats innates, però hem de tenir en compte que el sentiment és posterior a l'essència atès que és funció de l'experiència. Per tant, juntament amb factors innats, tindran cabuda en la manera de sentir els factors adquirits.

Hem de tenir en compte que tots aquests factors els referim concretament a l'objectivació de la bellesa i no en altra activitat. Entendrem, doncs, per manera de sentir, l'actitud estètica.

Si aquests factors els apliquem a qualitats poètiques, a l'elegància, a la simplicitat i a altres condicions que configuren la personalitat, podrem denominar-los com resultats de factors innats.

El refinament pot equivaldre a la cultura adquirida. Dins d'aquesta equivalència podrem incloure el dramatisme, que forma part dels factors adquirits.

En tercer lloc hi ha la manera de comprendre. La podríem denominar "actitud mental", la qual actua a través d'unes qualitats com són la concentració, la densitat, el dinamisme o la serenitat. Totes elles donen com a resultat la manera de comprendre.

Si tots aquests elements es manifesten segons una orientació constant en uns perfils permanents i determinats, podrem qualificar-lo com a estil, o es donarà l'estil quan la manera d'ésser, de sentir i de comprendre responguin a una definida qualitat humana eventualment artística, però, en aquest cas, no és necessària la personalitat o el temperament biològic.

L'estadi següent és el de l'exteriorització o expressió creadora. En aquest àmbit operen els reflexos d'ordre sensorial acompanyats de reflexió mental. Aquesta fase pertany a l'estat d'extraversió en l'elaboració artística.

Quant a l'activitat humana, la podríem denominar "manera de veure", i el seu resultat correspon a la sintetització dels elements com experiència de la seva reflexió davant de la contemplació.

En la determinació de les formes medallístiques, intervé la manera de realitzar. A aquesta etapa corresponen els factors tècnics intel·lectuals que donen com a resultat les qualitats estructurals de la plàstica, com són la composició rítmica i altres factors manuals dels quals depèn la perfecció.

Com a part complementària en la valorització de la medalla, intervé el factor de la seva realització que, encara que no correspongui en gran part a la seva personalitat, ajuda a situar-la de cara a un millorament de la seva forma expressiva.

Plantejament històric

En el moment de realitzar una breu anàlisi del panorama actual de la medalla dins del nostre país, així també com de la seva situació envers el seu entorn artístic, i destacar com a etapa important la dècada dels cinquanta, que és quan sorgeix un renaixement dins de l'àmbit medallístic, creiem que es fa necessari donar una petita visió dels inicis de la medalla al nostre país.

Ja hem fet referència a la manera com la medalla ha format part del conjunt de l'evolució conceptual de l'art; per tant, és el moment de profunditzar en aquest tema. Veurem que aquesta evolució segueix els plantejaments estètics i socials de l'època.

La història ens presenta la transformació d'una forma circular utilitària i d'intercanvi quantitatiu en una peça artística als voltants del segle XV i, en concret, a mans d'un artista italià anomenat Pisanello. No podem dir que el canvi o transformació sigui originari d'una persona o bé d'unes circumstàncies concretes.

Creiem que fou una conseqüència vocacional de divulgar i d'immortalitzar les pàgines de la història.

Itàlia fou el lloc i Pisanello la persona que portà a terme una modalitat que, amb projecció de futur, ocupà un lloc preeminent dins de l'art. L'obra medallística d'aquest artista respon als criteris estètics del Quattrocento italià, amb les virtuts de llei que encara són vigents en els moments actuals i que difícilment podran ésser superades. Un dels exemples més significatius de la seva obra, i es pot dir de les primeres que realitzà, és la medalla de l'emperador Joan VIII Paleòleg, la qual reflecteix la interpretació de la seva temàtica amb una gran força expressiva i un no menys gran sentit d'unitat entre el seu anvers i el seu revers.

Podríem referir-nos a altres obres com, per exemple, el seu retrat de perfil i el de molts personatges de les capes socials més rellevants. Amb la presència de medallistes com Pisanello, Hieremia i Ragusio fou introduïda la medalla al nostre país en temps d'Alfons V d'Aragó, rei de Nàpols, però aquesta presència no aporta cap canvi evolutiu ni sorgeixen nous medallistes. Això provoca que el nostre país no va ser eminentment medallístic; fou el producte o bé la conseqüència d'un realisme artístic, d'un barroquisme popular que perdurà durant segles, per ser un natural exponent de la imatge social, distant sempre d'una consciència estètica que envoltava la medalla.

Això no vol dir que en el nostre país no existissin persones preparades tècnicament. Tenim proves de l'existència de grans obradors d'encuny en les seques medievals.

En referir-nos a la presència de la medalla a Espanya, hem de sintetitzar-la en quatre moments ben definits: període d'importació, amb l'etapa esmentada anteriorment inclosa la presència de Leon Leoni i el seu fill, de Pompeia i d'altres; un període de consolidació d'influència francesa, anomenada hispano-americana, amb la presència de Thomas Bernard; i un període de decadència anomenat academicista, en el regnat de Ferran VII, en què sorgiren medallistes amb una mínima capacitat que convertiren la medalla en un objecte d'orfebreria. I, finalment, un període de crisi d'orientació que podríem qualificar de preparació al nou concepte de la medallística.

Ja a principis de segle i en una etapa que podríem qualificar com a final del període de crisi d'orientació, la medalla apareix, en molts moments, com una obra més de la producció dels artistes, desproveïda de tot fonament i concepte medallístic. Curiosament, en aquesta etapa, es concentren totes les realitzacions a la zona levantina, concretament a Barcelona i a València, a part de la producció de Madrid.

A Barcelona, ciutat de gran capacitat cultural i centre artístic de considerable importància, s'ubiquen alguns establiments d'encunyació com una prova més de la seva capacitat artesana. Es realitzen moltes edicions medallístiques obra d'ar-

tistes com Llimona, Blay, Parera, Nogués i d'altres. Si més no, les seves aportacions són considerades per la qualitat de l'artista més que per la seva validesa medallística. A València també sorgeixen figures com l'escultor Benlliure i l'escultor medallista Enric Giner. A Madrid treballen Marià Benlliure, Maura, Pinazo, Marinas i molts d'altres de menys anomenada.

En un nivell molt més elevat, com a coneixedor del camp medallístic i amb una producció quantiosa, sorgeix el prestigiós escultor Frederic Marès i Deulovol que, per la dècada dels cinquanta, a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi, començava ja, de forma esporàdica, a donar classes d'iniciació al camp de la medallística, en les quals, altres artistes i jo vàrem rebre valuosos coneixements.

Contemporani a Frederic Marès i en un nivell inferior, trobem també la producció de F. Socias, escultor d'esquema clàssic, i la d'un dels germans Callicó.

Els voltants dels anys cinquanta queden remarcats com una etapa important en la medallística actual del nostre país. És el moment en què qui fou director del Museo Fábrica Nacional de Moneda y Timbre de Madrid, Fernando Gimeno Rua, persona dotada de grans coneixements i experimentada en el camp de la investigació medallística, emprèn la tasca de reunir al seu torn un grup de persones que, provinents de diferents indrets i dedicacions distintes (pintura, escultura, publicitat, gravat, dibuix humorístic, etc., equip del qual vaig formar part i amb objectius molt concrets), porta a terme l'actualització dels valors medallístics que, en aquells moments, estaven situats a nivells complementaris i restaven desplaçats pels avenços de les teories avantguardistes que cada vegada es generalitzaven més dins del camp de les activitats plàstiques.

Els artistes que intervingueren en aquesta tasca, entre altres, foren: Fernando Jesús, els germans López Hernández, Eduardo Anievas, José Mª Porta, Manolo Prieto, Fernando Somoza, Juan Luis Vasallo i José Carrilero, que, en aquells moments, es concentraven a Madrid. Fou un treball constant de recerca en el camp conceptual, en què s'utilitzaren tots els recursos dels àmbits d'on provenien les seves experiències, es descobreix un llenguatge apropiat, s'aplica una nova simbologia més incisiva i profunda i s'introdueix una temàtica no utilitzada fins al moment, com la humorística i burlesca, que parteix dels fets quotidians.

En un altre àmbit, potser menys important pel seu nombre d'artistes, es feia present a Catalunya Jaume Coll, el qual fou un dels qui aportaren una producció més fecunda dedicada a diferents espais temàtics.

La meua presència a Madrid no minvà les meves activitats a Catalunya, concretament a Barcelona, o s'ha dirigit la major part de la meua producció.

El meu pas per la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre de Madrid i la meua tasca de recerca en el camp medallístic, així com les diferents entitats editores de la meua obra, poden testimoniar el meu treball, del qual dona fe la referència fotogràfica que acompanyo.

Anvers i revers de la medalla *Retorn de les despulles del general Prim*.

Anvers i revers de la medalla *Futbol*.

Plaqueta uniface *Encajes*

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2015

SOCIS I GOVERN

Ha estat un cop molt dur per a la nostra societat la desaparició del nostre president fundador i membre d'honor, Leandre Villaronga, el dia 20 de juliol del 2015. En ésser coneguda la notícia, la SCEN ho féu saber per correu electrònic a tots els seus associats. En el seu enterrament, amb una nodrida presència de familiars, amics i estudiosos de la moneda, foren llegides emotives semblances en nom dels familiars i dels numismàtics. Durant els dies i setmanes següents es rebren expressions de condol i se'n feren ressò alguns diaris d'àmbit nacional i estatal. L'arqueòloga Isabel Rodríguez Casanova va escriure una necrològica per al diari *ABC*, que fou publicada a la p. 62 de l'edició del dia 25 de juliol amb el títol "El referente de la numismática antigua". La SCEN cedí una imatge per a il·lustrar aquest article, tal com ho reconeix una fe d'errates del mateix diari del 27 de juliol. La mateixa autora també va publicar un altre escrit semblant a la revista digital www.panoramanumismatico.com. Rossend Casanova se'n feu ressò a *La Vanguardia* del dia 29 de juliol amb un text a la p. 27 titulat: "El gran especialista en moneda antiga. Leandre Villaronga Garriga (1919-2015)". Jaume Benages publicà també un escrit el dia 24 d'agost al *Diari de Tarragona* amb el títol "Leandre Villaronga i Garriga. In memoriam". Miquel de Crusafont publicà una semblança biogràfica al diari *El Punt-Avui*, del 16 de novembre, p. 13, amb el títol "Un professor sense càtedra".

Pel que fa als altres temes de la Societat, cal dir que l'Assemblea General Ordinària anual fou convocada el dia 12 de maig de 2015 a la sala Pere i Joan Coromines de l'IEC. La SCEN va tancar l'any amb 185 membres inscrits, entre socis numeraris, col·laboradors i d'honor. Eneko Hiriart fou acceptat com a nou membre numerari. Pel que fa a la reestructuració de càrrecs interns, l'assemblea General aprovà, a proposta de la Junta Directiva, el nomenament de Rossend Casanova i Mandri com a nou vicepresident de la SCEN.

El dia 18 de juny, el president M. Crusafont va participar a la reunió de la Secció Històrico-Arqueològica, en compliment de la petició d'aquesta d'ésser informada de les activitats i projectes de la nostra societat. Al final de la seva intervenció, llegí i lliurà a la Secció la proposta de la Junta Directiva de la SCEN que explicarem més endavant.

El dia 30 de novembre, fou convocada reunió de Junta en la qual s'acordà dedicar un petit dossier a Leandre Villaronga en aquesta *Acta Numismàtica*. Atès que en aquest mateix any s'han produït també les morts del bibliotecari i president de la Secció Numismàtica del Cercle, Joan Vilaret, i de l'important medallista Ramon Ferran, s'acordà igualment de dedicar-los els textos que veureu a l'*Acta* present. D'altra banda, i a proposta de Miquel Crusafont com a responsable de publicacions, la Junta de Govern va aprovar un nou repartiment de direccions de les col·leccions editorials, que queden ara de la manera següent:

Direcció de la col·lecció *Història de la moneda catalana*: Miquel de Crusafont.

Direcció de la col·lecció *Complements d'Acta Numismàtica*: Miquel de Crusafont i Xavier Sanahuja.

Direcció de la col·lecció *Tria de reedicions*: Miquel de Crusafont i Jaume Boada.

Direcció de les col·lecció *Medallistes catalans*: Rossend Casanova.

La mort del nostre president-fundador Leandre Villaronga ha obligat també a reestructurar el comitè de redacció d'*Acta Numismàtica*, que ha quedat així:

Director d'*Acta Numismàtica*: Miquel de Crusafont.

Redactors d'*Acta Numismàtica*: Jaume Boada, Rossend Casanova, Manuel Garcia Garrido, Xavier Jorba i Xavier Sanahuja.

PROPOSTA

La Junta Directiva de la nostra societat va aprovar en la seva reunió del 12 de maig presentar a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut una llista de temes històrics sobre els quals regna una gran confusió i sobre els quals creu que l'Institut s'hi hauria de definir a fi de clarificar els criteris. El text de la proposta és el següent:

Barcelona, 18 de juny del 2015

Srs. President, membres de la Junta i membres de la Secció Històrico-Arqueològica:

El passat dia 12 de maig, la Junta Directiva de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC) va aprovar, entre altres, l'acord següent: elevar a la Secció

Històrico-Arqueològica les propostes que segueixen a fi que l'Institut d'Estudis Catalans prengui públicament una postura sobre els temes que s'indiquen per tal de donar criteris als historiadors, als polítics i a tots els catalans:

1- El dia 11 de setembre, els catalans no celebrem cap derrota, sinó que fem un homenatge als defensors de Barcelona. Atès aquest fet, convindria divulgar-ho públicament ja que la idea de celebració de derrota és risible i afecta la nostra dignitat com a poble.

2- L'anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó no és altre que l'Arxiu Reial de Barcelona, creat pel rei Alfons I. Per tant, convindria divulgar aquest fet públicament, emprar tots plegats aquest nom i reivindicar la titularitat catalana que li correspon.

3- Les armes dels quatre pals o barres corresponen a Catalunya com a derivació de les armes de la dinastia catalana. Les armes d'Aragó són la creu vermella amb els quatre caps de sarraí als espais, com ens ho mostra, per exemple, la sigil·lografia.

4- Els ordinals dels reis corresponen a les dinasties i no pas als territoris, de manera que ni s'han de variar en funció dels antecedents aragonesos, ni s'han de multiplicar segons els territoris. D'altra banda, aquest és el criteri que aplicaven els nostres sobirans.

5- El terme Corona Catalano-Aragonesa defineix molt més bé la realitat de l'Estat Català que no pas el de Corona d'Aragó. És lamentable que hagin de defensar-lo historiadors forans com Alberto Bóscolo, Mario del Treppo, Lee Shneidmann o Philip Grierson i que, en canvi, no l'emprem ni el sapiguem defensar nosaltres.

6- L'ensenyament de la història a les escoles i, més en concret, la nostra història medieval és una necessitat imperiosa perquè els nouvinguts coneguin el nostre país, condició necessària perquè el puguin valorar i, en conseqüència, estiguin en millors condicions per a inclinar-se per la nostra llengua.

7- Plantejar un futur estat català bilingüe és anar directament cap a la destrucció de la nostra llengua. Només cal veure el cas irlandès.

Atentament,

Miquel de Crusafont i Sabater
Societat Catalana d'Estudis Numismàtics
(Institut d'Estudis Catalans)

En la seva exposició, Crusafont va demanar que la Secció donés alguna resposta a la proposta presentada. La Junta de la Secció va acordar de distribuir la

proposta a tots els membres, cosa que va fer la seva secretària el dia 19 de juny. En l'acta d'aquesta reunió de la Secció es recollia el fet amb el text següent: “També manifesta algunes opinions sobre diferents temes en nom de la societat vers els quals creu que l'IEC s'hauria de pronunciar i lliura un escrit al Consell de Govern, que es compromet a fer-ho arribar al president de l'IEC”.

Atès que passaven els mesos i no es rebia cap resposta, el president de la SCEN va acudir a la reunió de Junta de la Secció del dia 19 de novembre, on va tornar a plantejar la qüestió. La majoria dels membres varen optar pel silenci i el president, Dr. Massot, va dir que si hi havia algun membre que tingués alguna observació a fer sobre els temes, que ja es debatria. Com que ningú no va dir res més, i a la vista que a l'acta de la reunió del novembre es diu que la Secció ha passat la proposta al president de l'Institut hem d'entendre que la Secció se n'ha inhibit.

La nostra societat segueix pensant que som en un moment important de la nostra història i que no podem quedar indiferents davant les confusions i tergiversacions sobre temes històrics que es van produint, de manera que seguirà lluitant per a obtenir un posicionament oficial de l'Institut.

PUBLICACIONS

Edicions pròpies

El nou llibre de Miquel de Crusafont, *Història de la moneda de la Corona catalanoaragonesa medieval (1067/1162-1516)*, fou presentat el mateix 12 de maig pel Dr. Flocel Sabaté i Curull (Universitat de Lleida). Es tracta del tercer volum de la col·lecció “Història monetària catalana”, que l'autor ha completat amb un afany d'exhaustivitat i amb l'objectiu de convertir-lo en una obra de referència i de consulta imprescindible. Les 880 pàgines del llibre inclouen, entre d'altres aspectes, un catàleg actualitzat i justificat dels tipus monetaris medievals catalans i de la Corona catalanoaragonesa, i també un recull de fins a 1.300 documents. En ser un llibre de gran format, els membres de la SCEN van poder adquirir un exemplar a preu reduït a la meitat, bé en el moment d'assistir a la presentació o bé després de sol·licitar-ne la reserva a través del Servei Editorial de l'IEC. El llibre fou també presentat a Palma el dia 20 d'octubre a la Societat Arqueològica Lul·liana pel Dr. Lluís Tudela, que féu una aprofundida anàlisi del text.

L'anuari *Acta Numismàtica* 45 fou repartit a partir del mes de juny. L'edició compta amb 271 pàgines útils i 22 articles o intervencions de 27 autors diferents, escrits en català, castellà, anglès, francès i italià. Com en edicions anteriors, els sumaris d'*Acta Numismàtica* es poden consultar virtualment a través de la pàgina web de publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans (<http://publicacions.iec.cat/>).

Col·laboracions

En ocasió de la celebració de l'exposició *Retrats de medalla: l'espectacle del bronze* a Girona, de què parlarem més endavant, es va editar un catàleg amb textos de Rossend Casanova, comissari de la mostra, i de Miquel Crusafont, entre d'altres.

La SCEN ha col·laborat en l'edició del llibre de Simonluca Perfetto, *La unitat monetària de les Dues Sicílies pel català Francesc Ximenis. La magistratura de la seca i el llibre de Comptes de la seca de Nàpols (1453-1454)*, imprès a principis d'any a Ariccio (Itàlia). Al llibre s'hi fa constar aquesta col·laboració i s'hi reproduïx el nostre logotip.

El numismàtic italià Achile Giuliani va demanar a Miquel Crusafont una versió en català d'un important article seu sobre els amonedaments d'època catalana al regne de Nàpols per publicar-lo en les dues versions italiana i catalana (p. 95-128) al volum II del *Bolletino del Circolo Numismatico Partenopeo*, Nàpols, 2015, que va a aparèixer a mitjan any.

El mes de novembre, l'Associação Numismática de Portugal, de Lisboa, s'adreça a la SCEN per a sol·licitar permís per a editar el text que Miquel de Crusafont va publicar a *Acta Numismatica* 45 sobre Mario Gomes Marques. La proposta, acceptada amb satisfacció, ha consistit en editar un opuscle amb l'article necrològic original seguit de la seva traducció al portuguès, i convertir-lo així en un petit homenatge a la figura del cèlebre numismàtic.

En ocasió de l'exposició *La moneda en època d'August*, que s'ha fet al Museu Arqueològic de Tarragona des del 18 de desembre i de la qual ens ocuparem més endavant, s'ha editat un catàleg amb el mateix títol i amb textos de Jaume Benaiges, Francesc Tarrats i Pilar Sada. També hi ha col·laborat el nostre soci Juli Sicart.

Projectes

Rossend Casanova ha començat a estudiar l'obra de Ramon Ferran per a una futura monografia. Pocs dies abans de la inesperada mort de l'artista, va poder comentar-li el projecte, que va acollir amb gran satisfacció. Posteriorment, i gràcies a la generositat de la família, ha pogut catalogar el fons de medalles que aquesta conserva al taller de l'escultor a Reus. La previsió és que, en un futur no gaire llunyà, es pugui publicar l'obra medallística de Ferran, seguint l'estela del primer número que sobre medallistes publicà la SCEN i que es dedicà a Eusebi Arnau.

Gràcies a la col·laboració del nostre soci d'honor de Sardenya, el numismàtic i artista Enrico Piras, hem pogut obtenir el text de l'obra inèdita de l'estudiós

Vicenzo Dessì, coetani de Botet i Sisó, i fer-ne l'edició que es distribuirà juntament amb *Acta Numismàtica* i formant part de la col·lecció *Tria de Reedicions*.

Miquel Crusafont té molt avançat el seu *Diccionari català de Numismàtica* i és previsible que es pugui publicar dins de l'any 2016. En aquest moments, la SCEN està cercant algun espònsor per a poder fer l'edició en color, ja que es tracta d'un diccionari il·lustrat.

A la reunió de la Junta del mes de novembre del 2015, Xavier Sanahuja va presentar un ambiciós projecte per a l'estudi i la publicació d'una catalogació sistemàtica de les sèries paramonetàries catalanes, que s'elaboraria en diferents volums.

CONFERÈNCIES, DIFUSIÓ I CONSULTES

XV Congrés Internacional de Numismàtica (Taormina, 21-25 setembre 2015)

A finals de setembre, es desenvolupà el sexennal Congrés Internacional de Numismàtica, que en aquesta ocasió tingué lloc a Taormina, a l'illa de Sicília. Hi participaren Marta Campo ("La moneda en las necrópolis del arco mediterráneo de Hispania. Siglos I-II d.C."), Eneko Hiriart ("Pour une classification raisonnée des monnaies à la croix"), Cédric López i Ermanno Arslan (amb el pòster: "Die Design Reconstruction: Merging Numismatics with Information Technology"), Pere Pau Ripollès i Manuel Gozalbes ("The unofficial Roman Republican asses struck in Spain"), i Xavier Sanahuja ("Catalonia, Barcelona and Aragon: Historical Titles and Styles Shown in their Coins (878-1846)").

El Consell Numismàtic Internacional també aprovà la realització del proper XVI Congrés a Varsòvia, entre el 20 i el 24 de setembre de 2021, amb la col·laboració de la Universitat de Varsòvia, els Museus Nacionals de Varsòvia i Cracòvia i la Societat Numismàtica Polonesa, i el suport del Banc Nacional de Polònia.

Conferències i exposicions

Són avui tan excepcionals les exposicions numismàtiques i medallístiques que donarem una informació àmplia de les que s'han produït enguany.

S'ha celebrat a la Fundació Rafael Masó de Girona, entre el 21 de març i el 12 de setembre de 2015, l'exposició *Retrats de medalla: l'espectacle del bronze*, que va ser inaugurada per l'alcalde de la ciutat, Carles Puigdemont, el divendres 20 de març i que ha comissariat el nostre soci Rossend Casanova. La mostra,

que ja va donar a conèixer de manera resumida a l'article "Retrats de medalla, crònica de l'exposició gironina" (*Acta Numismàtica* 45, 2015), va presentar 322 peces de 160 autors de vint països, totes de la seva col·lecció particular a excepció de dues de la pròpia Fundació Rafael Masó. Algunes de les obres que s'exposaren eren inèdites i el muntatge s'acompanyà d'una projecció de l'any 1929 que mostrava els passos que l'escultora Laura Gardin Fraser seguí per obrar la medalla de la Societat Nacional d'Escultura nordamericana, des del dibuix de la idea fins a la fabricació de la peça. Aquesta exposició, la primera dedicada al retrat en la medalla a Catalunya, és també la primera d'aquesta entitat que s'ha celebrat a Girona.

En el marc de la mostra es programà el cicle *Diàlegs*, que consistí en convidar tres professionals que res tenen a veure amb la medalla (l'actor Martí Peraferrer, l'escriptor Martí Gironell i la dissenyadora de moda Miriam Ponsa), però que en les seves respectives disciplines treballen el retrat, sobre el qual van exposar la seva visió. Un resum d'aquest cicle es va publicar al suplement *Cultura/s* de *La Vanguardia* (29.08.15). Altres articles publicats per Casanova en el marc de l'exposició són: "L'espectacle del bronze", revista *CoupDefouet*, núm. 24, 2014. IMPUQV, Ajuntament de Barcelona, Barcelona; "Una mirada crítica a la medalla catalana del 1900", *Revista de Catalunya*, núm. 290, Fundació Revista de Catalunya, Barcelona, 2015; "La medalla es retrata a Girona". *Revista del Moble*, núm. 21, Associació per a l'Estudi del Moble, Barcelona, 2015; "La edad de oro de la medalla", revista *Descubrir el Arte*, núm. 195, Madrid, 2015; i "Els fills de Ponscarne o l'edat d'or dels medallistes", revista *Serra d'Or*, núm. 664, Barcelona, 2015.

La premsa també publicà diverses notícies, entre les quals destaquen: Marc Lemonche-Coll, "L'art de la medalla, a la Casa Masó de Girona", *Revista del Baix Empordà*, núm. 48, Palamós, 2015; "Medal Portraits: The Spectacle of Bronze", revista *Flash Médailles*, Promotie van de Medaille, Bèlgica, gener-març 2015; "La Casa Masó acull la primera exposició a Catalunya sobre el retrat en la medalla", *Diari de Girona*, 22.03.15; Sergi Doria, "El medallero de la Humanidad", diari *ABC*, Madrid, 09.05.15; Marc Lemonche-Coll, "Ressò internacional de la mostra de medalles artístiques a la Casa Masó", *El Punt/Avui*, 05.08.15; Artur Ramon, "El món en una medalla", *Cultura/s, La Vanguardia*, Barcelona, 29.08.15; "Medal Portraits exhibition in Spain", portal digital *Coins-Weekly News*, Alemanya, 2015; i "Girona dedica una exposició al retrato en la medalla", portal digital *Panorama Numismático*, Madrid, 2015. Casanova també va realitzar diverses visites comentades, entre d'altres a la delegació de la Unesco a Girona (08.09.15), i realitzà la conferència *Una mirada crítica a la medalla catalana del 1900*, en el marc de la presentació de la *Revista de Catalunya* a Girona (18.06.15).

En ocasió de l'exposició, s'edità el corresponent catàleg que reproduïx una selecció de les peces exposades i que compta amb els articles “La renovació de la medalla entre el segon terç del segle XIX i l'esclat de la Primera Guerra Mundial”, de l'especialista belga Laure Dorchy; “El gran moment de la medalla catalana”, del nostre president Miquel Crusafont; “El retrat en la medalla”, que és la tesi de l'exposició, i “A la recerca de l'essència humana”, ambdós de Casanova. Publicat per Úrsula Llibres i la Fundació Rafael Masó, el llibre té 192 pàgines en edició bilingüe català i anglès. Igualment, al web de la Fundació Rafael Masó (<http://www.rafaelmaso.org/cat/medalles.php>) es poden consultar els principals continguts de la mostra i una selecció de peces, entre d'altres continguts.

El 24 i 26 de març, el Gabinet Numismàtic de Catalunya organitzà el *XXV Seminari d'Història monetària de la Corona d'Aragó*, que duia per títol *Moneda i fiscalitat a la Catalunya medieval*. Xavier Sanahuja Anguera hi presentà la conferència “Moneda local, hisenda i fiscalitat municipals a Catalunya”.

Del 23 d'abril a l'1 de juliol, el Museu d'Història de Catalunya va exposar els fons de bitllets de poble de la Guerra Civil (1936-1939) que el nostre antic company de Junta, Antoni Turró, va llegar a aquesta institució. Se'n fa ressò el *Butlletí Informatiu* 488 del Grup Filatèlic, Numismàtic i de Col·leccionisme de Terrassa, a la pàgina 4.

El diumenge 19 d'abril, Joan Antoni Sendra va pronunciar la conferència “Les encunyacions de moneda en Dénia durant la Guerra de les Germanies”, activitat organitzada a Benissa per l'Agrupació Filatèlica i Numismàtica de la població, en el marc de l'exposició de la Diputació d'Alacant *Monedas. Todas las caras de la historia*.

Entre el 8 i 9 de maig, es van dur a terme unes jornades numismàtiques a Lugo, organitzades per l'Asociación Numismática Val de Ariz (ANVAR) amb el suport de la Universitat de Santiago de Compostela i el Concello de Lugo. Hi participaren com a conferencians Francisco Cebreiro (“A ceca galega de Xubia”), Miquel de Crusafont (“As cruñacións en prata da monarquía visigoda”), Antonio Roma (“A circulación de moeda no Camiño de Santiago”) i Pablo Rueda (“As cruñacións da ceca de A Coruña no século XVII”).

El 22 d'octubre, Joan Antoni Sendra va participar amb la conferència “Els tresors del Regne de València” a les III Jornades Numismàtiques organitzades per la Universitat de València i el Museu de Prehistòria, dins del programa de *Más-ter en Arqueología* de la mateixa universitat.

El 17 de desembre del 2015, el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (plaça del Rei) va inaugurar una exposició titulada *La moneda en època d'August*, que romandrà oberta fins al 26 de juny del 2016. La mostra recull un total de 79 monedes representatives que circularen en els territoris del mon romà des del naixement d'August, el 63 aC, fins a la seva mort, el 14 dC. Consta de qua-

tre sectors diferenciats. El primer va des del naixement d'August fins a la mort de Cèsar, el 44 aC. El segon comprèn des de la mort de Cèsar fins a l'*Imperium* d'August. El tercer, l'imperi d'August i el seu llegat. El quart sector, finalment, acull les informacions sobre la seca de Tarragona, amb les emissions fetes durant el seu regnat i les de tipus commemoratiu que es feren amb motiu de la seva mort. S'ha de remarcar que en aquest apartat s'exposen, per primera vegada, la totalitat de les monedes encunyades a Tàrraco en aquella etapa. L'exposició està acompanyada per panells informatius de la moneda de l'època romana amb temes com ara els sistemes d'encunyació, la distribució geogràfica dels tallers monetaris i fins i tot un arbre familiar d'August, que abraça cronològicament des de la República fins a l'Imperi. Tal com hem dit abans, tant en els textos de la mostra com en els del catàleg hi ha tingut una activa participació el nostre company de Junta, Jaume Benages i hi ha col·laborat també el nostre soci Juli Sicart.

El 25 i el 26 de novembre, el Gabinet Numismàtic de Catalunya organitzà el *XIX Curs d'Història monetària hispànica*, amb el títol *Altres formes de diners: dels vals al Banc del temps*. Hi participà Xavier Sanahuja Anguera, amb la conferència "Fitxes, vals i getons a la Barcelona burgesa (1850-1936): recreació, comerç i beneficència".

Els dies 14 i 15 de desembre, el Museu Nacional d'Art de Catalunya convocà un col·loqui titulat *Les dues cares de la moneda: fabricació versus falsificació a Catalunya (1808-1908)*. Hi participaren els nostres associats Francisco Cebreiro, "De cilindros a volantes. La renovación tecnológica de la Real Fabrica de Moneda de Jubia", i A. M. Balaguer, "La falsificació de moneda durant la Guerra del Francès".

A la subhasta Ramon Llull, organitzada per Àureo & Calicó i celebrada el 26 de novembre, l'Estat va adquirir, a petició del Consell de Mallorca i fent ús del seu dret de retracte, quatre monedes mallorquines de gran raresa, les quals foren dipositades en el Museu de Mallorca. Jaume Boada va fer, a sol·licitud de l'Administració insular, algunes tasques d'assessorament per concretar, d'una banda, quines monedes eren les més interessants d'adquirir i, per l'altra, quines activitats es poden dur a terme per donar-les a conèixer al públic, una de les quals seria l'organització d'una exposició numismàtica.

Consultes

La Secció Històrico-Arqueològica es va adreçar novament a la SCEN per demanar un informe per a la Generalitat referent a la necessitat de declarar bé inexportable un pacífic d'or de Pere de Portugal que apareixia en una subhasta, ja que l'exemplar existent al museu és defectuosa. En féu l'estudi i raonament co-

rresponent M. Crusafont, qui assenyalà l'interès que tindria adquirir aquestes peces tant excepcionals, aprofitant el dret de retracte, més que no pas declarar-les inexportables, ja que això no impedeix pas que puguin anar a raure a Madrid, per exemple.

Lluís Bassaganya, membre del Centre d'Estudis "la Retirada" de Camprodon, va sol·licitar informació sobre les monedes municipals de la vila dels segles XVI i XVII, arran de l'aparició d'un nou exemplar del tipus amb sant Patllari i escut, sense llegendes.

La historiadora Margarida Güell i Baró s'adreçà a la SCEN sol·licitant referències bibliogràfiques des d'on poder veure l'evolució de la moneda a Barcelona (maravedís, reals, lliures catalanes i pessetes), especialment al segle XIX, i també l'evolució del valor del diner a Catalunya al llarg dels darrers dos segles.

A l'entrada d'any, el TERMCAT, departament lingüístic de l'Institut, passà consulta a M. Crusafont sobre la identificació i idoneïtat dels termes "cordó" i "llostell". Del primer es pogué aportar informacions d'ús i del segon hom acordà que valia la pena de manllevar-la del francès *listel* ja que no es coneixia un terme equivalent en català.

També a primers d'any, el sr. Víctor Almeida, de Galícia, féu una consulta sobre un segell personal i la seva possible identificació. Resultà atribuïble a Pedro de Olid.

El doctorant per la Universitat d'Alacant, Francesc-Joan Monjo, s'adreçà el mes de gener a la SCEN demanant aclariments sobre els termes "peso" i "duro" i sobre una comptabilitat en rals de billó i se li van donar els aclariments necessaris.

El 19 de gener, el sr. Llorenç Arguimbau s'adreçà a la SCEN per demanar una opinió sobre diferents peces monetàries d'origen familiar que havien estat emprades com a joies.

El 20 de febrer, el professor Stefano Asperti, de la Universitat de la Sapienza de Roma, es va adreçar a la Secció Històrico-Arqueològica demanant el seu recolzament per a un estudi sobre sigil·lografia. El seu president, Dr. Massot, ens va passar consulta a la SCEN per si ens semblava interessant i li vàrem manifestar el nostre interès, tant en el projecte com en obtenir la previsible publicació que se'n fes.

El 5 de març, la traductora Claudia Kalász, que estava traduint a l'alemany uns textos de Víctor Català, ens consultà sobre una frase en la qual s'anomenaven els napoleons i els "duros de barra", i li vàrem poder resoldre la qüestió.

El 14 d'abril, vàrem rebre una consulta de Ramon Serrano sobre una medalla valenciana. Es tractava d'una de les nombroses varietats de premi emeses per la Societat Valenciana de Amigos del País de València, tipus Crus-200, 635 i altres, i així se li va comunicar.

El 6 de juliol, el periodista i historiador Martí Paola demanà que li assenyàlèssim una moneda destacada d'una venda pública d'Àureo/Calicó, ja que en volia fer una glosa per a *La Vanguardia*. Se li varen donar les dades corresponents sobre el seu interès històric i numismàtic.

El 14 de juliol, la senyora Dora Luque sol·licità informació sobre la medalla d'Àngel Guimerà obrada per Llimona i l'autorització per a obtenir reproducció de les pàgines del catàleg de M. Crusafont, cosa que se li va facilitar.

El 12 d'octubre, l'estudiós local de Quart de Poblet (València), Javier González, va demanar informació sobre la medalla del patró del poble, Sant Onofre, del 1896, i se li van donar les dades d'origen, que provenien de Caruana.

L'11 de novembre, vàrem tenir una nova comunicació amb la historiadora de l'Art Josefina Martínez-Curt, de València, a qui ja havíem atès en la seva petició d'informació sobre la saga dels medallistes i artistes Amèrico, agraint amablement el nostre ajut i explicant-nos l'estat de la seva investigació.

A finals de novembre, l'investigador Joan Salvadó i Monturiol sol·licità referències bibliogràfiques sobre la falsificació de moneda a la Catalunya moderna i contemporània.

Cap a finals d'any, el sr. Albert Verdager Vila-Sivill, amb qui ja s'havien tingut contactes, demanà unes fotografies de monedes per a poder il·lustrar la biografia que ha ultimat sobre el seu avi, el conegut numismàtic Josep Vila i Sivill, i que publicarà l'Editorial Dalmau. Se li van proporcionar quatre tipus bàsics de la numismàtica catalana.

Xavier Sanahuja, secretari

Trihemíobol arcaic inèdit d'Emporion

GABRIEL VILLARONGA*

Al meu pare

La visió panoràmica general que tots teníem de les encunyacions de monedes gregues d'argent d'Emporion va fer un canvi molt important arran de la publicació de P.P. Ripollès i J.A. Chevillon,¹ que donà a conèixer un primer període d'amonedament, d'època grega arcaica, cronològicament pertanyent al final del segle VI a.C i començament del segle V a.C., fins llavors un període completament desconegut.

Els esmentats autors divideixen aquest amonedament arcaic en dos grups: el d'una primera fase (A), amb cronologia 515-500 a.C., i el d'una segona, fase (B), amb cronologia 500-480 a.C. Dins de la primera fase A, el grup III (núm. 4 a 10) és el més important en nombre d'exemplars. Aquest tipus III té com anvers una pròtome de pegàs a la dreta o a l'esquerra i, al revers, un quadrat tallat per una creu amb els espais interiors incusos. Aquest grup copia les emissions de Massàlia del període A publicats per Furtwängler.² L'estil de la pròtome de pegàs és poc acurat o tosc, en comparació amb el seu prototipus massaliota del mateix període.

La metrologia emprada per l'amonedament de la fase A del període grec arcaic d'Emporion és, segons Ripollès i Chevillon, el patró "foceu-pèrsic" d'una estàtera d'11,04 g, que equival a una dracma de 5,52 g i un óbol de 0,92 g. Del grup III, al qual ens estem referint, aquests autors coneixen el tetròbol (1/3 d'estàtera), l'hemidracma (1/4 d'estàtera) i el diòbol (1/6 d'estàtera). Molt recentment, M. Crusafont³ ha publicat la dracma (1/2 estàtera).

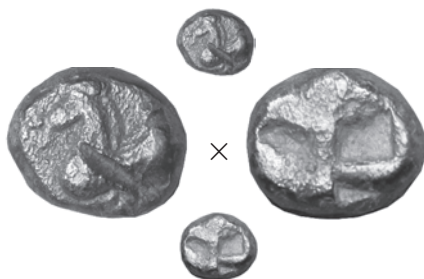
* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

1. RIPOLLÈS, P.P.; CHEVILLON, J.A., "The Archaic Coinage of Emporion", *Numismatic Chronicle* 173, London, 2013, p.1-21 i làmines 1-5.

2. FURTWÄNGLER, A.E., *Monnaies grecques en Gaule: Le trésor d'Auriol et le monnayage de Massalia 525/520 – 460 av. J.-C.*, Fribourg, 1978.

3. CRUSAFONT I SABATER, M., "Primera dracma d'Empúries?", *Acta Numismàtica* 44, Barcelona, 2014, p. 27-30.

El motiu d'aquesta nota és presentar una nova peça corresponent a aquest grup d'emissions. La descripció de la moneda és la següent:

Trihemiòbol d'argent

a/ Pròtome de pegàs cap a l'esquerra.

r/ Quadrat tallat per una creu amb els espais interiors incusos.

Pes: 1,36 g Ø 9/7,5 mm (oval) Gruix: 2,5/1,5 mm Inèdita

El motiu que aquesta nova moneda sigui inèdita és que correspon al valor d'un trihemiòbol, és a dir, 1/8 d'estàtera del patró focu de pes 11,04 g, és a dir, de pes teòric 1,38 g, molt proper al pes de la moneda que presentem. Per tant, aquest divisor és nou en l'amonedament d'aquesta sèrie i correspon al valor més petit que es coneix.

Dins de les emissions de Massàlia publicades per Furtwängler, sí que és conegut el trihemiòbol focu, dins del seu grup "Ac" i amb la pròtome de pegàs cap a l'esquerra com el tipus presentat per nosaltres. Aquest autor situa aquestes emissions entre 525/520 i 510 a.C. En l'estil de tot el grup A, i en particular de l'"Ac" de Massàlia, hi podem apreciar un art molt millor; les monedes que el formen disposen d'una sèrie de detalls de la figura de la pròtome de pegàs, que no trobarem a la moneda ara estudiada, que en conjunt és molt més tosca. També el quadrat incús del revers presenta una factura molt menys acurada en el nostre exemplar.

Segons els estudis de Ripollès i Chevillon, el nostre exemplar, corresponent a la fase A del període grec arcaic d'Emporion, queda datat entre els anys 515 i 500 a. C., és a dir, que se situa a final del segle VI a.C.

Dins del període arcaic d'Emporion, ja es coneixia el valor trihemiòbol (1/8 d'estàtera), però amb un tipus totalment diferent dins el grup XII de Ripollès-Chevillon i que ja pertany a la fase B (500-480 a.C.) de les emissions d'Emporion.

En conclusió, presentem el primer exemplar de trihemiòbol (1/8 d'estàtera) corresponent a la fase A del període arcaic d'Emporion, amb el tipus de pròtome de pegàs.

Em cal agrair la gentilesa de Mr. Jean-Albert Chevillon, en l'aclariment de moltes de les dades corresponents que figuren en la redacció d'aquesta nota.

Une nouvelle évolution du revers-type d'Emporion pour le début de la période postarchaïque

JEAN-ALBERT CHEVILLON* et OLIVIER BERTAUD**

Dans le prolongement de notre travail sur le processus évolutif qui amène l'atelier archaïque d'Emporion, en une quinzaine d'années, à se définir son propre revers-type, que l'on qualifie de « croix perlée à l'intérieur d'un carré creux à quatre languettes », nous présentons un nouveau spécimen à la tête de bélier qui se distingue à la fois par la forme particulièrement simplifiée de son revers et par son alignement pondéral sur le nouvel étalon qui caractérise la phase postarchaïque du monnayage.

L'atelier d'Emporion, fondation grecque d'origine phocéenne installée vers 575 av. J.-C. sur la côte catalane actuelle (Empurias), commence à émettre aux alentours de 515¹. La période initiale du monnayage, dit "archaïque", se découpe en deux phases distinctes : la phase A (vers 515 / 500 av. J.-C.), caractérisée par des frappes à types multiples avec de gros modules (hémidrachmes d'étalon phocaïque) et quelques divisionnaires, suivie par une phase B (vers 500 / 480 av. J.-C.) au cours de laquelle un grand nombre de fractions légères, voire très légères (poids théoriques : 0,69 g, 0,34 g et 0,17 g) sont émises avec un type de droit "figé" à la tête de bélier (Fig. 1 à 4).

Nous décrirons la monnaie présentée ici ainsi : à l'avvers, tête de bélier à droite. Corne traitée en deux lignes parallèles, en demi-rond, tournées vers le haut. Trois petits globules à l'intérieur de la corne. Toison matérialisée par trois rangées de

* Investigador numismàtic. President del Groupe Numismatique du Comtat et de Provence.

** Investigador numismàtic. Membre de la SENA.

1 RIPOLLÈS, P.P.; CHEVILLON, J.-A., 2013-a.

points alignés verticalement sur l'arrière du motif. Deux globules en remplacement du museau non marqué. Au revers, croix incuse contenant une croix perlée constituée de huit points par branches. Poids : 0,95 g, 10,2-7,9 mm, style faible, relief limité (Fig. 5).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 1 à 4. Quelques exemples de fractions à la tête de bélier de la phase B empuritaine avec le caractéristique revers-type à la “croix perlée à l’intérieur d’un carré creux à quatre languettes”.

Fig. 5. L'obole postarchaïque à la tête de bélier à droite et à la croix incuse contenant une croix perlée.

Le traitement “schématique” de cette tête de bélier, en seulement quelques lignes et points plus ou moins bien positionnés, est significatif du style de plus en plus fruste des gravures de la fin de la phase B archaïque d'Emporion. Certains éléments, tels que la réduction significative du nombre de points matérialisant la toison (qui se limitent à la partie arrière de la tête), le doublement “inédit” de la corne et la disparition du museau se distinguent de ce que nous connaissons et confirment le niveau de dégradation particulièrement “avancé” du motif. Pour le revers, il est également intéressant de constater que la croix perlée se trouve

“confinée” dans un carré incus, peu profond, qui la contourne au plus près et qui a pour effet “d’estomper” les habituelles quatre languettes du revers-type.

Cette spécificité commence à apparaître sur un tritartémorion phocaïque contenu dans le trésor d’Auriol (groupe Qe, n° 30, 0,63 g)² (Fig. 6) doté d’une croix perlée au fond d’une croix en creux dont seules les extrémités s’évasent encore légèrement. On peut noter au droit une forme générale proche du motif de notre monnaie avec également une disparition de la matérialisation du museau. Par contre, la toison reste ici encore partout présente et la corne est, comme habituellement, traitée en seul trait.

Fig. 6. Tritartémorion archaïque (phase B) à la tête de béliér à droite et à la croix perlée dans une croix en creux.

Ces deux monnaies nous confirme que les évolutions d’un type donné s’enchainent sans cesse, avec, le plus souvent, une tendance à la simplification et à la schématisation³. C’est bien le cas ici, avec cette adaptation “minimaliste” de la croix et du carré creux qui permet cependant sans difficulté de reconnaître le typique revers empuritaïn.

Dernier élément déterminant, notre nouveau spécimen, qui présente une masse de 0,95 g, ne s’insère pas dans les données connues pour les séries “légères” de la phase B du monnayage d’Emporion dont le nominal le plus important correspond à celui d’un tritartémoria phocaïque (poids théorique 0,69 g). Comme nous l’avons constaté pour l’exemplaire, également unique, à la tête d’Apollon au crobylos à gauche et au “pseudo” carré creux tréflé (Fig. 7)⁴, sa métrologie s’aligne sur le nominal qui caractérise les frappes postarchaïques du monnayage. Cette nouvelle phase, qui débute à partir des années 480, se caractérise par une obole d’une masse probablement supérieure à 1 g. Nous proposons donc l’hypothèse que notre monnaie a pu être émise au tout début de cette nouvelle phase.

2 FURTWÄNGLER 1978.

3 CHEVILLON, J.-A.; RIPOLLÈS, P.P., 2014.

4 CHEVILLON, J.-A.; RIPOLLÈS, P.P., 2013-b. A noter que le traitement du revers de cette monnaie présente une autre évolution “finale” du revers-type avec la disparition de la croix perlée et le seul maintien des quatre languettes en relief.

Nous attendrons cependant la découverte d'autres exemplaires, présentant les mêmes spécificités, pour confirmer le positionnement chronologique de ce groupe qui semble bien correspondre à une ultime reprise du type « figé » à la « tête de béliet » de la phase B précédente.

Fig. 7. Obote à la tête d'Apollon au crobylos à gauche et au « pseudo » carré creux tréflé. Poids : 0,90 g, module : 10 mm, lieu de trouvaille : Commune de Pourrières (Var - France).

Provenance des monnaies illustrées :

Monnaie 1 : Aureo 27/2/2002, lot 211.

Monnaie 2 : Espagne, coll. privée (Ripollès et Chevillon, 2013, n° 36.42).

Monnaie 3 : Aureo 27/2/2002, lot 201.

Monnaie 4 : Aureo 27/2/2002, lot 198.

Monnaie 5 : coll. privée, O. Bertaud, Annecy (Haute Savoie, France).

Monnaie 6 : coll. P.S., Bouches-du-Rhône (France).

BIBLIOGRAPHIE :

RIPOLLÈS, P.P.; CHEVILLON, J.-A., 2013-a, "The archaic Coinage of Emporion", *The Numismatic Chronicle*, 173, 2013, 1-21.

CHEVILLON, J.-A.; RIPOLLÈS, P.P., 2013-b, "Emporion : un inédit spécimen de transition pour les périodes archaïque et postarchaïque", *Revue OMNI* 7, décembre 2013, p. 10-12.

CHEVILLON, J.-A.; RIPOLLÈS, P.P., 2014, "Emporion archaïque : genèse d'un revers-type", *Revista Lucentum*, n° XXXIII, Université d'Alicante (Esp.), 2014, p. 181-185.

FURTWÄNGLER A. E., 1978, *Monnaies grecques en Gaule, le trésor d'Auriol et le monnayage de Massalia*, Office du Livre, Typos III, Fribourg, 1978.

Aristarco de Cólquide (HGC 7 207)

LUIS AMELA VALVERDE*

La antigua región caucásica de la Cólquide es conocida ante todo por la mitología griega, debido a que en ella se encontraba el vellocino de oro, un regalo de los dioses que proporcionaba prosperidad a quien lo poseyera. Esto originó la expedición de Jasón y los Argonautas, episodio que ha sido llevado reiteradamente al cine con gran éxito.

Situación del reino de la Cólquide (wikipedia).

Pero, en cuanto a lo que nos interesa aquí, es traer la primera moneda que se acuñó en este territorio a nombre de un monarca propio, hecho que aconteció en el s. I a.C. El general romano Cn. Pompeyo Magno (*cos.* I 70 a.C.), el vencedor de Mitridates VI, rey del Ponto (120-63 a.C.) y el mayor enemigo de los roma-

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

nos durante la expansión romana en Oriente, concedió el reino de la Cólquide a Aristarco (65-48 a.C.), que había estado previamente en manos pónicas, el cual a su vez sería desplazado seguramente por Farnaces II (63-47 a.C.),¹ rey del Bósforo Cimerio, hijo del citado Mitridates VI, en su intento de recuperar los territorios paternos, al menos por las noticias que tenemos.²

Aristarco emitió una acuñación que Hoover ubica (aunque con interrogante) en la ciudad de Dioscurias (act. Sujumi, cap. de Abjasia, provincia *de facto* independiente del actual estado de Georgia), una dracma de plata de peso ático reducido (ca. 3,7 g).³ Su descripción es la siguiente (HGC 7 207 = SNG Black Sea 1020):⁴

a/ Cabeza radiada masculina a dererecha; anepigráfica.

r/ Tyche sentada en un trono a derecha, con corona mural, con un un timón a su lado y sosteniendo un vaso redondo (?) en su mano izquierda; leyenda APICTAPXOY / TOY EΠΙ / ΚΟΛΚΙΔΟΣ; en exergo, fecha BI.

Puede obsearse que la leyenda en griego puede traducirse como: “Aristarco, quien está [gobernando] sobre la Cólquide”, el cual se convierte en la entidad emisora.⁵ A este respecto, el historiador Apiano establece que Pompeyo “hizo a Aristarco dinasta de los cólquidos” (App. *Mithr.* 114), mientras que el geógrafo Estrabón indica que un gobernante fue situado en la Cólquide, pero no da nombre alguno, y lo dice de forma vaga (Str. 12, 3, 1).

Ha de observarse que en ningún momento se dice que Aristarco fuera rey,⁶ pero Eutropio (cos. 387 d.C.), escritor del s. IV d.C., dice que Pompeyo “impuso a Aristarco como rey de la Cólquide” (Eutrop. 6, 14, 1). Ante esta disparidad, es mejor creer en la opinión de Apiano (ca. 95-ca. 165 d.C.), que escribió más cercano a los acontecimientos que Eutropio, y en una obra, *Mithridatica*, decidada a los conflictos entre Mitridates VI del Ponto y los romanos.

1. TSETSKHLADZE (1993), p. 247.

2. BRAUND (1984), p. 169, señala que, al parecer, Farnaces II ambiciona recibir de Pompeyo todos los territorios que había gobernado su padre (App. *Mithr.* 113), al que traicionó. Por tanto, ya desde buen principio Farnaces II deseaba la Cólquide.

3. HOOVER (2012), p. 54.

4. TSETSKHLADZE (1993), p. 245, sólo referencia seis piezas, por lo que debió de ser una pequeña emisión.

5. HOOVER (2012), p. 54.

6. BRAUND (1984), p. 168; GOUKOWSKY (2003), p. 250 n. 1078.

En cuanto a Aristarco, para Tsetskhladze, éste, a pesar de tener un nombre griego, sería un miembro de la nobleza local,⁷ e incluso miembro de la casa real antes de la aparición en escena de Pompeyo.⁸ Para este autor, tras la derrota de Mitridates VI y como recompensa por sus servicios a los romanos, al gobernante de uno de los *skeptouchoi* (“los que llevan cetro”) en que se dividía la Cólquide (Str. 11, 2, 18)⁹ se le concedió la autoridad sobre todo el territorio sin que su título variase.¹⁰

Por el contrario, Zerbini considera que Aristarco no pertenecía a la alta nobleza de la Cólquide, ni mucho menos a la dinastía real. El apoyo de Pompeyo le valió el reconocimiento oficial de todos los demás nobles de la región. Según el citado autor, su posición no sería muy fuerte, puesto que, para no ofender al orgullo de los cólquidos, no instaló la sede de su gobierno en el corazón de la Cólquide, sino en la ciudad de Dioscurias.¹¹ De forma indudable, el apoyo de Roma es lo que permitiría a Aristarco seguir en el poder, de tal forma incluso que se le ha considerado como un simple gobernador bajo la tutela romana.¹²

Sea como fuere, estamos con la primera opinión. Como indica Chaumont, Pompeyo Magno estableció en la Cólquide a un dinasta local, sin duda a uno de los nobles más importantes del país, para evitar el riesgo de una rebelión.¹³ Igualmente, ésta fue una medida destinada a evitar que la región cayera en manos de iberos y/o albanos, pueblos contra los que Pompeyo Magno se había enfrentado durante su travesía por el Cáucaso.

En relación a la iconografía de estas piezas, en primer lugar hay que preguntarse de quién es la cabeza que figura en el anverso. Para algunos investigadores, se trata ni más ni menos que del propio general romano Pompeyo Magno, a quien Aristarco debía su trono.¹⁴

En realidad, parece tratarse del retrato del propio Aristarco, con una corona radiada (quizás reflejo de una tradición local), en recuerdo del antepasado del pueblo de la Cólquide y su primer rey legendario, Eetes, hijo de Helios (Plin. *NH* 23, 52),¹⁵ el poseedor original del vellocino de oro. Eso sí, presenta rasgos físicos correspondientes a Pompeyo Magno, debido posiblemente al importante papel que tuvo en la subida al poder de Aristarco.¹⁶

7. TSETSKHLADZE (1993), p. 246.

8. TSETSKHLADZE (1993), p. 246-247.

9. Señores territoriales de la Cólquide, que se repartían el territorio y muestra de su falta de unidad. Este título parece ser de influencia persa aqueménida.

10. TSETSKHLADZE (1993), p. 247; BRAUND (1984), p. 168-169.

11. ZERBINI (2012), p. 77. Por el contrario, CHAUMONT (1984), p. 70, ubica la sede de Aristarco (y la emisión de la presente amoneda) en *Phasis*.

12. CHAUMONT (1984), p. 69.

13. CHAUMONT (1984), p. 69.

14. HOOVER (2012), p. 54.

15. HEAD (1911), p. 496 se pregunta si se trata de Helios.

16. BRAUND (1984), p. 169; TSETSKHLADZE (1993), p. 245-246.

Pero la cosa no está tan clara. Tsetskhladze, que en un primer momento señalaba que la cabeza del anverso era la propia representación de Aristarco, luego considera que en realidad es la figura de Helios, la personificación del sol, con los rasgos de Pompeyo Magno, lo que indicaría que la naturaleza del poder de Aristarco en la Cólquide no habría cambiado transcurridos doce años de su ascensión al gobierno.¹⁷ Muy posiblemente estemos ante la representación del citado dios, con los rasgos del general romano, un anticipo de lo que a finales de los años cuarenta del mismo siglo efectuará Sexto Pompeyo, hijo menor de Pompeyo Magno, con su padre, que lo representará en sus monedas de bronce como el dios Jano (RRC 479/1).

As de Sexto Pompeyo emitido en Sicilia a finales de la década de los años 40 a.C., en la que Jano presenta los rasgos de su padre, Pompeyo Magno (RRC 479/1)

En cuanto a la figura de su reverso, se trata de una Tyche urbana, como muestra su corona mural (representación de las murallas). La aparición de un timón también va en el mismo sentido, puesto que significa que la Tyche tiene el control de los destinos de la ciudad. Más complicado es averiguar el objeto que tiene en la mano izquierda, que debe de tener un significado de carácter local, quizás relacionado con la primavera, es decir, con el río junto al cual estaba situado el taller en donde se efectuó esta emisión, fuese *Phasis* (act. Poti, prov. Samegrelo, Georgia), la ciudad más importante de la Cólquide, o Dioscurias, que podía haber ejercido de capital durante el periodo tardo-helenístico.¹⁸

En cuanto a la fecha que figura en el exergo, el año 12 (de su gobierno), se ha considerado que se trataría del año 54/53 a.C.¹⁹ o del año 52/51 a.C.²⁰ Todo depende de cuando Aristarco fue hecho dinasta de la Cólquide, si en el año 65 a.C., cuando Pompeyo se encontraba en este territorio,²¹ o en su decisión definitiva de los *affaires* de Oriente en el año 63 a.C.; Tsetskhladze no se pronun-

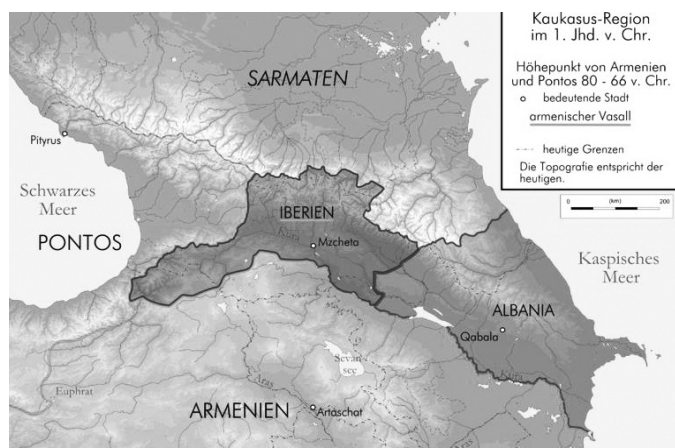
17. TSETSKHLADZE (1993), p. 246.

18. TSETSKHLADZE (1993), p. 246.

19. BRAUND (1984), p. 169; AMELA (2013), p. 226.

20. GOLENKO (1972), p. 573. TSETSKHLADZE (1993), p. 246.- DOUNDOUA (1984), p. 86, señala que esta amonedación se efectuó en el año 52 a.C.

21. ZERBINI (2012), p. 77, señala que Pompeyo puso al frente de la Cólquide a Aristarco cuando el primero abandonó la región.

La región del Cáucaso en tiempos de Mitridates VI del Ponto (wikipedia).

cia.²² Por desgracia, no tenemos más datos acerca del nombramiento de Aristarco como dinasta. Por ello, podría tratarse también del año 53/52 a.C.²³ o del año 51/50 a.C. Nosotros consideramos que Aristarco sería nombrado en la fecha más temprana, por lo que la presente acuñación se habría realizado en el año 53/52 a.C., quizás en relación con la acuñación por parte de su vecino Farnaces II de estáteras de oro (HGC 7 198), con objeto de manifestar que Aristarco era el gobernante efectivo de la Cólquide, frente a las pretensiones del hijo de Mitridates VI, que finalmente éste llevó a cabo y presumiblemente significó el fin de Aristarco.

Estátera de oro de Farnaces II del año bosporano 247 (51/50 a.C.)
(MacDonald 186/2)

Por otra parte, Braund considera que la emisión obedecería a la necesidad de pagar tropas, debido a los problemas políticos que sacudirían la región, en que un hito fue el saqueo del templo de Leucotea primero por Farnaces II en el año 47 a.C. y luego por Mitridates de Pérgamo uno o dos años después (Str. 11, 2, 17-18), señal de un más amplio declive de la Cólquide que duraría siglos.²⁴ Si bien

22. TSETSKHLADZE (1993), p. 246.

23. CHAUMONT (1984), p. 70.

24. BRAUND (1984), p. 169.

esta teoría es muy interesante, los pocos ejemplares de esta acuñación encontrados (con el añadido de tratarse de dracmas, una denominación muy usual) nos llevan a pensar que nuestra teoría, anteriormente expuesta, es más correcta.

BIBLIOGRAFÍA

AMELA VALVERDE, L., “Sobre unas monedas procedentes de la Cólquide”, en *Varia nummorum* II, Barcelona, 2013, p. 219-226.

BRAUND, D., *Georgia in Antiquity. A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562*, Oxford, 1994.

CHAUMONT, M.-L., “L’expédition de Pompée le Grand en Arménie et au Caucase (66-65 av. J.C.)”, *Quaderni di Storia* 11, 1984, p. 17-94.

DOUNDOUA, C. F., “Les trésors monétaires”, *Dossiers Histoire et Archeologie* 88. *Au pays de la toison d’or* (1984), p. 85-86.

GOLENKO, K., “Kolchis [Literaturüberblicke des Griechischen Numismatik]”, *Chiron* 2 (1972), p. 564-610.

GOLENKO, V., “Aristarchus of Colchis and his coins”, *Vestnik Drevnej Istorii* 130 (1974), p. 95-110 [en ruso]. Non vidi.

GOUKOWSKY, P., *Appien. Histoire romaine. Tome VII. Livre XII. La guerre de Mithridate. Texte établi et traduit per...*, Paris, 2003.

HEAD, H. N. Y HEAD, B. V., *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics. New and enlarged edition*. Oxford, 1911².

HOOVER, O. D., *The Handbook of Greek Coinage Series. Volume 7. Handbook of Coins of Northern and Central Anatolia. Pontos, Paphlagonia, Bithynia, Phrygia, Galatia, Lycaonia, and Kappadokia (with Kolchis and the Kimmerian Bosphoros). Fifth to First Centuries BC*, Lancaster/London, 2012.

JENKINS, G. K., “Recent acquisitions of Greek coins by the British Museum”, *The Numismatic Chronicle* 19, 1959, p. 32.

KEHNE, B. DE, “Drachm of Aristarchus, Dynast of Colchis”, *The Numismatic Chronicle* 17, 1877, p. 1-10. Non vidi.

TSETSKHLADZE, G. R., “On the numismatics of Colchis: the classical archaeologist’s perspective”, *Dialogues d’Histoire Ancienne* 19/1, 1993, p. 233-256.

ZERBINI, L., “Le legioni di Roma nella Terra del Vello d’Oro e nell’Iberia caucasica”, en *I Romani nella Terra del Vello d’Oro. La Colchide e l’Iberia in età romana*, Soveria Mannelli, 2012, p. 71-81.

Hallazgos de dracmas emporitanas en Bellver de Cerdanya

MANUEL GARCÍA GARRIDO*
Al meu mestre Villaronga

La información sobre estas dracmas fue reunida pacientemente durante años por un coleccionista, al que agradezco su generosidad por permitirme su publicación. Todas provienen de las cercanías de Bellver de Cerdanya (Lleida) y parecen marcar una zona de circulación e influencia de las emisiones de Emporion en el siglo III a. C. en la Cataluña norte y el sur de Francia.

La mayoría de los tipos aparecidos en la Cerdanya son semejantes a los del tesoro de Ullastret, estudiados por Marta Campo,¹ y parece haber una cierta correspondencia cronológica y tipológica entre estas piezas. Por este motivo también referenciamos las dracmas de estos hallazgos en relación a las de Ullastret.

Hay una dracma del caballo parado y siete dracmas del Pegaso, todas ellas con la cabeza normal, sin modificar todavía en el hombrecillo que se toca los pies. Estas emisiones, según Villaronga,² son anteriores a la Segunda Guerra Púnica. Marta Campos, en su estudio sobre el hallazgo de Ullastret, comparte esta cronología.

Nº 1. a/ Cabeza femenina a izquierda con espigas en el peinado; delante, leyenda EMPOAEITON.

r/ Caballo parado a la derecha con collar en el cuello; encima, Victoria volando.

Imitación directa gala. Leyenda incorrecta.

5 g - Ø 18 mm.

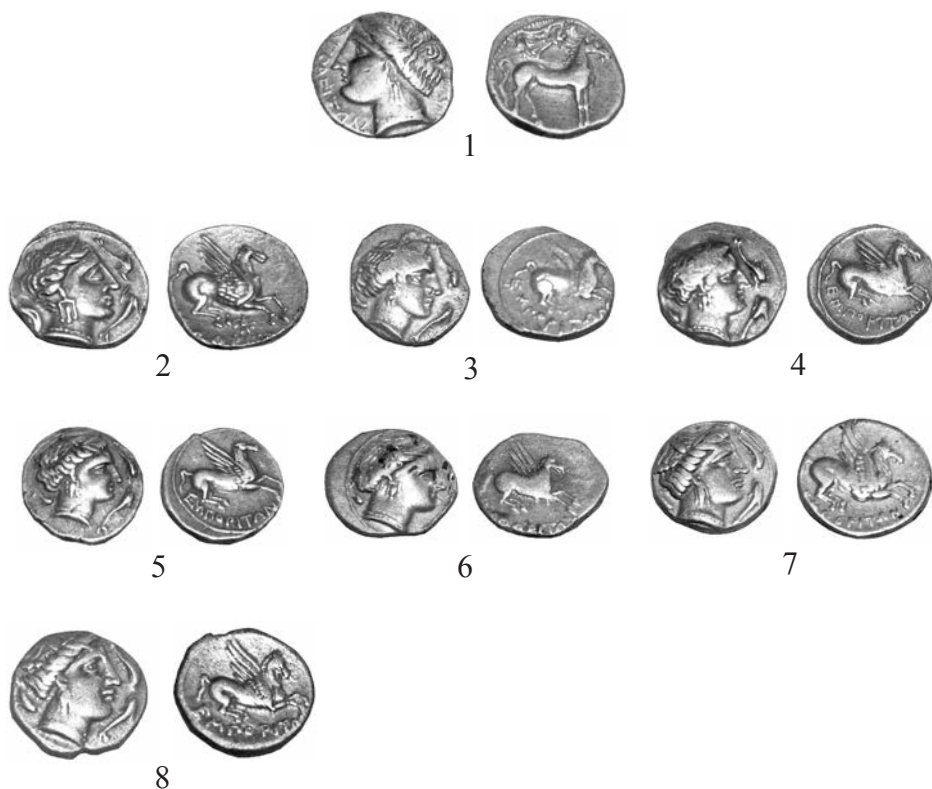
Villaronga: Tipo 4 - 1 - 1.

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

1. CAMPO, Marta; "Tesoro de dracmas emporitanas hallado en el Puig de Sant Andreu (Ullastret), II. Estudio de las monedas", *NUMISMA* 251, Enero-Diciembre 2007, año LVII, pp. 65-78.

2. VILLARONGA, Leandre; *Les monedes de plata d'Empòrion, Rhode i les seves imitacions. De principi del segle III a. C. fins a l'arribada dels romans, el 218 a. C.*, SCEN, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000.

- Nº 2.** a/ Cabeza femenina a derecha, espigas en el peinado. Delante, dos delfines; detrás, creciente. Collar. Pendiente muy grande.
r/ Pegaso a derecha con cabeza normal, aunque poco realista; debajo, estrella de ocho rayos e inscripción griega EMPORITON.
4,95 g - Ø 17 mm.
Villaronga: Grupo 2 - 2.
Ullastret: Similar al número 39.
- Nº 3.** a/ Cabeza femenina a derecha rodeada de tres delfines. Collar.
r/ Pegaso a derecha con cabeza sin modificar. Debajo, inscripción griega EMPORITON.
4,70 g - Ø 16 mm.
Villaronga: Grupo 2 - 4.
Ullastret: Similar al número 31.
- Nº 4.** a/ y r/: Similar al nº 3
4,70 g - Ø 17 mm.
Villaronga: Grupo 2 - 4.
Ullastret: Igual que el 20 - 21.
- Nº 5.** a/ y r/: Similar al nº 3
4,60 g - Ø 16 mm.
Villaronga: Grupo 2 - 4.
Ullastret: Igual que el 20 - 21.
- Nº 6.** a/ y r/: Similar al nº 3 pero de arte más degenerado
4,70 g - Ø 17 mm.
Villaronga: Grupo 2 - 4.
Ullastret: Igual que el 22.
- Nº 7.** a/ Cabeza femenina a derecha rodeada de tres delfines. Collar.
r/ Pegaso a derecha con cabeza sin modificar. Debajo, inscripción griega EMPORITON. Buen arte. Tipo Serinyà.
4,65 g - Ø 17 mm.
Villaronga: Grupo 2 - 5 - 1.
Ullastret: Similar al 49 - 50.
- Nº 8.** a/ y r/: Similar a la nº 7.
4,65 g - Ø 18 mm.
Villaronga: Grupo 2 - 5 - 1.
Ullastret: Similar al 49 - 50.

Estas ocho piezas provienen de hallazgos esporádicos producidos en el área de Bellver y aportan nuevos datos al conocimiento sobre la circulación monetaria en la Cerdanya durante el final del siglo III a. C. Marta Campo y Oriol Mercadal,³ que estudian la circulación en esta zona, solo publican dos dracmas galas de imitación del caballo parado ampuritano, encontradas en Baltarga, cerca de Bellver. Estas dracmas son de arte esquemático y para estos autores parece lógico que provengan del sur de la Galia. Creemos que con las dracmas que publicamos se puede decir que los ceretanos de esta área conocían tanto las monedas de Emporion como las galas, y las influencias circulaban en las dos direcciones. El corredor Têt-Segre-Ebro como vía de comercio, así como los caminos que comunicaban con la costa griega de Emporion y Rhode,⁴ abastecían de productos y monedas la zona.

3. CAMPO, Marta y MERCADAL, Oriol; Aproximación a la circulación monetaria en la Cerdanya (siglo III a. C.-mediados siglo I d.C.), *XIII Congreso Nacional de Numismática* (Cádiz, 22-24 octubre 2007), p. 353-367.

4. CAMPILLO QUINTANA, Jordi i MERCADAL FERNÁNDEZ, Oriol; "El paper de la Cerdanya en les relacions transpirinenques en època antiga", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins (Roma i Hispania. Homenatge al Dr. Pere de Palol)* 37, p. 857-895.

La dracma número 1, una imitación directa del caballo parado de Emporion, es de buen arte; solo la leyenda deformada parece asignar esta emisión a un taller no oficial, aunque en algunos casos tenemos nuestras dudas. El resto de dracmas son emisiones del Pegaso con cabeza normal, no hay ninguna con la cabeza convertida en el niño agarrándose los pies. Villaronga las considera emitidas a finales del siglo III, antes de la Segunda Guerra Púnica, que es cuando Emporion emite bajo Roma dracmas con la cabeza del Pegaso deformada.

El taller de *Toletum*, una amonedación tardía de la Carpetania

LUIS AMELA VALVERDE*

La antigua Toletum, la actual Toledo, era la *caput Carpetaniae* (Plin. *NH* 3, 25), y Ptolomeo la incluye entre las ciudades carpetanas (Ptol. 2, 6, 56). No es de extrañar que la ciudad fuese mencionada durante la conquista del territorio (Liv. 35, 7, 6; 35, 22, 5; 39, 30, 2), debido a su situación estratégica por el control de los vados del río *Tagus*; aparece en la última cita de Livio mencionada como *parva urbs*, año 185 a.C., y debía ser la ciudad más importante de la Carpetania, como parecen demostrar los acontecimientos bélicos del s. II a.C.¹

Un hecho poco conocido es que *Toletum* acuñó moneda, una forma de reconocimiento por parte de Roma de la importancia de esta ciudad.² El nombre *Tole* que aparece en sus emisiones pudiera ser el nombre abreviado de la ciudad, pues las monedas visigodas constatarán *Toleto*, o tratarse del topónimo indígena, al que posteriormente los romanos añadieron un sufijo.³

No se conoce estatuto privilegiado alguno para *Toletum*,⁴ pero lo interesante a destacar es que esta ciudad emitió moneda con alfabeto latino (aunque con iconografía indígena) antes de su promoción jurídica.⁵ En este sentido, hay que tener presente las palabras de F. Beltrán Lloris, quien señala que a partir de la segunda mitad del siglo I a.C. la actividad de las cecas nativas, de estatuto peregrino, se

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

1. PLÁCIDO, MANGAS Y FERNÁNDEZ MIRANDA (1992), p. 266.- CARRASCO (1996), p. 745-752, señala los acontecimientos bélicos acaecidos en la provincia de Toledo.

2. MANGAS Y ALVAR, 1990, 94. HURTADO (2000), p. 89.- Que se trata de la actual Toledo y no de una ceca ubicada en la Meseta septentrional queda demostrado por el hecho de que la circulación de estas piezas se circunscribe a Castilla-La Mancha y a dos lugares de la provincia de Soria: CURCHIN (2001), p. 184-185; 2012, 19 n. 18.

3. JACOB (1986), p. 277; FARIA (1998a), p. 125-126, (1998b), p. 258, (2001), p. 214; GARCÍA-BELLIDO (2007), p. 210; LUJÁN (2013), p. 120. Eso sí, como dice SALVADOR (2011), p. 221, su identificación se basa fundamentalmente en la semejanza fonética.

4. A pesar de que se considere generalmente que obtuvo el estatuto de municipio con Augusto.

5. RIPOLLÈS Y ABASCAL (1996), p. 101.

redujo considerablemente, mientras que los talleres enclavados en ciudades de estatuto privilegiado mostraron una creciente actividad.⁶

Una de las particularidades es la presencia en sus emisiones de la fórmula EX.S.C(O) (*ex senatus consulto*), que se ha intentado explicar como una imitación de los denarios romanos coetáneos,⁷ pero más bien debe hacer mención a la curia local que tendría el control de las emisiones ciudadanas y al mimetismo de los procedimientos administrativos romanos.⁸

Se conocen dos emisiones de unidades, con diversas variantes (ACIP 1901-1907 = CNH Toletum 1-7),⁹ fácilmente discernibles por sus dos magistrados monetales:¹⁰

Unidad, de 23/25 mm de diámetro, con un peso medio de 8,72 g (en 14 ejemplares).¹¹

a/ Cabeza viril pequeña a derecha;¹² delante, leyenda interna CELTAMB,¹³ detrás, externa, EXSC.¹⁴

r/ Jinete lancero a derecha; debajo, sobre línea, TOLE (ACIP 1901 = CNH Toletum 1).

6. F. BELTRÁN LLORIS (1986), p. 908.

7. M. y F. BELTRÁN LLORIS (1980), p. 63; VILLARONGA (1979), p. 242; CURCHIN (2001), p. 185, (2004), p. 155.

8. LENORMANT (1870), p. 131; GRANT (1969), p. 472; RODRÍGUEZ NEILA (1995), p. 266, (1998), p. 125, (2000), p. 169; ORTIZ (2000), p. 86; SALVADOR (2000), p. 169; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369; BLÁZQUEZ (2008), p. 269; SALVADOR (2011), p. 221 - GONZÁLEZ-CONDE (1987), p. 56; COLLANTES (1997), p. 370, consideran la fórmula *ex s(enatu) co(n)s(ulto)* como testimonio de la existencia de una institución indígena. De hecho, para GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002a), p. 48, no es más que una anomalía debida a la ignorancia del sistema romano.

9. ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 323, ofrece hasta nueve variantes de monedas de *Tole*, ocho de la primera emisión y sólo una de la segunda emisión, pero nosotros preferimos seguir la ordenación que ofrece Villaronga.

10. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369, señalan que el nombre del primero parece compuesto de un étnico formado sobre *celt-* y *amb-*, frecuentes en la onomástica indígena del oeste peninsular, mientras que el segundo es claramente latino.

11. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 371.

12. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 370, señalan que todas las emisiones de *Toletum* presentan el jinete lancero con casco de cimera.

13. VILLARONGA (1979), p. 242, había dado CELTMI. COLLANTES (1997), p. 371, considera probable que contenga dos nombres abreviados.

14. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369-370 dan EX.S.C. como VILLARONGA (1979), p. 242.

Unidad, de 25/26 mm de diámetro, con un peso medio de 11,16 g (en 9 ejemplares).¹⁵

a/ Cabeza viril grande a derecha; delante, leyenda interna CELTAMB, detrás, externa, EXSC.

r/ Jinete lancero a derecha; debajo, sobre línea, TOLE (ACIP 1902 = CNH Toletum 4).

Unidad, de 23/24 mm de diámetro, con un peso medio de 9,75 g (en 4 ejemplares).¹⁶

a/ Cabeza viril a derecha; delante, leyenda interna CELTAMB, detrás, externa, EXSC.

r/ Jinete lancero a derecha; debajo, bajo línea, TOLE (ACIP 1903 = CNH Toletum 2).

Unidad, de 23/24 mm de diámetro, con un peso medio de 9,85 g (en 5 ejemplares).¹⁷

a/ Cabeza viril a derecha; delante, leyenda interna CELTAMB, detrás, externa, EXSC.

r/ Jinete lancero a derecha; debajo, bajo línea, TOLE, pero la L invertida (ACIP 1904 = CNH Toletum 3).

15. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 371.

16. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 371.

17. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 371.

Unidad, de 25/27 mm de diámetro, con un peso medio de 11,47 g (en 3 ejemplares).¹⁸

a/ Cabeza viril a derecha; delante, leyenda interna CELTAMB; detrás, externa, EXSC.

r/ Jinete lancero a derecha; debajo, bajo línea, TOLE, pero la O con un punto central (ACIP 1905 = CNH Toletum 5).

Unidad, de 25/26 mm de diámetro, con un peso medio de 11,75 g (en 9 ejemplares); posición del cuño: 5 h.¹⁹

a/ Cabeza viril a derecha;²⁰ delante, leyenda externa retrógrada CVICCIVS C.F.; detrás, externa, EXSCOI,²² la S invertida.

r/ Jinete lancero a derecha; debajo, sobre línea, TOLE (ACIP 1906 = CNH Toletum 6).

Unidad, de 25/26 mm de diámetro, con un peso medio de 13,42 g (en 5 ejemplares).²³

a/ Cabeza viril a derecha; delante leyenda externa EXSCOI, la S invertida.

r/ Jinete lancero a derecha; debajo, sobre línea, TOLE (ACIP 1907 = CNH Toletum 7).

Ha de observarse que, si bien su tipología es claramente celtibérica, las leyendas están en latín.²⁴ García-Bellido y Blázquez unifican a ACIP 1901-1904 = CNH Toletum 1-4 en un solo grupo, mientras que en el caso de ACIP 1905 = CNH Toletum 5 señalan que, si bien tipológicamente ambas caras de la moneda son semejantes al grupo anterior, el reverso presenta un estilo diferente. Por un

18. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 371.

19. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 372.

20. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 370 señalan que se trata de una cabeza masculina barbada a derecha con torques.

21. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369-370 dan C. VICCIVS.C.F. VILLARONGA (1979), p. 242 y RIPOLLÉS (1998), p. 358 habían dado C.VIDVS.C.F. VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 372 CVICIVS C.F. Pero puede observarse perfectamente en la fotografía de la moneda que ilustra esta variante en que figura claramente "CC" en el nombre del magistrado, por lo que hemos procedido a cambiarlo.

22. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369-370 dan EXSC.

23. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 372.

24. LLORENS (2005), p. 122; CHAVES (2007), p. 65; SALINAS DE FRÍAS (2007), p. 61; CURCHIN (2012), p. 19.

lado, ambas investigadoras presentan a ACIP 1906-1907 = CNH Toletum 6-7 en un solo grupo, con la leyenda externa retrógrada, pero que de hecho se trata de otra variante al llevar letrero EXSC y no EXSCOI, como presenta Villaronga, que se lee perfectamente en la imagen que presenta.²⁵ Por otro, las citadas estudiosas identifican una nueva variante, a partir de dos ejemplares,²⁶ en la que el citado rótulo no es retrógrado²⁷ (que podría calificarse en un futuro como CNH Toletum 8, aunque en ACIP no figura), con leyenda EXSC, que se puede observar claramente en la fotografía que muestran, pero no así el otro rótulo, C.VIC-CIVS C.F., de difícil lectura y cuya transcripción del que figura en la segunda emisión de *Toletum* le resulta difícil a diversos autores.

Se puede observar una latinización progresiva de la onomástica personal de la aristocracia local. Así, Salinas de Frías supone en la primera emisión la presencia del nombre indígena *Celtius*, y desarrolló la leyenda como CELT(ii) M(agistrat)I, mientras que en la segunda leyó C(aius) VIDVS C(aii) F(ilius).²⁸ Si bien esta resolución de los letreros no parece ser correcta a tenor de la descripción que hemos ofrecido de las monedas, sí que manifiesta el fenómeno de la romanización de la onomástica.

En un principio, se piensa que ambas series fueron acuñadas en el s. I a.C.,²⁹ pero los estudiosos difieren en qué periodo concreto se emitieron: periodo 100-80 a.C.,³⁰ durante la guerra sertoriana (80-72 a.C.),³¹ entre los años 80-27 a.C.,³² a mediados del s. I a.C.,³³ entre los años 50 y 20 a.C.,³⁴ en los años 40-35 a.C.,³⁵ en el periodo 40-27 a.C.,³⁶ o antes del año 44 a.C.³⁷ Al menos, existe unanimidad en considerar ambas amonedaciones como preaugústeas.³⁸

25. Pero VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 372 muestra en las fotografías claramente EXSCOI.

26. En el MAN y en la colección Cervera (HSA 24479).

27. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 370.

28. SALINAS DE FRÍAS (2007), p. 61.

29. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (1995), p. 399, 415 y 421; RIPOLLÉS Y ABASCAL (2000), p. 232; CURCHIN (2001), p. 185; GARCÍA-BELLIDO (2007), p. 211; RUBIO (2008), p. 139.

30. GIL FARRÉS (1966), p. 221; F. BELTRÁN LLORIS (1978), p. 196 y 205.

31. GIL FARRÉS (1966), p. 227 (en interrogante), aunque en p. 254 y 274 reconoció la cabeza de Octaviano en un tipo del grupo ACIP 1901-1904 = CNH Toletum 1-4, y pensó si podía ser de ca. el año 34 a.C. ORTIZ (2000), p. 86.

32. SALVADOR (2000), p. 169; FERNÁNDEZ CASTRO (2006), p. 908; CURCHIN (2012), p. 18.

33. M. Y F. BELTRÁN LLORIS (1980), p. 21, 46, 71 y 73; SALINAS DE FRÍAS (1986-1987), p. 29 (“inmediatamente después de la mitad del siglo I a.C.”); RIPOLLÉS (1998), p. 358; CURCHIN (2004), p. 197; LLORENS (2005), p. 122.

34. ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 323.

35. M. Y F. BELTRÁN LLORIS (1980), p. 27-28.

36. GUADÁN (1969), p. 149.

37. RIPOLLÉS (2010), p. 11.

38. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 342 (anteriores al año 27 a.C.); GRANT (1969), p. 472 (anteriores al año 49 a.C.). COLLANTES (1997), p. 371, es la excepción pues considera que la segunda serie, por su metrología, pertenece a la reforma de Augusto, pero en COLLANTES (1987-1989), p. 81, este mismo investigador señala que pertenece al sistema postcesariano y pre-augústeo de 16 en denario (patrón de 14/15 gramos). También GUADÁN (1980), p. 205, cree que todas las amonedaciones de *Toletum* son de época de Augusto.

Los hallazgos de monedas de este taller son muy raros y no permiten afinar la cronología.³⁹ Curchin señala que piezas de *Toletum* se localizan en territorio de los carpetanos y los celtíberos.⁴⁰

Debido a las diferencias de pesos que pueden detectarse entre ambas emisiones de *Toletum*, la primera serie (ACIP 1901-1905 = CNH Toletum 1-5) se ha fechado en la primera mitad del s. I a.C.,⁴¹ al seguir el patrón metrológico de las últimas emisiones de la Celtiberia.⁴² La segunda serie (ACIP 1906-1907 = CNH Toletum 6-7), de tipología similar pero más tosca,⁴³ se ha fechado en la segunda mitad del s. I a.C.⁴⁴

Pero esta segunda serie, como presenta un aumento de peso con respecto a la anterior,⁴⁵ es considerada por Villaronga propia de las emisiones de Pompeyo (en realidad, de sus hijos) y de las anteriores a Augusto.⁴⁶ Por ello, se ha propuesto que la amonedación de *Toletum* sería emitida por el bando pompeyano durante la guerra civil en los años 49-46 a.C.,⁴⁷ paralela a la efectuada por *Clounioq*, letrero utilizado por la ciudad de *Clunia* para ciertas amonedaciones (ACIP 1824-1826 = CNH Kolounioku-Clovnioq 3-4),⁴⁸ o al menos de época pompeyana con paralelos en *Saetabis* (ACIP 2048 = CNH Saiti-Saetabis 16).⁴⁹ También se cree que podía estar relacionada con el posible asentamiento de guarniciones por parte

Bronces de *Clounioq* y *Saetabi* (ACIP 2048 y ACIP 1825, respectivamente).

39. GARCÍA-BELLIDO (2007), p. 211; BLÁZQUEZ (2008), p. 269.

40. CURCHIN (2001), p. 201.

41. VILLARONGA (1994), p. 296; COLLANTES (1997), p. 371; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369-370; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 371. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002a), p. 149, ca. 100 a.C.

42. M. Y F. BELTRÁN LLORIS (1980), p. 46; VILLARONGA (1979), p. 242 (peso medio 9,30 g), 1994, p. 296; COLLANTES (1997), p. 371; RIPOLLÈS (1998), p. 358 (peso medio 9,30 g); GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369; BLÁZQUEZ (2008), p. 269.

43. VILLARONGA (1979), p. 242.

44. VILLARONGA (1994), p. 296.

45. VILLARONGA (1979), p. 242; RIPOLLÈS (1998), p. 358 dan de peso medio 12,98 g.

46. VILLARONGA (1994), p. 296; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 371.

47. VILLARONGA (1987), p. 242; GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002a), p. 131 y 149, (2002b), p. 369-370; CURCHIN (2004), p. 155; SANZ (2006), p. 75; JIMÉNEZ (2008), p. 133-134; RUBIO (2008), p. 139; BARRANDON (2011), p. 250; LUJÁN (2013), p. 120.

48. VILLARONGA (1987), p. 242.

49. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002a), p. 131, (2002b), p. 369; BLÁZQUEZ (2008), p. 269.

de Cn. Pompeyo Magno (cos. I 70 a.C.) en *Toletum*,⁵⁰ a partir de una sugerencia sobre la probable existencia de destacamentos militares en la ciudad y su posible relación con el taller monetario.⁵¹

Salinas de Frías sitúa a principios de la mitad del siglo I a.C. las dos series emitidas por la ceca de *Toletum* (ACIP 1901-1907 = CNH Toletum 1-7), en consonancia con las necesidades financieras del ejército pompeyano en Hispania. El mencionado autor considera que el pago en moneda sólo tenía sentido si el soldado podía utilizarla en el entorno en que operaba el ejército, es decir, el de una economía monetaria ya desarrollada en la Carpetania, cuya capital era precisamente *Toletum* (Plin. HN 3, 27).⁵²

Su hipótesis de trabajo viene desarrollada al considerar una opinión de Villaronga, quien señala la coincidencia del sistema metrológico de la emisión bilingüe de **Kelse**/CEL(sa) (ACIP 1490 = CNH Kelse 17, realizada por Sexto Pompeyo en los años 45-44 a.C.),⁵³ basado en una media de 16 g, con dos de las últimas acuñaciones celtibéricas en bronce: la de *Clounioq* (*Clunia*), con una media metrológica de 12.33 g⁵⁴ (12,43 g según Sagredo)⁵⁵ y una de las dos emisiones que recuerda Salinas referente a la ciudad de *Toletum*, de un peso de 12.88 g, que considera bajo⁵⁶ (12,98 g según Ripollès),⁵⁷ diferente del sistema metrológico anterior, propio de la Celtiberia indígena, con peso medio de 8/9 g (y aún otro más antiguo, de 10/11 g).⁵⁸

Villaronga ubica las emisiones de *Toletum* y *Clounioq*, junto con las de *Secobris* (*Segobriga*) (ACIP 1842 y 1846 = CNH Konterbia Karbika 14 y 16) y *Segovia* (ACIP 1867 = CNH Segovia 1 = RPC I 478), en el grupo que denomina “emisiones latinas anteriores a Augusto”, en el que igualmente se incluyen las emisiones romanas emitidas con ocasión de la guerra sertoriana y las del conflicto entre César y los pompeyanos, junto a la de *Oscá*, realizada por Cn. Domicio Calvino (cos. II 40 a.C.) en el año 39 a.C. (ACIP 1427 = CNH Osca 1 = RRC 532/1),⁵⁹ por lo que este estudioso presupone que estas acuñaciones pertenecen a un mismo periodo histórico.

50. GARCÍA-BELLIDO Y BLÁZQUEZ (2002b), p. 369; GARCÍA-BELLIDO (2007), p. 211; BLÁZQUEZ (2008), p. 269.

51. MANGAS Y CARROBLES (1998), p. 148-149.

52. SALINAS DE FRÍAS (1986), p. 29, (1986-1987), p. 29, (1988), p. 14.- AMELA (1998), p. 23, atribuyó las piezas de *Toletum* y *Clounioq* a Sexto Pompeyo (45 a.C.).

53. VILLARONGA (1967b), p. 142; AMELA (1990-1991), p. 194-195, (2004), p. 214. Esta emisión ha de ser ubicada siempre antes de la constitución de la *Colonia Victrix Iulia Celsa* (44 a.C.).

54. VILLARONGA (1979), p. 242.- VILLARONGA (1994), p. 283 divide esta emisión en dos series, cuyos pesos son respectivamente 12,64 y 11,91 g.

55. SAGREDO (1998), p. 149.

56. VILLARONGA (1979), p. 242.- VILLARONGA (1994), p. 296 considera que esta emisión, dividida en dos series, pesarian respectivamente, según su ordenación, 11.75 y 13.42 g.

57. RIPOLLÈS (1998), p. 358.

58. VILLARONGA (1979), p. 241.

59. VILLARONGA (1979), p. 237-242.

Bronces de Secobris y de Segovia (ACIP 1842 y ACIP 1867 respectivamente).

Esta relación ha llevado a considerar que estas emisiones pueden estar relacionadas con las emisiones en bronce de los hijos de Pompeyo efectuadas en Hispania (ACIP 4015 y 4020-4021 = RRC 471/1, 478/1 y 479/1 = RPC I 486-487 y 671).⁶⁰ Es aproximadamente en este periodo cuando *Toletum* realizaría sus acuñaciones, aunque la emisión con el magistrado CELTAMB (ACIP 1901-1905 = CNH Toletum 1-5), por su metrología, pertenece más bien a las últimas emisiones de la Celtiberia.⁶¹

No debería descansar la argumentación de la atribución de las dos series pertenecientes a *Toletum* (ACIP 1906-1907 = CNH Toletum 6-7) y *Clounioq* (ACIP 1824-1826 = CNH Kolounioku-Clovnioq 3-4) a los pompeyanos en las diversas citas clásicas sobre la popularidad de Pompeyo Magno en Hispania o sobre la importancia de su clientela en suelo peninsular, especialmente en la Celtiberia (Caes. BCiv. 1, 61, 2-3).⁶² Al menos, un elemento que quizás fuese significativo es el hecho de que, como en *Celsa*,⁶³ tanto en *Clunia* como en *Toletum* se han encontrado individuos de *nomen Pompeius*,⁶⁴ que quizás pueda tener algún tipo de relación con el presente tema.⁶⁵

60. VILLARONGA (1979), p. 242, (1994), p. 296. - BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÈS (1992), p. 139 señalan que *Clunia* emitió las monedas con letrero *Clounioq*, pero no la incluyen en su relación, así como las emisiones de la ceca de *Toletum*. Por tanto, las consideran anteriores al año 44 a.C. Difícilmente, acuñaciones con letrero latino pertenecientes a la Meseta puedan ser de un periodo muy anterior a la citada fecha.

61. F. Y M. BELTRÁN LLORIS (1980), p. 46; VILLARONGA (1979), p. 242 (aunque este mismo investigador, en 1994, 296, las considera anteriores y relacionadas con el sistema metrológico ibérico de la primera mitad del s. I a.C.).

62. Cfr. AMELA VALVERDE, L., "El desarrollo de la clientela pompeyana en Hispania", SHHA 7 (1989), 105-117; "La clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania", *Historia y Vida* 270 (1990), 90-97; "Sexto Pompeyo en la Península Ibérica", *Historia* 16 174 (1990), 68-72; *Las clientelas de Cneo Pompeyo Magno en Hispania*, Diss. Barcelona, 1999; "La clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania", *Historia* 16 297 (2001), 64-73; "Cneo Pompeyo hijo en Hispania antes de la batalla de Munda", *ETF(Hist)* 13 (2000), 357-390; "Q. Pompeyo en la Celtiberia", *Celtiberia* 94 (2000), 257-276; "La turma Salluitana y su relación con la clientela pompeyana", *Veleia* 17 (2000), 79-92; "Pompeyo Magno y la guerra sertoriana: la constitución de una clientela", *BMZ* 17 (2003), 105-131.

63. RPC I 269, RPC I 276-277, RPC I 278.

64. Cfr. AMELA VALVERDE, L., "El *nomen Pompeius* en la numismática hispánica", *Fortunatae* 13 (2002), 9-30.

65. RUBIO (2008), p. 139, quien considera precisamente que el hecho de que *Toletum* no entrara en el programa de municipalización de Augusto se debería a su adscripción pompeyana. Son numerosos los epígrafes

Las fuentes literarias recuerdan que después de la batalla de *Munda* (45 a.C.), Sexto Pompeyo huyó a la Citerior (Cic. *Att.* 12, 37a, 1), escondiéndose primero en la Celtiberia (Flor. 2, 13, 87) y posteriormente en la Lacetania (Dio Cass. 45, 10, 1), desarrollando una guerra de guerrillas (App. *BCiv.* 2, 105; 4, 83) pero silenciando quién era (App. *BCiv.* 4, 83). Este es el panorama que explica la acuñación bilingüe de **Kelse**/CEL(sa): el pago de la soldada a los hombres de Sexto Pompeyo,⁶⁶ más concretamente a tener una moneda fraccionaria para los gastos cotidianos.

La metrología es la que ha hecho posible la consideración de cecas pompeyanas a *Toletum* y *Clounioq*.⁶⁷ Collantes aduce que si bien las emisiones pompeyanas en bronce sobre monedas romanas siguen el patrón de 22 gramos teóricos, con valor de 1/10 del denario, pueden equivaler igualmente a un as de 14 g del sistema de 1/16 del denario.⁶⁸ De hecho, para este investigador, en el periodo 45-23 a.C. había en Hispania hasta cuatro sistemas metrológicos (basados en el as): 22 gramos (teóricos) (1/10 del denario), 15 gramos (1/15 del denario),⁶⁹ 9 gramos (1/25 del denario) y 4,5 gramos (1/50 del denario).⁷⁰ Aún existía un quinto sistema, de 14 gramos (1/16 en denario), que no se aplicaba en este momento.⁷¹

De esta manera, Collantes considera que *Toletum* y *Clounioq* seguirían el sistema romano preaugústeo de 1/16 en denario, señalando que los pompeyanos seguían el sistema de 1/10 en denario,⁷² adscribiendo a este último grupo la emisión de *Secobris* (ACIP 1842 = CNH Konterbia Karbika 14).⁷³ En cambio, el propio Collantes considera, precisamente por esta metrología, que una serie de cecas emitiría moneda a favor de los pompeyanos durante el gobierno de los legados de Pompeyo Magno (55-49 a.C.):⁷⁴ *Castulo* (serie del magistrado SACAL/ISCER), *Secobris*, *Segovia* y *Valentia*, o en la guerra contra César (49-

en los que aparecen individuos procedentes de *Clunia* con este gentilicio: CIL II 464 (RIT 196), CIRPB 101 (CIL II 2797. ERClunia 223. ILER 2489), CIRPB 102 (CIL II 2798 ERClunia 224. ILER 4689), CIRPB 143 (CIL II 2800. ERClunia 73. ILER 4648), CIRBP 154 (AE 1986 397. AE 1988 810. CIL II 2799. ERClunia add. 3. HEp 1 584. ILER 4910). CIRBP 182 (ERClunia 4. AE 1988 765. HEp 2 81), CIRBP 187 (ERClunia 10. HEp 2 84), CIRBP 233 (ERClunia 187. HEp 2 175), ACIP 3172 y 3176-3177 = RPC I 452, RPC I 456-457; *vid.*: AMELA VALVERDE, L., “*Los Pompeii de Clunia*”, *HAnt* 32 (2008), 131-142. De *Toletum* se pueden señalar: CIL II 3076, CIL II 3086, CIL II 4614, HEp 1 618 (HEp 2 695).

66. VILLARONGA (1967b), p. 142; AMELA (1990-1991), p. 194-195.

67. No se incluye a *Secobris* en esta relación debido a que su peso no está en consonancia con los de otras emisiones aquí estudiadas, lo mismo que *Segovia*, así como a las emisiones de CELTAMB de la propia Toletum.

68. COLLANTES (1987-1989), p. 49.

69. COLLANTES, (1987-1989), p. 93 señala que es prácticamente indistinguible del sistema de 1/16 en denario.

70. COLLANTES (1987-1989), p. 81.

71. COLLANTES (1987-1989), p. 90.

72. COLLANTES (1987-1989), p. 62 y 81, (1997), p. 371.

73. COLLANTES (1987-1989), p. 81; (1997), p. 340.

74. Cfr. AMELA VALVERDE, L., “Pompeyo Magno y el gobierno de Hispania en los años 55-50 a.C.”, *HAnt* 25 (2001), 93-122.

44 a.C.): *Lascuta, Sacili, Salacia, Saguntum, Turri Regina y Ventipo*.⁷⁵ Por el contrario, ya se ha indicado que Villaronga ubica ambas emisiones en el sistema pompeyano detectado en **Kelse/CEL(sa)**.⁷⁶

Como se puede observar, el problema es complejo. Crawford,⁷⁷ en cuestiones de metrología, considera que no siempre es un argumento válido.⁷⁸ No todas las monedas acuñadas en el sistema de 1/10 del denario han de pertenecer necesariamente a la época de las guerras civiles (pueden pertenecer perfectamente al s. II a.C.), y viceversa, no todas las de este momento deben seguir este sistema. Por ejemplo, la ceca de *Carteia*, que emitió numerario durante el periodo en consideración, utilizaba el sistema metrológico de 1/16 del denario.⁷⁹

De hecho, la emisión bilingüe de **Kelse/CEL(sa)** está por debajo del peso teórico, aunque ha de reconocerse que *Toletum* y *Clounioq* se apartan en exceso, pero no existen razones de peso para rechazar su cronología de mediados del s. I a.C. En cualquier caso, se puede recordar la equivalencia de los sistemas de 1/10 del denario y 1/16 del denario.

No existe ningún factor que pueda señalar que esta emisión o cualquier otra de la que hemos comentado anteriormente puedan estar relacionadas con Pompeyo o la guerra civil entre César y Pompeyo. A nuestro juicio, la opinión de Villaronga sobre la existencia de un sistema metrológico propio pompeyano ha influido en investigadores posteriores cuando, en realidad, los ases acuñados por los hijos de Pompeyo en Hispania, base para establecer tal patrón, pertenecían al sistema metrológico uncial reducido, como el resto de los bronce romanos emitidos en el Mediterráneo occidental durante los últimos años de la República romana.⁸⁰

Así pues, descartada cualquier relación con Pompeyo (o los conflictos en los que se vio envuelto), lo mejor es considerar que las emisiones de *Toletum*, por su peso y su iconografía, corresponden a un momento anterior al reinado de Augusto, aunque ciertamente posterior al conflicto sertoriano (72-27 a.C.). En un principio, nosotros las ubicábamos en el oscuro periodo del denominado «Segundo triunvirato»,⁸¹ pero parece evidente que las dos emisiones de *Toletum*, por su peso, parecen corresponder a dos momentos diferentes, sin poder ubicarlas

75. COLLANTES (1987-1989), p. 62 y 90 (para la emisión SACAL/ISCER), (1997), p. 127, 340, 353 y 386 y p. 252, 318, 321, 68, 375 y 387, respectivamente.

76. VILLARONGA (1987), p. 241-242; AMELA (1990-1991), p. 194; GOMIS (1996-1997), p. 329 n. 39.

77. CRAWFORD (1985), p. 341.

78. En realidad, la atribución de una serie de acuñaciones a los pompeyanos, como *Toleto* y *Clounioq*, se basa, aparte de su letrero latino y su carácter claramente preaugústeo, en la metrología, como antes se ha señalado.

79. COLLANTES (1987-1989), p. 94-95. Recientemente, este mismo investigador, 1994, p. 122, considera que la serie en cuestión sería de semises pertenecientes a la metrología de 1/10 del denario, como *Celsa*.

80. AMELA (2005b), p. 616.

81. AMELA (2002), p. 141, (2005a), p. 535.

cronológicamente dentro del periodo considerado. Estas amonedaciones tuvieron un carácter local que hoy en día no alcanzamos a comprender totalmente, sin una intencionalidad política directa.

Estas amonedaciones, de carácter local, estarían destinadas a facilitar el comercio urbano a pequeña escala, que habría que poner en relación con los procesos de aculturización que originaron finalmente la romanización.⁸²

BIBLIOGRAFÍA

ÁLVAREZ BURGOS, F., *La moneda hispánica desde sus orígenes hasta el siglo V*, Madrid, 2008.

AMELA VALVERDE, L., “La amonedación pompeyana en Hispania. Su utilización como medio propagandístico y como reflejo de la clientela de la *gens Pompeia*”, *Faventia* 12-13 (1990-1991), p. 181-197.

AMELA VALVERDE, L., “Las acuñaciones de Toletum y Clounioq”, *Gaceta Numismática* 129 (1998), p. 17-23.

AMELA VALVERDE, L., “Dos cecas de la Meseta: Clounioq y Tolet”, *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología* 68 (2002), p. 131-145.

AMELA VALVERDE, L., “La acuñación bilingüe de Kelse/Cel(sa)”, *Habis* 35 (2004), p. 207-217.

AMELA VALVERDE, L., “Las amonedaciones tardías de la Celtiberia (50-30 a.C.)”, *Paleohispánica* 5 (2005a), p. 523-537.

AMELA VALVERDE, L., “Emisiones de bronce pompeyanas de Hispania. Su relación con otras amonedaciones del Mediterráneo Occidental”, en *XIII Congreso Internacional de Numismática. Actas - Proceedings - Actes, I* (Madrid, 2005b), p. 611-618.

BARRANDON, N., *De la pacification à l'intégration des Hispaniques (133-27 a.C.). Les mutations des sociétés indigènes d'Hispanie centrale et septentrionale sous domination romaine*, Bordeaux, 2011.

BELTRÁN LLORIS, F., “Los magistrados monetales en Hispania”, *Numisma* 150-155 (1978), p. 169-211.

BELTRÁN LLORIS, F., “Sobre la función de la moneda ibérica e hispano-romana”, en *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez* (Zaragoza, 1986), p. 889-914.

BELTRÁN LLORIS, M. Y BELTRÁN LLORIS, F., “Numismática hispanorromana de la Tarraconense”, *Numisma* 162-164 (1980), p. 9-98.

82. CARROBLES (2007), p. 195.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., *Curso de Numismática, I. Numismática antigua*, Cartagena, 1950.

BLÁZQUEZ CERRATO, C., “Emisiones y circulación monetaria en Hispania en época transicional (72-27 a.C.)”, en *Del Imperium de Pompeyo a la Auctoritas de Augusto. Homenaje a Michael Grant* (Madrid, 2008), p. 259-277.

BURNETT, A.; AMANDRY, M. Y RIPOLLÈS, P. P., *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 B.C.-A.D. 69). Part I: Introduction and Catalogue*. Paris/London, 1992.

CARRASCO SERRANO, G., “Sobre el proceso de romanización del territorio provincial de Toledo”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins* 37 (1996), p. 745-754.

CARROBLES SANTOS, J., “Los carpetanos”, en *Prehistoria y Protohistoria de la Meseta Sur (Castilla-La Mancha)* (Ciudad Real, 2007), p. 179-198.

CHAVES TRISTÁN, F., “Las amonedaciones hispanas en la antigüedad”, en *Hispaniae. Las provincias hispanas en el mundo romano* (Tarragona, 2007), p. 47-98.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., “Conjeturas sobre metrología ibérica”, *Numisma* 204-221 (1987-1989), p. 29-107.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., *Historia de las Cecas de Hispania Antigua*, Madrid, 1997.

FERNÁNDEZ CASTRO, C., “Toletum”, en *Diccionario Akal de la Antigüedad clásica* (Madrid, 2006), p. 908.

CRAWFORD, M. H., *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*, London, 1985.

CURCHIN, L. A., “Circulación monetaria en la Carpetania”, *Hispania Antiqua* 25 (2001), p. 183-197.

CURCHIN, L. A., *The Romanization of Central Spain. Complexity, Diversity and Change in a Provincial Hinterland*, London/New York, 2004.

CURCHIN, L. A., “The Urban Experience in Castilla-La Mancha in the Roman Period”, en *La ciudad romana en Castilla-La Mancha* (Cuenca, 2012), p. 15-28.

FARIA, A. M. DE: “[Sobre] COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., 1997, *Historia de las cecas de Hispania antigua*. [S.l.]: Arkis, 395 + XLIX pp.”, *Vipasca* 7 (1998a), p. 123-126.

FARIA, A. M. DE: “[Sobre] RICHARDSON, John S. – *The Romans in Spain*. Oxford: Blackwell, 1998. VII + 341 p. (A History of Spain; 2)”, *Revista Portuguesa de Arqueologia* 1/2 (1998b), p. 257-259.

FARIA, A. M. DE: “Recensão bibliográfica. RIPOLLÈS, P.P.; ABASCAL, J.M.- *Monedas hispánicas: catálogo del gabinete de Antigüedades*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2000, 464 p. ISBN 84-89512-67-1”, *Revista Portuguesa de Arqueologia* 4/1 (2001), p. 213-215.

GARCÍA-BELLIDO, M. P., “Numismática y territorios étnicos en la Meseta meridional”, en *Los pueblos prerromanos en Castilla-La Mancha* (Cuenca, 2007), p. 199-226.

GARCÍA BELLIDO, M. P. Y BLÁZQUEZ, C., “Formas y usos de las magistraturas en las monedas hispánicas”, en *La moneda hispánica. Ciudad y territorio, Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua (EPNA)* (Madrid, 1995), p. 381-428.

GARCÍA BELLIDO, M. P. Y BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos con una introducción a la numismática antigua de la península ibérica. Volumen I: Introducción*. Madrid, 2002a.

GARCÍA BELLIDO, M. P. Y BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2002b.

GIL FARRÉS, O., *La moneda hispánica en la edad antigua*, Madrid, 1966.

GOMIS JUSTO, M., “Las acuñaciones de Uskerte-Osicerda”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins* 36 (1996-1997), p. 321-333.

GONZÁLEZ-CONDE PUENTE, M. P., *Romanidad e indigenismo en Carpetania*. Alicante, 1987.

GRANT, M., *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire 49 B.C.-A.D. 14*, Cambridge, 19692.

GUADÁN, A. M. DE: *Numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1969.

GUADÁN, A. M. DE: *La moneda ibérica. Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 19802.

HURTADO AGUÑA, J., “Castros carpetanos de época prerromana”, *Cuadernos de Prehistoria de la Universidad Autónoma de Madrid* 26 (2000), p. 85-93.

JACOB, P., “À propos des toponymes Callet, Ceret, Osset”, *Emerita* 54 (1986), p. 275-280.

LENORMANT, F., *La monnaie dans l’Antiquité. II*, Paris, 1879.

JIMÉNEZ DÍEZ, A., “La transformación de las acuñaciones hispanas en época de César”, en *Del «Imperium» de Pompeyo a la «auctoritas» de Augusto. Homénaje a Michael Grant* (Madrid, 2008), p. 129-140.

LLORENS, M. DEL M., “Les emissions llatines de la Hispània Citerior (72-27 aC)”, en *La moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d’Història monetària d’Hispània* (Barcelona, 2005), p. 115-128.

LUJÁN, E. R., “La situación lingüística de la Meseta sur en la Antigüedad”, en *Acta Palaeohispánica XI. Paleohispánica* 13 (2013), p. 103-136.

MANGAS, J. Y ALVAR, J., “La municipalización de Carpetania”, en *Toledo y Carpetania en la Edad Antigua* (Toledo, 1990), p. 81-96.

MANGAS, J. Y CARROBLES, J., “Ciudades del área de la provincia de Toledo en época republicana”, en *Italia e Hispania en la crisis de la República romana. Actas del III Congreso Hispano-Italiano* (Madrid, 1998), p. 243-253.

ORTIZ DE URBINA ÁLAVA, E., *Las comunidades hispanas y el derecho latino*, Vitoria, 2000.

PLÁCIDO, D.; MANGAS, J. Y FERNÁNDEZ MIRANDA, M., “Toletum”, *Dialogui di Archeologia* 10 (1992), p. 263-274.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., “Las acuñaciones cívicas romanas de la Península Ibérica (44 a.C.-54 d.C.)”, en *Historia monetaria de la Hispania antigua* (Madrid, 1998), p. 335-395.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., *Las acuñaciones provinciales romanas de Hispania*, Madrid, 2010.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P. Y ABASCAL PALAZÓN, J. M., *Las monedas de la ciudad romana de Segobriga (Saelices, Cuenca)*, Barcelona, 1996.

RIPOLLÈS, P. P. Y ABASCAL, J. M., *Monedas hispánicas*, Madrid, 2000.

RODRÍGUEZ NEILA, J., “Organización administrativa de las comunidades hispanas y magistraturas monetales”, en *La moneda hispánica. Ciudad y Territorio. Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua (EPNA)* (Madrid, 1995), p. 261-275.

RODRÍGUEZ NEILA, J. F., “*Hispani principes*. Algunas reflexiones sobre los grupos dirigentes de la Hispania prerromana”, *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra* 6 (1998), p. 99-137.

RODRÍGUEZ NEILA, J., “Sociedad indígena y génesis de las elites municipales de Hispania”, en *Hispania meridional durante la Antigüedad* (Jaén, 2000), p. 147-181.

RUBIO RIVERA, R., “Continuidad y cambio en el proceso de romanización del ámbito celtibérico meridional y carpetano”, en *Iberia e Italia. Modelos romanos de integración territorial* (Murcia, 2008), p. 127-142.

SAGREDO SAN EUSTAQUIO, L., “El municipio de Clunia y su distribución monetaria”, en *El proceso de municipalización en la Hispania romana. Contribuciones para su estudio* (Valladolid, 1998), p. 139-181.

SALINAS DE FRÍAS, M., *Conquista y romanización de la Celtiberia*, Salamanca, 1986.

SALINAS DE FRÍAS, M., “Indigenismo y romanización de Carpetania. Observaciones en torno al proceso romanizador en la Meseta meridional”, *Studia Historica. Historia Antigua* 4-5 (1986-1987), p. 27-36.

SALINAS DE FRÍAS, M., “Indigenismo y romanización de Carpetania. Aspectos socio-económicos de Castilla-La Mancha en la Antigüedad”, en *I Congreso de Historia de Castilla-La Mancha. Tomo IV. Romanos y Visigodos: Hegemonía Cultural y cambios sociales* (Toledo, 1988), p. 13-19.

SALINAS DE FRÍAS, M., “Los carpetanos: siglos III a.C. al I a.C.”, en *Los pueblos prerromanos en Castilla-La Mancha* (Cuenca, 2007), p. 37-66.

SALVADOR CONEJO, D., *Tierra de Carpetanos*, Madrid, 2011.

SALVADOR VENTURA, F., "Sociedad indígena y génesis de las élites municipales en Hispania", en *Hispania meridional durante la Antigüedad* (Jaén, 2000), p. 147-181.

SANZ GAMO, R., "Un nuevo espacio histórico: el proceso de romanización en Castilla-La Mancha", en *Castilla-La Mancha en época romana y Antigüedad Tardía* (Ciudad Real, 2006), p. 53-96.

VILLARONGA, L., "Las monedas de Celsa bilingües, posiblemente acuñadas por pompeyanos", *Caesaraugusta* 29-30 (1967), p. 133-142.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona, 1979.

VILLARONGA GARRIGA, L., *Corpus Nummorum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid, 1994.

VILLARONGA, L. Y BENAGES, J., *Ancient Coinage of the Iberian peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona, 2011.

Sindila, un nou rei visigot

JAUME BENAGES I OLIVÉ*

El primer antecedent d'una moneda a nom de Sindila el trobem descrit en la publicació *El Tesoro Visigótico de la Capilla*.¹ El seu autor, Manuel Fernández y López, descriu la troballa d'una manera molt acurada, tot fent referència a les diverses monedes que va poder reunir després d'una dispersió un tant peculiar.

La Capilla és un *cortijo* situat a uns 8 km a l'est de Carmona i a 500 m de la banda dreta del riu Corbones. El descobriment del tresoret, segons l'autor, es deu al peó de paleta de nom Jarama que estava cavant per obrir els ciments d'una paret quan, de sobte, la seva aixada topà amb una gerra de fang i féu saltar un bon grapat de monedes d'or de l'època visigoda. Era el 27 d'agost de 1891.

Els crits que seguiren l'aparició d'un altre paleta que volgué disputar-li les monedes varen alertar la resta dels companys que, remonent la terra amb peus i mans, varen aconseguir que en més o menys quantitat n'hi hagués per tots.

A l'hora del descans, quan estaven més feliços per la troballa, un d'ells, el més il·lustrat, llançà al terra les monedes manifestant que eren fitxes de llautó, fet que causà una estupefacció entre tota la quadrilla. Poc després, mentre es banyaven en el mateix riu Corbones, es tiraren les monedes els uns als altres. En assabentar-se el propietari del *cortijo*, el general Chinchilla, manà recollir totes les monedes disperses, de les quals li foren entregades un total de 755, i després de quedar-se'n 250, en retornà la resta als paletes.

Quan els paletes van saber que aquelles fitxes eren d'or, varen comissionar el capatàs de la quadrilla, el sr. Barraso, per vendre tot el lot d'una sola mà. Traslladat a Sevilla, contactà amb afeccionats a la numismàtica i escoltà les diverses ofertes que li varen fer. Sense estar-ne convençut perquè el preu que li oferien era escàs, es traslladà a la seva casa de Carmona, on escoltà noves ofertes durant bastant de temps.

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

1. FERNÁNDEZ Y LÓPEZ, M., *El Tesoro Visigótico de la Capilla*, Sevilla, 1895.

Abans de la seva venda, les monedes varen ser examinades durant una hora a la casa del capatàs per Manuel Fernández López i el seu germà Juan. Poc després el mateix dia, foren venudes al comerciant de Sevilla Saturnino Fernández per 7 pessetes la unitat.

Segons ens indica l'autor del llibre, el tresor de La Capilla devia constar de prop d'un miler de monedes, que es van repartir de la següent manera:

Venudes pel capatàs Barraso	510
En poder del general Chinchilla	250
En mans de particulars	49
Llançades al Riu Corbones	20
Inutilitzades pels paletes (cremades, ratllades, partides, etc.)	25
Perdudes al riu en el moment del bany	50
Total	904

De les monedes estudiades per Manuel Fernández y López i contingudes en el tresor de La Capilla en destacarem la núm. 2, amb la llegenda d'anvers + IV·IIILA RI :X, i de revers, + PIVS I: LIBER, així com la núm. 60, amb llegenda d'anvers + IVDILA REX, i de revers, + EMERITA PIVS.

L'aparició per primera vegada de dues monedes a nom de Iudila, la primera atribuïda a Eliberri (Monte de Elvira), localitat propera a Sevilla, i l'altra a Emèrita, l'actual Mérida, província de Badajoz, fa que en aquell moment s'encetés un debat sobre si Iudila era un nou rei visigot; un dels motius principals era l'encunyació de dues monedes a nom d'un mateix personatge en llocs tant distants. Amb el temps, s'acceptà que Iudila s'incorporés al numerari visigot com a nou rei simplement per les monedes que va encunyar i, a partir d'aquell moment, va passar a figurar com a tal en totes les diverses publicacions posteriors.

La distribució del tresor de La Capilla² donà els següents resultats pel que fa al nombre exemplars de cada rei: Recared, 1; Liuva II, 1; Viteric, 5; Gundemar, 2; Sisebut, 59; Suíntila, 452; Sisenand, 361, i Iudila, 2.

Tanmateix, i veient que en el tresor de La Capilla l'últim rei representat és Sisenand, ens confirma l'evidència que el tresor degué amagar-se durant aquest regnat i, per tant, caldria situar Iudila en un temps coetani o anterior a Sisenand. També existeix la possibilitat d'una revolta encapçalada per Iudila el 632-633.

Passem a fixar-nos ara en la moneda descrita amb el núm. 28, pàg. 87, de la troballa de La Capilla. En ella, hi figura una moneda amb les llegendes següents: anvers, + SINDILA REX; revers, + EMERITA PIVS. El sr. Manuel Fernández,

2. BARRAL I ALTET, X., *La Circulation des Monnaies Suèves et Visigotiques*, München, 1976, pàg. 109.

en les seves primeres conclusions, determina que aquesta peça és una variant de Sintila que, al mateix temps, era una contracció de Suíntila, i la compara amb la moneda núm. 3, que té una permuta de dues lletres i no afegeix res més al respecte. Miles³ recull aquesta mateixa moneda i la situa en el regnat de Suíntila, sense cap més comentari, com si fos una varietat d'escriptura del nom del rei.

En la distribució per reis del tresor de La Capilla ressenyada per Barral, cal tenir en compte dues observacions: la primera, que la moneda a nom de Sindila recollida en l'inventari està inclosa entre les 452 monedes de Suíntila, ja que en tot l'article no fa cap referència a aquesta diferència. D'altra banda, veiem que les monedes d'aquest últim rei són les més abundants de la troballa i, dintre d'ella, les encunyacions de la ciutat d'Emèrita amb 98 exemplars. Tal cosa també ens dóna una idea de la importància econòmica i política d'aquesta ciutat en aquell moment i no és estrany que tant les monedes de Iudila com les de Sindila tinguin, com a denominador comú, l'encunyació a Emèrita, tot aprofitant aquesta circumstància.

Vico,⁴ en la secció dedicada a Suíntila, recull sota el títol "Monedas acuñadas a nombre de Sindila" dos apartats: un per a la Lusitània, amb la seca d'Emèrita, en què descriu, amb el núm. 338, la moneda + SINDILA REX a l'anvers i + EMERITA PIVS : al revers, procedent de la col·lecció Cernuda (1,43 g). Fa també referència a la Miles 235 m i a una altra de la col·lecció Lázaro (1,44 g). Amb el núm. 338.1, figura una variant amb + SINDILA REX a l'anvers i + EMERITA PIVS al revers, de la col·lecció Segarra. En l'altre apartat, el de la Tarraconensis, consta l'encunyació d'una moneda de la seca de Tarragona amb la descripció següent: + SINDILA RE+ a l'anvers, i + Co:PIV:TARR·, al revers, de la col·lecció Lázaro (1,40 g). La intuïció d'aquest numismàtic de col·locar d'una forma diferenciada les monedes a nom de Sindila en el regnat de Suíntila li fa pensar en la possibilitat d'un nou personatge, tot argumentant també la distància de les seques d'encunyació (pàg. 407, núm. 186).

En el seu llibre, Benages col·loca al final del regnat de Suíntila tres monedes a nom de Sindila, encunyades a Tàrraco.⁵ La primera, amb el núm. 78, és descrita de la següent manera: a l'anvers, + SIN (N al revés) DILA RE, i, al revers, Co:PIV:TARR·. Amb el núm. 79, una altra amb la següent descripció: + SINDILA RE +, a l'anvers, i + Co:PIV:TARR·, al revers (1,42 g). I una tercera, amb el núm. 79 A, dels mateixos encunys que l'anterior (1,40 g). Sota el títol "Sin-

3. MILES, G. C., *The Coinage of The Visigoths of Spain Leovigild to Achila II*, New York, 1952, pàg. 295, núm. 235 (m).

4. VICO MONTEOLIVA, J.; CORES GOMENDIO, M^a. C.; CORES URÍA, G., *Corpus Nummorum Visigothorum*, Ca. 575-714, *Leovigildus-Achila*, Madrid, 2006, pàg. 405.

5. BENAGES OLIVÉ, J., *Corpus de les Monedes Visigodes de Tarragona, Leovigild - Àquila II, 575-714*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2007, pàg. 318-319 i 320-321.

dila, un nou rei visigot?”⁶, l'autor ja es planteja aquesta possibilitat i es pregunta si podria tractar-se d'una falsificació del nom d'un rei visigot, o bé la variant en l'escriptura d'algun dels noms dels reis visigots coneguts o que se li acostin ortogràficament o fonèticament, és a dir, Suíntila o pot ser fins i tot Khíntila.

Descartada la primera possibilitat, i veient les factures de les peces, podria ser que es tractés d'una variant o error en transcriure el nom de Suíntila o, seguint aquesta línia, també de Khíntila, ja que, sorprenentment, no hi ha encunyacions d'aquest monarca, tota vegada que el nom escrit a les monedes el trobem escrit com CHINTILA, CINTHILA o fins i tot CINTILA, aquesta última prou apropiada a SINDILA.

Ara bé, el problema fonamental rau en el fet que, dintre de la Tarraconense, coneixem monedes de Khíntila per a tres tallers, Cesaraugusta, Gerunda i Tira-sona, i en tots tres el patronímic d'aquest monarca s'escriu CHINTILA (Miles, 280 i 281, i Vico, 389). Pel que fa als bustos, hem de dir que els de Tarragona porten el típic bust tarragoní, mentre que els de Mérida duen el que és propi d'aquell taller. El fet és que tant els exemplars de Tàrraco com els d'Emèrita a nom de Sindila resulten epigràficament i estilísticament força propers a les produccions de Suíntila d'aquest dos tallers. Aquesta circumstància podria situar les encunyacions de Sindila properes en el temps a aquell rei.

Amb les dades històriques a la mà, hi trobem que Suíntila fou capturat per Sisenand a prop de Saragossa i, posteriorment, jutjat i condemnat en el IV Concili de Toledo (632) a la pèrdua de tots els seus béns i a la incapacitació per cenyir la corona. Això es feu extensible a tota la seva família, incloent-hi el seu germà Gelia o Gudila, identificat per les monedes d'aquest període a nom d'Iudila. La documentació del mateix concili ens proporciona indicis suficients per pensar que aquest havia intentat usurpar el tron, ja fos durant el regnat del seu germà o bé després dels fets del 631, en què Suíntila es rendí a les forces de Sisenand, ja que se'ns diu que aquest personatge no fou fidel ni al seu germà ni al nou rei.

La pregunta és si entre el destronament de Suíntila i la consolidació en el tron de Sisenand hi ha la possibilitat que algun altre pretendent com Iudila emetés moneda. Sembla ser que un cop Suíntila i la seva família foren abandonats per les seves pròpies tropes en lliurar-se sense combatre a prop de Saragossa, encara quedarien faccions nobiliàries favorables a aquest en terres meridionals, entre Granada i Mérida, que, juntament amb la llunyana Tàrraco, degueren fer un altre intent d'entronitzar tant Sindila com Iudila, tot recordant la probable revolta abans esmentada d'aquest últim i en un moment de forts conflictes i divisions que no arribaren a una guerra civil, després del derrocament de Suíntila i de l'entronització del rebel Sinenand gràcies al bisbe Isidor de Sevilla.

6. BENAGES OLIVÉ, J., *Corpus...*, pàg. 133-134.

Per altra banda, si mirem les monedes a nom d'Iudila, veurem que solament se'n conserven dos exemplars: un d'Eliberri (La Capilla, núm. 2 = Miles, 278) i un altre d'Emèrita (La Capilla núm. 60 = Miles, 279), la qual cosa fa pensar en emissions reduïdes i molt puntuals. En canvi, de les emissions a nom de Sindila n'han perviscut més exemplars. En l'actualitat, en la seva última obra,⁷ Ruth Pliego en comptabilitza un total de 10 exemplars que inclouen, també, totes les de publicacions anteriors, fetes almenys amb tres encunys diferents. De Tàrraco continuem en l'actualitat amb les tres monedes descrites en el nostre Corpus i que presenten dos encunys diferents.

Certament, no hi ha cap documentació escrita sobre Sindila, però tampoc n'hi ha sobre Iudila, a qui solament coneixem a través de les monedes que va encunyar. D'aquesta manera, també es podria tenir la mateixa consideració amb Sindila.

Quedava, també, una altra qüestió molt important: el fet que a la seca de Tàrraco li faltava un rei del qual fins ara no es coneixia cap moneda, concretament de Khíntila, afegint, com ja hem explicat abans, la possibilitat que es pogués tractar de Sindila. Doncs bé, l'aparició d'una moneda falsa d'època a nom d'aquest rei de la nostra seca, amb totes les característiques pròpies de la mateixa, ens fa suposar que, efectivament, Khíntila encunyà monedes a Tàrraco, tancant d'aquesta manera l'enllaç que faltava en el rol dels reis visigots a Tarragona. La descripció és la següent: + CHIITHIIA RE : , a l'anvers, i + TARR : Co PIV :, al revers (0,96 g, 19,3 mm de diàmetre i posició d'encunys 6). A l'anvers, presenta bust frontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fibula rodona a la banda esquerra. Al revers, el mateix tipus de bust i de toga sostinguda per fibula, però aquesta a la banda dreta.

Cal tenir en compte que aquesta circumstància ja es va donar en el regnat de Tulga a Tàrraco. Primer va aparèixer un dibuix de Heiss⁸ i, més tard, una moneda falsa d'època, ambdues ressenyades el 1994 en el llibre de *Les Monedes de Tarragona*.⁹ Però no és fins a la posterior publicació del Corpus que ja vàrem comptabilitzar una moneda autèntica d'aquest rei.¹⁰ D'aquesta manera, creiem tancada la possibilitat que Khíntila tingués cap relació amb Sindila.

Resoltes totes les "possibilitats", podríem treure'n algunes conclusions. En primer lloc, el fet que s'encunyés moneda d'un mateix rei, Sindila, a dues ciutats tan distants com Emèrita i Tàrraco mostra que cada ciutat va conservar les seves característiques d'encunyació i de tipologia amb els bustos propis de

7. PLIEGO VÁZQUEZ, R., *La Moneda Visigoda*, Sevilla, 2009.

8. HEISS, A., *Descripción General de las Monedas de los Reyes Visigodos de España*. París, 1872, lám. VII-9.

9. BENAGES OLIVÉ, J., *Les monedes de Tarragona*, Tarragona, 1994, pàg. 228-229, núm. 1 i 2.

10. BENAGES OLIVÉ, J., *Corpus...*, pàg. 332-333, núm. 87.

cada taller ben diferenciats, tot tenint en compte la gran producció de Suíntila en les altres trenta-sis seques del regne. És també prou significatiu que només es doni aquesta circumstància en les dues ciutats esmentades, amb la particularitat que totes dues ja tenen monedes existents a nom de Suíntila. Tot això apunta a l'existència d'un nou rei anomenat Sindila, tal i com es llegeix en les seves monedes.

MONEDA A NOM DE KHÍNTILA

TÀRRACO (*Tarraconensis*)

a/ + CHIITHIIARE:

Bust fontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fíbula rodona a la banda esquerra. Gràfila de petits triangles.

r/ + TARR:CoPIV:

Bust fontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fíbula rodona a la banda dreta. Gràfila de petits triangles.

Trient. AE + AV. 0,96 g. Ø 19,3 mm. Posició d'encunys 6.

Inèdita. Falsa d'època.

MONEDAS ENCUNYADES A NOM DE SINDILA

EMÈRITA (*Lusitania*)

Núm. 1

a/ + SINDILAREX

r/ + EMERITAPIVS

Trient. AV. 1,38 g. Ø 20,6 mm. Posició d'encunys 6.

Bibliografia: La Capilla, pàg. 86, núm. 28 = Miles, pàg. 295, núm. 235 m = Vico, pàg. 405, núm. 338 = R. Pliego, pàg. 266, núm. 395 – 1.

Núm. 2

a/ + SINDILAREX

Bust fontal cuirassat. Gràfila de petits triangles.

r/ + EMERI/T/APIVS *

Figura frontal dempeus i amb toga. Gràfila lineal.

Trient. AV. 1,47 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Subhasta Aureo Calicó, Caballero de las Yndias, Barcelona, 2009, núm. 1323 = R. Pliego, pàg. 266, núm. 395 – 2.

Núm. 3

a/ + SINDILAREX

Bust fontal cuirassat.

r/ + EMERI/T/APIVS :

Figura frontal dempeus i amb toga.

Trient. AV. 1,48 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Ensaios 131. Tesoro de Fuentes de Andalucia. = R. Pliego, pàg. 266, núm. 3

Núm. 4

a/ + SINDILAREX

Bust fontal cuirassat. Gràfila de petits triangles.

r/ + EMERI/T/APIVS :

Figura frontal dempeus i amb toga. Gràfila lineal.

Trient. AV. 1,43 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Vico *et alii*, pàg. 405, núm. 338 (Col. Cernuda). = R. Pliego, pàg. 266, núm. 4 (Ex. Cernuda).

Núm. 5.

a/ + SINDILAREX

Bust fontal cuirassat.

r/ + EMERI/T/APIVS :

Figura frontal dempeus i amb toga.

Trient. AV. 1,44 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Vico *et alii*, pàg. 405, núm. 338 (Col. Lázaro). = R. Pliego, pàg. 266, núm. 5.

Núm. 6

a/ + SINDILAREX

Bust fontal cuirassat. Gràfila de petits triangles.

r/ + EMERI/T/APIVS

Figura frontal dempeus i amb toga. Gràfila lineal.

Trient. AV. Ø 19 mm.

Bibliografia: Vico *et alii*, pàg. 405, núm. 338.1 (Col. Segarra). = R. Pliego, pàg. 266, núm. 7.

Núm. 7

a/ + SINDILAREX

Bust fontal cuirassat.

r/ + EMERI/T/APIVS:

Figura frontal dempeus i amb toga.

Trient. AV. 1,51 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Subhasta Swiss Bank Corporation (Schweizerischer Bankverein Zurich), 42, 2639 de 21-1-1997 = R. Pliego, pàg. 266, núm. 8.

Núm. 8

a/ + SINDILAREX

Bust frontal cuirassat. Gràfila de petits triangles.

r/ + EMERI/T/APIVS:

Figura frontal dempeus i amb toga. Gràfila lineal.

Trient. AV. 1,47 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Col. Alba, França, núm. 211 = R. Pliego, pàg. 266, núm. 9.

Núm. 9

a/ + SINDILAREX

Bust frontal cuirassat.

r/ + EMERI/T/APIVS:

Figura frontal dempeus i amb toga.

Trient. AV. 0,97 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Col. Ex Cernuda = R. Pliego, pàg. 266, núm. 10.

TÀRRACO (*Tarraconensis*)

Núm. 1

a/ + SIN(N al revés)DILARE

Bust frontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fíbula rodona a la banda dreta. Gràfila de petits triangles.

r/ + Co:PIV·TARR·

Bust frontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fíbula rodona a la banda dreta. Gràfila de petits triangles.

Trient. AV. 1,38 g. Ø 20,6 mm. Posició d'encunys 6.

Bibliografia: Benages, *Acta Numismàtica* 29, pàg. 29, 34 i 35 (1999) = Benages, 2007, pàg. 318, núm. 78. = R. Pliego, pàg. 216, núm. 343 b 1.

Núm. 2

a/ + SINDILARE+

Bust frontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fibula rodona a la banda dreta. Gràfila de petits triangles.

r/ + Co:PIV:TARR·

Bust frontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fibula rodona a la banda dreta. Gràfila de petits triangles.

Trient. AV. 1,42 g. Ø 20,5 mm. Posició d'encunys 6.

Bibliografia: Subhasta Aureo, S.A. 27-2-2002, lot núm. 268 = Benages, 2007, pàg. 320, núm. 79. = R. Pliego, pàg. 216, núm. 343 a 1.

Núm. 3

a/ + SINDILARE+

Bust frontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fibula rodona a la banda dreta. Gràfila de petits triangles.

r/ + Co:PIV:TARR·

Bust frontal amb toga que penja d'una espatlla a l'altra, sostinguda per una fibula rodona a la banda dreta. Gràfila de petits triangles.

Trient. AV. 1,40 g. Ø 19 mm.

Bibliografia: Subhasta Jesús Vico, S.A. 13-11-2003, lot núm. 360 = Vico *et alii*, pàg. 405, núm. 339 (Col. Lázaro) = Benages, 2007, pàg. 320, núm. 79-A. = R. Pliego, pàg. 216, núm. 343 a 2.

La taifa eslava de Tortosa (431-452 AH / 1040-1061 dC) i la seva adscripció hudí

Assaig d'interpretació de la legitimitat a través de la numismàtica

DAVID FRANCÉS VAÑÓ*

Les cròniques dediquen extensos paràgrafs a la història i anècdotes dels regnes de Taifes més importants però, en canvi, redueixen a la mínima expressió les notícies relacionades amb les taifes més petites, com la de Tortosa. Sovint, la història d'aquests petits estats es coneix poc o s'ignora, i es repeteixen aquelles certes arrossegades per historiadors antics que es mostren clarament incompletes o parcials, i de vegades fins i tot falses. El treball de recerca plantejat en aquest article no pretén ser definitiu ni plenament aclaridor dels dubtes, conscient que les dades són escasses i de difícil interpretació.¹

Francisco Codera, l'any 1881,² va escriure una frase premonitòria: “*No sabemos si en esos años hubo o no rey en Tortosa o si obedecía esta ciudad al rey de Lérida Sulayman Ibn Hūd: no teniendo datos concretos, omitimos hacer conjeturas*”. Intueixo que Codera preveia l'aparició de noves monedes i també de més investigadors que les sabessin desxifrar. Però han passat 125 anys i no hem avançat gaire. Potser és el moment de fer noves conjectures.

La base de la meua hipòtesi és que el regne de Tortosa va romandre sempre, d'una manera o d'una altra, lligat amb la dinastia hudí, és a dir, amb els governs de les taifes de Lleida, primer, i Saragossa, després. Aquesta conjectura parteix de l'observació d'un fenomen singular assenyalat pels numismàtics, que és que, aparentment, dos reis consecutius d'una mateixa taifa (Muqātil i Ya'īlā) utilitza-

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

1. Les fonts històriques de referència han estat extretes dels treballs de recerca, publicats o inèdits, de GASPARIÑO, Sebastián, *Historia de Al-Andalus según las crónicas medievales*, Editorial Fajardo el Bravo, 2007. Naturalment li agraeixo enormement la seva gentilesa en anticipar-me dades imprescindibles que encara no han estat publicades.

2. CODERA, Francisco, *Monedas árabes de Tortosa*, Girona, Imprenta de la Revista de Ciencias Históricas, 1881.

ren els mateixos laqab —els sobrenoms intitulats en relació al seu poder—. Aquesta circumstància és molt estranya i, en cas que fos certa, s'hauria tractat d'un cas únic, insòlit. El nus gordià d'aquesta història sembla tenir un protagonista clar: Sulayman ibn Hūd. Començaré per desgranar-vos la seva història.

Sulayman Ibn Hud de Saragossa

Sulayman ibn Hūd va estar tota la seva vida lligat íntimament a la dinastia tu-gíbida de Saragossa. Pel que sembla, però, aquesta relació no es basava en la consanguinitat, sinó en una col·laboració interessada. Sabem que Sulayman va fer-se amb el poder i el govern de Lleida i Montsó,³ assassinant el qa'id Abū-l-Mutarrif al Tu'yibí, el qual pertanyia a la mateixa tribu que el rei Mundir I de Saragossa, just abans d'intervenir personalment a Tortosa.

Segons es desprèn de les cròniques, Mundir, rei tugíbida de Saragossa, lide-rava una sèrie de petits emirs o cabdills locals que posseïen i governaven algu-nes ciutats d'una manera gairebé independent.

*“Mundir controló a los jefes de estas fronteras y fueron posibles para él allí sus asuntos...”*⁴

Un d'aquests cabdills era Sulayman ibn Hūd, el qual controlava Lleida, Montsó, Barbastre i Tudela, poblacions situades a la frontera amb els cristians. Mundir regnava tranquil amb un mur de protecció d'aquestes característiques, si-tuat entre els cristians orientals i la ciutat de Saragossa.

*“Hudayl b. Jalaf b. Lub, señor de la Sahla, rechazó a Mundir, que quería ha-cerlo su hāyib y darle la preponderancia sobre el grupo de pequeños emires que estaban bajo su protección”*⁵

Labīb al-Saqaliba de Tortosa

Segons les cròniques, Tortosa estava aleshores sota el comandament de Labīb al-Saqaliba, des del començament de la *fitna*, la divisió del Califat. Labib sembla haver-se posat sota la protecció de Mubarak de València per culpa de les ànsies expansionistes de Mundir. Labib lluità amb Mubarak contra Mundir. Hi va haver una batalla on Mubarak el derrotà i, per això, el primer fou aclamat a València des-prés de la mort dels eslaus que hi governaven. Mubarak, però, no fou un bon go-vernament i la gent de València es va amotinar. Aleshores, des de Tortosa, Labib va buscar refugi a Barcelona, mostrant submissió al comte cristià, anomenat l'emir d'al-Ifran̄ya de Barcelona. Labib es va sotmetre tant que semblava ésser un dels

3. Font: BAYAN, p. 221.

4. Fonts: BAYAN, p. 221; *Dajira* I, p. 181-182 (englobó en lloc de controló).

5. Fonts: BAYAN, p. 181-182; *Dajira* III, p. 20-21.

seus governadors. Aquest gest va irritar els musulmans tortosins que, amb l'ajuda inestimable de Sulayman Ibn Hud, acabaren per girar-se contra el propi Labib. Tots aquest fets degueren succeir cap el 412 AH (1022 dC).

Labīb és un personatge històricament controvertit. És curiós que el nom de Labib (que es pot confondre amb el de Nabil) també sembla aparèixer en un lloc preferent de les monedes fabricades a Saragossa en el període 426-428 AH. L'opinió generalitzada és que són el mateix personatge i que, a més, anys més tard, apareixerà també en algunes monedes tortosines datades l'any 451 AH. Com pot ser el mateix personatge que uns anys abans havia lluitat contra Mundir? Jo no descarto que ho sigui, però la longevitat ho dificulta. Quan Labib era governador de Tortosa durant la *fitna* devia tenir, com a mínim, uns vint anys. Si fos el mateix Labib que l'any 453 AH va lliurar la ciutat a al-Muqtadir, tindria aleshores més de setanta anys. Jo m'inclino a pensar que es tracta de dos personatges, els dos esclaus, anomenats Labib i Nabil. Francisco Codera ja havia tractat aquesta possibilitat des del punt de vista filològic, sense arribar a cap conclusió definitiva. Ara bé, si eren un o dos personatges diferents, o si Labīb va morir en la revolta del 412 AH, són qüestions que no són fonamentals per a continuar desenvolupant la hipòtesi d'aquest article. El punt essencial és que, després de la intervenció de Sulayman Ibn Hud a Tortosa, aquesta ciutat va passar a ser una província (en mans d'un governador) feudatària de Lleida i no pas de Saragossa.

Yūsuf ibn Hud de Lleida

Sense notícies rellevants conegudes, Tortosa va romandre sota control de Sulayman Ibn Hud durant uns quinze anys. La situació canviaria a partir del 1038 dC arran de l'assassinat de Mundir II de Saragossa a mans del seu cosí Abdallā b. al-Hakam. Aprofitant aquest fet, Sulayman Ibn Hud va assolir de prendre el poder de Saragossa. Tot i que les cròniques no ho esmenten, podem deduir que Sulayman va deixar el govern de Lleida en mans del seu fill primogènit, Yusuf, amb plens poders. Per aquest motiu Yusuf va poder fer encunyar monedes a Tortosa amb el seu laqab "*Muʿiz al Dawlāh*", però sense ostentar cap signe de sobirania.

Però, per què encunyà moneda Yūsuf a Tortosa i no a Lleida? Crec que la resposta cal trobar-la en l'estatus polític de Tortosa i en la prevalença de la legitimitat. Així, Yūsuf exercia el govern sobre Lleida, però li devia acatament i submissió al seu pare Sulayman. En altres paraules, a Lleida, el poder de Yusuf estava supeditat al del seu pare i, per tant, legalment no podia encunyar amb el seu nom. En canvi, Tortosa mantenia l'estat de territori feudatari de Lleida i no de Saragossa. A les monedes tortosines hi apareix el poder emissor representat amb el laqab de Yusuf "*Muʿiz al Dawlāh*" i el nom, en segon terme, de Muqatil.

És veritat que, des que Sulayman va prendre el poder a Saragossa, totes les monedes d'aquella taifa van dur el nom d'Ahmed, un altre dels seus fills. Tradicionalment, s'ha considerat que aquest fet indicava la voluntat de Sulayman de nomenar successor el seu fill Ahmed, en perjudici d'altres fills. Probablement fou així, però només pel que fa a l'herència saragossana,⁶ ja que Yūsuf fou nomenat ben aviat governador de Lleida.

Muqātil de Tortosa (i Yala)

No sabem quan es va iniciar el govern de Muqātil a Tortosa. No necessàriament havia de coincidir amb l'inici de les emissions monetàries. De fet, crec que aquestes emissions van començar l'any 431 AH per dos motius distints i sense relació amb l'inici del govern. Un motiu és que el 431 AH és l'any del reconeixement del fals Hišām. L'altre és que coincideix amb l'any de l'arribada al tron de Sulayman i de la unificació dels dos territoris. El que cal ressaltar és que Muqātil encunyà monedes amb el laqab de Yūsuf de Lleida "*Muʿiz al Dawlāh*". I continuà fent-ho fins al 438 AH, arran de la mort de Sulayman de Saragossa.

La mort de Sulayman i les lluites internes entre els germans hereus podria haver estat el detonant perquè Muqātil prescindís de l'acatament a Yūsuf, potser esperant esdeveniments. Fou aleshores que començà a utilitzar el seu propi laqab "*Sayf al Mila*" a les monedes, això sí, de manera poc contundent. Es tractava d'un laqab amb connotacions més religioses que no pas polítiques, com hauria estat el cas d'haver utilitzat el de "*Sayf al Dawlāh*". De tota manera, aquesta denominació devia ser pactada o tolerada amb Yusuf, el laqab del qual tornava a aparèixer a les monedes tortosines l'any 450 AH.

Crec que totes les monedes que duen el laqab "*Sayf al Mila*" van ser emissions de Muqātil, el qual, segons es desprèn dels registres numismàtics, degué morir el 449 AH (vegeu el capítol següent).

Hi ha monedes que duen els noms de Muslim i Aben Rady que s'han atribuït a Muqātil per coincidir amb les dates esmentades a les cròniques. Pel mateix motiu, no ho ha estat la que du el nom Yala. Però les fonts no són fiables al cent per cent. Recentment, s'ha descobert una moneda, a les excavacions arqueològiques del carrer Jabonerías de Múrcia, que ens ajudarà en la interpretació dels fets.⁷ La moneda presenta el laqab "*Sayf al Mila*" en la cara principal i el nom Aben Rady a l'altra, sense més dades, excepte pel fet que la data presenta un 3 visible i clar. Aquest 3 ens permet atribuir la moneda a Muqātil i, d'aquesta ma-

6. I fins i tot a Lleida, almenys durant l'any 436 AH, de quan es coneix una emissió monetària que també du el nom d'Ahmed.

7. La imatge ha estat gentilment proporcionada per Carolina DOMÈNECH (Universitat d'Alacant). Vegeu "Aportación a la numismática de las taifas", *Revista Numismática OMNI*, Extra 1, 2014, p. 101-106.

nera, descartar la possibilitat d'atribuir el laqab esmentat a cap altre rei. Per tant, l'únic rei que utilitzà el laqab “*Sayfal Mila*” (també segons les cròniques) va ser Muqātil. En conseqüència, Yala va ser el darrer personatge que apareix a les emissions de Muqātil. Un cop desaparegut aquest, Yala hauria governat en solitari la taifa per un breu període de temps, just abans que a les monedes torni a aparèixer el laqab de Yūsuf de Lleida. L'únic testimoni del regnat de Yala el trobem a la moneda Vives 1292.⁸

La moneda Vives 1277, de 448 AH

Per a precisar cronològicament els governs de Muqātil i de Yala cal superar un escull interpretatiu que ve de lluny. En el seu treball sobre les monedes tortosines, Codera es va trobar amb una dificultat en interpretar la moneda núm. 6, que és la mateixa catalogada per Vives 1277 i Prieto 185a. Deia Codera:

Según el mismo Aben Jaldún, Mokatil murió en el año 445H, sucediéndole Yalá: Tampoco este aserto es exacto, pues la moneda número 6 está acuñada en 448 y en ella aparece el mismo rey que en las anteriores.

Vives va donar per bona la lectura de Francisco Codera i, en el seu catàleg de monedes, la va continuar atribuint a l'any 448 AH, tot i que a la moneda es llegeix la data parcial que podia ser interpretada com a 4.8 (ثامن و اربع). Després, Antonio Prieto,⁹ en veure que la data de la moneda no encaixava amb les cròniques, va proposar que es tractava d'un error i que a la moneda hi mancava la desena, i l'atribuí a l'any 438 AH. Tot i ser possible, l'error hauria estat molt greu. Em sembla més fàcil donar per bona la data de 448 AH i considerar que Muqātil havia continuat regnant fins poc després d'aquesta data.

Així doncs, després de la mort de Muqātil, Yala va romandre com a governador de Tortosa. Fou aleshores que el laqab de Yūsuf reapareixeria a les monedes, en un lloc preeminent.

És curiós que tots els numismàtics i historiadors hagin destacat la brevetat del regnat de Yala. Francisco Codera, citant Aben Jaldún, deia que “*De los reinos de estos Banu Hud era la ciudad de Tortosa: habíase apoderado de ella en el año 433 Mokátil, uno de los clientes de los Amiríes, muerto en 445, reinó en ella después de él Yalá el Amirí, cuya duración no se prolongó y después de él reinó Nabil...*”. Antonio Vives,¹⁰ fixant-se en les dates de les monedes, va enquadrar el regnat de Yala entre el 448 i el 450 AH, això sí, amb interrogants. Antonio Prieto narrava que “*Mocatil fué sustituido en 445 por Yalá, del que no*

8. I serveix per a resoldre les preguntes que es plantejava CODERA a *Monedas árabes de Tortosa*, op. cit.

9. PRIETO Y VIVES, Antonio, *Los reyes de Taifas: estudio histórico-numismático de los musulmanes*, Madrid, Centro de estudios históricos, 1926.

10. VIVES Y ESCUDERO, Antonio, *Monedas de las dinastías árabe-españolas*, Madrid, 1893.

podemos comprobar que fuese esclavo, por llevar, a diferencia de sus antecesoras, un nombre frecuente en África. El reinado de Yalā fué corto, siendo la última moneda conocida suya del año 450". Darrerament, Antonio Medina insistia que "*A este, (Muqātil) le sucedió Ya'ālā en el año 445H, y en el transcurso de su corto reinado, continuó utilizando los mismos títulos que su predecesor. Le sucede de nuevo Nabīl, en el año 450H*".¹¹

Tots destaquen el curt regnat de Yala però, en canvi, no esmenten el de Nabīl que, com a màxim, degué de ser de dos anys.

Nabīl de Tortosa

L'any 451, un altre eunuc,¹² Nabīl, va irrompre al capdavant de la taifa tortosina. A diferència de Muqātil i de Yala, aquest nou personatge devia venir de la mà d'Ahmad al-Muqtadir de Saragossa. Proposo aquesta relació perquè és força probable que aquest Nabīl sigui el mateix que havia aparegut a les monedes saragossanes dels anys 426-428 AH (vegeu apartats precedents).

A les monedes, Nabīl apareix amb el títol de "califa" que, segons Dozy,¹³ utilitzaven els eslaus que servien en el palau del monarca, a la cort dels omeies andalusins. Es tracta, doncs, d'un títol molt humil, desproveït de cap signe de poder, però que assenyala un cert estatut de preeminència originat per les relacions amb el poder cordovès.

Conclusions

Partint de la teoria de la prevalença de la legitimitat en els noms i titulacions que apareixen a les monedes, he volgut demostrar:

- Que les encunyacions de Tortosa van estar en tot moment supeditades al poder emissor dels hudís.
- Que Muqātil i Yala no van portar els mateixos laqab, Muqātil va portar el de "Sayf al Mila", mentre que el de "Mu'iz al Dawlāh", que apareix a les monedes, és el laqab de Yūsuf de Lleida. Es desconeix si Yala es va intitular amb cap laqab.
- Que les emissions monetàries de Muqātil van ser les primeres encunyacions de Tortosa, que van començar l'any 431 AH (llevat que aparegui alguna moneda anterior) i que van finalitzar l'any 448 AH (sense descartar que pugui aparèixer alguna moneda de l'any 449).

11. MEDINA GÓMEZ, Antonio, *Monedas hispanomusulmanas*, Instituto Provincial de Investigaciones y Estudios Toledanos, 1992, p. 294.

12. Un detall curiós és que tots els governants de Tortosa van ser eunucs: un bon mètode per minimitzar problemes. En no tenir descendència, les disputes successòries desapareixen.

13. DOZY, Reinhart, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden, 1877-1881, 2 vols.

- Que les monedes de Yala com a governant són les que porten el seu nom i el laqab de Yūsuf de Lleida, totes elles conegudes només de l'any 450 AH.

En resum, segons Vives, a les encunyacions de 431 i 432 AH apareix el laqab de Yūsuf de Lleida, “*Muʿiz al dawlāh*”, associat amb el nom Muqātil, sense cap altre nom. Yūsuf sempre apareix en un lloc rellevant i Muqātil s'alterna a l'anvers i al revers. A partir de l'any 436, el nom Muslim apareix a l'anvers i continua fins a l'any 438, quan se succeeixen dos tipus d'encunyacions: unes encara amb el laqab de Yūsuf i unes altres amb el laqab de Muqatil, “*Sayf al Mila*”. Després, sempre amb “*Sayf al Mila*” en un lloc prominent, apareix el nom d'Aben Rady, al menys fins al 443, i el de Muslim, l'any 448. El 448, el nom Yala apareix sempre acompanyant el laqab “*Sayf al Mila*”, que és situat en un lloc prominent i que ens indica que no es tracta d'una emissió de Yala sinó de Muqatil.

Recull de fonts¹⁴

BAYAN (p. 224): “*Estaba de emir en Tortosa uno de los fatás de Ibn Abi ʿĀmir, cuyo nombre era Labib, que la había retenido para sí y organizado sus asuntos en ella con sus súbditos y con los emires que eran sus vecinos. Es una ciudad elevada de posición, de amplia extensión, expuesta a la solana de la alegría y abundante de aprovisionamientos y bienes. Se alzó en ella Labib como rey, a pesar de su poco cuidado, hasta que le llegó la muerte. Se hizo dueño de su gobierno después de él otro de los fatás de Ibn Abi ʿĀmir, su nombre era Muqātil y tenía designios y autoridad. Adoptó también el nombre de Sayf al-Milla,¹⁵ título honorífico que se prodigó para sí y con el cual se le escribía y contestaba. Tenía entre gobernadores y secretarios lo que no tenía otro en su tiempo, por más que tuviera mayor poder que él. Así, hasta que murió este eunuco. Se apoderó Ahmad b. Sulayman de Tortosa y de sus dependencias y tuvo muchas guerras con los cristianos vecinos de ella*”.

BAYAN (p. 250): “*En el año 452 salió el fatá Nabil de Tortosa. Se había hecho cargo de ella tras su señor, el fatá Muqātil Sayf al-Mulk. Le sobrevino a Nabil en ella una revuelta; entonces salió de allí y la entregó a al-Muqtadir b. Hūd*”.

AʿMAL (p. 171): “*Añadió la ciudad de Tortosa (al-Muqtadir) a sus territorios; había estado en poder de Labib, uno de los fatás ʿamiries, y después de él en manos de Muqātil; se apoderó de ella después de la muerte de ambos*”.

14. Segons Sebastià GASPARIÑO, *op. cit.*

15. “*Sable de la Religión*”.

CATÀLEG

ENCUNYACIONS DE MUQĀTIL
431-448 AH

Tortosa 431 AH (Vives 1268). Sense noms a l'anvers. Al revers, *laqab* de Yusuf "Muiz al-dawlah" i nom Muqatil.

لا إله إلا
الله وحده
لا شريك له

*No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell,
sense cap semblant.*

معز الدولة
الامام هشام
امير المومنين
الموید بالله
مقاتل

*Mu'iz al dawlāh
L'Imām Hišām
Príncep dels creients
al-Mu'ayyad billāh
Muqātil*

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بطرطوشة سنة احدى و ثلثين وارب.....

*En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham a Tortosa any u i trenta i quatre
[cents]*

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera.

Tortosa 436 AH (Vives 1270). Com l'anterior, però nom Muslim a l'anvers.

لا إله إلا
الله وحده
لا شريك له
مسلم

*No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell,
sense cap semblant.
Muslim*

معز الدولة
الامام هشام
امير المومنين
الموید بالله
مقاتل

*Mu'iz al dawlāh
L'imām Hišām
Príncep dels creients
al-Mu'ayyad billāh
Muqātil*

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بطرطوشة سنة ست و ثلثين وارب.....

*En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham a Tortosa any sis i trenta i
qua[tre-cents]*

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera.

Tortosa 441 AH. El nom Abd al-Malik Ibn Rady a l'anvers. Al revers, després de la mort de Sulayman ibn Hud, desapareix el laqab de Yusuf, i s'afegeix el de Muqatil "Saif al-Mila". El nom d'Ibn Rady apareix fins el 443 AH.

عبد الملك
لا إله إلا
الله وحده
ابن رضى

Abd-al-Malik
No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell.
Aben Rady

سيف الملة
الامام هشام
الموید بالله
مقاتل

Sayf al Mila
L'imām Hišām
al-Mu'ayyad billāh
Muqātil

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بطرطوشة سنة احدى و.....

En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham a Tortosa any u i ...

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera.

Tortosa 441 AH. Semblant, sense el nom d'Abd el-Malik ibn Rady.

لا إله إلا
الله وحده
لا شريك له
مقاتل

*No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell,
sense cap semblant.
Muqātil*

سيف
الامام هشام
الموید بالله
الملة

*Sayf
L'imām Hišām
al-Mucayyad billāh
al Mila*

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بطرطوشة سنة احدى و.....

En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham a Tortosa any u i ...

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera.

Tortosa 443 AH (Carolina Domenech, *op. cit.*). En aquesta moneda apareix el laqab de Muqātil, però no el seu nom i, en un lloc menys important, el nom del suposat substitut, Aben Rady. Aquest fet demostra que les encunyacions posteriors que duen el nom de Yala associat amb el laqab "Sayf al Mila", són també encunyacions de Muqātil.

ابن
لا إله إلا
الله وحده
رضى

Aben
No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell.
Rady

سيف
الامام هشام
الموید بالله
الملة

Sayf
L'imām Hišām
al-Mu'ayyad billāh
al Mila

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بطرطوشة سنة ثلاث

En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham a Tortosa any tres i [quaranta i quatre-cents]

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera

Tortosa 448 AH (Col·lecció Tonegawa).¹⁶ En aquest tipus apareix el nom Yala a l'anvers, i el laqab de Muqatil al revers. També es coneixen exemplars d'aquest any amb el nom Muslim en lloc de Yala. Muslim podria haver mort el 448 AH. També existeixen peces semblants que podrien ser del 449 AH.

لا إله إلا
الله وحده
يعلى

*No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell.
Yaclā*

سيف
الامام هشام
الملة

*Sayf
L'imām Hišām
al Mila*

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بطرطوشه سنة ثمان و ارب.....

*En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham a Tortosa any vuit i qua[ranta
i quatre-cents]*

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera

16. www.andalustonegawa.50g.com.

ENCUNYACIONS DE YA^cLĀ 450 AH

Tortosa 450 AH (Vives 1292). En cap de les poques cròniques que es conserven s'esmenta que Yala hagués pres algun títol honorífic propi. Aquesta encunyació de Yala com a governant du el laqab de Yūsuf, “*Mu^ciz al Dawlāh*”, propi del poder legitimador de l'emissió monetària, i ens assenyala la mort de Muqatil.

لا إله إلا
الله وحده
يعلى

*No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell.
Ya^clā*

معز
الامام هشام
الدولة

*Mu^ciz
L'imām Hišām
al dawlāh*

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم

En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham...

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera

ENCUNYACIONS DE NABİL
451-452 AH

Tortosa 451 AH (Col·lecció Tonegawa). Yala deuria morir el 450 AH, substituït per Nabill afecte a la causa Tugibi i ben relacionat amb Saragossa. Nabil va acabar desvinculant la taifa de Tortosa de la de Lleida i la va posar sota l'òrbita de la de Saragossa, l'any 452 AH.

عبد
لا إله إلا
الله وحده
المومن

‘Abd
No hi ha cap déu
tret de Déu, només Ell.
almumin

الخليفة
الامام هشام
نбил

El califa
L'imām Hišām
Nabīl

Orla anvers:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بطرطوشة سنة احدى و

En el nom de Déu s'ha encunyat aquest dirham a Tortosa any u i [cinquanta i quatre-cents]

Orla revers:

محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb el rumb i religió vertadera

Col·lecció particular. Es tracta d'una moneda sense orles, catalogada per Vives (n. 1293), a nom de Nabil.

لا إله إلا الله
محمد رسول الله
نابيل

*No hi ha més déu que Déu
Muhammad és l'enviat de Déu
Nabīl*

الخليفة
الامام هشام
المويد بالله

*El califa
El Imām Hišām
al-Mucayyad bi llāh*

Una darrera qüestió sorgeix a propòsit de la lectura d'una moneda de Muqatil. Francisco Codera cataloga una moneda amb el nom Ibn Rady °Abd el Melik, de l'any 431 AH. A la col·lecció Tonegawa hi ha una moneda que sembla el mateix exemplar dibuixat per Codera. Exceptuant aquestes dues referències, cap altre autor cataloga aquesta moneda i tots situen °Abd el Melik ibn Rady a principis de la dècada dels quaranta, concretament en l'any 441 AH. D'acord amb tot el que he explicat abans, la data 431 ha de ser el producte d'un error de lectura. Malgrat que la desena trenta sembla inicialment clara, la moneda en qüestió presenta una lleugera doble encunyació i un acabament sobtat que expliquen la confusió. El que sembla un *alif* al final de la llegenda, just abans del *bismi*, ha de ser en realitat un recurs de l'obridor de l'encuny per a indicar el final brusc de la llegenda, sense que hi hagi cabut tota la desena quaranta. Es tracta doncs, d'un dirhem del 441 AH.

Col·lecció particular.

Un grup monetari singular dins la sèrie comtal d'Urgell

M. DE CRUSAFONT I SABATER*

Els sectors cronològicament inicials de les sèries comtals catalanes segueixen envoltades d'ombres notables. No hi ha pràcticament dades documentals i els exemplars monetaris són extremadament escassos, probablement perquè la capacitat d'emissió dels comtes en aquesta primera etapa devia ésser molt limitada i perquè el canvi de criteris en els continguts de metall degueren condemnar aquestes peces de les primeres emissions a la refosa. En aquestes condicions, es fa difícil d'establir quina fou l'evolució d'aquests amonedaments.

El comtat d'Urgell, en concret, ha estat un dels que ens ha donat més sorpreses, de manera que hom ha hagut de refer sovint tot l'edifici interpretatiu que s'havia anat bastint amb un material monetari que ara cada vegada ha anat essent més copiós, fins arribar a duplicar amb escreix el panorama conegut en temps de Botet i Sisó. Així, l'aparició recent de l'òbol amb estrella/creu ens ha dut a retrocedir l'inici de les emissions a Ermengol III (1038-1066) i a plantejar si ja hi hagué un taller actiu amb Ermengol II (1010-1038).¹ En realitat, no hi ha cap raó per negar la possibilitat que els comtes d'Urgell haguessin iniciat les seves encunyacions des de bon principi. Cal recordar que fou Borrell de Barcelona i Urgell (947-991) qui en morir va dividir els seus dominis en deixar al seu fill gran, Ramon Borrell (992-1015), el comtat de Barcelona, juntament amb els de Girona i Ausona, i al seu segon fill, Ermengol I (992-1010), el comtat d'Urgell. Si els comtes de Barcelona ja emetien moneda des del primer quart del segle X, per què no ho haurien d'haver fet els d'Urgell, que ara es segregaven del grup barceloní?

Tot plegat ve a tomb perquè ha aparegut un nou exemplar dels petits diners toscos d'argent atribuïts al comtat d'Urgell amb efigie/estrella i que respon a la següent descripció:

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. CRUSAFONT, M., "Comtat d'Urgell: Tipus inèdit de les primeres emissions", *Acta Numismàtica* 41/42, Barcelona, 2012, p. 169-173.

Diner d'argent.

a/...N...G..(?) Efigie a l'esquerra molt deforme.

r/...GL..(?) Estrella de nou raigs, vuit acabats amb traç tallant i un amb anell.

Pes: 0,35 g Ø = 13 mm Varietat inèdita Làmina núm. 3

Com veiem, els tipus s'assemblen als de les monedes Crus-1923 i 1924,² però hi ha diferències notables. D'un banda, la probable testa de l'anvers té un dibuix semblant a la 1924 en la seva part de dalt, amb el seu traç arrodonit i el puntejat, però la part de baix, amb una sèrie de traços que semblen pals de lletres, no arriben a fer un perfil humà amb ull, nas i boca, sinó que apareix com un garbuix mal acabat, amb els punts que marquen el cabell que se'n van més enllà del seu lloc i el perfil de la cara que es barreja amb les possibles lletres. Queda ben marcat, però, el coll, cosa que ens permet dir que l'efigie mira a l'esquerra, de manera que, tot i no tenir part del bust com la 1923, es diferencia també de la 1924 en mirar al revés. Més anòmal és encara el revers. En les altres dues peces, el dibuix que Balaguer descriví com "espècie de crismó"³ és, de fet, una figura de vuit radis (i no els sis habituals del crismó) fent una creu doblada d'aspa, força ben dibuixada, amb traços travessers als extrems dels radis, menys en un d'ells que acaba en una anella. En la peça que ara descrivim els radis són nou en lloc de vuit, de manera que la figura queda deformada i, a més, els traços no passen tots per un mateix centre. Coincideix, això sí, en els traços als extrems i amb el fet que un dels radis acaba en anella. Tot plegat li atorga més aviat la impressió d'una mena d'estrella. Pel que fa a l'anella, potser vol marcar el lloc de l'inici de la llegenda i és un detall que ens permet adscriure aquesta peça en el grup de les altres dues, a desgrat de les diferències que hem assenyalat.

2. CRUSAFONT, M., *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009, p. 350.

3. BALAGUER, A. M., "Les primeres amonedacions episcopals i comtals d'Urgell", *Acta Numismàtica* 21/23, Barcelona, 1993, p. 395-406, vegeu p. 400, on es descriviren per primera vegada aquestes dues peces.

Pel que fa a les llegendes, només hi ha els rastres d'algunes lletres i alguns pals ací i allà, que no ens permeten confegir gran cosa, de manera que si no hagués estat per la peça Crus-1923, que permet una lectura, encara que amb lletres estrefetes, que sembla dir ERMENGO C, potser mai hauríem pogut adscriure aquestes monedes al comtat d'Urgell. A l'anvers de la peça que descrivim, sembla que hi ha una N (de fet, són dos pals) que ve darrera d'uns pals disposats de forma capriciosa, aparentment sense formar lletra i, a continuació, una espècie de G tombada, que potser sí que formen part d'una lectura (ERME)NG(O), però naturalment no es pot pas assegurar. Pel que fa al revers, en l'exemplar actual només s'hi veu, potser, una G tombada seguida d'un traç vertical que sembla una I, però que també podria ésser una part d'una altra lletra com ara una M o una N. Si fos efectivament GI, podria pensar-se en una part de (VR)GI(LO) o semblant. De fet, en la Crus-1934, llegida fins ara com a +...ELICOT, potser es podria reinterpretar la T final com la creueta d'inici de llegenda i la lectura podria ésser +...ELL CO, per (URG)ELL CO o similar, però tot és molt aventurat per la mala factura de les lletres.

Sembla que les tres peces provenen de la zona lleidetana, i una almenys de prop de Cervera, la qual cosa no és desavinent per a un numerari del comtat d'Urgell.

Situar aquestes peces en el temps d'Ermengol II (1010-1038), com ho vàrem fer darrerament, té l'avantatge del parentiu proper d'aquest grup de tres peces amb les emissions barcelonines del seu coetani Berenguer Ramon I (1018-1035), que també són de plata i tenen pesos del mateix ordre.

La dificultat més gran, pel que fa a aquest grup de peces, és explicar les causes de la seva pèssima factura i les grans irregularitats en les lletres, de manera que tenen tot l'aspecte de tractar-se de falsificacions.

És cert que, en el grup de diners de Barcelona amb efígie de Berenguer Ramon I, també hi ha dibuixos de les testes força estrefetes, però les llegendes són gairebé sempre força regulars i, en qualsevol cas, la lectura del B-E-G-Co del revers és clara en tots els exemplars.

Què hem de pensar, doncs, d'aquest singular grup de peces? En el nostre anterior article sobre la peça amb estrella/creu, vàrem apuntar que potser el comte urgellès, que en aquell temps no sembla que dominés encara cap gran ciutat, no disposava de bons gravadors, i potser per això l'òbol d'Ermengol III (1038-1066) que llavors descrivíem tenia un parentiu tan estret amb les produccions barcelonines de Berenguer Ramon I (1018-1035) i Ramon Berenguer I (1035-1076) fins al punt que semblaven eixits de la mateixa mà. Potser davant de la mala factura de les peces del seu antecessor, s'havia decidit a manllevar els gravadors del seu parent barceloní, de la mateixa manera que el tipus amb testa/crismó, ara atribuïda a Ermengol III (1038-1066), i el mancús d'or amb AMTE semblen fets

pels mateixos gravadors aragonesos que varen batre els diners jaquesos i el man-cús de Jaca. També es podria argumentar que potser no quedaven tan lluny aquells diners de Barcelona que, pel que sembla, ompliren tot el segle X i que duïen només traços de llegenda amb anells i triangles. I seguint per aquest camí, potser ens podríem plantejar si aquestes emissions ja haurien començat amb Ermengol I (992-1010), encara més proper a aquest panorama d'amonedaments barcelonins i tenint present que ja disposem ara de tres varietats d'aquesta mena de diners i que unes són amb testa amb bust i les altres amb testa sense bust. Potser les de testa sense bust serien les primeres, atenent a que són les de lectura més difícil? És complicat de dir.

Ens fem càrrec que tot plegat no aporta explicacions de gaire força, però al·trament es fa difícil de considerar genuïnes aquestes peces tan estrafores.

×2

1- Crus-1923

×2

2- Crus-1924

×2

3- Peça descrita

Florí inèdit de Perpinyà amb marca S

M. DE CRUSAFONT I SABATER*

Fa uns dos anys, ens arribà la notícia de l'existència d'un florí català a nom de Pere i amb la marca S, juntament amb una imatge de poca qualitat obtinguda amb un escàner. Indagàrem sobre el seu pes i se'ns donà la xifra de 3,58 grams. Com que no teníem la seguretat sobre la seva autenticitat per no haver-lo vist físicament, i com que el pes era superior a qualsevol dels florins coneguts atès que el més pesant ens donava 3,52 grams, no tinguérem en compte aquest tipus monetari en el nostre darrer llibre.¹ S'ha de tenir present que a la talla de 68 peces el marc que s'aplicà als florins de Pere III des del seu inici, el pes màxim era de 3,5294 grams i, com és lògic tractant-se d'un metall tan valuós com l'or, els arrendadors o la seca assajaven de situar els pesos reals, és a dir, el de les peces fabricades, entre el pes màxim i el pes tolerat.

Si recopilem els pesos de les primeres marques de Perpinyà (és a dir, les d'escudet català en cairó, V, A, R i espasa i llegenda P. REX ARAGO), trobem la següent llista de pesos:

3,52	marca A
3,49	marques espasa i V
3,48	marca A
3,46	marques escudet català en cairó i R
3,45	marques escudet català en cairó, V i A

Això sembla indicar que, en aquesta primera etapa, la tolerància degué ésser molt estreta ja que els pesos dels florins es mouen entre poc menys del pes co-

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Ens referim a M. DE CRUSAFONT, *Història de la moneda de la Corona Catalana-Aragonesa medieval*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2015. En aquesta obra fèrem una nova ordenació dels florins de Perpinyà de la primera etapa, tabulant llegendes, marques i característiques físiques com ara la llei. Aquest plantejament oferia una nova visió de l'ordenació i distribució de les marques.

rresponent a la talla legal de 68 (és a dir, 3,5294 g) i poc més de la talla 69, que ens dóna un pes de 3,478 g, i sens arribar a la talla 70, que dóna ja un pes de 3,428 g. Més endavant, però, la tolerància en el pes es va relaxar i la major part dels florins presenten pesos a l'entorn dels 3,4 g, i els pesals monetaris revelen una tolerància de dos punts en la talla en el cas dels pesals múltiples, més exigents, i de fins a cinc punts en els pesals individuals, menys exigents.²

El fet és que la peça de la marca S ha tornat a aparèixer, l'hem pogut examinar i fotografiar i és indubtablement autèntica. Hi ha molt elements que li són favorables en aquest sentit: la factura dels dibuixos, molt més acurada en les primeres sèries de Perpinyà; la llei de 22,565 quirats assimilable amb l'exigida de 22.75 quirats en la tercera sèrie d'emissions; el contingut de la lliga, amb un 75 % d'argent i un 25% d'aram, que resulta ésser de les millors conegudes; la marca S, que coincideix també, com veurem, amb la inicial d'un arrendador corresponent a aquesta tercera etapa d'emissions; i la llegenda ARAGO REX P, que comença justament en aquesta tercera etapa. Finalment, el punt entre els peus de Sant Joan, una característica que mencionaven els manuals de mercaderia, però que mai havia estat constatada en florins d'aquesta etapa perpinyanesa de les lleis altes. És impossible que un falsador hagués tingut presents totes aquestes característiques, que llavors no s'havien ni tant sols tabulat a l'hora de fer una falsificació.

Vegem, doncs, la descripció de la peça:

2. CRUSAFONT, M., *Pesals monetaris de la Corona Catalano-Aragonesa*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1999, p. 96-97.

Florí d'or de Perpinyà amb marca S d'extrems bifurcats i llei de 22,565 quirats. La lletra B de l'anvers sembla gravada sobre una altra d'anterior que fa de mal identificar (una rosa?).

a/ .S.IOHA-NNES B S	Sant Joan de front. Un punt entre els peus.
r/ +ARAG-O.REX P.	Llir.
Pes: 3,58 g	Ø = 20 mm Inèdita

Cal assenyalar que, tal com succeeix en altres casos, l'estil de la lletra que fa la funció de marca té un traçat molt més acurat que l'altra S de la llegenda i, a més, presenta els extrems bifurcats. El mateix es podria dir en el cas de la marca A gòtica quadrada i ben dibuixada com a marca i llatina (de fet apuntada i amb barra a dalt), i molt més mal dibuixada de les que formen part de la llegenda. Pel que fa a la marca que sembla endevinar-se sota la B, poc més hi podem afegir. Tot i que les marques de rosa semblen correspondre majoritàriament a etapes tardanes, tampoc és impossible el seu ús en aquesta fase, com ens ho assenyala un dels manuals de mercaderia per a l'etapa primera, la de les lleis més altes.

Com hem dit abans, és important la presència del punt entre els peus del sant. Els manuals de mercaderia italians ens parlaven de florins que portaven "un punto a recto" i uns documents valencians que parlen de la fusió de florins d'alta llei en designen a uns com "de un punt". Els documents de València no ens precisen la llei d'aquests florins, però el manual italià n'hi assigna una de 20 quirats, inferior a la del nostre exemplar. Certament, res impedeix que es fessin també florins amb el punt abans dels de llei de 20 quirats. En qualsevol cas, queda clar que aquests petits detalls que a voltes ens assenyalen els manuals no són pas qüestions menors.

En analitzar la cadència de les emissions perpinyaneses, vàrem constatar un primer grup d'emissions a la llei de 23,90/23,75 quirats amb llegenda P REX ARAGO, un segon grup amb la llei de 23 quirats amb la llegenda P ARAGO REX, i una tercera a la llei de 22,75 quirats i la llegenda ARAGO REX P, que ja perdurà en els florins de totes les emissions posteriors.

El florí que descrivim, amb la llegenda ARAGO REX P i llei de 22,565 quirats (assimilable, com hem dit a 22,75 quirats), correspon, doncs, a la tercera etapa de les emissions.

Què pot significar la marca S? Unes dècades enrere, quan hom havia oblidat les marques d'emissió de Perpinyà que tan bé havia documentat Botet i Sisó l'any 1909,³ hom hauria cuitat a cercar alguna població que comencés amb S, com ara Sabadell, Solsona o Sogorb, o hauria enviat el florí a Sardènia. Avui hem recuperat aquella informació i podem assegurar que qualsevol florí amb una

3. BOTET I SISÓ, J., *Les monedes catalanes*, vol. II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1909.

lleï superior als 18 o 20 quirats ha d'ésser forçosament de Perpinyà i anterior a l'any 1365, en què el rei va acordar a les Corts de Tortosa de fixar la lleï del florí en el futur a 18 quirats. Per tant, la S ha de fer referència a algun arrendador com en el cas de l'espasa, que és la marca dels arrendadors Blan, tan assíduament presents en aquesta etapa de les emissions.

En el grup de les emissions de 22,75 quirats, hi havíem pogut adscriure alguns dels florins amb la R i alguns de l'espasa, però també havíem deixat dit que hi havia d'haver "altres marques a identificar", llevat que s'hagués anat reiterant la mateixa en successives emissions. Efectivament, en aquesta etapa que es mou entre el 1354 i el 1360, hi ha set contractes d'arrendament de les emissions, sis de les quals atorgats a Joan Pluer i Pere Blan i/o algun altre soci i una a Berenguer i Arnau Bertran. Botet, però, trobà un paper solt a l'Arxiu Reial de Barcelona (anomenat erròniament Arxiu de la Corona d'Aragó) en el qual constaven els comptes d'uns arrendadors anomenats Simó de Soler i Bernat Descoll. En aquesta data, l'arrendament havia d'ésser encara en mans de Pluer i Blan, segons l'acord del 1354, però ja sabem que Pere III no tenia gaires dificultats per concedir algun arrendament paral·lel o fins i tot anular el que hi havia en vigor si algú li donava més diners. L'arrendament de Soler i Descoll fou, doncs, una realitat, i el més lògic és suposar que la S de la moneda hagi de correspondre a Simó de Soler, de manera que l'emissió de la peça s'ha de situar entorn del 1356.

La raresa extrema de totes aquestes peces perpinyaneses de lleï alta està perfectament justificada. El mateix rei Pere III va manar que es fonguessin totes les que es trobessin a fi de batre florins de lleï de 18 quirats, després de l'acord de les Corts de Tortosa del 1365.

La peça queda, doncs, perfectament encaixada en el grup d'emissions de lleï de 22,75 quirats amb cronologia 1355-1362 i té la seva cronologia més precisa entorn del 1356 a causa de la marca S, que ha de correspondre a Simó de Soler ja que no hi ha, en els arrendaments d'aquests temps, cap altre arrendador amb un nom que encaixi amb aquesta lletra.

Restava només el problema del pes excessivament alt. Un cop vistos els arguments indubtables sobre l'autenticitat de la peça, potser no ens hauríem de preocupar gaire d'aquest fet. És ben sabut que en les fabricacions medievals de les monedes, amb totes les precarietats tècniques amb què havien d'operar, sovint apareixien peces de pes més alt del compte, un grup que la seca solia denominar "el gras", i altres de pes inferior a la tolerància i que es denominava "el magre". Hi havia una sèrie de normes de compensació que toleraven més o menys la presència de peces grasses o magres i, en molts casos, es determinava que la fabricació era acceptable si es compensaven entre elles. Per tant, un pes individual desviat a l'alça tampoc té una importància decisiva. En el nostre cas, però, hi ha encara un altre factor. Just a sota la marca S, hi ha com un regruix a la peça, com

si, en encunyar-la, s'hi hagués interposat entre l'encuny i el disc una gota de metall que va quedar adherida a la peça. És un fet que s'ha pogut observar sovint i que, en aquest cas, podria ésser responsable, almenys en part, de l'excés de pes que hi hem trobat. Si fou així, el disc llis per a encunyar ja hauria passat els controls i, per tant, el pes excessiu podria haver passat desapercebut. Cal tenir present, en qualsevol cas, que aquesta diferència a l'alça és només de 0,05 grams.

Resoltes, doncs, totes les qüestions, el fet important és que s'ha pogut enriquir la numismàtica catalana amb un nou tipus amb marca S, corresponent al taller de Perpinyà. Agraïm molt a Aureo/Calico i a Teresa Sisó les dades que ens ha donat sobre aquesta peça i, molt especialment, les anàlisi de contingut de metall que ha fet realitzar i que ens ha aportat un element bàsic per a la seva ubicació cronològica.

Novetats monetàries del regne de Sicília sota sobirania de la Corona catalano-aragonesa

J. VALL-LLOSERA I TARRÉS*

La moneda siciliana de la Corona catalano-aragonesa no ha tingut la sort de comptar amb una intensa tradició d'estudiosos i historiadors com és el cas de la moneda napolitana. L'escassa documentació de la qual gaudim l'ha proporcionada Carmelo Trasselli en els seus treballs (TRASSELLI 1958a/b i 1959) i llur catalogació la podem reduir a la que durant anys ha estat i continua essent l'obra de referència coneguda com l'*Spahr* (SPAHR 1959). Recentment, Miquel de Crusafont, en el seu darrer treball (DE CRUSAFONT 2015), ha aportat nous punts de vista que permeten situar noves hipòtesis.¹ Pel que fa a les novetats numismàtiques, només esporàdicament han anat apareixent publicats escassos exemplars inèdits.

L'any 2007, presentàvem a *Acta Numismàtica* 37 un breu article sobre tres monedes sicilianes inèdites.² Es tractava de dues varietats de llegenda de dos *pie-rrali* molt rars de Frederic IV. El primer, amb les sigles M-M a cada costat de l'escut d'armes de Catalunya-Aragó en el revers i una petita P sota el bec de l'àliga a l'anvers. El segon, del raríssim tipus amb la sigla P a la dreta de l'escut d'armes. La tercera era molt interessant perquè presentava un divisor amb unes marques desconegudes fins al moment en aquell valor, el mig tarí de Ferran el Catòlic, amb les sigles F i B sota l'àliga.

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

1. DE CRUSAFONT 2015, pàg. 230-236. L'autor ens presenta una possible seriació dels pitxols sicilians, així com la seva atribució als tallers monetaris on varen ser emesos. També apunta la hipòtesi que les sigles que apareixen en els pirrals no han d'ésser contemplades com a simples marques dels mestres de seca, sinó que poden tractar-se alhora de marques d'emissió que fan referència a les inicials de dos personatges, a banda dels mestres de seca: bankers, comerciants, arrendataris de les seques, proveïdors del metall, etc. Així tindriem els binomis de mestre i arrendador, mestre i el que encarrega l'emissió, etc., i un espai temporal.

2. VALL-LLOSERA 2007. *Dos pirrals i un tarí inèdits*. Realment em referia a un mezzo tarí, per error en l'omissió del divisor del valor.

És freqüent trobar varietats de llegenda, però òbviament no n'era tant trobar sigles, diguem-ne conegudes, en un altre valor. El que presentem en aquest article són diverses varietats inèdites, algunes de tipus molt rars, que permeten ampliar el coneixement de les emissions sicilianes d'aquest període i, excepcionalment, uns exemplars amb unes sigles inèdites no només en aquell valor, sinó en les pròpies sèries numismàtiques. Ho exposarem de forma cronològica.

Jaume II, el Just, rei de Sicília (1285-1296)

Ranieri 7.11.2014, núm. 845,
i Artemide Aste XLIV, lot 579.

Detall.

Pierreale: 3,11 g. Ø 25 mm.

Anvers. + IA DEI GRA ARAGON SICIL REX. Àliga coronada amb ales esteses cap a l'esquerra, mirant a la dreta.

Revers. + AC BARCHINONE COMES. Escut d'armes de Catalunya-Aragó. Símbol d'un creixent damunt de l'escut. Rosa (flor de 5 pètals) a l'esquerra.

Composició de marques inèdites d'un encuny de revers amb roses³ (només es veu la rosa de l'esquerra) reaprofitat per gravar la marca del creixent al damunt de l'escut. Aquesta rectificació permet situar cronològicament l'emissió dels *pierreale* amb roses en una època anterior als tipus amb creixent.

Pere II de Sicília (1337-1342)

Numismàtica Ranieri, auction 8, lot 794.

3. Existeixen tres varietats de *pierreale* amb les marques de rosa.

Pierreale: 3,22 g. Ø 25 mm.

Anvers. + FRIDERIC T DI GRA REX SICIL. Àliga coronada amb ales esteses cap a l'esquerra, mirant a la dreta.

Revers. + DEI GRA REX SICILIE. Escut d'armes de Catalunya-Aragó. Sigla R a l'esquerra de l'escut.

Qualsevol que hagi llegit el títol i les llegendes quedarà certament sorprès o contrariat. Es tracta d'un *pierrele* a nom del rei Pere II de Sicília però que du, a la llegenda, el nom de Frederic III a causa del greu error d'haver reaprofitat un encuny d'anvers del monarca precedent. Però, per què un reaprofitament i no, per exemple, un *pierreale* de Frederic III amb sigla inèdita? Tot l'amonedament de Frederic III d'or i plata, excepte el de billó pel seu menor mòdul, portava la llegenda tipus + DUC APUL PRINCIPAT CAPUE. Amb el nou sobirà Pere II, se simplifiquen les llegendes, quedant la d'anvers i revers reduïdes només a la d'anvers dels *pierreale* de Frederic III (+FRIDERIC(us) T(ertius) DEI GRA REX SICILIE) amb l'únic canvi del nom del monarca; s'inicien a l'anvers i continuen en el revers, formant la llegenda tipus PETRUS SECUNDUS i DEI GRA REX SICILIE. Aquest error el podríem comparar amb l'*Spahr* 1959 núm. 16, amb un anvers propi de Pere II i un revers de Frederic III, és a dir, un cas a la inversa amb el reaprofitament d'un encuny de revers de Frederic III.

Frederic IV de Sicília (Federico il Semplice) (1355-1377)

Cp. Vall-llosera Detall.

Detall.

Pierreale: 3,3 g. Ø 25 mm.

Anvers. + FRID DEI GRACIA REX SICILIE. Àliga coronada amb ales esteses cap a l'esquerra, mirant a la dreta.

Revers. + AC ATHENARU NEOPAT DUX. Escut coronat d'armes de Catalunya-Aragó entre les sigles h – h.

Pierreale a nom de Frederic IV amb les sigles desconegudes h-h a cada costat de l'escut d'armes, que amplia un xic més la llarga sèrie de sigles i marques d'aquest regnat.

Arxiu Vall-llosera.

×1,5

Mezzo pierreale: 1,63 g. Ø 21 mm.

Anvers: + FRID DEI GRACIA RX SIC. Àliga coronada amb ales esteses cap a esquerra, mirant a dreta.

Revers: + AC ATENARU NEOPAT (flor) DUX. Escut coronat d'armes de Catalunya-Aragó entre les sigles M - M gòtiques.

Arxiu Vall-llosera.

×1,5

Mezzo pierreale: 1,61 g. Ø 20,5 mm.

Anvers: + FRID DEI GRA REX SICILIE. Àliga coronada amb ales esteses cap a l'esquerra, mirant a la dreta.

Revers: + AC ATENARU NEOPA DUX. Escut coronat d'armes de Catalunya-Aragó entre les sigles M - M gòtiques.

×1,5

Arxiu Vall-llosera.

Mezzo pierreale: 1,6 g. Ø 22,6 mm.

Anvers: + FRID DEI GRA REX SICL. Àliga coronada amb ales esteses cap a l'esquerra, mirant a la dreta.

Revers. + AC ATENARUM NEOP DX. Escut d'armes de Catalunya-Aragó entre les sigles S – S, i P a dalt.

Arxiu Vall-llosera.

Mezzo pierreale: 1,59 g. Ø 18,5 mm.

Anvers: + FRIDIRICU DEI (GRA REX) SICILI. Àliga coronada amb ales esteses cap a l'esquerra, mirant a la dreta.

Revers. + AC ATENARU NEOPATRI DUX. Escut coronat d'armes de Catalunya-Aragó entre les sigles F - F.

Frederic IV de Sicília fou el primer rei a encunyar divisors de plata. Aquest fet no hauria de ser estrany si tenim en compte les seves prolífiques emissions de *pierreale*, doncs és sens dubte el monarca del qual es coneixen més varietats pel que fa a sigles i marques que se suposa diferenciaven una emissió de l'altra.⁴ Lluny d'això, és tot el contrari: els seus divisors, el mig i el quart (*mezzo pierreale* i *quarto di pierreale*), són extraordinàriament rars, especialment el valor més petit. Rodolfo Spahr va publicar només quatre varietats, tres sense sigles i una amb les sigles M - M. És per aquest motiu que el conjunt que presentem és especialment interessant. Es tracta de quatre exemplars inèdits.

4. Consta documentació d'emissions a diverses seques (Messina, Catània, Sciacca i Palerm) i coneixem un gran nombre de símbols, sigles o marques de les quals no tenim gaire informació objectiva però que podem relacionar amb alguna d'aquestes emissions, responsables o tallers monetaris concrets. Són esmentats alguns personatges que poden relacionar-se amb alguna de les sigles conegudes, com Lemmo de Lardea, Guillem de Lardea, Nicolau de Mauro, Stefano de Carimbene, durant el regnat de Frederic IV, i d'altres, com ara Francesco Campulo, Branca la Rocca o Matteo Compagna, que treballaren en els regnats de Joan II i Ferran el Catòlic, però també existeix un gran nombre de sigles desconegudes.

Els dos primers són inèdits per ser variants de llegenda del *mezzo pierreale* publicat per Spahr amb el núm. 214 i amb sigles M – M.

El tercer l'hem de relacionar amb un raríssim pierreale⁵ que presenta la mateixa disposició de sigles: P al damunt i S – S als costats de l'escut d'armes. Cal assenyalar el seu gran mòdul i la seva acurada encunyació, fets inusuals per aquest valor.

Si el tercer el podem considerar extraordinari, per al quart no tenim qualificatiu. És un *mezzo pierreale* que presenta les sigles F – F als costats de l'escut d'armes. Aquestes sigles aparentment⁶ no les trobem en cap altre amonedament conegut. Només podem relacionar aquesta emissió i llurs sigles amb uns pesals de pierreale que presenten també les marques F – F a cada costat de l'escut d'armes de Catalunya-Aragó. Aquest exemplar permetria situar cronològica i objectivament aquests pesals dins el regnat de Frederic IV.

Pesal de *pierreale* 3,04 g (Artemide Aste 16E 06.2012, núm. 542).

5. L'exemplar catalogat es troba a la col·lecció del *Museo Nazionale di Siracusa*.

6. Diem aparentment perquè coneixem una rara tipologia d'un denaro de bust frontal i creu interior sobre pal que talla la llegenda per baix que, segons Spahr, porta les sigles F i R, que també podrien interpretar-se com F-F.

Ferran el Catòlic (1479-1516)

Cp. Vall-llosera Detall.

Detall.

Trionfo: 3,53 g. Ø 23 mm.

Anvers. + FERDINANDVS D G R CASTELE. Rei sedent al tron. Sigla M a l'esquerra.

Revers. + FERDINANDVS D G R SICILIE AR. Àliga coronada de front amb les ales esteses mirant a l'esquerra.

Rodolfo Spahr només cataloga una varietat d'aquest *trionfo* amb la sigla M a l'esquerra del monarca sedent al tron (pàg. 93, núm. 22). L'exemplar és similar al nostre amb la llegenda de l'anvers acabada en A i la del revers en AR. La majoria dels exemplars coneguts no porten marques o vénen signades amb les sigles F - B, M - C, I - N (o N - I); i, més rarament, B - N i S (ajaguda) - N.

Cp. Vall-llosera Detall.

Detall.

Tarì: 3,14 g. Ø 26 mm.

Anvers. + FERDINANDVS D G R CASTELE A. Escut coronat d'armes de Castella-Lleó al 1r i 4t, i Sicília al 2n i 3r. La part superior de l'escut, formada per dos angles.

Revers. + FERDINANDVS D G REX SICILIE A. Àliga coronada amb ales esteses cap a l'esquerra, mirant a la dreta. Sigla M sota l'ala dreta.

Aquest *tarì* hem de relacionar-lo forçosament amb l'anterior *trionfo*, que porta únicament com a marca de mestre la sigla M. Rodolfo Spahr desconeixia l'existència d'aquest valor amb la presència de la sigla M com a única marca, a la dreta de l'àliga (ni en qualsevol altre posició).

BIBLIOGRAFIA

DE CRUSAFONT 1982.

De Crusafont i Sabater, Miquel. *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (785-1516)*. Ed. Vico. Madrid, 1982.

DE CRUSAFONT 1992.

De Crusafont i Sabater, Miquel. *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra. Medioevo y tránsito a la Edad Moderna*. Ed. Vico&Segarra. Madrid, 1992.

DE CRUSAFONT 2009.

De Crusafont i Sabater, Miquel. *Catàleg General de la Moneda Catalana*. SCEN-IEC. Barcelona, 2009.

DE CRUSAFONT 2015.

De Crusafont i Sabater, Miquel. *Història de la moneda de la Corona catalano-aragonesa medieval (excepte els comtats catalans) (1067/1162-1516)*. SCEN-IEC. Barcelona, 2015.

M.I.R.

VARESI, A. *Monete Italiane Regionali*. Sicilia. Pavia, 2001.

SPAHR 1959.

Spahr, Rodolfo. *Le monete siciliane dagli aragonesi ai borboni (1282-1836)*. Ed. Banco de Sicilia. Palerm, 1959.

TRASSELLI 1958a.

Trasselli, Carmelo. *Note per la storia dei banchi in Sicilia nel XIV sec.* Palermo, 1958.

TRASSELLI 1958b.

Trasselli, Carmelo. "Per la cronologia delle coniazioni siciliane di Ferdinando il Cattolico". *Bollettino Circolo Numismatico Napoletano* 43, 1958.

TRASSELLI 1959.

Trasselli, Carmelo. *Note per la storia dei banchi in Sicilia nel XIV sec. Parte I. Zecche e monete. Industrie Riunite Editoriali Siciliane*. Palermo, 1959-1968.

VALL-LLOSERA 2007.

Vall-llosera i Tarrés, Jordi. "Dos pirrals i un tarí inèdits". *Acta Numismàtica* 37, pàg. 83-85. SCEN-IEC, Barcelona, 2007.

El gitó sicilià d'Antoni Carusio, del temps d'Alfons IV

*M. DE CRUSAFONT I SABATER**

No hi ha gaires gitons medievals de la Corona Catalano-Aragonesa. En el nostre llibre sobre els ploms monetiformes només podíem consignar el de Pere Desvilar de Barcelona i un petit grup de gitons catalano-sicilians, que comprenia, però, cinc exemplars prou notables. Efectivament, aquestes peces sicilianes tenien totes elles un caràcter molt oficial, amb les armes del regne, a voltes les marques del mestre de seca, com ara Mateu Compagna, i en d'altres el nom del sobirà.¹ Cal dir que aquest grup de gitons és especialment singular i que es diferencia força de la major part de les peces de l'ampli ventall dels gitons italians dels mercaders i fins i tot dels gitons francesos i portuguesos.

Darrerament hem tingut l'ocasió d'estudiar un altre d'aquests gitons catalano-sicilians, que presenta també aquest caràcter proper al món oficial amb el nom del rei i les armes del regne. Respon a la descripció següent:

Gitó d'aram

a/ +ALFONSUS.D.G.AR.S.C.V.F.

Armes de Sicília en sautor.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Ens referim a l'obra CRUSAFONT, M./LABROT, J./MOLL, B., *Plomos y jetones medievales de la Península Ibérica*, Asociación Numismática Española/Museo Casa de la Moneda, Barcelona-Madrid, 1996, p. 29-35, làmina, p. 33.

r/ +ANTS.D.CARUSIO.GNRLS.M.RA

Camp partit horitzontalment. A dalt, efígie i una contramarca de creu sobre aspa. A baix, escut d'armes que comprèn un xebro amb estrelles de sis puntes als espais.

Pes: 4,17 g Ø = 23 mm Inèdit

La llegenda de l'anvers es completa amb Alfons rei d'Aragó i de Sicília CITRA VLTRA FARVM, és a dir, les anomenades Dues Sicílies. La del revers es completa amb GENERALIS MAGISTER RATIONALIS. Agraïm a l'amic Joan Gelis, sempre interessat per aquests espais incògnits de la nostra numismàtica i de la nostra història, que ens vagi proporcionar les dades i la fotografia d'aquesta peça.

El personatge no és pas desconegut. Es tracta d'Antoni Carusio, que ostentà diferents càrrecs en l'aparell d'estat d'Alfons el Magnànim a Sicília, de manera que és probable que fos sicilià.

El trobem, en primer lloc, en el doc. 642, que es refereix a uns fets ocorreguts a Sicília els anys 1432/1435 i on apareix en la forma "Antoni Carusu" i com a lloctinent del tresorer.

Novament ens apareix en el doc. 661 de l'any 1438, en el qual es liquiden comptes d'una fabricació a Palerm de ducats venecians falsificats pel rei i on novament és designat com a Antoni Carusu, ara ja, però, com a tresorer reial.²

L'historiador Alan Ryder en parla en diferents ocasions i el considera, efectivament, sicilià (nota 132, p. 48). Ens diu que havia estat, de primer, auditor de comptes i, després, mestre racional a Sicília, i que més endavant, l'any 1456, esdevingué mestre racional general i ànima del *Consilium Pecuniae*, tribunal que castigava els fraus i la corrupció financera, tant dels ciutadans com dels oficials reials (p. 144). Els mestres racionals normals cobraven 300 ducats anyals (p. 233), de manera que Carusio devia tenir un sou prou més elevat.³

Carusio era, doncs, un home del cercle de la més estreta confiança del sobirà, de manera que, atesa la proverbial generositat d'Alfons, de segur que el devia compensar àmpliament. Fins aquí podem arribar, però no sabem a què respon l'emissió d'aquest gitó ni tampoc quina funció complia i menys encara la significació de la contramarca, que sembla una creu sobre una aspa incusa. Els tipus de l'anvers i del revers amb el binomi rei/funcionari de confiança, el faria avinent com a signe distintiu en ocasió de reunions solemnes, potser les de l'anomenat *Consilium Pecuniae* que hem esmentat. És probable també que el tipus del

2. Els dos documents i els que mencionarem més endavant pertanyen a l'apèndix documental de CRUSAFONT, M., *Història de la moneda de la Corona Catalana-Aragonesa medieval*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2015.

3. RYDER, Alan, *El Reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*, València, 1957.

gitó amb la cara que porta el seu nom sigui el de les seves armes personals; una cara per a un Carusu o Carusio sembla ben avinent. Queda també la incògnita de saber per què a Sicília s'hi feien emetre aquests acurats gitons, d'entre els quals, però, aquest és l'únic que al·ludeix a un personatge concret, ja que els altres al·ludeixen, en les seves llegendes, als mercaders de Messina o exclusivament al rei.

Ens cal ara parlar d'un altre gitó que no és sicilià, però que també al·ludeix al regne de les Dues Sicílies i que fou fet, amb tota probabilitat, a Nàpols. Té algunes analogies amb el que hem presentat. Formava part de la col·lecció Rouyer i fou descrit i reproduït en fotografia al llibre d'Henri de la Tour, *Catalogue de la Collection Rouyer*, editat a París l'any 1899. Es tractava d'un llibre prou rar i difícil de trobar i se'ns va escapar aquesta peça en fer el llibre dels ploms. L'any 2000 se'n va fer una reedició amb un pròleg excel·lent de Jacques Labrot i, en fer-ne la recensió a l'*Acta Numismàtica* 30 (Barcelona, 2000, p. 205-206), ja indicàvem l'existència del gitó "728, d'Alfons IV". Penso que el més pràctic serà que en donem ara altre cop la descripció i la imatge:

Gitó (no ens indica el metall, probablement seria aram o llautó).

a/ +: CICILIE: CITRE:ET:VLRE

Armes catalanes i de Nàpols quarterejades i omplint tot el camp. Catalanes a 2/3. r/: (sense llegenda marginal) Armes quarterejades omplint tot el camp amb tres bandes a 1/4 i lleons rampants a l'esquerra a 2/3. Triple orla lineal.

Pes: No indicat Ø = 26 mm Tour, La-728, p. 125, làm. 18, núm. 14.

De La Tour atribueix encertadament aquest gitó a Alfons IV perquè els seus descendents, que haurien pogut emprar les mateixes armes, no s'haurien pogut pas titular, en canvi, reis de les Dues Sicílies. D'altra banda, l'escut del revers correspon a la família dels Aquino, com ja indicava Rouyer, i sabem que Francesc d'Aquino, comte de Loreto i Satriano i senyor d'Aquino, havia tingut l'important càrrec de gran camarlenc en temps d'Alfons IV i, en concret, des de després del 1438, en què ho era encara Ramon de Perellós, i fins a la seva mort el 1449, quan fou succeït per Iñigo d'Àvalos.⁴ També ens apareix en els nostres docu-

4. *Ibid*, p. 202.

ments 687 i 691, del 1444, amb el càrrec de gran camarlenc i intervenint en qüestions monetàries.

En aquest cas, no es tracta d'una peça nominativa, però les armes del revers el relacionen amb la família dels Aquino i la circumstància de l'alt càrrec de Francesc el fan el probable emissor de la peça.

Estem en el mateix cas, doncs, que en el primer gitó. No sabem a quins usos estava destinat, però ja tenim dos alts càrrecs d'Alfons IV que n'empraven.

Tot plegat, ens porta a un altre grup de peces descrites com a monedes fa poc temps per Giuliani i Perfetto a nom, justament, d'Iñigo d'Àvalos amb el mateix anvers i llegenda, també + SICILIE:CITRA:ET:VLTRA; al revers, les armes d'Iñigo, però amb l'explícita llegenda +:DON:INGNIGO:DAVALOS:M: i diàmetre de 26 mm. Com diuen els autors, Àvalos era marquès de Pescara.⁵ Però també era, segons hem vist, gran camarlenc del rei. A la vista de la peça de De La Tour, penso que més aviat ens hem d'inclinar per considerar les peces d'Àvalos com a gitons, encara que n'hi hagi de diferents metalls i com ja apuntàvem en la nostra recensió al llibre dels esmentats autors: “ens queda un cert dubte entre monedes i gitons a l'hora de qualificar les peces” (*Acta Numismàtica* 45, p. 264-265). De tota manera, això no treu cap mèrit a l'acurat estudi de Giuliani i Perfetto, ni posa en dubte el lloc d'emissió ni el seu responsable i, en qualsevol cas, sobre la seva qualitat o no de moneda es fa difícil de pronunciar-se amb seguretat fins que no sapiguem quina era la funció de totes tres peces.

El que cal ara destacar és que la peça de Carusio té un gran interès històric i numismàtic i ens ajuda a situar i interpretar altres peces semblants del temps d'Alfons el Magnànim.

5. GIULIANI, Achille/PERFETTO, Simonluca, *Politica feudale e monetaria di Alfonso d'Aragona. Il Marchesato di Pescara in potere degli Avalor-Aquino la sconosciuta zecca aragonese di Rocca San Giovanni*, Dana, Casinò, 2013.

Salvatore de Ponte, uno dei mastri di zecca che durante il Regno di Ferrante batte sesquiducati a nome del Magnanimo, e la zecca aragonese di Fondi (1460-1461)

SIMONLUCA PERFETTO*

Premessa

Il panorama economico relativo ai primi anni di regno di Ferdinando d'Aragona appare estremamente variegato e del resto lo era anche quello del predecessore Alfonso, ma in questa nuova fase si assiste ad una accelerazione centripeta della convivenza dei parametri e delle sfumature istituzionali che caratterizzano appalti, rimesse, prezzi e monete.¹ Dunque, il nuovo sovrano oltre a dover tenere uno sguardo vigile al recente passato, mantenendo vivi tutti quegli aspetti risultati vincenti nei decenni precedenti, è tenuto ad interpretare le nuove situazioni, cercando di conferire ad ogni protagonista regnicolo quella premialità bastevole a tenerlo dalla propria parte, affinché sia mantenuto in una certa fedeltà.²

A prescindere dal taglio storico con cui si voglia leggere questo momento, gli schemi economici sono quelli che decisero le sorti diplomatiche, militari e popolari, lasciandoci –come al solito– le monete, quali superstiti testimoni del mondo catalano-aragonese. Uno strumento per lo studio di queste, a dir poco quasi inutilizzato dai numismatici, è dato dai libri mastri delle zecche. Tali scrit-

* Membre de la Società Numismatica Italiana e de la Deputazione Abruzense di Storia Patria.

1. Al fine di orientarsi nel *mare magnum* dell'economia aragonese vd genericamente GALASSO 1992 e più miratamente LEONE 1981, DEL TREPPO 1986 e NAVARRO ESPINACH, IGUAL LUIS 2002 con i loro rimandi bibliografici.

2. Emblematiche furono le congiure che caratterizzarono il regno di Ferdinando I, il quale se ne lamentava ancora in punto morte.

ture contabili riuscirebbero a colmare buona parte di quanto è ancora ignorato sulla monetazione aragonese, ma esse sono in gran copia ‘disperse’.³

Fortunatamente, per il presente studio, il Sambon ci ha lasciato qualche passaggio dei libri mastri del Cotrugli e qualche nota su Salvatore de Ponte in riferimento alla coniazione di moneta⁴ ma, nonostante tutto, il quadro che ne verrà fuori risulterà ancora gravemente lacunoso.

Salvatore de Ponte

I mastri di zecca dell’epoca aragonese non sono soggetti di poco conto nell’ambito della scala sociale e, se si escludono le rare fasi nelle quali gli appalti dell’ufficio della moneta videro quali protagonisti, persone equivalenti poco più che a un argentiere, è bene sottolineare che quasi sempre si ha a che fare con nobili e/o ricche dinastie di mercanti/banchieri, come i Miroballo, gli Spinelli e i Cotrugli, primi su tutti. La famiglia di Salvatore de Ponte, se non del livello di queste ultime, non può definirsi nemmeno l’ultima arrivata nel panorama politico-economico dell’epoca, benché tra le categorie appena enumerate risulti davvero *sui generis*, quanto ad attività economiche praticate.

Infatti, nelle ‘Fonti aragonesi’ sono presenti diversi suoi parenti,⁵ impegnati in varie operazioni, primo su tutti il chiarissimo Andrea de Ponte, luogotenente di Renzo d’Afflitto, il tesoriere di Calabria, nonché secreto e mastroportolano, il quale ricopre questi ruoli negli anni 1451-1452.⁶ La stretta connessione con Salvatore, non solo cognominale, ma soprattutto in relazione alla comune scalata geo-politica, avente ad oggetto la *secrezia* e la *portulania* di Calabria, eseguite dai due a circa un ventennio di distanza l’uno dall’altro, spinge lo scrivente ad ipotizzare che proprio Andrea sia stato il padre di Salvatore. D’altro canto potrebbero essere anche fratelli, poiché compaiono entrambi nei *Ricordi* di Loise de Rosa vergati negli anni 1471-1475,⁷ ma tale periodo riguarda soltanto la stesura dell’opera che contiene fatti attinenti a pe-

3. Su tutti vd il superstite *Llibre de comptes de la seca de Nàpols*, trascritto in PERFETTO 2015, pp. 174-248.

4. Da studiare con attenzione tutto SAMBON 1913, pp. 15-21.

5. Mi riferisco alle ben note FONTI ARAGONESI 1957-1990.

Anche in MINIERI RICCIO 1881, fasc. I (p. 27), si legge di un Lorenzo de Ponte: «Novembre 5 [1441]. Re Alfonso regala ducati 5 a Lorenzo de Ponte calabrese, che gli à portata la nuova di essersi resa la città di Co-senza a messer Francesco Sistar [Siscar] suo regio Commessario». Si registrano pure un Bernardino de Ponte e un Caruso de Ponte in DELLE DONNE 2012 (p. 675). Vd anche FORMENTIN 1993 (p. 25) ove si trova un Piero de Ponte, in questo caso certamente parente di Salvatore.

6. Per comprendere lo spessore di Andrea de Ponte bisogna osservare le numerose presenze registrate nell’indice analitico di MAZZOLENI 1967 (p. 226).

Inoltre in SAMBON 1913 (p. 18) si parla di «moneta lavorata in la zecca de Gayta per Johanne de Ponte». Dunque uno stretto parente di Salvatore gestiva la zecca di Gaeta e, peraltro, viene spontaneo accostare questo nome al celebre Giovanni Pontano (1427-1503), che in alcuni testi è chiamato ‘Giovanni de Ponte, detto Pontano’ e che nel 1464 partecipò alla battaglia di Troia.

7. Cfr. FORMENTIN 1993, p. 6.

riodi precedenti. I due erano annotati sulla carta di guardia del manoscritto, già prima della stesura dell'opera.⁸

Nel 1462 Salvatore, insieme a un Marco De Ponte, figura in calce ad una carta del notaio Petruccio Pisano,⁹ vergata per il trasferimento dell'usufrutto di una casa della Chiesa e dell'Ospedale della S. Annunziata di Napoli, stabile una volta occupato dal *condam* notaio Antonello de Amato de Neapoli, che ora con atto notarile viene trasferito a titolo di *empcio ususfructus* dai *magistri* della predetta Chiesa in favore dei coniugi Antonello Guascono e Francisca Rossa. Entrambi i De Ponte non hanno una qualifica nell'atto e sono inseriti tra un presbitero e un aromatario, evidentemente in funzione di testi per la Chiesa, *ad contractus*.¹⁰

Intorno al 1466 Salvatore de Ponte si trova a Squillace per verificare l'amministrazione fiscale in qualità di procuratore di Calabria poiché *in damnum Regie Curie* il vescovo di Squillace amministrava le estese terre di Santa Maria della Roccella.¹¹

In particolare Salvatore, funzionario del Regno di Sicilia Citra *Pharum*, forse di origini calabresi e comunque istituzionalmente operante principalmente in Calabria, sebbene vantasse la cittadinanza napoletana o comunque fosse residente e proveniente da Napoli, dacché nei documenti è definito '*de Neapoli*', fu *regio secreto*, *maestro portolano*, *maestro del sale* e *procuratore della provincia di Calabria* prima e dopo il 30 aprile 1467,¹² ruolo quest'ultimo che ricoprì certamente anche nell'anno precedente.

8. In FORMENTIN 1998 (p. 697) si legge: «Alla mano principale si deve l'annotazione che si legge a c. 75v., l'ultima carta di guardia del manoscritto: è una lista di quattro nomi (Andrea Brussca, Andrea De Ponte, Piero De Ponte, Sarvatore De Pente [sic; una macchia copre la -e di Sarvatore]), accanto ad ognuno dei quali è registrata una somma (rispettivamente due once e quindici tari, un'oncia e venti tari, un'oncia, venticinque tari); sotto si dà l'ammontare complessivo (sei once). Anche in questo caso, probabilmente, come per la serie alfabetica di c. 66r., la nota era già stata scritta quando il foglio venne riutilizzato come carta di guardia».

9. Cfr. PETRUCCIO PISANO, doc. 9 (*Empcio ususfructus cuiusdam pro Antonello Gascono et Francisca Rossa, eius uxore, oblati hospitalis*), pp. 28-31. In prima persona, invece, il 17 novembre del 1461, Salvatore de Ponte «col consenso della moglie Baldassara de Foresta, di Napoli, a saldo di once 35 e tarini 26 di carlini d'argento, importo di 13 cantari di bronzo e 10 rotoli consegnatigli da Onorato II Gaetani, conte di Fondi, cede a questo un terreno in contrada 'a la Selva de Paulo', in territorio di Caivano» (tratto da REGESTA CHARTARUM, V, p.199). Probabilmente si tratta di materiali comprati per la zecca, debito che non riuscì a saldare in moneta contante.

10. In *ibidem*, p. 31.

11. Cfr. COMMODARO 1975, pp. 75-76.

12. Ce ne informa UGHELLO 1721 (col. 443-444): «Salvator de Ponte de Neapoli Regius Secretus Magister Portolanus, Magister salis et Procurator Provinciae Calabriae etc. Universis et singulis presentes nostras licteras scire vos volumus, quod cum essemus in civitate Squillaci ad inquirendum vigore nostrorum officiorum bona fiscalia Regie curie Squillaci illicite occupata et alia pro utilitate et commodo ipsius Curie facienda, inter alias informationes nobis factas intelleximus, quod Dom. F. Episcopus Squillaci tenet et possidet quoddam magnum territorium, quod vulgo dicitur de Roccella cum quadam Ecclesia sub vocabulo Sancte Marie tectis discooperta iuxta fines Squillaci et Catanzarii, et constitutum in dominio, et proprietate d. Ecclesiae, fructuum, reddituum, et proventuum, fides, et difidas, piscarias, decimas, angarias, et ceteras commoditates, et iura ex ipso territorio, tanquam Dominus et proprietarius nomine dicte Ecclesie Squillacem [...] Salvator de Ponte, ut supra manu propria. Mandatum factum per supradictum excellentem D. Dominum Don Enricum, erat subscripti tenoris videlicet.

Ferdinandus Dei gratia Rex Sicilie, etc.

Henricus de Aragonia in Ducatu Calabrie Generalis Locumtenens etc. Universis et singulis Capitaneis, Officialibus quocumque; nomine nuncupatis, officios et auctoritate fungentibus, universitatibus, et hominibus, et aliis, ad quos spectabit et presentes presentiarum contigerit in Provincia Calabriae constitutis tam presentibus quam futuris

Fu sostanzialmente un arrendatore di vari uffici e in quanto tale, attraverso lettere e provvedimenti *ad hoc*, veniva tutelato dalla Sommaria che aveva interesse al buon esito e al rinnovo di questi negozi al prezzo più alto.¹³ Da un'altra lettera della Sommaria che risale al 30 marzo 1470 si apprende che il diritto di dogana per il vino che si porta nella città di Trani doveva essere computato sul prezzo del vino stesso, dedotto il dazio che si pagava all'Università. Il fatto che la lettera fosse diretta proprio a Salvatore de Ponte, lascia pensare che costui avesse in appalto un commercio di vino tra Calabria e Puglia o più probabilmente che nel 1470 fosse mastroportolano di Puglia, dopo la parentesi calabrese. Che ormai fosse di casa e quindi molto noto presso la Sommaria, lo si evince dall'*incipit* della lettera: *Salvatori.*, cioè il Salvatore più importante dell'epoca, che non aveva più bisogno di presentazioni quali l'indicazione del cognome (De Ponte).¹⁴

Nel dicembre del 1471 riceve un pagamento di quattro ducati e quattro tari per un affare non precisato¹⁵ e, in data ignota, gli vengono assegnati 25 tari.¹⁶

Oltre questo anno si perdono le tracce documentarie sul De Ponte, a meno che non si consideri il già citato arco di tempo relativo all'opera del De Rosa, spingendo la sua presenza sino al 1475, solo se l'annotazione sul foglio di guardia venga considerata successiva. Per il momento non si può ancora stabilire se questa uscita di scena sia dovuta alla morte o ad altra imprecisata causa.

Occupandosi di attività non puramente mercantilesche, la decisione del De Ponte di arrendare la zecca di Napoli nel biennio 1460-1461 potrebbe nas-

Regiis paternis fidelibus eiusdem gratiam et bonam voluntatem. Nuper pro parte Rev. In Christo Patets F. Episc. Squillacem. Regii paterni Oratorii, pontificalis huiusmodi nobis presentata extitit retrospectiva declaratoria facta per Mag. Salvatorem de Ponte Regium paternum Secretum, et Magistrum Portulanum Provincie Calabrie. Nos enim ex quo nobis dicta declaratoria videtur et est juri consona, etiamque in beneficium Ecclesie sunt inducta fatiis sufficiensque colimus et approbamus; ea propter tenore presentium de certa nostra scientia dicimus et expresse mandamus omnibus et singulis supradictis et cuilibet predictorum ad quos, seu quempresentes presentabuntur, quatenus retenta forma retrospectiva notificarie, seu declaratorie per dictum Salvatorem de Ponte Secretum et Magistrum Portulanum, ut supra facte, illam ipsi et cuilibet predictorum ad unguem observent, et observari faciant absque diminutione, et contradictione. [...] Dat. In civitate Squillaci die ultimo Apr. 1467. [...]».

13. In tal senso DELLE DONNE 2012 (p. 104): «Il 17 ottobre 1469, poiché il principe di Bisignano si rifiutava di pagare agli arrendatori della città di Amantea i diritti loro dovuti per una quantità di zucchero da lui venduta, la Sommaria tempestivamente scriveva all'arrendatore Salvatore de Ponte, mandandogli *lictere intercluse* da recapitare al principe».

14. Cfr. GONELLI 1993 (p. 501) che segnala il doc. riportato in VITALE 1912, pp. 735-736 a segnatura ASNA, RCS, vol. 2. (Napoli, 30 marzo 1470); f. 109: «Salvatori. Inteso lo nobile homo Azo Passasepe sindaco deputato per la università de Trano che occurrendo in lo presente anno penuria de vini in la dicta città fecero statuto che in quella se potesse immettere vino foresterj per uso deli habitanti et confluenti in quella, delo quale vino se pagasse ducato uno per salma alo dacio de dicta Università, vuj pretendendondono exigere lo dericto inde debito per lo dicto vino ala dohana dela dicta citate havete exacto et pretendite exigere da quilli che portano lo dicto vino ad vendere lo diricto ad dicta dohana spectante et pertinente non solamente per lo prezo del dicto vino, ma ancora per lo dicto ducato che si paga per ciascuna salma alo dicto dacio de la dicta città [...]». Lettera a Salvatore de Ponte.

15. Ricavo questo dato da COMPAGNA PERRONE CAPANO 1979 (p. 57), ma nella trascrizione del f. 453 relativo al frammento di cedole di Tesoreria (ASNA, *Cedole di Tesoreria antica*, dicembre 1471), l'autore riporta un «Salvatore de Ponteribia». Non ho avuto la possibilità di verificare de visu il documento, ma dovrebbe leggersi «Salvatore de Ponte rebia duc. IIII tari IIII».

16. Cfr. FORMENTIN 1993, pp. 24-25. Vd anche la precedente nota 8.

condere il particolare fine che effettivamente si prefiggeva, cioè quello di riciclare il danaro che aveva raccolto più o meno indebitamente nell'ambito delle esazioni esperite nell'esercizio dei suoi *officia* e di quelli del presunto padre Andrea, che operava da tempo all'epoca di Alfonso. Del resto, considerato che Salvatore poté permettersi di sborsare 300 ducati al giorno,¹⁷ per sette mesi almeno e per complessivo importo di 21000 ducati,¹⁸ le somme personali da rimettere in zecca, oltre a quelle degli amici, non dovevano essere di poco conto.

È possibile che questa impostazione politico-amministrativa, la quale si traduceva di fatto col conferimento nelle mani di un unico soggetto della zecca di Napoli e della *portulania* di Calabria, si sia rivelata una struttura, non solo compatibile al suo interno, tra i due uffici, ma anche efficiente all'esterno nei confronti degli organi amministrativi centrali, tanto che, nelle medesime forme, all'epoca di Carlo V, l'accoppiata di uffici sarà nuovamente rimessa nelle mani di un'unica persona, il conte di Sant'Agata, Luis Ram.¹⁹

Zecche e monete del de Ponte

L'approdo all'ufficio di mastro di zecca di Napoli, documentato dal solito Sambon, risale al novembre 1460.²⁰ Tra le istruzioni ricevute dal De Ponte, il seguente capitolo spicca considerevolmente:

«Item che lo dicto mastro durante lo tempo de sua amministrazione sia tenuto chon effecto cercare che li alfonsini et altre monete se cogneranno in la dicta zecca siano de liga e piso secundo statuto et ordinatione de dicta zecca. Excepto li tornisi vole la prefata M^{ta} come de sopra è detto».²¹

Tale prescrizione utilizzata dal Sambon, al fine di denotare la 'falsità' dei tornesi rispetto alle altre monete, in ragione del fatto che si trattava degli unici tagli per i quali si poteva tralasciare il rispetto della lega e del peso (al contrario entrambi da osservare in zecca per le altre monete), fornisce dati nettamente più importanti di quelli relativi ai predetti tornesi.

17. SAMBON 1913, p. 17: «Signore, el Re ha facto contracto della zeccha de Napoli con uno che gli dà ducati CCC el dì, senza alcuna spesa de S.M. d'argento né d'altro». Vd anche CRUSAFONT I SABATER 2015, doc. 1088, p. 685: «El rei arrenda la seca de Nàpols a Salvador de Ponte, el quali li ha de pagar 300 ducats sense cap despesa per al rei. Es tracta d'emetre carlins de bona llei, però també tornesos de molt baxa lei: dels 0,65 grams de pes total, només contenen 0,0325 g d'argent. Al canvi d'1 carlí per 20 tornesos, el carlí tè 3,20 grams de plata i els 20 tornesos, només 0,66 g. Més endavant, aquesta llei encara es rebaixaria».

18. Un secolo più tardi (1548), una somma del genere sarebbe stata sufficiente ad acquistare l'ufficio di mastro di zecca di Napoli e Aquila (cfr. PERFETTO 2013, p. 217).

19. Sul Ram cfr. PERFETTO 2011, p. 76 e ss.

20. Cfr. SAMBON 1913, ma anche PROTA 1914 (p. 9) e GRIERSON, TRAVAINI 1998 (p. 343), che vi si riportano.

21. Cfr. SAMBON 1913, p. 17.

Preliminarmente si rileva la coniazione postuma degli alfonsini.²² Per antonomasia questi ultimi erano quelli d'oro, cioè i sesquiducati, ma è possibile che il termine sia relativo anche a quelli d'argento, giacché in varia letteratura si parla di alfonsini d'oro e d'argento indifferentemente, per cui genericamente gli 'alfonsini' potrebbero anche essere tutte le monete a nome di Alfonso. In ogni caso, in base a questo documento, *nulla quaestio* sulla coniazione postuma dei sesquiducati, né sussiste dubbio che anche sotto Ferdinando si trattasse della moneta più importante, in ragione della precedenza accordatale (*li alfonsini et altre monete se cogneranno*). Del resto, lo stesso Ferdinando, in occasione della messa per la sua incoronazione, non fece coniare monete d'oro del valore di un ducato con la scena dell'incoronazione presente sul coronato d'argento, ma sfruttò un tondello d'oro da un ducato e mezzo, cioè il taglio più alto, allora coniato.²³ La ragione della rarità di questo sesquiducato, ancora ignoto, risiede nel fatto che la moneta ebbe natura celebrativa momentanea in quanto la coniazione aurea proseguì con gli alfonsini tradizionali,²⁴ mentre per Ferrante, a proprio nome, di lì a poco fu implementato il ducato in oro.²⁵

In secondo luogo è opportuno effettuare una precisazione di carattere cronologico, nel senso che il capitolo sopra riportato, certamente rivolto alla gestione del De Ponte che come si è visto durò meno di un anno (1460-1461), lascia immaginare, senza troppe fantasie, che gli alfonsini si battevano anche prima, durante la gestione del Cotrugli, osservazione che rende opportuno considerare una coniazione dei sesquiducati continua, cioè ininterrotta dal regno di Alfonso a quello di Ferdinando. In questo modo già si profila una coniazione postuma di durata quadriennale (1458-1461).

A questo punto, sempre grazie agli alfonsini d'oro del De Ponte, si evince che la coniazione proseguì sotto altri mastri di zecca, perché, in alcuni sesquiducati malamente riusciti, si scorge che al di sotto della sigla 'M' è apposta la 'P' del De Ponte. Tale rilievo consente allora di estendere la coniazione degli alfonsini d'oro postumi a un periodo di circa otto anni (1458-1465).

Infine, avvertendo il lettore che a questa cronologia legata al De Ponte bisogna aggiungere le altre tre tipologie di sesquiducati postumi (senza sigla, con 'B', con 'S'),²⁶ tutti con palatura nel primo e quarto quadrante, è possibile stabilire cronologicamente il seguente segmento postumo: 1458-1472.

22. Già in FABRIZI 2010 (p. 41) si era ipotizzata una coniazione postuma dell'allora unico sesquiducato noto con la lettera 'P'.

23. Cfr. SAMBON 1892, pp. 354-355.

24. Cfr. PERFETTO 2015, pp. 157-163.

25. Recentemente su questa moneta vd GIULIANI, FABRIZI 2015.

26. Vd la catalogazione in PERFETTO 2015, pp. 157-163. Per quanto riguarda i sesquiducati con la 'B', è superfluo ricordare che, in base alle attuali conoscenze, sia nel caso in cui essa lettera sia riferita al Cotrugli, sia nel caso in cui appartenga al Bossi, mastro di zecca a Lanciano, tale lettera riguarderebbe comunque coniazioni postume, giacché entrambi questi ufficiali operarono sotto Ferdinando I d'Aragona. Per il Cotrugli vd PERFETTO 2016.

Vista la coincidenza cronologica, si può dire che l'introduzione del cavallo risalente all'anno 1472 abbia decretato la dismissione del sesquiducato come moneta coniata, ma quest'ultima sarà comunque utilizzata per tutto il XV secolo, come risulta da numerosi registri contabili compilati dopo tale anno. Anche Alfonso II cercherà di recuperare la gloria di questa moneta con propri conii.²⁷

Sesquiducati emessi sotto Ferdinando I

Sesquiducato con scena dell'incoronazione	A nome di Ferdinando I
Sesquiducato senza sigle (pal. 1° e 4°) ²⁸	A nome di Alfonso I
Sesquiducato con 'B' (pal. 1° e 4°)	A nome di Alfonso I
Sesquiducato con 'M' (pal. 1° e 4°)	A nome di Alfonso I
Sesquiducato con 'P' (pal. 1° e 4°)	A nome di Alfonso I
Sesquiducato con 'S' (pal. 1° e 4°)	A nome di Alfonso I
Sesquiducato trionfale	A nome di Ferdinando I

Come si nota, i sesquiducati destinati a 'moneta corrente', cioè i più comuni, erano quelli a nome di Alfonso, mentre quelli celebrativi, cioè quelli della più grande rarità, erano a nome di Ferdinando, segno che i mercati erano letteralmente dominati e invasi dagli alfonisini paterni, per cui solo all'esito di una larga diffusione dei ducati se ne abbandonò la coniazione.

Ferdinando I - Zecca di Napoli

Sesquiducato (novembre 1460 - 1 luglio 1461)

P

NAC 69 - 29 novembre 2015 - lotto 717

27. Vd ASNA, *Cancellaria Aragonese, Curiae*, vol. 2, Ordini a Giovan Carlo Tramontano (Napoli, 23 ottobre 1494); ff. 106v e 109r.

Rivolgo un ringraziamento particolare alla NAC (Numismatica Ars Classica AG) per la disponibilità dimostrata sulle foto delle monete esitate.

28. Pal. 1° e 4° = palatura nel 1° e 4° quadrante.

Sesquiducato riconiato su quello del novembre 1460 - 1 luglio 1461

NAC 69 - 29 novembre 2015 - lotto 716

«M» su «P»

Particolare

Carlino (novembre 1460 - 1 luglio 1461)

NAC 69 - 4 dicembre 2012 - lotto 694

P

La zecca aragonese di Fondi (1461)

Per concludere il discorso su Salvatore de Ponte, bisogna ricordare un importante episodio legato al suo nome, cioè quello di una zecca ‘inedita’. Ho virgolettato l’aggettivo perché, in realtà, la notizia è stata fornita dal solito Sambon, il quale però non se ne rese conto²⁹ o non gli diede alcun peso³⁰ e probabilmente per tale motivo la ‘zecca medievale di Fondi’ è assente nel *Corpus* e nelle successive opere.³¹ Tale assenza dai repertori giustifica il rango inedito di questa zecca/officina:

29. In SAMBON 1913 (pp. 18-19) la notizia è riportata sotto la ‘zecca di Gaeta’, officina che non c’entra nulla col singolare ed effettivo luogo di coniazione, mentre in GRIERSON, TRAVAINI 1998 (pp. 367-369) luogo e notizia sono omessi.

30. In *ibidem*, p.19: «A questa zecca [Gaeta] è forse da riferire la seguente notizia».

31. In RUOTOLO 2011 (p. 709) questa zecca è dichiaratamente «mai esistita», in riferimento al tallero del 1747, presentato in AMBROSOLI 1904, studio che spinse il CAGIATI 1922 e i compilatori del CNI XVIII ad inserire la zecca di Fondi a questo titolo nelle loro opere.

«El dì VI jugno per una liberata fatta a quisto dì de libre ottocentotrenta onze novi, la quale moneta fo fatta de accordo per mano del Mag^{co} Conte de Fundi per Messer Piero Bernardo e Guglielmo Marco de viglione in casa del ditto Conte perché la Maestà n'era contenta quello lo dicto Conte facza, zoè tari V gr X la libra».³²

Il re era contento del fatto che il conte di Fondi battesse moneta per proprio conto e così il nobile si era servito di un paio di artigiani per coniare moneta in casa propria, residenza notoriamente stabilita in Fondi.³³ Grazie al titolo della carta (*Introytus quaramvis pecuniarum receptarum per Salvatore de Ponte*) si intuisce che il titolare delle monete liberate era sempre Salvatore de Ponte, ma la sede di zecca era ovviamente differente da quella napoletana, né il Gaetani avrebbe potuto ricevere il diritto di battere moneta per una contea. Tale prerogativa sarebbe spettata al Gaetani per Sermoneta, divenuto ducato soltanto il 17 settembre 1501.³⁴ Quindi, per deduzione, sappiamo anche che queste monete non potevano recare i segni personali del conte o dei luoghi, per cui si confondono con quelle napoletane. Specialmente in riferimento ai soli tornesi, diventa impegnativo ascrivere l'uno o l'altro conio a una emissione locale in particolare, tenuto conto del fatto che i luoghi di coniazione ammontano almeno dieci: Napoli, Lanciano, Barletta, Gaeta, Salerno, Cosenza, Lecce, Capua, Isernia e da oggi anche Fondi.

In ogni caso l'officina allestita a Fondi non doveva essere di dimensioni inferiori a quelle di una zecca minore regolare, in considerazione della non secondaria vastità di questa 'casa'. Dall'inventario dei beni di Onorato Gaetani II, datato 28 aprile 1491, si apprendono orientativamente le dimensioni dell'abitazione intorno al 1461,³⁵ poiché la catalogazione degli oggetti è stata effettuata stanza per stanza. I beni si trovavano *in camera oratorii, in lo oratorio, ad salectam mulierum, in camera illustri comitisse Trayecti, in camera de suso, in camera de iuso, in guardaroba, in logia magna, ad cameram supra porticale, ad cameram de medio, ad cameram Sancti Petri, in l'altra camera, in sala de la guardaroba de li pagi et camerieri, in la Cappella, in prima camere dicte sale de la guardaroba, in l'altra camera più dentro alla predicta, in camera supra iardenum, alla camera de li gentili homini, alla secunda camera appresso, alla*

32. Tratto da SAMBON 1913, p. 19.

33. Da POLLASTRI 2006, p. XXII: «Fondi est la résidence du *dominus loci* e 'serve all'impostazione aziendale del suo patrimonio', mais aussi de centre de la vie sociale». Per regularsi meglio sul Palazzo Gaetani di Fondi si rimanda al recente e interessante studio di BETTI 2009.

34. Cfr. MOMBELLI CASTRACANE 1999, p. 161-162.

35. Questo eminente personaggio aveva già fatto estendere tre testamenti, sui quali l'inventario del 1491 è ricalcato, e il primo di questi risaliva al 9 dicembre 1478, data molto ravvicinata a quella dell'episodio di coniazione predetta (1461).

*tersa camera, alla quarta camera dove stanno li coci et boctelleri, alla monitione dello oglio, alla camera appresso, in un altro cellaro grande, a la boctelliaria, alla cocina, in una guardaroba dentro verso lo forno, in un'altra guardaroba appresso, ad stabula, alla menostalla de li cavalli, alla stalla de li cavalli, alla stalla de li pollitri, alla stalla de li muli,*³⁶ *ma ad castrum civitatis Fundorum* per cui nei pressi e all'esterno della casa, vi era un vero e proprio arsenale militare di proprietà del de cuius, attrezzato anche per fusioni e coniazioni, con martelli, incudini, salnitro, zolfo, piombo, ferro e arnesi vari, oltre a numerose armi medievali.³⁷ È possibile che in questo luogo preciso si siano coniate le 830 libbre e 9 once di metallo.

Abbreviazioni

ACAR = Barcelona, Archivo de la Corona de Aragón

ASNA = Napoli, Archivio di Stato di Napoli

RCS = Regia Camera della Sommaria

Fonti archivistiche in ordine cronologico

- LLIBRE DE COMPTES DE LA SECA DE NÀPOLS

ACAR, REAL PATRIMONIO DE CATALUÑA, MAESTRE RACIONAL, Volúmenes, Serie General, 2011, ff. 1r-60r. Napoli, 22/2/1453-31/8/1454.

Llibre de Comptes de la seca de Nàpols, de Francisco Singniere, maestre de la ceca.

- LETTERA A SALVATORE DE PONTE

ASNA, RCS, vol. 2. Napoli, 7 ottobre 1469-19 gennaio 1488.

Lettera a Salvatore de Ponte.

- ORDINI DI TERRACINA

ASNA, *Cancelleria Aragonesa, Curiae*, vol. 2, ff. 106v e 109r. Napoli, 23 ottobre 1494.

Ordini a Giovan Carlo Tramontano.

36. POLLASTRI 2006, 19v-31v.

37. *Ibidem*, 31v-33r.

Bibliografia

AMBROSOLI S. 1904, “Di alcune nuove zecche italiane”, in *Atti del Congresso internazionale di scienze storiche*, VI, Roma, pp. 183-185.

BETTI F. 2009, “Le mensole lignee scolpite nel Palazzo Caetani di Fondi: storia di un fortunato recupero”, in *Bollettino dei Musei Comunali di Roma*, XXIII, (Roma), pp. 35-57.

CAGIATI M. 1911-1915, *Supplemento all'opera “Le monete del Reame delle Due Sicilie da Carlo I d'Angiò a Vittorio Emanuele II”*, Napoli, Tipo-Editrice Meridionale Anonima.

CAGIATI M. 1922, *Le monete battute nelle zecche minori dell'Antico Reame di Napoli dal tempo di Carlo I. D'Angiò alla caduta della dinastia borbonica con la illustrazione nel testo di ogni tipo di monete e con tavole dei relativi prezzi di stima*, Napoli, Tipo-Editrice Meridionale Anonima.

CNI XVIII, AA.VV., *Corpus Nummorum Italicorum, Italia Meridionale Continentale – Zecche Minori*, Vol. XVIII, Roma 1910–1943, Bologna, Ristampa Forni.

COMMODARO P. E. 1975, *La Diocesi di Squillace (Calabria) attraverso gli ultimi tre sinodi: 1754, 1784, 1889*, Vibo Valentia.

COMPAGNA PERRONE CAPANO A.M. 1979, (a cura di), *Frammenti di cedole della tesoreria (1438-1474), Albarani della tesoreria (1414-1488)*, in FONTI ARAGONESI, vol. X, Napoli, presso l'Accademia.

CRUSAFONT I SABATER M. 2015, *Història de la moneda catalano-aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans), (1067/1162-1516)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

DELLE DONNE R. 2012, *Burocrazia e fisco a Napoli tra XV e XVI secolo: la Camera della Sommaria e il Repertorium alphabeticum solutionum fiscalium Regni Siciliae Cisfretanae*, Firenze, Reti Medievali.

DEL TREPPO M. 1986, “Il re e il banchiere. Strumenti e processi di razionalizzazione dello stato aragonese di Napoli”, estratto da *Spazio, società, potere nell'Italia dei Comuni* (a cura di Gabriella Rossetti), pp. 229-304.

DE ROSA L. 1998, (a cura di Vittorio Formentin), *Ricordi: edizione critica del Ms. ital. 913 della Bibliothèque Nationale de France*, 2 voll., Salerno, presso l'Accademia.

FABRIZI D. 2010, (a cura di), *Monete Italiane Regionali*. Napoli, Pavia, Edizioni Numismatica Varesi.

FERRANTE B. 1971, (a cura di), *Frammento del registro «Curie Summarie 1440-1442», Frammento del registro «Curie Summarie 1445», Frammento del registro «Curie Summarie 1458-1459»*, in FONTI ARAGONESI, vol. VIII, Napoli, presso l'Accademia.

FONTI ARAGONESI 1957-1990, (a cura degli archivisti napoletani), *Fonti aragonesi*, vol. 13, Napoli, presso l'Accademia.

FORMENTIN V. 1993, "Scrittura e testo nel manoscritto dei «Ricordi» di Loise de Rosa", in *Contributi di Filologia dell'Italia Mediana*, vol. VII, (Perugia), pp. 5-64.

FORMENTIN V. 1998, (a cura di), *Ricordi: edizione critica del ms. Ital. 913 della Bibliotheque de France di Loise de Rosa*, 2 vol., Roma/Salerno.

GALASSO G. 1992, *Il Mezzogiorno angioino e aragonese 1266-1494*, Torino, UTET.

GIULIANI A., FABRIZI D., 2015. "L'introduzione del coronato e del ducato nel Regno di Napoli. Nuove evidenze storiografiche del bando valutario «de carlenis regis Roberti»" in *Acta Numismatica* 45 (Barcelona), pp. 126-144.

GONELLI L. M. 1993, "Edizioni di testi meridionali", in *Lingue e culture dell'Italia meridionale*, pp. 375-506.

GRIERSON P., TRAVAINI L. 1998, *Medieval European Coinage. Italy (III). (South Italy, Sicily, Sardinia)*, Cambridge, University press.

LEONE A. 1981, (a cura di), *Il giornale del Banco Strozzi di Napoli (1473)*, Napoli, Guida.

MAZZOLENI B. 1967, (a cura di), *Frammento del registro «Quaternus salis civitatis Lucerie (1449-1450)», «Quaternus rationis Petri Dorta R. magistri secreti, mag. Portulani et mag. salis... in Provincia Ducatus Calabrie Citra et Ultra (1451-1452)», «El registro de le polise de lu sale de sectembro quinte indictionis. El registro de le polise de li foculeri de Natale de Lano quinte indictionis (1456-1457)»*, in FONTI ARAGONESI, vol. V, Napoli, presso l'Accademia.

MINIERI RICCIO C. 1881, "Alcuni fatti di Alfonso I d'Aragona dal 15 aprile 1437 al 31 di maggio 1458", in *Archivio Storico per le Province Napoletane*, VI, (Napoli), fasc. I, pp. 1-36; fasc. II, pp. 231-258; fasc. III, pp. 411-461.

MOMBELLI CASTRACANE M. 1999, "L'organizzazione del potere nel ducato di Sermoneta (secoli XV-XVI)", in *Sermoneta e i Caetani. Dinamiche politiche, sociali e culturali di un territorio tra medioevo ed età moderna* (a cura di Luigi Fiorani), pp. 161-204.

NAVARRO ESPINACH G., IGUAL LUIS D. 2002, *La tesoreria general y los banqueros de Alfonso V el Magnànimo*, Castellón de Plana.

PERFETTO S. 2011, *Aspetti politico-monetari all'epoca di Carlo V en el Reyno de Napoles*, Roma, Aracne.

PERFETTO S. 2013, "Il nobile Leonardo de Zocchis e il corpus delle sue relazioni", in *Archivio Storico per le Province Napoletane*, CXXXI, (Napoli), pp. 217-243.

PERFETTO S. 2015, *La unitat monetària de les Dues Sicílies pel català Francesc Ximenis. La magistratura de la seca i el Llibre de Comptes de la seca de Nà-*

pols (1453-1454), Amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), Roma, Ermes.

PERFETTO S. 2016, "L'altro volto di Benedetto Cotrugli, il mercante umanista", in *Italica Belgradensia* (Belgrado), [in corso di stampa].

PETRUCCIO PISANO, (a cura di Monica Vicinanza), *Napoli. Petruccio Pisano (1462-1477)*, vol. I (1462-1466), Acerra, Edizioni Athena.

POLLASTRI S. 2006, *Inventarium Honorati Gaetani: l'inventario dei beni di Onorato II Gaetani d'Aragona (1491-1493)*, trascrizione di Cesare Ramadori 1939, Roma, L'Erma di Bretschneider.

PROTA C. 1914, *Maestri e incisori della Zecca Napolitana ricavati dal R. Archivio di Stato di Napoli*, Napoli, Tipografia Melfi & Joele.

REGESTA CHARTARUM, (a cura di Gelasio Caetani), *Regesta Chartarum. Regesto delle pergamene dell'Archivio Caetani*, vol.V, San Casciano Val di Pesa, 1930.

RUOTOLO G. 2011, "Fondi", in TRAVAINI 2011, p. 709.

SAMBON J. A. 1892, "Di alcune monete inedite di Alfonso I e Ferdinando I Re di Napoli e di due officine monetarie del napoletano sinora sconosciute", in *Rivista Italiana di numismatica e scienze affini*, V, (Milano 1892), pp. 341-355.

SAMBON A. 1913, "I Tornesi falsi di Ferdinando I d'Aragona conati a Napoli, a Barletta, a Gaeta, a Cosenza, a Lecce, a Capua e ad Isernia", in *Supplemento all'opera 'Le monete del Reame delle Due Sicilie da Carlo I d'Angiò a Vittorio Emanuele II' a cura di Memmo Cagiati*, a. III, (Napoli), Tipografia Melfi & Joele, pp. 15-21.

TRAVAINI L. 2011, (a cura di), *Le zecche italiane fino all'Unità*, 2 voll. a cura di Lucia Travaini, Roma, IPZS Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.

UGHELLO F. 1721, *Italia sacra sive de Episcopis Italiae, et insularum adjacentium*, Tomus nonus, Venetiis, apud Sebastianum Coleti.

VITALE V. 1912, *Trani dagli Angioini agli Spagnuoli. Contributo alla storia civile e commerciale di Puglia nei secoli XV e XVI*, Bari, Vecchi e C.

Les monedes de Puigcerdà dels segles XVI-XVII (1512-1648)

XAVIER SANAHUJA ANGUERA*

1. Introducció

Ara fa més de deu anys, dedicava un parell d'articles a documentar algunes emissions municipals de moneda a Puigcerdà. D'una banda, vaig poder reatribuir els menuts amb data 1576 a la guerra dels Segadors¹ i, de l'altra, vaig millorar les dades conegudes sobre les primeres emissions conegudes de la vila entre 1513 i 1525.² En aquell moment, assenyalava que el gran nombre d'actuacions monetàries conegudes a Puigcerdà durant els segles XVI i XVII mereixerien un estudi més ampli, sobre tot tenint en compte que algunes emissions cerdanes de moneda van ser fabricades de manera abundant i van circular durant molt de temps. D'aleshores ençà no hi ha hagut cap ampliació ni cap estudi nou relacionat amb aquest tema. Els referents historiogràfics i catalogràfics continuen sent els coneguts de Botet³ Carreras Candi,⁴ Galceran Vigué⁵ i Crusafont.⁶

Puigcerdà va fabricar moneda pròpia només en quatre ocasions (1514-1516, 1525-1533, 1576-1580, i 1641-1643), però va mantenir-la en circulació durant la major part dels segles XVI i XVII.

* Membre de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

1. SANAHUJA, Xavier, "Els menuts de Puigcerdà amb data 1576", a *L'Ardit* 12, Barcelona, 1999, p. 25-30 (d'ara endavant, Sanahuja-L'Ardit).

2. SANAHUJA, Xavier, "Les monedes de Puigcerdà de 1513 a 1525", a *Acta Numismàtica* 35, Barcelona, 2005, p. 73-8730 (d'ara endavant, Sanahuja-Acta).

3. BOTET, Joaquim, *Les monedes catalanes*, Barcelona, IEC, 1909-1911.

4. CARRERAS CANDI, Francesc, "Encunyacions monetàries al Urgellet y Cerdanya", a *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* 46, 1905, p. 884-895; 49, 1906, p. 129-147; i 51-54; 1906, p. 275-290, 345-349, 408-416, i 485-499.

5. GALCERAN, Salvador, *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977 (d'ara endavant, DFVP).

6. CRUSAFONT, Miquel : *La moneda catalana local, segles XIII-XVIII*, Barcelona, SCEN, 1990 (d'ara endavant, Crusafont-local); *Història de la moneda de la guerra dels Segadors*, Barcelona, SCEN, 2001 (d'ara endavant, Crusafont-Segadors); i *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Barcelona, SCEN, 2009 (d'ara endavant, CGC).

2. Les primeres emissions documentades (1513-1525)

No podem confirmar que les emissions de moneda pròpia a Puigcerdà s'ini- ciessin l'any 1514 i no pas abans, al segle xv, com en tantes altres poblacions ca- talanes del moment. El cert és que no es coneix cap moneda atribuïble a aquest període i que no s'ha conservat cap document monetari anterior al 1513. Les emissions de Puigcerdà de 1514-1515 corresponen a un context general de manca de moneda menuda. La Seca de Barcelona havia aturat les emissions de diners de billó l'any 1508 –per dedicar-se tímidament a encunyar doblers i sisens– i no les reprendria fins al 1519. En aquests anys, van ser unes quantes poblacions les que es van decidir a fabricar moneda pròpia. Durant el mes de novembre de l'any 1513, Puigcerdà rebé una primera concessió reial per a poder fabricar 1.500 lliu- res de menuts, que fou conformada el dia 23 de gener de 1514. Aquell mateix dia, la vila en rebé una altra quan encara no s'havia iniciat la fabricació dels menuts corresponents a la primera emissió. Aquesta segona llicència permetia la fabri- cació de 500 lliures més de menuts o senyals. Les dues concessions produïren la fabricació de dues emissions simultànies de menuts diferents. Aquest fet el podem confirmar ara perquè els documents parlen d'un mínim de dos encuny- s diferents. Les dues concessions permetien, en total, la fabricació de 2.000 lliu- res de menuts. Entre abril i octubre de 1514 es fabricaren 1.909 lliures 14 sous (458.328 peces), sota la direcció del banyolí Joan Torner. L'administració de la moneda era encomanada a un particular, encarregat de recanviar els menuts a to- thom que ho volgués.

- 1513, 17 nov El Consell es fa ressò d'haver obtingut llicència per a fabricar mo-
neda.⁷
- 1513, 22 des El Consell acorda engegar l'emissió de menuts.⁸
- 1514, 23 gen Ferran II concedeix llicència per a batre 1.500 ll. de diners menuts.⁹
- 1514, 23 gen Nova llicència consecutiva per a batre 500 ll. de menuts.¹⁰
- 1514, 20 feb Negociacions amb Joan Torner, de Banyoles, perquè fabriqui la mo-
neda de la vila a canvi d'un 25% dels guanys.¹¹
- 1514, 22 abr Inici de fabricació dels menuts a Puigcerdà, sota la direcció de Joan
Torner.¹²

7. Arxiu Històric Comarcal de la Cerdanya (ACCE), Fons municipal de Puigcerdà (FMP), *Llibre de Consells*, 1511-14, f. 260; SANAHUJA-Acta, doc. 1.

8. ACCE, FMP, *Id.*, f. 264; SANAHUJA-Acta, doc. 2.

9. CRUSAFONT-local, p. 251, doc I; SANAHUJA-Acta, doc. 3 i 4; DFVP, p. 34: “*essent cònsols Joan Puig, Guillem Planella, Honorat Ambroni i Gabriel Mateu, se obtingué licencia per la vila del rey nostron Senyor, de fer mil y sinc centes lliures de moneda; farende los cunys en Barcelona*” (CRUSAFONT-local, p. 253, doc. vI).

10. ACA, Cancelleria Reial, Reg. 3359, f. 237 i s.; BOTET, v. II, p. 337-38; v. III, doc. LXXXIII; CRUSA- FONT-local, p. 251-252, doc. II.

11. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1511-14, f. 275v. Registrat per CARRERAS CANDI, p. 279. SANAHUJA-Acta, doc. 6.

12. ACCE, FMP, *Lligall moneda*, quadern titulat *Compte dels manuts batuts en Puigcerdà*, 1514. Assen- yalat per SANAHUJA-Acta, doc. 7.

- 1514, oct Finalitza la fabricació de 1.909 ll 14 s de menuts (458.328 peces).¹³
- 1515, 28 mar Notícia de refús vers els menuts i acord de recanviar-los a qui ho desitgi.¹⁴
- 1515, 7 abr El Consell de Puigcerdà acorda encomanar a Tomàs Puig el recanvi dels menuts de la vila, atès que Pere Mauri s'hi ha negat. A tal efecte, la vila acorda deixar 300 lliures a Tomàs Puig, qui exigeix cobrar 8 diners per cada ducat recanviat.¹⁵
- 1515, 29 abr Notícia de refús vers els menuts i acord de prohibir els contractes que discriminen aquesta moneda.¹⁶
- 1516, 15 feb El Consell i el canvista no poden fer front al recanvi de 20 ducats de menuts.
- 1516, 21 feb Acord de vendre blat al comtat de Foix i fer servir els guanys per retirar els menuts de la circulació.¹⁷
- 1516, 27 set Acords de fer servir els diners per a lluir un censal a la Seu d'Urgell i d'iniciar una nova fabricació de menuts per retirar els anteriors.¹⁸
- 1516, 29 set Acord de no pagar els menuts recollits, tant del primer com del segon encuny, fins que no s'aclareixi l'assumpte de l'excés de fabricació duta a terme pels responsables de les emissions.¹⁹
- 1516, 03 oct Investigació del Consell sobre els encarregats de la fabricació dels menuts.²⁰
- 1517, 6 set Acord d'encomanar a dos experts perquè examinin els menuts de Perpinyà, en circulació per la vila, per tal de tallar els falsos (doc. 1).
- 1517, 11 set El governador dels Comtats demana al Consell els comptes de la recuperació dels menuts nous fets a la vila.²¹
- 1517, 17 nov Acord de traslladar la caixa amb els menuts desats a un lloc més segur.²²

La majoria d'aquests diners de Puigcerdà ens ha arribat repicats amb la lletra P. Ara sabem que l'any 1516, i a causa de les falsificacions i del refús popular, el Consell municipal de Puigcerdà es va veure obligat a retirar l'emissió de la circulació. Desconeixem quina circumstància fou la principal culpable del rebuig popular que va acabar impulsant-ne la retirada. A part de les falsificacions, segurament també hi devia ajudar la competència de la moneda de Perpinyà, que tenia curs oficial per tot el comtat de Cerdanya i que va ser encunyada en abun-

13. *Id.*

14. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1515-17, f. 75v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 280. SANAHUJA-Acta, doc. 8.

15. ACCE, FMP, *Id.*, f. 78v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 280. SANAHUJA-Acta, doc. 9.

16. ACCE, FMP, *Id.*, f. 85v. SANAHUJA-Acta, doc. 10.

17. ACCE, FMP, *Id.*, f. 138v-139. SANAHUJA-Acta, doc. 11.

18. ACCE, FMP, *Id.*, f. 201. SANAHUJA-Acta, doc. 12.

19. ACCE, FMP, *Id.*, f. 201v-202. SANAHUJA-Acta, doc. 13.

20. ACCE, FMP, *Id.*, f. 203-204. SANAHUJA-Acta, doc. 14.

21. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1517-19, f. 41. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 282; assenyalat per SANAHUJA-Acta, doc. 16.

22. ACCE, FMP, *Id.*, f. 54v. SANAHUJA-Acta, doc. 17.

dància a partir del 1515. Les autoritats cerdanes van haver d'encarar el recanvi de la moneda molt abans del previst i sense els suficients recursos per a dur-lo a terme. De fet, la vila no va poder recanviar la totalitat dels menuts recollits, i l'any 1519 hom va decidir tornar a treure'ls al mercat, aquest cop remarcats amb una P, després d'haver-ne destriat els falsos. Entre 1519 i 1525, la vila de Puigcerdà va treure un mínim de 800 lliures de menuts a la circulació, de manera gradual i sense saturar el mercat.

- 1519, 01 jun Acord de treure una partida de menuts contramarcats per poder pagar el recanvi dels menuts.²³
- 1519, 08 jun S'inicia la contramarca dels menuts de Puigcerdà recollits.²⁴
- 1519, 12 oct Finalitza la contramarca de 540 lliures de menuts.²⁵
- 1519, 29 jun El Consell acorda treure a la circulació i picar amb el senyal acostumat una partida de 60 lliures de menuts, una tasca que s'encomana a Bartomeu Port.²⁶
- 1521, 19 ago El Consell acorda treure a la circulació i picar 50 ducats més de menuts.²⁷
- 1521, 29 oct El Consell acorda treure a la circulació i picar 50 lliures més de menuts.²⁸
- 1522, 20 jul Acord de demanar als creditors dels menuts que facin gràcia de la meitat de la quantitat que reclamen.²⁹
- 1523 Segons Botet, Carles I atorga llicència per a fer 1.500 ll. de menuts, que no s'executa malgrat que els encunyats ja han estat fabricats a Barcelona.³⁰
- 1525, 08 mar El Consell acorda treure a la circulació 100 ll. més de menuts contramarcats.³¹

Entre 1522 i 1525, la circulació d'aquestes monedes va ser problemàtica. El Consell patia a l'hora de recanviar grans partides als particulars, i fins i tot va acabar demanant als creditors la gràcia de la meitat del seu valor. Aquestes dificultats degueren aconsellar la petició d'un privilegi reial per fer moneda que permetés una emissió més acurada i que pogués circular oficialment, no només per la Cerdanya, sinó també per tot el comtat de Rosselló. Joaquim Botet esmenta una concessió reial de l'any 1523, inexistent o no retrobada,

23. ACCE, FMP, *Id.*, f. 168. Assenyalat per SANAHUJA-Acta, doc. 18.

24. ACCE, FMP, *Id.*, f. 168v; i Lligall moneda, quadern titulat "Compte dels menuts batuts...". Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 282 (però amb suma incorrecta de lliures recollides). SANAHUJA-Acta, doc. 19.

25. *Id.*

26. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1520-23, f. 89. Assenyalat per SANAHUJA-Acta, doc. 20.

27. ACCE, FMP, *Id.*, f. 115. Assenyalat per SANAHUJA-Acta, doc. 21.

28. ACCE, FMP, *Id.*, f. 145. Assenyalat per SANAHUJA-Acta, doc. 22.

29. ACCE, FMP, *Id.*, f. 232. SANAHUJA-Acta, doc. 23.

30. BOTET, v. III, p. 17.

31. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1523-26, f. 177v. Assenyalat per SANAHUJA-Acta, doc. 25.

que en tot cas no arribà a executar-se. En canvi, l'any 1525, la vila obtingué una nova llicència que sí seria aprofitada per a fabricar una gran quantitat de diners i d'ardits.

3. La definitiva concessió de Carles I (1525-1545)

El 25 de febrer de 1525, Carles I atorgà una nova concessió que permetia a la vila de Puigcerdà de fer fabricar moneda de billó de les mateixes característiques que la que s'encunyava a Perpinyà, fins a la quantitat de 2.000 ll. Les queixes presentades per les autoritats locals davant l'administració reial havien arribat a bon port. Els cerdans es queixaven de l'exclusivitat emissora de la vila de Perpinyà per a un territori que incloïa el comtat de Rosselló però també el de Cerdanya. En principi, la concessió reial permetia la fabricació de moneda perpinyanesa en benefici de la vila de Puigcerdà. Les autoritats perpinyaneses s'hi negaren i, per això, el 15 d'abril de 1525, el Consell de Puigcerdà va haver d'acordar que si la vila de Perpinyà finalment no consentia la fabricació de moneda amb els seus propis encunys, se'n fessin de nous amb la “marededéu i les barres d'Aragó”. Segons les autoritats cerdanes, en aquells moments no hi havia monedes de Perpinyà en circulació.

Amb els nous encunys cerdans, Joan Salrà, mestre conjunt de la “Seca dels Comtats de Rosselló i Cerdanya”, féu encunyar diners menuts i ardits, però no pas a Perpinyà, com inicialment s'havia previst, sinó a la mateixa Puigcerdà. El batiment ja estava en funcionament el mes d'octubre de 1525, i aquest fet motivà l'empresonament d'algun dels responsables de la seca per les queixes de la vila de Perpinyà. Un cop aconseguit el reconeixement de la legalitat de la moneda de Puigcerdà, la vila reprengué l'emissió el 4 de maig de 1526.

Carreras Candi³² creia que podia haver existit una ampliació de la tercera llicència monetària perquè observà que entre 1535 i 1545 encara continuava la fabricació i que hom havia sobrepassat amb escreix la quantitat de 2.000 ducats. De fet, el privilegi reial preveia la fabricació de 2.000 ducats francs de despeses. Però això implicava que la vila podia arribar fàcilment a encunyar 8.000 ducats de moneda, amb els quals es pagarien les despeses de compra del metall, fabricació i recanvi de la moneda.

A l'igual que a Perpinyà, el curs i la contractació de moneda francesa de dobles i d'ardits es va prohibir i reiterar entre 1531 i 1532. A la Cerdanya, però, el governador reial dels Comtats s'avingué a permetre el curs de les targes a raó de 8 o 9 diners, per tal de no perjudicar el comerç de certes mercaderies entre Puigcerdà i el comtat de Foix.

32. CARRERAS CANDI, p. 408.

Joan Salrà va fugir de la vila el mes d'octubre de 1532 sense haver retut els comptes de la fabricació de moneda local. Des d'aquell moment, s'inicià una persecució legal atès que la vila creia que Salrà o algun operari de la seca havia fabricat més moneda de la permesa. Salrà es reincorporà a la seca de Puigcerdà per tal de continuar la fabricació de moneda, el 14 de desembre de 1532. Però el 27 d'abril de 1533, les autoritats de Puigcerdà van detenir Joan Salrà quan pretenia fugir de la vila amb un carregament de 1.000 lliures de moneda fabricada i sense haver satisfet els 2.000 ducats que devia a la vila. L'11 de juny, el Consell acordà confiscar els béns de Joan Salrà, que havia continuat fabricant moneda sabent que no tenia diners per pagar els seus deutes amb la vila.

- 1525, 25 feb Ordre de Carles I al mestre de la seca dels Comtats de Rosselló i Cerdanya d'encunyar ardits i menuts a Perpinyà o a Puigcerdà en benefici d'aquesta darrera vila, fins a la quantitat de 2.000 ducats.³³
- 1525, 15 abr El Consell acorda amb Joan Salrà que si la vila de Perpinyà no permet la fabricació de moneda amb els seus encunys, se'n facin de nous amb la marededéu i les barres d'Aragó.³⁴
- 1525, 28 abr Acord de buscar una casa per instal·lar-hi la seca.³⁵
- 1525, 13 oct Notícia de fabricació de menuts i notícia confusa sobre l'empresonament d'algun dels responsables de la seca.³⁶
- 1525, 17 nov El rei s'interessa per les queixes de la vila de Perpinyà respecte a la llicència concedida a Puigcerdà.³⁷
- 1526, 04 mai Acord de reprendre l'emissió de moneda després d'haver aconseguit una confirmació de la llicència.³⁸
- 1526 Any de fabricació dels encunys dels diners menuts de Puigcerdà.³⁹
- 1531, nov (c) El governador dels Comtats s'avé a prohibir el curs de les dobles i ardits francesos però a permetre el curs de les targes a raó de 8 o 9 diners.⁴⁰
- 1532, 24 feb Ordre a Joan Salrà, mestre de seca, de no encunyar cap tipus de moneda fins a nou avís.⁴¹
- 1532, 04 oct El Consell es fa ressò que el mestre de la seca ha fugit de la vila sense haver retut compte de les fabricacions.⁴²

33. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria Reial, Reg. 3887, f. 191 i 192. ACCE, Fons municipal de Puigcerdà, *Plec de moneda*, trasllat del 4 de setembre de 1535. BOTET, V. III, doc. XCVII; CRUSAFONT-local, p. 252-253, doc. III.

34. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1523-26, f. 194v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 282-283.

35. ACCE, FMP, *Id.*, f. 196. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 284.

36. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 286.

37. ACA, Cancelleria Reial, Reg. 3887, f. 317v i 318. Esmentat per BOTET, v. II, p. 11-12.

38. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 288.

39. CGC n. 3828.

40. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 290.

41. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, *Registre de lletres citatòries*, vol. 714, f. 135v. Registrat per SANAHUJA, Xavier, "Ducats i principats catalans a l'època dels Àustries (1481-1602)", a *Acta Numismàtica* 29, Barcelona, 1999, p.105-133, doc. 8.

42. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 344.

1532, 13 oct	Acord de demanar un préstec de 200 ducats per a fabricar moneda. ⁴³
1532, 14 des	El Consell acorda amb el fill del mestre de seca el seu retorn i la continuació de la fabricació de moneda. ⁴⁴
1533, 09 feb	El virrei crida la vila a Barcelona a passar comptes de la moneda fabricada. ⁴⁵
1533, 27 abr	El Consell deté el mestre de la seca quan pretén fugir amb un carregament de 1.000 ll. de moneda fabricada i sense haver satisfet els 2.000 ducats que deu a la vila. ⁴⁶
1533, 11 jun	Acord de confiscar els béns de Joan Salrà, que havia continuat fabricant moneda sabent que no tenia diners per pagar els seus deutes amb la vila. ⁴⁷
1535, 25 feb	El Mestre Racional reclama els comptes de la fabricació de moneda concedida a la vila de Puigcerdà. ⁴⁸

Sembla probable que l'emissió de moneda de Puigcerdà es retirés de la circulació en una data indeterminada, entre 1550 i 1573. En un procés de 1573 que no he pogut verificar, Carreras Candi esmenta que hom hi parla de menuts cerdans falsificats.⁴⁹

4. La Concessió De Felip I (1576-1580)

El 4 de gener de 1576, Felip I atorgà llicència a la vila de Puigcerdà per a fabricar moneda de billó fins als 3.000 ducats francs de despeses. La fabricació havia d'estar controlada pel Mestre Racional, deslligada de la seca de Perpinyà, i havia de produir la moneda del metall que volguessin els cònsols de Puigcerdà. Les monedes resultants havien de dur el nom i les armes de la vila i tindrien curs oficial per tots els Comtats, tant a la Cerdanya com al Rosselló.

El recanvi de la moneda fou assegurat pel síndic de la vila Cristòfol Salmurri. Els ardits cerdans es fabricaren a la seca de Barcelona, mentre que els diners es degueren fabricar a Puigcerdà, com les emissions del temps de Carles I. Inicialment, s'encunyaren 1.000 ducats d'ardits amb un petit percentatge d'argent que, segons la vila, proporcionaren un benefici de 1.000 lliures franques de despeses per a la vila. Però el Mestre Racional va intervenir la continuació del negoci, atès que hi va

43. *Id.*

44. *Id.*, p. 345.

45. *Id.*, p. 347.

46. *Id.*, p. 347-348 (27 i 28 d'abril).

47. *Id.* p. 348-349.

48. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, *Registre de lletres citatòries*, vol. 715, f. 71 a 79 (25 i 27 de febrer).

49. Es tracta d'un procés a la Seu d'Urgell contra Joan Riu de Benasc, acusat de falsificar menuts de la Seu d'Urgell i d'Oliana. Hom hi parla d'haver vist menuts de Puigcerdà falsificats. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 408.

haver queixes sobre el pagament de les despeses, salaris i dietes ocasionades per la fabricació. Els cònsols de Puigcerdà necessitaren una nova llicència del Mestre Racional. En aquesta llicència, datada el 20 de maig de 1579, el Mestre Racional imposava certes condicions per a continuar la fabricació, així com les despeses pagadores al mestre de la seca i a altres particulars, i rebaixava els guanys de la vila fins aleshores a només 600 lliures. La nova fabricació havia de produir 9.500 marcs d'ardits i 1.500 marcs de diners, i n'havia de resultar aquest benefici:

12.837 ll 10 s de moneda fabricadora
-7.791 ll 13 s 4 d de salari del mestre de Seca
-2.645 ll 16 s 8 d de dietes, salaris i despeses menudes
2.400 ll franques per a la vila

Josep Escudero i Miquel Crusafont foren els primers en identificar els menuts corresponents a aquesta fabricació, tots ells fabricats el 1580.⁵⁰ Es tracta d'unes monedes que duen la data i que continuen la mateixa tipologia emprada per a la moneda cerdana ja en temps de Carles I: la Mare de Déu amb el nen a l'anvers, una creu al revers i la llegenda catalana PUIX-SERDA.

Característiques tècniques de l'emissió de 1576-1580

Llei decimal: 3,9 % d'argent (.0039).

Llei predecimal: 5 argenços 15 grans de pes d'argent (d'11 diners 12 grans de fi) per marc.

Talla: 245-250 ardits per marc / 325-300 menuts per marc.

1 marc d'ardits encunyat = 24 sous 6 diners barcelonins.

1 marc de diners menuts encunyat = 16 sous barcelonins.

Ardits fabricats: ap. 2.205.000.

Diners menuts fabricats: 288.000.

Lloc de fabricació: Seca de Barcelona.

Ben aviat, la moneda cerdana va tenir problemes circulatoris. A Perpinyà i el Conflent, on teòricament tenia curs oficial, no era acceptada. El 1581, la vila de Puigcerdà inicià accions legals contra les autoritats locals que impedissin el curs de la moneda, però l'aparició de falsificacions en el mercat va precipitar el seu col·lapse. Aquell mateix any, les autoritats cerdanes van haver de retirar l'emissió de la circulació.

50. CRUSAFONT, Miquel, i ESCUDERO, Josep, "Camprodon, Granollers, Puigcerdà i Valls: tres tipus inèdits i una rectificació", a *Acta Numismàtica* 16, Barcelona, 1986, p. 159-73.

- 1575, 07 ago El rei passa al seu lloctinent Ferran de Toledo la instància que li han adreçat els cònsols de Puigcerdà per a fabricar 10.000 ducats de moneda.⁵¹
- 1576, 04 gen Felip I concedeix llicència per a batre menuts o sous de billó fins a 3.000 ducats, francs de despeses.⁵²
- 1577, mar El Consell acorda assegurar l'emissió, publicar crides anunciant-ho i contractar la fabricació de la moneda a Barcelona.
- 1579, 20 mai El Mestre Racional autoritza la continuació de la fabricació dels 2.000 ducats que manquen de la llicència de 1576, de manera que es puguin fabricar 9.500 marcs d'ardits i 1.500 marcs de diners (doc. 2).
- 1580 Any de fabricació dels encunyats dels diners menuts de Puigcerdà.⁵³
- 1581 Notícies de rebuig dels ardits de Puigcerdà a Perpinyà i al Conflent i de grans despeses de la vila per fer provisions contra la vila de Perpinyà.⁵⁴
- 1581 Inici del recanvi traumàtic dels ardits.⁵⁵

L'abril de 1582, el Consell de Puigcerdà va fer picar amb una P i reconèixer tota la moneda local que acabava de recollir i va trobar-se amb 10.000 ducats, 31 dels quals van ser tallats per ser falsos. Les despeses de la contramarca van pujar fins a 350 ducats de dietes i salaris. D'aquests 10.000 ducats prèviament recollits, la ciutat va tornar-ne a posar en circulació uns 4.000 contramarcats. Un any després, els problemes continuaven com anys abans i hom va acordar obtenir un decret del virrei autoritzant la retirada d'aquests 4.000 ducats. Sembla que la moneda cerdana no va circular més durant la resta del segle, malgrat que l'administració reial i les sentències judicials donaven la raó a Puigcerdà pel que fa a la circulació de la moneda per tots els Comtats. I això que la vila de Perpinyà pressionà el rei a les Corts de Montsó perquè es declarés la moneda cerdana com d'ús exclusivament local. Els de la capital rossellonesa es queixaven de la mala qualitat dels ardits cerdans, “que en un ducat de 40 sous en ardits, no hi havia cinc rals de valor intrínsec”.

- 1582, abr Reconeixement de 10.000 ducats de moneda i recirculació només d'una part, un cop contramarcada.⁵⁶
- 1582, jun El síndic de Puigcerdà es compromet davant el Mestre Racional que la vila assegurarà i recanviarà a tothom la nova emissió de moneda.⁵⁷
- 1583, abr Acord de recollir la moneda de la vila un cop obtinguda l'autorització.⁵⁸

51. ACA, Cancelleria Reial, Reg. 4306, f. 191. Esmentat per BOTET, v. III, p. 39-40.

52. ACA, *Id.*, f. 236 i 237. BOTET., v. III, p. 40, doc. CI; CRUSAFONT-local, p. 253, doc. V.

53. CGC n. 3830.

54. DFVP, p. 53 (*Dietari* n. 130, f. 17v).

55. *Ibidem*.

56. DFVP, p. 54-55.

57. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, *Registre de certificacions*, vol. 730, f. 157.

58. CARRERAS CANDI, p. 413.

- 1584, 11 abr Finalitza la retirada de la circulació de 4.000 ducats d'ardits.⁵⁹
- 1585, 16 abr El virrei certifica el curs de la moneda de Puigcerdà pels Comtats de Rosselló i Cerdanya.⁶⁰
- 1585, 03 jul Instrucció als síndics de Perpinyà a les Corts perquè demanin que les monedes de Puigcerdà tinguin curs local només a la Cerdanya.⁶¹
- 1597, 21 jul Queixes per l'intent d'obligar la circulació de la moneda cerdana a Perpinyà (doc. 3).
- 1597, 31 jul Notícia que la moneda de Puigcerdà s'havia recanviat de manera traumàtica, amb albarans i que les causes i censals venuts per aquest fet encara continuen (doc. 4).

5. Recirculació d'ardits al valor de diner (1608-d.1616)

Així doncs, és probable que la moneda cerdana estigués retirada de la circulació des de l'any 1584 fins al 1608. El 23 de gener d'aquell any, el rei va concedir llicència per a fer circular 1.000 ducats d'ardits cerdans, amb la condició que circulessin amb el valor de canvi d'un diner en lloc de dos. En aquesta ocasió, es va decidir tornar a posar en circulació els ardits recollits que no estaven contramarcats, pel valor de 1.000 ducats (equivalents a 288.000 peces d'un diner). Cap a l'any 1610, en un episodi més de la particular lluita pel control de la moneda dels Comtats, la vila de Puigcerdà va oferir vendre a la de Perpinyà una partida de 8.000 ducats de la seva moneda a la meitat del seu valor circulatori, a canvi que aquesta no comencés cap nova fabricació de moneda perpinyanesa.

La lenta recirculació de la moneda cerdana es va accelerar l'any 1611 arran de la crisi de la moneda de plata generalitzada a tot el país.⁶² La moneda local era necessària per a substituir la momentàniament desapareguda moneda de plata de poc valor (sous i rals). Aquell mateix any es tornaren a posar en circulació 144 ducats més d'ardits esdevinguts diners (equivalents a 41.472 peces). El 1616, se'n van treure 133 ducats més (38.304 peces). I, pel que sembla, la posada en circulació de més partides de moneda local va continuar en els anys que seguiren, probablement fins al 1620, sense que es conegui ni el total de moneda recirculada, ni el moment de la seva retirada definitiva de la circulació.

59. DFVP, p. 72.

60. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 414-415.

61. BOTET, v. III, p. 36-37; COLSON, Achille, *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours au Roussillon*, Perpinyà, Imprimerie de J. B. Alzine, 1853p. 146-147.

62. Sobre la crisi monetària del 1611 vegeu: ESTRADA, Albert, *La lluita contra la moneda falsa a la Barcelona de Felip II (1598-1621)*, Ajuntament de Barcelona, 2011; SANAHUJA, Xavier, *La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)*, Centre de Lectura, Reus, 2005; i CARRERA PUJAL, Jaume, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, Bosch Ed., Barcelona, 1947, v. 2, p. 36-45.

- 1607, 13 oct Acord d'obtenir llicència per a tornar a posar en circulació la moneda de Puigcerdà.⁶³
- 1608, 23 mai El virrei concedeix llicència per a treure 1.000 ducats d'ardits a la circulació, a condició que passin a valer un diner.⁶⁴
- 1608, 07 jun Inici de recirculació d'un mínim de 216 i un màxim de 1.000 ducats d'ardits, sense contramarcar.⁶⁵
- 1610, 17 set Finalitza la recirculació d'ardits.⁶⁶
- 1610, 10 nov Acord d'iniciar accions per a impedir que Perpinyà comenci a batre moneda pròpia.⁶⁷
- 1610 (c) La vila de Puigcerdà ofereix 8.000 ducats d'ardits a Perpinyà a la meitat de preu a condició que no s'iniciï cap nova fabricació de moneda.⁶⁸
- 1611, 10 jul Notícia que la moneda de Puigcerdà no és acceptada a Perpinyà. En reciprocitat, s'acorda ordenar al carnisser, el taverner i altres pagsos i síndics que no acceptin les noves monedes de Perpinyà.⁶⁹
- 1611 Recirculació de 144 ducats més d'ardits sense contramarcar.⁷⁰
- 1616, 07 set Acord per tornar a posar en circulació més de 133 ducats d'ardits sense contramarcar.⁷¹

6. Emissions durant La Guerra dels Segadors (1641-1647)

La revolta dels Segadors (7 de juny de 1640) i la consegüent formació d'una República Catalana en guerra contra el rei Felip III va obligar moltes poblacions del principat a organitzar la defensa de la terra. El més sovint era que les despeses originades per la mobilització militar anessin a càrrec i despesa dels propis consells municipals. Per tal de capitalitzar diners a curt termini, imprescindibles per a fer front al manteniment de tropes i defenses, algunes poblacions optaren, entre altres remeis, per fabricar moneda pròpia, menuda d'ús local i/o d'argent d'ús nacional.

En un primer moment, els cònsols de Puigcerdà ordenaren fer fabricar diners i encarregaren els encunys a un especialista de Vic. Aquesta mateixa pensada l'havien tingut les autoritats d'Olot, que també encarregaren encunys a la capital osonenca. Inicialment, els encunys s'havien de fabricar amb la data actualitzada, és a dir, del 1641, durant els mesos de maig i juny d'aquell any. La vila de

63. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 486.

64. *Ibidem*.

65. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1612-1616, f. 94. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 488 (però el 17 de juliol).

66. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 488-489.

67. *Id.* p. 490.

68. La notícia prové d'un informe del Consell d'Aragó que es conserva en els fons municipals de l'Arxiu de Puigcerdà, sense data, i atribuït incorrectament a l'any 1528.

69. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 493.

70. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 490-491.

71. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1612-1616, f. 265-267.

Puigcerdà contractà l'encunyació de menuts i quèrns de coure i moneda d'argent, a Rafael Martínez, argenter, que començà la fabricació el mateix mes. De cada cent ducats de menuts, l'argenter Martínez n'havia de donar cinquanta, francs, a la ciutat, i de cada 100 ducats de quèrns, n'havia de donar seixanta, tenint en compte que totes les despeses havien d'anar a compte de l'argenter. De quèrns no se'n van fabricar però, a finals d'any, la vila també va emetre moneda de plata, en forma de peces de 5 sous i de 5 rals, per fer front a les obligacions de reclutament de soldats a la vila.

L'acord de fabricació de moneda d'argent, de l'11 de novembre, deia textualment que les monedes “es facin conforme les de Barcelona, és a dir, que a la part de la creu s'hi posin les armes de Puigcerdà, i al voltant PROVINCIA CATTE, i a l'altra part les armes de Catalunya i la llegenda OPPIDUM PODI-CERITANI”. Es tractava, òbviament, d'un error, ja que la resta de monedes d'argent catalanes d'aquell moment duia la llegenda PRINCIPATUS CATALONIAE. La major part de les monedes d'argent cerdanes van ser fabricades amb la llegenda errònia PROVINCIA. Segurament, l'error s'assajà de corregir a darrera hora, ja que es coneix un exemplar únic de peça de 5 rals amb llegenda a nom del Principat (CGC 4641).

Després d'uns mesos de pausa, la vila de Puigcerdà va acordar continuar la fabricació de menuts tot just el dia en què havia arribat la notícia del jurament de les lleis i constitucions de Catalunya per part de Lluís XIII de França. Era el 15 de gener de 1642, i és plausible suposar que hom decidís canviar l'encuny dels menuts per tal de substituir el nom del rei castellà proscrit, Felip, pel del nou rei francès, Lluís. Per tant, és possible l'existència de menuts de Puigcerdà datats del 1642 i a nom de Lluís, que ja havien estat assenyalats i dibuixats per Aloiss Heiss. De moment, però, continua sense aparèixer cap exemplar d'aquestes característiques i, després de tants anys, ja no sóc gaire optimista. En tot cas, la fabricació d'aquests menuts, si es dugué a terme, es degué limitar al mes de febrer de 1642. Finalment, després de les crides del marquès de Brezé, el mes de març de 1642, prohibint totes les emissions monetàries municipals no autoritzades, la vila de Puigcerdà degué trobar més prudent el fet de fabricar menuts a nom de Felip I i amb la data endarrerida de 1576, per tal d'ajustar-los al màxim a la llicència que creien que tenien en vigència. En aquest sentit, és prou clarificador –per enigmàtic– l'acord del 5 de maig de 1642, en el qual hom acordà continuar la fabricació de menuts “amb la manera determinaran les persones elegides”. És improbable que la vila continués encunyant menuts després de febrer de 1643, data en la qual el Consell s'assabentà que un jutge havia iniciat accions legals contra la vila per haver fabricat moneda sense autorització. Anteriorment, durant el mes de desembre de 1642, ja havien arribat notícies d'amenaces judicials contra la moneda cerdana. Heiss assenyalà l'existència d'un menut datat el 1644, però es tracta d'un error de lec-

tura.⁷² De fet, en aquest cas, és fàcilment deduïble la confusió entre les dates 1641 i 1644, atesa la peculiar forma que tenen els números en els encunys d'aquests menuts.

- 1641, 10 abr Acord de reprendre la fabricació de moneda perquè la vila té llicència no exhaurida.⁷³
- 1641, 15 abr Acord de fer fabricar motllos i dur el negoci de la fabricació de moneda directament sense arrendar-lo a tercers.⁷⁴
- 1641, 22 abr Acord de fabricar menuts però no pas quèrns.⁷⁵
- 1641, 24 abr L'argenter Rafael Martínez va a Vic per assabentar-se de com fer els encunys⁷⁶
- 1641, 14 mai Contracte per a fabricar menuts i quèrns amb Rafael Martínez.⁷⁷
- 1641, 13 jun Primer lliurament de menuts de Puigcerdà.⁷⁸
- 1641, 06 ago L'argenter Rafael Martínez s'ofereix per fabricar moneda d'argent.⁷⁹
- 1641, 11 ago El Consell rebutja una proposta d'arrendar l'administració dels menuts.⁸⁰
- 1641, 02 oct S'ordena al pagador que només pagui als soldats de la vila (doc. 5).
- 1641, 11 oct Acord de fabricar peces de 5 rals i 5 sous d'argent.⁸¹
- 1641, 02 nov Acord sobre la llegenda i la tipologia de les monedes d'argent que s'han de fabricar.⁸²
- 1642, 15 feb Acord de continuar la fabricació de menuts.⁸³
- 1642, 24 feb Continua amb dificultats la fabricació de moneda d'argent. Acord de rebaixar el preu de l'arrendament de la seca i demanar set rals en lloc dels deu rals exigits fins aleshores per cada marc treballat, atès que

72. En canvi, Miquel Crusafont ("SANAHUJA ANGUERA, Xavier. 'Els menuts de Puigcerdà amb data 1576', *L'Ardit* 12, primavera 1999; p- 25-30.", recensió bibliogràfica publicada a *Acta Numismàtica* 29, p. 268-269) ho veu molt diferent: "Sanahuja troba la clau de la qüestió en un acord dels síndics de Puigcerdà, els quals l'any 1641 es disposen a fer moneda i diuen que, atès que no es va cobrir la quantitat autoritzada el 1576, seria bo 'acabar-la de fer'. D'això es dedueix que iniciaren les emissions en aquesta data 1576 i que, un cop coberta la quantitat esmentada, passaren als tipus amb data 1641 i, més tard, els que porten el nom de Lluís i les dates 1642 i 1644. D'aquesta manera tot quedaria explicat. Malauradament, l'autor s'aparta d'aquesta solució i en crea una altra: els menuts amb data 1576 s'haurien batut el 1642, ran de la prohibició de Brezé. Això el porta a haver de negar la peça de 1644 que no li encaixa. Sempre és perillós negar l'existència de peces descrites".

73. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1641-1643, f. 119v, i 126v-127. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 493-494 (la determinació de 10 d'abril). SANAHUJA-L'Ardit, doc. 1; CRUSAFONT-Segadors, doc. 44 (del 3 i del 10 d'abril).

74. ACCE, FMP, *Id.*, f. 134v-135. CRUSAFONT-Segadors, doc. 45.

75. ACCE, FMP, *Id.*, f. 136. Esmentat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 46.

76. ACCE, FMP, *Id.*, f. 136v-137. Esmentat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 47.

77. ACCE, FMP, *Id.*, f. 146-147. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 494; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 49.

78. ACCE, FMP, *Llibre de la fàbrica de menuts de la vila de Puigcerdà*. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 496; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 129.

79. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1641-1643, f. 182v. CRUSAFONT-Segadors, doc. 63.

80. ACCE, FMP, *Id.*, f. 186-186v. CRUSAFONT-Segadors, doc. 65.

81. ACCE, FMP, *Id.*, f. 204v-205. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 494. CRUSAFONT-Segadors, doc. 78.

82. ACCE, FMP, *Id.*, f. 21-21v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 495; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 82.

83. ACCE, FMP, *Id.*, f. 17-18. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 495; registrat per SANAHUJA-L'Ardit, doc. 2; i per CRUSAFONT-Segadors, doc. 106.

- Rafael Martínez no pot seguir fabricant moneda en haver de comprar les peces de vuit rals a raó de deu rals cadascuna.⁸⁴
- 1642, 13 mar Darrer lliurament de menuts de Puigcerdà anotat al llibre de fabricació.⁸⁵
- 1642, 20 mar Notícia de rebuig dels menuts de Puigcerdà.⁸⁶
- 1642, 22 mar Acord d'allargar uns dies més la fabricació de menuts.⁸⁷
- 1642, 03 abr Acord de continuar la fabricació de moneda de plata i aram.⁸⁸
- 1642, 05 mai Acord de continuar la fabricació de moneda de plata i aram, aquesta darrera, però, de la forma que ho decideixin les persones elegides.⁸⁹
- 1642, 21 abr Acord de treure 50 lliures de la caixa per pagar el coure i la fabricació dels menuts a Joan Cabanet.⁹⁰
- 1642, 19 nov Notícia de queixes de la ciutat de Barcelona per les monedes de Puigcerdà.⁹¹
- 1643, 20 feb Arriben informacions al Consell que un jutge de Cort vol procedir contra la Universitat i alguns particulars per haver fabricat moneda.⁹²
- 1643, 24 mar Els cònsols de 1642 lliuren 860 ll. de menuts encara no posades en circulació.⁹³
- 1644, 02 abr Acord de demanar llicència al virrei per tal de fer moneda de billó.⁹⁴
- 1644, 08 jul Notícia de refús de la moneda cerdana a Perpinyà.⁹⁵
- 1645, 05 mai Proposta rebutjada d'obtenir permís reial per a recollir els menuts i contramarcats els autèntics.⁹⁶
- 1645, 09 mai Crida obligant a l'acceptació dels menuts.⁹⁷
- 1645, mai Notícia de falsificació i sentència a mort d'un falsari.⁹⁸

84. ACCE, FMP, *Id.*, f. 34. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 496; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 120.

85. ACCE, FMP, *Llibre de la fàbrica de menuts de la vila de Puigcerdà*. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 496; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 129.

86. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1641-1643, f. 41-41v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 496; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 132.

87. ACCE, FMP, *Id.*, f. 43. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 496; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 133.

88. ACCE, FMP, *Id.*, f. 59. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 497; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 142.

89. ACCE, FMP, *Id.*, f. 74. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 497. SANAHUJA-L'Ardit, doc. 3; CRUSAFONT-Segadors, doc. 149.

90. ACCE, FMP, *Id.*, f. 69-69v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 497; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 145.

91. ACCE, FMP, *Id.*, f. 117. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 497; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 166.

92. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1641-1643, f. 154v-155. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 498; registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 177.

93. ACCE, FMP, *Lligall de moneda*. Registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 185.

94. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1643-1646, f. 31-31v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 498. CRUSAFONT-Segadors, doc. 241.

95. ACCE, FMP, *Id.*, f. 50. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 498. Registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 253.

96. ACCE, FMP, *Id.*, f. 114-114v. Esmentat per CARRERAS CANDI, p. 498; registrat per SANAHUJA-L'Ardit, doc. 4; i per CRUSAFONT-Segadors, doc. 283.

97. ACCE, FMP, *Id.*, f. 116. Registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 284.

98. DFVP, p. 106 (*Dietari*, f. 72v). Registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 285.

- 1645, 19 ago Notícia de falsificació i rebuig de la moneda.⁹⁹
 1645, 21 ago El Consell recompta els menuts en circulació i en localitza 700 ducats.¹⁰⁰
 1646, 18 set Notícia de rebuig dels menuts i proposta de substituir-los per uns de més grossos.¹⁰¹
 1647, 08 feb Acord d'obtenir llicència per a fabricar menuts nous i de més pes.¹⁰²
 1647, 26 mar Acord de retirar els menuts de la circulació.¹⁰³
 1647, 29 mar Retirada de més de 2.000 ll. de menuts de Puigcerdà.¹⁰⁴

L'emissió de menuts es va retirar durant el mes de març de 1647. Entre 1644 i 1646, els menuts de Puigcerdà van patir un rebuig constant per part de la població i el Consell va haver de multiplicar les crides públiques ordenant la seva acceptació a la vila i a la resta de la Cerdanya. Les notícies esmenten la circulació d'abundants menuts falsos que, sorprenentment, no han merescut l'atenció per part de cap numismàtic actual.

7. Resum d'actuacions monetàries a Puigcerdà

Concessió	Emissió	Valor	Quantitat	Retirada	CGC
1513/1514	1514-1515	Diner	458.328	1517	3825-382
	1519	Diner contramarca P	192.000	1525	3825a-3826a
1525	1525-1535	Ardit	c.1.000.000	?	3827
	1526-1535	Diner	c.300.000	?	3828
1576	1576	Ardit	c.1.300.000	1581	3829
	1580	Diner	-288.000	1581	3830
	1582	Ardit contramarca P	576.000	1597	3829b
	1582	Diner contramarca P	?	1597	3830a
	1608/20	Ardit s/c = 1 diner	c.288.000	?	3829
	1641	Diner data 1641	?	1647	4644
	1642	Diner data 1642	?	1647	4645
	1642/43	Diner data 1576	?	1647	4643
—	1641	5 rals i 5 sous	?	—	4640-4642

99. ACCE, FMP, *Llibre de Consells*, 1643-1646, f. 142. Registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 295.

100. ACCE, FMP, *Id.*, f. 142v-143. Registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 296.

101. ACCE, FMP, *Id.*, f. 229v. Registrat per CRUSAFONT-Segadors, doc. 316.

102. ACCE, FMP, *Id.*, f. 256v. Registrat per SANAHUJA-L'Ardit, doc. 5, i per CRUSAFONT-Segadors, doc. 320.

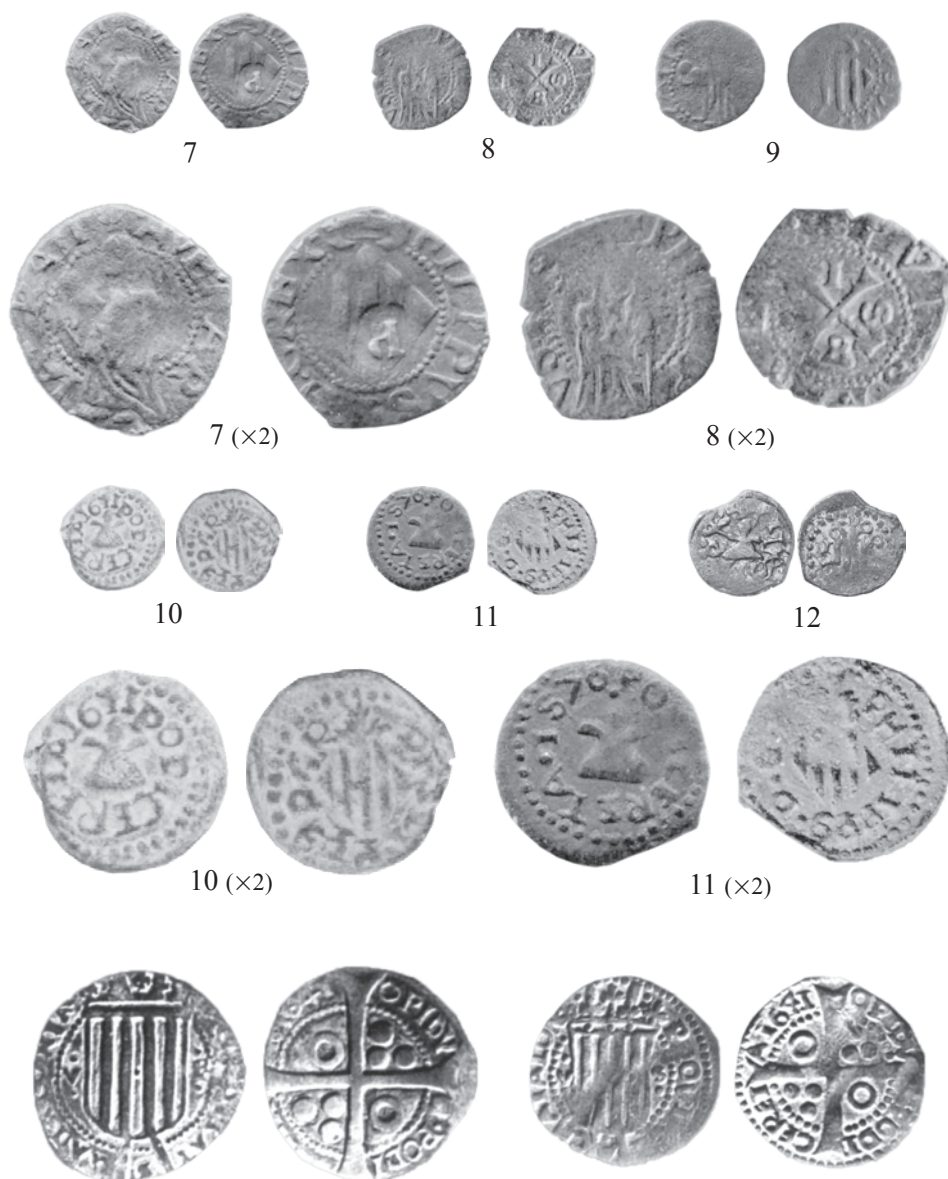
103. ACCE, FMP, *Id.*, f. 270v. SANAHUJA-L'Ardit, doc. 6; CRUSAFONT-Segadors, doc. 322.

104. ACCE, FMP, *Id.*, f. 273v-274. Registrat per SANAHUJA-L'Ardit, doc. 7; i per CRUSAFONT-Segadors, doc. 323.

MONEDES DE PUIGCERDÀ

1, 2, 3 i 4.- Tipus diferents del diner de 1514-1515, contramarcats el 1519 (el 4, de Crusafont-Segadors). 5.- Ardit de l'emissió de 1525. 6.- Diner de l'emissió de 1526.

- 7.- Ardit de l'emissió de 1576, contramarcats el 1582. 8.- Diner de l'emissió de 1580, sense contramarca. 9.- Ardit fals d'època de l'emissió de 1576. 10.- Diner amb data 1641.
 11.- Diner de la guerra dels Segadors amb data 1576. 12.- Diner de la guerra dels Segadors, fals d'època (Áureo & Calicó 16/12/2015). 13.- 5 rals d'argent de 1641 (Crusafont-Segadors).
 14.- 5 sous d'argent de 1641 (Crusafont-Segadors).

8. Documents inèdits

1

1517, 6 de setembre. Puigcerdà.

El Consell de Puigcerdà acorda encomanar a dos experts que examinin els menuts de Perpinyà, en circulació per la vila, per tal de tallar els falsos.

ACCE, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1517-19, f. 38.

Més fonch delliberat que sobre los menuts que vuy corren falsos de Perpinyà e que nengú no·ls vol pendre, y que entre los dolents n'hi ha molt de bons e que no serie rahó que los bons se perdessen per los dolents, que per so sien posats dos homens, so és en Bertomeu Port e en Miquel Puig e que sie feta una crida que tothom los hage a portar en poder dels dits Bertomeu Port e Miquel Puig e que los dos o la hu en presència del altre o absència puguén triar e hagen facultat de triar e regonèxer dits menuts e los que trobaran falsos que·ls tallen, los bons que sien tornats a de qui sien.

2

1579, 20 de maig. Puigcerdà.

El Mestre Racional autoritza la continuació de la fabricació dels 2.000 ducats que manquen de la llicència de 1576, de manera que es puguin fabricar 9.500 marcs d'ardits i 1.500 marcs de diners, sota determinades condicions.

ACCE, Fons municipal de Puigcerdà, lligall Moneda.

Die vigesima mensis madii 1579, lo molt il·lustre Mestre Rational de la casa y cort de sa magestat, vista la supplicatió donada per lo honorable en Jaume Vinyola síndich de la vila de Puigcerdà substituït per los cònsols de dita vila, segons de la potestat de dits cònsols consta per acte rebut y testificat per lo discret en Onofre Ortodó, notari de dita vila a set dies del mes de abril de l'any present y devall scrit y de la substitució del dit Jaume Vinyola per altre acte rebut per dit notari, a vint-y-nou de abril dit any y vista la instrucció per dits cònsols al dit Vinyola donada lo darrer de dit mes y any atès que per part de dita vila de Puigcerdà se demane que li sia concedit que pugue dar compliment a la fàbrica dels ardits y menuts de Puigcerdà per a que puguén redundar y redunden en benefici de dita vila 2.000 ducats que falten a compliment dels 3.000 ducats franschs de totes dietes, salaris, y gastos conforme a la real provisió y concessió que tenen. Vist lo memorial dels salaris ya taxats ya ltres que de nou se demanen, vista la determinació per sa senyoria feta a deset de març de l'any 1578; desijant exequitar los manaments reals y mirar per lo útil de la vila de Puigcerdà y que puga utilitzar-se dels 3.000 ducats y per a reparar les muralles y

lluïr censals y que's face ab lo menys gasto possible, considerant que los treballants és de rahó sien satisfets bé y honestament, y que ya en la fàbrica passada de la qual resultaren 1.000 ducats franchs per la dita vila ne foren pagats alguns y altres taxats y no pagats, lo dit molt il·lustre Mestre Rational proveix y determina en la forma y manera següent: Primo es sa senyoria servit se baten 9.500 marchs de ardots y 1.500 marchs de menuts, a més del que lo any propassat foren fets a la matexa lley y talla, ço és que en cada march de ardots y menuts y hage cinch argensos y quinze grans de argent a lley de onze diners y dotze grans y set onses deu argensos y vint-y-hun gra de coure y que la talla dels ardots sia a rahó de 245 fins en 250 ardots y no més per cada march, y la dels menuts a 325 fins en 330 diners per march y no més. Los quals 9.500 marchs de ardots, comptats a rahó 24 sous 6 diners barcelonesos per march valen 11.637 lliures y 10 sous moneda barcelonesa, y los 1.500 marchs de menuts comtats a rahó 16 sous per march valen 1.200 lliures moneda barcelonesa, que iuncts tots los dits 11.000 marchs de ardots y menuts valen 12.837 lliures y 10 sous dels quals llevades 7.791 lliura 13 sous y quatre (diners) que se an de pagar al mestre de la seca conforme a la capitulació novament feta ab ell, pagant-li a rahó de 14 sous y 2 diners barcelonesos per march resten 5.045 lliures 16 sous y 8 diners de dita moneda de les quals ne an de restar franques a la vila 2.400 lliures y les restants 2.645 lliures 16 sous y 8 (diners) se an de distribuhir en la forma següent: Primo se an de pagar a l'honorable en Joan Rubí per compliment de les dietes que ha vagat en la primera fàbrica per 83 dietes a rahó 4 ducats lo die: 398 ll. 8 s., és ver que de aquestes dietes y de les altres que lo dit Joan Rubí ha rebudes se n'an de emplear en obra del studi y necessitat de l'hospital: 428 ll. 16 s. Y 50 ll. en obra de la yglésia de Saltaguel per los tres ducats lo die de aquells 4 que li foren taxats com envers lo dit Joan Rubí tant solament hage de restar un ducat lo die per ses dietes, les quals 478 ll. 16 s. se an de gastar per los honorables cònsols ab intervenció del dit Joan Rubí y d'elles se an de donar compte en lo present ofici. Més se an de pagar per compliment dels salaris que ab alyra determinació eren estats taxats ab receptors de la moneda en Barcelona y Puigcerdà: 130 ll. Més se an de pagar a misser Salmurri, per compliment de ses dietes, les quals ja estaven taxades: 54 ll. y són a compliment dels 18 reals cada dia que ya li foren taxats com no li sia passat en compte sinó un ducat declarant que si en sos comptes haurà posats los dits 18 reals no se li compten assí. Més als cònsols y sobreposats que foren en lo any propassat 1578, per los treballs per ell presos: 40 ll. entenent que los cònsols hagen a 5 ll. y los sobreposats a 2 ll.. Més per als cònsols y sobreposats de l'any present, per los treballs an de pendre: 80 ll., ço és 40 per als cònsols y 40 per als sobreposats. Més a mossen Rafael Montellà, notari, per los actes que ha rebuts y per un llibre que aportà: 60 ll. Més als elets per lo Consell de les coses de la moneda que són set, a rahó 20 ll. a quiscú per

tota la fàbrica, que són: 140 ll. Més al sobreestant de les obres de les muralles per lo que se ha obrat: 20 ll. Més al vehedor de les dites obres, per tot lo que se ha obrat: 20 ll. Més se tatxen per los ports y gastos de la moneda fins a posar aquella a Puigcerdà, haguda consideratió a la temporada y a que lo honorable en Jaume Vinyola en preu de conduhir dita moneda a risch y perill seu fins entregar-la en Puigcerdà: 360 ll. Més a mestre Joan Vilansosa, cirurgia que farà lo crèdit al mestre de la seca en Barcelona y rebrà la moneda y pagarà aquella al cap de quatre mesos feta cada deslliuransa: 150 ll. Més lo qui rebrà la moneda en Puigcerdà: 50 ll. Més lo qui tindrà càrrech d'esmerçar y cambiar la moneda per a fer reals y pagar los gastos: 100 ll. Més per les dietes de mossèn Vinyola qui té càrrech y és síndich en la present fàbrica y per cent dietes que s'arbitren que podrà vagar comensant a l'últim del mes de abril ensà com les dietes de abans ya li sien estades pagades comptant-li per cada dia a rahó un ducat que són: 120 ll. Més per quant la vila a tingut un plet ab los sobreposats y caps de oficis y per al dit efecte se an gastat 300 ll. del cos de la vila sa senyoria es servit se traguen de la present fàbrica. Més tatxe a mossèn Vinyola per ses dietes y treballs presos en la vinguda que féu ans de pasqua: 50 ll. Més a Bernat Anglada per lo matex efecte, que vingué en companyia de dit Vinyola: 40 ll. Més als oficials de l'ofici del Mestre Rational per los treballs de la present determinació y altres actes: 60 ll. Més al notari qui rebrà la capitulació de mossèn Maduxer per son salari: 40 ll. Més per la necessitat que an representada de la obra de la yglésia de Saltaguel y dels frares de Sant Agustí, sa senyoria és servit se donen y gasten 50 ll. en la yglésia de Santaguel y 50 en la necessitat de dit monestir, que entre tot són: 100 ll. Més per lo cambi de la moneda ab reals de argent per a pagar al mestre de la seca y altres coses en Barcelona a bon arbitre: 150 ll. Que totes les dites despeses, salaris y dietes fan la summa de 2.467 ll. 8 s. Les restants emperò 178 ll. 8 s. 8 d., a compliment de 2.645 ll. 16 s. 8 d. que resten pagat lo mestre de seca, referma sa senyoria per a pagar altres gastos que en lo discurs de la fàbrica porien occòrrer. E sa senyoria és servit per rellevar totes qüestions y debats que se porien seguir entre poblats en dita vila que totes les dites remuneracions salaris gastos pagats per misser Joan Cristòfol Salmurri y per Joan Rubí sien ben dades y passen y sien passats los comptes en la forma que ls an donats, pus és estat vist ésser conforme a les capitulacions fetes per la dita vila y a les determinacions del present ofici. Més avant mane sa senyoria que doni un any immediatament comptador après que serà feta l darrera deslliuransa a compliment de tota la moneda los cònsols que leshores seran y los que auran rebuda cambiada y esmersada la moneda simul et in solidum sien obligats a venir a donar compte y rahó de la dita moneda y a mostrar com hauran cumplit axí en obres de les muralles com en llucions de censals tots los 3.000 ducats qui resten en poder de la vila franchs de totes despeses.

3

1597, 21 de juliol. Puigcerdà

L'administració reial rebutja admetre la sol·licitud del caixer de l'Hospital de Sant Joan de Perpinyà i d'altres entitats, que demanen que no s'admeti el curs de la moneda de Puigcerdà a la vila del Rosselló.

ACCE, Fons municipal de Puigcerdà, Lligall Moneda.

Supplicatio oblata per Raphaelem Arissa, economum hospitalis ville Perpiniani.

Excm, senyor,

Grave y notable perjudici se faria a l'hospital General de Sabt Joan de la vila de Perpinyà si agués de tenir lloch la pretensió del síndich de la vila de Puigcerdà en que pretèn que los ardots de dita vila de Puigcerdà se an de admetre en la Universitat de Perpinyà com sia la veritat que tenint dit hospital les caritats ordinàries y rebent alguns sensals, censos y altres rendes en la vila de Puigcerdà y comptat de Cerdanya, hauria de pendre dits ardots, y ab molta gran incomoditat y dany podria despedir aquells y valer-se'n majorment en altres parts de Catalunya, fora dita vila de Perpinyà, en los gastos se li ofereixen de ordinari y per altres causes y rahons en son cas y lloch deduidores. Per ço lo procurador de dit hospital he dels regidors y administradors de aquell oposant-se a la causa que a notícia de ells és vingut, se aporta en lo Real Consell de V.E. [1] los síndichs de dita vila de Puigcerdà y Perpinyà sobre la admissió dels dits ardots en quant toca a l'interès de dit hospital ab la millor manera y forma pot y deu de fet y de dret supplica ésser dita oposició admesa y provehit y declarat si y com per dit síndich de dita vila de Perpinyà és estat supplicat y per ha tots fins y efectes útils y nessessaris ésser restitució en íntegre consedida per ha deduhir allegar y provar de son dret y justícia contra y devers qualsevol lesió y totes coses prejudicials y axí ho altrament justícia ab compliment ésser administrada ofici et etc.

Lo que nosaltres avem fet contrari és lo següent:

La opposició feta per lo espital de Sant Joan no deu ésser admesa ni té lloch per que no té interès algú en esta causa per que exequant-se la sentència real tots los dels comptats an de pèndrer los ardots y axí no se farà perjudici al dit hospital encara que prenga de dits ardots per que serà moneda corrent demana per so ésser manat portar a V.M. lo procés y provehit com és estat demanat y protestat.

Altra supplicació y opposició se ha donada per part del ecònamo dels capellans de l'asglèsia de Sant Joan de la vila de Perpinyà, també se ha fet contrari y se fa y farà tot lo que se puga fer per fer despedir dita causa que no's perdrà per mi.

4

1597, 31 de juliol.

Certificació de les actuacions monetàries empreses per la vila de Puigcerdà en relació a l'emissió de moneda pròpia del 1577.

ACCE, Fons municipal de Puigcerdà, *Lligall Moneda*.

Articuli oblatum dictum Joanne Mora dicto nomine

Acceptatis prius omnibus et singulis confessionibus per partem adversam factis cum suis articulis tam tacite quam expresse siet in quantum pro hac parte fuerint et non alia nec alio modo ponit hec pars et signatum fuerit intendit probare sequentia per articulos declarata.

Et primo, ponit que la vila de Puigcerdà, tenint necessitat y falta de moneda menuda, com són ardots y diners que vulgarment se anomena moneda de billó, per ço y per altres respostes justs y llegítims, supplicà a la magestad del rey don Felip, nostre senyor, fes gràtia y mersè de poder fabricar o fer fabricar de la dita moneda fins en quantitat de 3.000 ducats que restassen franchs a la dita vila de la fàbrica. La qual gràtia fonch consedida a la dita vila a quatre de janer de l'any mil sinch sents setanta-sis, ab condició que la dita vila asseguràs ydoneament de fer dita moneda bona y de fer aquella tenir y valer a qualsevol persona que dita moneda prengués, de tal manera que volent la tal persona que dita moneda agués rebuda portar aquella a la casa de dita vila y volgués que per la dita vila li fos canbiada ab altra moneda corrent per tot lo Principat de Catalunya que la dita vila se obligàs y fos obligada en pendrer dita moneda de billó y donar-li altra tant valor en moneda com és dit corrent per tot lo dit Principat, y és ver.

2. Ponit que la dita vila acceptà dita gràtia y mersè ab las ditas y altres conditions en aquella e/o en lo rescepte y privilegi de aquella contengudes y per a posar per obra y exequió dit privilegi y complir ab ditas conditions, a trenta-hu del mes de dezembre de l'any 1577 la dita vila, proferint juncta de Consell General en la forma acostumada en dita vila. En dit Consell General crearen y elegiren síndich de dita vila al magnífich M. Cristòfol Salmurri, doctor en drets en dita vila, domiciliat specialment per a que com ha síndich de dita vila y en nom de aquella prestàs la dita seguretat a totes y qualsevol persones que de dita moneda rebessen per respecte de la recepció de aquella o altrament tinguessen interès prometent canviar-la en lo modo sobredit y que per ço obligàs los béns de dita vila y dels singulars de aquella presents y esdevenidors, com més llargament en dit sindicat està contengut, al qual se ha relació, y és ver.

3. Ponit que ha [] del mes de mars de l'any mil sinch-sents setanta-y-set, lo dit Salmurri, en dit nom de síndich, inseguint lo orde y poder que li ere estat donat per dita vila, féu acte en poder de Rafael Jaume Montellà, notari públich y scrivà de dita vila, casa de dita vila, o consolat, ab lo qual assegurà dita moneda

a tots y qualsevol persones que de aquella rebria y no altrement y tindria interès prometent fer tenir y valer aquella y canviar-la a qualsevol persona que de aquella tingués ab moneda corrent per tot lo Principat de Catalunya, y per ço atèndrer y cumplir-ne obliga tots y sengles béns de dita Universitat y dels singulars de aquella haguts y per aver y dels presents y als sdevenidors la qual promesa y obligació acceptà lo dit notari per los dits interessats conforme més llargament com ab lo acte de dita obligació al qual se ha relatió, y és ver.

4. Ponit que feta dita obligació per dit Salmurri, síndich y cònsol en cap lo dit any de dita vila, per a que a tots fos notori y prenguessen la dita moneda sens scrúpol algú, se féu per orde de la dita vila crida pública per los llochs acostumats de dita vila ab veu de trompeta en la forma acostumada en dita vila, continent dita crida la asseguració de dita moneda y promesa de fer tenir y valer aquella y altrament tota la sèrie y tenor de dit acte per dit síndich de dita asseguració y promesa fet com en dita crida stà més llargament contengut, a la qual se fa relatió, y és ver.

5. Ponit que feta la dita obligació y crida pública, la dita vila féu fer la dita moneda de billó en la seca d'esta ciutat de Barcelona, y per a fer aquella feren sindicat al dit Salmurri, lo qual féu fer en dita secha molta part de dita moneda y portà aquella y entregà a la dita vila, a lo qual comensà a donar y despedir aquella, y és ver.

6. Ponit que los de dita vila, ab la confiansa o per millor dit seguretat y obligació que tenian de dita vila de que faria tenir y valer dita moneda y canviar aquella, comensaren a rèbrer dita moneda, y axí se anà admetent. Y entre altres que reberen dita moneda y ajudaren a la admissió de aquella a la dita vila foren los jermans Joan Francesc y Rafael Rubins, la senyora Dionisa Rubí viuda, mossèn Pere Montellà, miser Pere Pasqual, mossèn Bosch, Cristòfol Picas, lo dit Salmurri, Joan Basols, los conjuges Pelosos, y Rafael Cadena, y és ver.

7. Ponit que avent rebuts los dits y anomenats en lo precedent article y altres de la dita moneda, pasat algun discurs de temps succehí que alguns comensaren a recusar pèndrer dita moneda y comensà a no tenir aquella bona y fàcil despidició y admissió que abans tenia, y és ver.

8. Ponit que los dits y altres particulars que havian rebuda de la dita moneda vehent que se comensava a recusar y que ab dificultat se'n podían desexir, avent com avien rebuda aquella de la dita vila que la havia feta fabricar y per benefici de aquella y ab la confiansa y seguretat de la dita causió que per dita vila los ere estada prestada, acudiren a la dita vila quexant-se de la recusatió de dita moneda y requeriren y interpelliren a la dita vila que cobràs dita moneda, y en lloch de aquella los donassen reals de argent o altra moneda corrent, y és ver.

9. Ponit que la dita vila, veent que los particulars de dita vila se quexaven molt y volien compèllir a la dita vila en virtut de dit acte de seguretat a cobrar

dita moneda y se avalotavan més los particulars y més se anava dificultant la admissió de dita moneda y que de quiscun dia se anava augmentant lo dit dany, que de la recusatió de aquella avia de redundar a la dita vila, la dita vila juntà Consell General una y moltes voltas y a redundar-la veent que no tenia la dita vila moneda de billó y que los dits particulars, en virtut de dita causió y obligatió podian forsar a la dita vila cambiar dita moneda vehent-se apretats y també per que pensaren que millor se podria axí remediari dit dany y animar als particulars per ha rèbrer dita moneda deslliberaren de rèbrer la dita moneda y fer debitoris als particulars de dita vila qui de dita moneda los portarian, prometent que dins de un any donarian altra tant valor en moneda corrent als dits particulars, que si dins de dit any no pagaven que finit aquell des de dit dia de la fi del primer any a un any pròxim vinent fessen venda de censal als dits particulars de las ditas quantitats a rahó de sou per lliura, y és ver.

10. Ponit que la dita deslliberatió era molt utilosa a la dita vila perquè tenint obligatió de cambiar en continent ab moneda corrent la dita moneda de billó, ab la dita forma de fer debitoris y venda després de censals, de fer-ne los anys sens patir ningun dany ni interès lo cambiar dita moneda ab moneda corrent, y podia la dita vila dins dels dits dos anys servir-se de dita moneda o altrament no admetent-se donar remey a la dita admissió de aquella, y és ver.

11. Ponit que dita deslliberatió era molt danyosa als particulars que avían rebuda de dita moneda de billó per que avían d'estar dos anys sens poder-se servir-se de aquella ni rèbrer-ne utilitat alguna, y és ver.

12. Ponit que alguns particulars de dita vila, per respecte de la utilitat de quiscú de ells, se acontentaren de acceptar los dits debitoris y vendas de censal en cas de paga cessada dins del primer any, y entre altres particulars que se acontentaren foren mossèn Joan Rubí, quondam, que lliurà a la dita vila en dos partits 533 ducats, per los quals li foren fets en la forma predita dos debitoris prometent del dia que foren fets en un any restituyr-li dits 533 ducats en bona y corrent moneda, y en cas de paga cessada li feren vendas de censal de dita quantitat, la pentió dels quals caygués des del dit dia de la paga cessada del dit debitori en un any, y és ver.

13. Ponit que ultra dels dits Rubí, se acontentaren del dit debitori y venda de censal en cas de paga cessada, Francesc Rubí quondam, la viuda Dionisa Rubí, mossèn Pere Montallà, micer Pere Pasqual, y alguns altres, y és ver.

14. Ponit que los qui se acontentaren de fer dit benefici a la dita vila foren molts pochs y per ço restà la dita vila molt poch carregada per rahó de dits debitoris o censals, y és ver.

15. Ponit que la dita vila en l'espai dels dits dos anys, després de aver rebuda la dita moneda commensà litteris y causa en la Real Audiència contra la vila de Perpinyà y contra les persones que no volian rebre dita moneda. Obtingué sen-

tència en favor declarant-se ésser dita moneda bona, y fonch condemnada la dita vila de Perpinyà y tots los poblats y comptats de Rosselló y Cerdanya en rèbrer dita moneda y fonch provehit lo decret de exequitió y despedits exequitorials, y és ver.

16. Ponit que si vuy la dita moneda de billó no té admissió és per pur descuyt, negligència, mala administració y culpa molt gran dels cònsols y altres personas consulars de dita vila, les quals no fan executar dita sentència, lo que serie molt fàcil de fer com en Catalunya se administre justícia y a la justícia sia molt obeïda y respectada, y se exequent totas las sentències de la Real Audiència, si no és que se deixe de fer per descuyt de la part en favor de la qual són proferidas, y és ver.

17. Ponit que per ço evidentment constant ésser stada lesa la dita vila ab la venda de dits censals y que si se té los preus de las vendas dels dits censals, lo qui no's creu, y si se deixa de pendra la dita moneda que és per pura culpa, negligència y mala administració de lo dit, a lo qual no tenen culpa estas parts particularment esta part de micer Rafael Rubí y Coll, fill y hereu de dit Joan Rubí, lo qual no té son domicili ni habitació en dita vila de Puigcerdà, ans bé aquell té en la ciutat de Barcelona molts anys fa, y per ço no han de patir dany los dits particulars sens culpa alguna ni an de suportar la pena y càrrega que ofereyx la part adversa que suporta la dita vila com aquella sia voluntària per no fer executar dita sentència, y és ver.

18. Quant més que diu y posa que la dita vila, ab una concòrdia que's féu ab dit Rubí, qui per fer benefici a la dita vila empenqué de fer part de dita moneda, y per ajudar a la admissió de aquella pactaren que de la dita fàbrica se retingués la dita quantitat de 533 ducats dits o moneda de billó y que procuràs de despedir-los y que lluis un censal que del mateix preu feya la dita vila a la senyora Solchs de esta ciutat, o altrament se l'encarregàs o tragués la dita vila indempne de las pentions de aquell del que dit Rubí se acontentà per ha fer benefici a la dita vila, y és ver.

19. Ponit que dit Rubí, havent rebuts los dits 533 ducats de la dita moneda, per fer benefici a la dita vila, pagà dita pensió de censal y ha pagada y encara vuy son hereu la dita pensió en esta ciutat de Barcelona ab reals de argent y moneda corrent, y és ver.

20. Ponit que dit Rubí, no avent pogut smersar dits 533 ducats, preu del dit censal, los quals li heren stats lliurats per ha fer dita lluitió, restituí dita moneda a la dita vila y per no tenir la dita vila moneda corrent per ha donar-li, li féu com és dit, venda de censal de preu de dita quantitat de 533 ducats, y és ver.

21. Ponit que la dita vila aportà *litteris* y causa en la Real Audiència contra d'esta part de micer Rafael Rubí y Coll, últimament ha relatió del magnífich micer Montserrat Guardiola, doctor del Real Consell, en lo qual insta que sia condemnat en lluir lo dit censal, y és ver.

22. *Ponit* que la dita vila en la present causa pretèn scusar-se de pagar a esta part lo sensal que li fa del mateix preu, volent que los ardots que donà la vila a dit Rubí valegan reals y que los que dit Rubí donà a la dita vila no valegan cosa alguna, lo que és contra tot precepta de la justícia commutativa, y contra tota manera de bona rahó, y és ver.

23. *Ponit* que lo preu del sensal de dit mossèn Rubí no fonch tot de ardots, que 100 lliures devia la dita vila al dit Rubí en virtut de cessió li avia feta mossèn Parayre de dites 100 lliures que la vila li devia per lo valor de la gramalla o vestiari que avia de donar a son pare, que fonch cònsol de dita vila y lo sensal de dit micer Pasqual tampoch no fonch tot de ardots, y és ver.

24. *Ponit* que la dita vila té quiscun any 1.500 ducats de renda y en tant més preu se acostuma arrendar los emoluments de dita vila, y és ver.

25. *Ponit* que los mals que fa dita vila no prenen suma de 400 lliures, y és ver.

26. *Ponit* que per ço, y altrament, ha de ésser imposat scilenti perpetuo a la part adversa ab condempnatió de dites despeses y interressos, y és ver.

Ponit quod omnia et singula sunt vera, etc.

5

1641, 2 d'octubre. Puigcerdà.

El Consell de Puigcerdà ordena al pagador que només pagui als soldats de la vila.

ACCE, Fons Municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1641-1643, f. 204.

Quant a la carta de Simon Forcada, pagador, se ha resolt se li scrigue que ell de diner de la vila no pague altres soldats sinó los que són a compte de la vila.

Excepcional pieza de cinco ducatonos de Amberes del 1653

J. A. GODINHO MIRANDA *

J. SAEZ SALGADO**

M. DE CRUSAFONT***

Hace poco más de un año, fue publicado por dos de nosotros (J. S. S. y J. A. G. M.) el catálogo de la colección numismática del rey Luís de Portugal (1861-1889), un libro que fue recensionado en el número anterior de *Acta Numismática*.¹ El rey numismático reunió una extraordinaria colección de monedas que se hallan actualmente custodiadas en el Museo Numismático Portugués de la Casa de la Moneda. Fue por esta razón que la publicación del libro se hizo por iniciativa de esta institución y también de la *Fundação da Casa de Bragança*.

El objetivo principal de la publicación era dar a conocer documentadamente el gran fondo numismático, pero no podía incidir de forma detallada en cada una de las monedas. Esta ha sido la razón que nos ha impulsado a dedicar un poco más de atención a una de sus piezas, tanto por su carácter excepcional, único en realidad y, en aquel momento, inédito, como para favorecer el conocimiento general de una moneda tan singular. También hemos creído necesario situarla en su contexto y ponerla en relación con otros tipos que tienen un carácter similar.

Nos referimos a la pieza de plata de cinco ducatonos batida a nombre del rey Felipe IV de España (1521-1565), que fue emitida en Amberes en el año 1653 i que consta en la página 288 del libro antes mencionado y en tercer lugar, con la siguiente descripción:

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

** Sociedade Portuguesa de Numismática.

*** Doctor en Història. President de la SCEN.

1. SÁEZ SALGADO, Javier - GODINHO MIRANDA, José Antonio, *Coleção Numismática D. Luis*, Lisboa, 2014. Recensión en las páginas 260-261 del número 45 (Barcelona, 2015) por M. de Crusafont.

Pieza de cinco ducatonos de plata de Amberes del 1653.

Número de inventario: 7337.

a/ 16-(mano)-53 PHIL.III.D.G.HISP.ET.INDIAR.REX

Efigie a la derecha.

r/ ARCHID.AVST.DV-X BVRG.BRAB

Armas reales coronadas sostenidas por dos leones y que cortan la leyenda arriba y abajo. En la parte inferior cuelga el Toisón de Oro.

Peso: 159,535 g

Ø = 44,5 mm

grosor: 10 mm

El ducatón de plata fue un tipo monetario que se empezó a acuñar en la segunda parte del reinado de Alberto e Isabel (1598-1621), en concreto gracias a una ordenanza del 1618. Su emisión se mantuvo en los reinados siguientes. Como nos indica F. de Callatay, ya en el siglo XVIII era calificada como “la más magnífica moneda” de aquel reinado, tanto por su belleza como por su peso y ley.²

Con un peso de 32,48 gramos, el ducatón era una pieza regular del sistema monetario de los Países Bajos y fue acuñada en cantidades muy considerables. Además de la emisión regular de estas piezas, se batieron también tipos múltiples de a dos, tres, cuatro y cinco ducatonos de plata y otras variedades singulares que comentaremos al final. Estas piezas especiales, que aparecen ya en el mismo año de la introducción del ducatón (es decir, en el 1618) son extremadamente raras, especialmente los múltiplos de valor más alto. Al parecer, no estaban destinadas a circular sino más bien a obsequiar a altas personalidades. Se suele dar a estas piezas el nombre de “pesos fuertes”, y Callatay nos advierte que no se han de confundir con los *pieforts* o muestras de que disponían los talleres

2. CALLATAY, François de, “Un multiple inédit pour le règne d’Albert et Isabelle”, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie*, 128, Brussel-les, 1992, p. 129-135 y lámina. Véase la p. 130. Seguiremos muy estrechamente este trabajo, que describe y documenta espléndidamente otro ducatón múltiple, en este caso la pieza de cuatro ducatonos de Alberto e Isabel, de la ceca de Bruselas.

monetarios como modelos³ o que se distribuían a las autoridades del reino para dar a conocer los nuevos tipos que se iban poniendo en circulación.

La pieza que hemos descrito no se halla repertoriada en ninguna de las obras más usuales utilizadas para la catalogación de las monedas de los Países Bajos y tampoco en las más especializadas, según nos han informado, además, nuestros colegas F. de Callataÿ y Alain Rénard del *Cabinet de Médailles de la Bibliothèque Royale de Belgique*,⁴ y nos ha confirmado también el experto numismático Hugo Vanhoudt, autor del último de los libros que hemos mencionado en nota. Agradecemos, pues, muy sinceramente a nuestros amigos y colegas esta colaboración.

En el trabajo de Callataÿ antes mencionado se da una tabla de todos los pesos fuertes conocidos en aquel momento y constatamos que se había detectado la existencia de los ejemplares siguientes:

- 10 dobles ducatonos de Felipe IV
- 5 dobles ducatonos de Alberto e Isabel
- 3 cuádruples ducatonos de Felipe IV
- 2 cuádruples ducatonos de Alberto e Isabel

Once de estas veinte piezas eran de la ceca de Amberes y sus pesos se correspondían con mucha exactitud con las cifras múltiples: 64,96 g para los dobles, 97,44 g para los triples y 129,92 g para los cuádruples.⁵ Por otra parte, la pieza que estamos comentando resulta ser completamente excepcional, ya que, como vemos, no había constancia en aquel momento de la existencia de ningún múltiplo quíntuple. Es cierto que en algunos catálogos se incluían piezas de cinco ducatonos, pero sin datos ponderales ni localización que permitieran acreditar su existencia real y que quizá se basaban en datos documentales sin haber podido examinar físicamente ejemplares. En lo que se refiere al peso, nuestro ejemplar, con 159,535 gramos, se separa a la baja solamente en 2,865 gramos del que le correspondería, 162,4 gramos, es decir, una diferencia mínima que no llega al 2% y que resulta completamente aceptable como variabilidad dentro de los parámetros de fabricación de su tiempo.

Podemos observar que la pieza de cinco ducatonos que hemos descrito tiene un valor ponderal muy cercano al de los cincuentines emitidos en Castilla y, en

3. *Ibid*, p. 133.

4. Nosotros lo habíamos verificado en los dos manuales más conocidos, ENNO VAN GELDER, H. - HOC, Marcelo, *Les monnaies des Pays Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713*, Ámsterdam, 1960, y DELMONTE, A., *Le Benelux d'Argent*, Ámsterdam, 1967. Nuestros amigos lo han comprobado en obras más recientes como, por ejemplo, la de VANHOUDT, Hugo, *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden in van Franse en Hollandse periode 1434-1839*, Heberlee, 2015.

5. "Un múltiple inédit...", *op. cit.*, p. 134 i 135.

concreto, en el famoso “Ingenio” o molino hidráulico de Segovia, pero la diferencia fundamental en estos múltiplos de los Países Bajos reside en el hecho de que no son de diámetros grandes, sino que todo el incremento de peso se aplica a aumentar su grosor, de manera que tienen el mismo módulo que las unidades, llegando en este caso a un centímetro. Conocemos otros casos de actuaciones parecidas pero no idénticas. Así, las piezas de diez ducados aragoneses de Fernando el Católico se acuñaron con el mismo módulo que las de cuatro ducados, CCG-3196 y 3197, y lo mismo sucedió con las de los cuatro reales o ducados de oro del mismo soberano acuñados en Navarra que se batieron con el mismo módulo que la de dos ducados, CCG-3212 i 3213,⁶ pero en ninguno de estos dos casos se mantuvo el módulo de la unidad.

Al recopilar la bibliografía sobre estas piezas, nos hemos dado cuenta de que, en el año 1999, el numismático J. M. Olivares señaló la existencia de dos múltiples de estos ducatonos, también de Felipe IV pero con dos valores aparentemente insólitos: la pieza de un ducaton y medio de Amberes del 1642 y la de un ducaton y $2/3$ de Brujas del 1634. Sorprenden estos valores que no encontramos en ninguno de los catálogos especializados en las monedas de los Países Bajos, pero los ejemplares descritos no parecen falsos y sus valores ponderales son concordantes con los valores indicados. En este mismo año, apareció también un trabajo de F. de P. Pérez Sindreu en el que se describía otro múltiplo, esta vez de Carlos II y de Brujas fechado en el 1666 con el peso de un ducaton y $2/3$. Debemos señalar que ambos autores califican erróneamente estas piezas de *piéforts*⁷ en lugar de pesos fuertes.

Si se tratara de un solo ejemplar, podríamos pensar en algún error en la fabricación, a pesar de que, según hemos visto, era de buen nivel. Ante la singularidad de los valores, se hace necesario intentar alguna explicación. Si tenemos en cuenta que el ducaton valía 3 florines o 60 sueldos, el ducaton y medio nos da un valor de 4,5 florines o 90 sueldos, y el ducaton y $2/3$, de 5 florines o 100 sueldos. Son cifras bastante redondas, pero quizá esta explicación es poco satisfactoria si tenemos en cuenta que estas monedas no se destinaban a la circulación. Efectivamente, según Gelder/Hoc, los múltiples de ducaton eran ofrecidos a los oficiales del Consejo de Finanzas y de la Cámara de Cuentas y a los Maestros generales de la moneda, de forma que tanto estas piezas como otras de tipo especial que se acuñaban por encargo, las califican de pesos fuertes, insignias o piezas

6. Les referencias corresponden a nuestro libro CRUSAFONT, M., *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009.

7. OLIVARES ABAD, J. M., “Múltiplos inéditos de ducaton”, *Gaceta Numismática* 132, Asociación Numismática Española, Barcelona, 1999, p. 31-34; PÉREZ SINDREU, Francisco de Paula, “Acerca de los múltiples inéditos de ducaton”, *Gaceta Numismática* 134, Barcelona, 1999, p. 39-44. Dado que el segundo autor ponía en discusión, sin argumentos probatorios, cuestiones metrológicas del primero, éste escribió todavía una réplica; OLIVARES ABAD, J. M., “Múltiplos inéditos de ducaton (aclaraciones imprescindibles a una réplica)”, *Gaceta Numismática* 138, 2000, p. 59-62.

de placer,⁸ es a decir, lo que solemos denominar piezas de obsequio o de ostentación. Se trata, pues, de una cuestión que por ahora no podemos resolver.

Conviene aclarar, finalmente, que los mismos autores nos advierten que no podemos incluir en la categoría de monedas de ostentación o pesos fuertes a las piezas que también se acuñaron con la stampa del ducadón y del medio ducadón, pero que se fabricaron en oro puesto que se les asignaron valores de curso, en concreto de 8 soberanos para los ducadones de oro y de 4 soberanos para los medios ducadones.⁹ Una pieza de estas características, del tipo del ducadón y en oro, aparece, por ejemplo, en la subasta de Vicente Fraysse de París del 17 de noviembre del 2015 con el número 193. Se trata de una pieza de Brujas a nombre de Carlos II y del año 1694. Pesa 44,23 gramos.

Centrando de nuevo la atención sobre nuestra pieza, ignoramos cómo pudo viajar de los Países Bajos a Portugal. Ciertamente, las circunstancias históricas no eran nada favorables para poder pensar en una gentileza del rey castellano al portugués, dado que hacía bien poco tiempo que Portugal, aprovechando el levantamiento de Cataluña del 1640, había recuperado su independencia con una eficaz ayuda inglesa. Por otra parte, Felipe IV, ante una situación así, habría seguramente escogido un cincuentín de Segovia antes que un ducadón múltiple de los relativamente lejanos Países Bajos. Por lo tanto, resulta mucho más probable que la entrada de la moneda en Portugal se produjese mucho más tarde y en el contexto de la formación de la colección del rey Luís. Este soberano la construía con medios potentes y sabemos que adquirió varias colecciones completas, como, por ejemplo, la del prestigioso autor numismático Teixeira d'Aragao.

Esperamos que este artículo sea útil para mejorar nuestro conocimiento sobre estas piezas singulares de las acuñaciones españolas en los Países Bajos, bien estudiadas en su país, pero prácticamente desconocidas aquí. Es ciertamente incomprensible que los catálogos que pretenden presentar la totalidad de la moneda española no tomen en consideración las emisiones que los monarcas españoles realizaron en sus dominios europeos. Hay que remontarse hasta el antiguo trabajo del francés Aloïs Heiss y, por lo tanto, a mediados del s. XIX, para encontrar una obra que las tome en consideración y nos ofrezca, en consecuencia, una catalogación completa.¹⁰

En cualquier caso, pensamos que hemos podido poner en evidencia que la excepcional pieza de cinco ducados de Amberes de la colección del rey Luís merecía una atención más detallada.

8. *Les monnaies... op.cit.*, p. 172.

9. *Ibid, ibid.*

10. HEISS, Aloïs, *Descripción general de las monedas hispano-cristianas desde la invasión de los árabes*, 3 vol. Madrid, 1865-1869.

Els escuts valencians de Felip IV, el primer Borbó com a rei foral de València

VICENT JOSEP FORTEA I MARZÀ*

El propòsit d'aquest escrit és clarificar certa confusió que s'observa tant als catàlegs com a les subhastes a l'hora de classificar les peces d'un escut (corona o mig dobló, segons la terminologia valenciana) encunyats a la Seca de València a nom de Felip. Aquesta indeterminació fa que, segons siga visible la data o no, són adjudicats bé a Felip V o bé a Felip IV de Castella.

La conclusió a la qual pretén arribar aquest escrit és que totes les monedes valencianes d'un escut que coneixem fins ara, tant aquelles on és visible la data com a les que no, encunyades a nom de Felip, tant aquelles on apareix l'ordinal IV com aquelles on no és visible, pertanyen al primer període del regnat de Felip IV de València (V de Castella). En conseqüència, és incorrecte el que s'ha fet fins ara als catàlegs, subhastes i museus d'assignar a Felip III de València (IV de Castella) aquells escuts valencians a nom de Felip on no era visible la data.

De fet, es tracta de l'última moneda estrictament valenciana que s'encunya seguint la tradició foral d'un regne encara sobirà. Parle del primer període (1700-1705) del regnat de Felip IV de València (V de Castella) després de la mort de Carles II i abans del curt període de regnat efectiu a València de Carles III l'Arxiduc (1705-1707). Aquest Regne de València serà aniquilat pel mateix rei Felip V de Castella, pocs mesos després de la desfeta d'Almansa, "Por el justo derecho de conquista" mitjançant el decret de Nova Planta del 1707. Després, durant alguns anys encara, la Seca de València encunyarà moneda però ja castellana.

L'origen d'aquesta confusió està en el dibuix d'un escut valencià a nom de Felip que Aloiss Heiss reproduïx al seu llibre¹ i que adjudica a Felip III de València (IV de Castella). En aquest escut no és visible la data però sí el nom del

* Llicenciat en Ciències Químiques i membre de la SCEN.

1. HEISS, Aloiss, *Descripción general de las monedas hispano-cristiana desde la invasión de los árabes*. Madrid - París, 1867. Tomo Segundo, p. 198, núm. 1. Làmina 101-1.

rei i l'ordinal (IIII), i en açò segurament es basa Heiss per atribuir-lo a Felip IV de Castella. Ja en època més recent, F. Mateu y Llopis recull a la seua obra *La Ceca de Valencia*² el mateix dibuix, tot adjudicant-lo a Felip IV de Castella, com va fer Heiss. El mateix dibuix i el mateix error és reproduït molts anys després per R. Petit al *Catálogo de las Monedas Valencianas*³ i al seu llibre *Nuestras Monedas*.⁴

Dóna la casualitat que la moneda que va servir a Heiss de model s'ha pogut identificar i ve descrita com la núm. 5 de la relació de monedes que s'adjunta al final d'aquest escrit acompanyat de fotografies. Com es demostrarà, aquesta moneda pertany al regnat de Felip IV de València (V de Castella).

Quan Calicó⁵ treu el seu catàleg, reproduïx la fotografia d'un escut valencià que no correspon al dibuix de Heiss, però igualment com en aquest, sols es pot llegir el nom del rei i l'ordinal. Calicó, basant-se segurament en els antecedents de Heiss i Mateu i davant el fet de la visibilitat de l'ordinal (IIII), arrossega la interpretació errònia i l'adjudica també a Felip IV de Castella. Degut al prestigi de Calicó, és habitual que tots els catàlegs de subhastes i llibres numismàtics, davant d'un escut valencià on es pot llegir el nom "Philipus", però no és visible la data, classifiquen aquest directament com Felip IV de Castella fent referència al Calicó núm. 210.

Vull posar en relleu que la Seca de València utilitza per a Felip de Borbó l'ordinal que li correspon com a titular del Regne de València, respectant encara el règim foral, fet que representa un cas únic dins l'antiga Corona Catalano-aragonesa, ja que totes les demés seques, a diferència del que passava durant els Àustries, utilitzen l'ordinal castellà per aquest rei, ja des de l'inici del seu regnat.

El nombre de tots els escuts valencians a nom de Felip, catalogats en subhastes, llibres numismàtics, col·leccions particulars i museus que es coneixen, és de 9 peces. A l'hora de la veritat, en una relació i classificació al final d'aquest

2. MATEU Y LLOPIS, Felipe, *La Ceca de Valencia y las Acuñaciones Valencianas de los Siglos XIII al XVIII*. València, 1929, p. 139, referint-se a la moneda d'or de Felip IV de Castella: "Pero la única moneda de oro de este monarca que se ve en los monetarios, es el escudo o medio doblón, es decir, la antigua corona de Carlos I...". Encara que diu que es veu als monetaris, no degué veure'n cap perquè aquest escut el cataloga amb el núm. 306 i com a documentació gràfica aporta el dibuix de Heiss i no una fotografia.

3. PETIT, Rafael, *Catálogo de las Monedas Valencianas y Medallas Valencianas de los Reyes de España*. Ed. J. Mª Aledón. València, 1983. Reproduïx el dibuix de Heiss que Mateu inclou a *La Ceca de Valencia...*, a la pàgina 123, amb el número 277. Ací el dibuix apareix en color.

4. PETIT, Rafael, *Nuestras Monedas. Las Cecas Valencianas*. Vicent Garcia Editores. València, 1981. Reproduïx el mateix dibuix que al seu catàleg, que, com hem dit, copia a Mateu, però ací apareix en blanc i negre a la pàgina 250 amb el número 298.

5. CALICÓ, X., *Numismática Española, catálogo de todas las monedas emitidas desde los Reyes Católicos a Juan Carlos I*. Barcelona, 2008. Peça catalogada amb el núm. 210 i adjudicada a Felip IV de Castella (sense data). La qualitat de la fotografia del catàleg no deixa interpretar la llegenda, però sí que deixa veure que és un escut amb dels mateixos encunys que la resta de peces que es descriuen en aquest escrit.

escrit, solament s'identifiquen i descriuen 8 escuts, ja que un escut és un error de classificació.⁶

Per arribar a la conclusió exposada al començament d'aquest escrit, en el sentit que tots els escuts valencians a nom de Felip coneguts fins ara pertanyen al regnat de Felip V de Castella, utilitze dues vies argumentals, la primera referida als usos i costums i la segona referida a la identificació d'encuny.

1.- Consideracions referents als usos i costums de la Seca de València.

a) Per les monedes que es coneixen, el primer rei que inclou l'ordinal i la data als escuts valencians és Carles II. El fet curiós és que la Seca de València no posa l'ordinal del rei a les monedes valencianes fins coincidir amb l'ordinal castellà. Amb la vinguda de Felip de Borbó, la seca ha de continuar incloent-hi l'ordinal i ho fa amb l'ordinal que correspon al regne, és a dir, el (III).

b) Malgrat que la documentació de l'època recopilada per F. Mateu⁷ diu que, durant el regnat de Felip IV de Castella, s'encunyaren a la Seca de València monedes d'or simples i dobles en forma d'escuts o corones els anys 1630 i 1631, el fet és que no s'ha trobat cap exemplar i, per tant, no en coneixem els encuny. En conseqüència, podem seguir pensant que el primer que inclou la data i l'ordinal als escuts és Carles II.

c) No hi ha cap fonament per adjudicar al regnat de Felip IV de Castella aquells escuts valencians a nom de Felip en què no es pot llegir la data, llevat que coneguérem algun escut (i, per tant, l'encuny) amb una data coherent amb el regnat de Felip IV de Castella amb el qual poder-los associar. Pel que fa a l'ordinal (III), tampoc és determinant per a classificar-los com Felip IV de Castella, llevat que tinguérem identificat un escut de Felip III de Castella amb l'ordinal (III), és a dir, que estiguérem segurs que a la Seca de València s'utilitzava l'ordinal castellà. Però açò no és així. De fet, Crusafont⁸ no adjudica cap escut valencià conegut al regnat de Felip IV de Castella.

6. Es tracta d'una peça d'un escut, on sols es pot apreciar amb dificultat la part inferior de la data i el nom del rei i que en successius catàlegs de subhasta venia catalogada com a Felip IV de Castella. Fent una observació més acurada, es pot apreciar l'ordinal (II) i la part inferior de les tres primeres lletres del nom "Carolus"; per tant, és clarament de Carles II. Tauler en la seua base de dades (www.onzasmacuquinas.com) la classifica com Felip IV de Castella amb el n° 76 basant-se en la subhasta de Soler y Llach del 18-11-08, lot 1612, on aquesta moneda està adjudicada a Felip IV de Castella.

7. MATEU Y LLOPIS, Felipe, *La Ceca de Valencia y las Acuñaciones Valencianas de los Siglos XIII al XVIII*. València, 1929, p. 139, paràgraf 2.

8. CRUSAFONT I SABATER, Miquel, *Catàleg General de la Moneda Catalana. Països Catalans i Corona Catalano-aragonesa (S. V aC- S. XX dC)*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC). Barcelona, 2009.

En aquest punt cal dir que F. Mateu, al seu llibre *La Ceca de Valencia*,⁹ que, com he dit abans, adjudica a Felip IV de Castella l'escut descrit per Heiss, ja li crida l'atenció el tema i comenta: "En la moneda de oro de Felipe IV de Castilla, III de Valencia, aparece el ordinal castellano del rey contra toda costumbre y exactitud". Més fàcil li hagués sigut pensar que podien ser de Felip V de Castella amb l'ordinal adequat a València. Mateu no devia conèixer els escuts datats en 1700 a nom de Felip IV perquè, de conèixer-los, s'hauria vist obligat a dir alguna cosa sobre la desavinença entre la data i l'ordinal que ell creia de Felip IV de Castella.

De fet, Mateu diu que Felip V de Castella no encunya moneda a València fins al 1707, cosa que desmenteixen els escuts datats a nom de Felip.

d) A Saragossa, i en algun cas a Mallorca, els reis de la casa d'Àustria encunyaven la moneda amb l'ordinal corresponent al regne d'Aragó, que, en el cas dels Felip, coincideix amb els ordinals de Catalunya, Mallorca i València.

Per tant, com a conclusió d'aquestes consideracions, resulta que tot es torna més simple si adjudiquem els escuts valencians a nom de Felip IV al regnat de Felip V de Castella.

2.- Consideracions referents al tipus d'encunys

a) Inversemblança en la possible reutilització dels encunys de Felip III de València (IV de Castella).

Pot quedar el dubte de si durant el regnat de Felip V de Castella s'haguessin aprofitat els encunys de Felip IV de Castella als quals se'ls hagués modificat la data per a la seua utilització al regnat actual. Açò significaria emprar encunys que han estat sense ser utilitzar més de 40 anys.

Admetre açò suposaria que donem per segur que alguns escuts que coneixem amb l'ordinal (IIII) pertanyen al regnat de Felip IV de Castella, i açò, a hores d'ara, no té ninguna fonamentació, tal com s'ha explicat més amunt. A més, perduraria la incertesa a l'hora de classificar els escuts valencians a nom de Felip. Com que no coneixem cap escut valencià amb l'ordinal V, sols podríem adjudicar a Felip V de Castella els que vingueren datats amb alguna data coherent amb aquest regnat. Quedaria indeterminada l'adjudicació d'aquells amb l'ordinal (IV) i sense data visible.

9. MATEU Y LLOPIS, Felipe, *La Ceca de Valencia y las Acuñaciones Valencianas de los Siglos XIII al XVIII*. València, 1929, p. 139, paràgraf 5.

Però és important el fet que coneixem escuts a nom de Felip IV, tant amb data sols a la llegenda, com data a la llegenda i al camp. Resulta inversemblant que aprofitaren només l'encuny de l'anvers i crearen dos encunys nous per al revers, u amb doble data i l'altre amb data a la llegenda. Més fàcil hagués sigut rectificar també l'ordinal del rei si s'hagués volgut adequar-lo a l'ordinal castellà, i en canvi no es fa. A la fi resulta impensable aquesta reutilització a mitges d'uns encunys tan vells. El que és molt possible, és que el revers amb doble data, siga un aprofitament d'encunys de Carles II, ja que la data 1700 és compatible amb els dos regnats. Heiss, al seu llibre esmentat més amunt, a la làmina 102-1, dibuixa un escut de Carles II on el revers coincideix plenament amb el revers de doble data de l'escut núm. 1, descrit a la relació final d'aquest article. Si aquest escut de Carles II dibuixat per Heiss, tingués existència real (i tractant-se de Heiss és molt probable), quedaria demostrat que l'ordinal (IIII) de l'anvers de l'escut núm. 1, d'aquest article, sols pot ser del primer Borbó, Felip IV de València.

b) Tots els encunys coneguts a nom de Felip són els mateixos.

El que volem fer palès és que tots els encunys dels escuts valencians a nom de Felip que es coneixen, excepte el revers d'aquell que té doble data, són el mateix. Així, l'anvers dels escuts de la relació núm. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 i 8 tenen el mateix encuny. El revers dels escuts de la relació núm. 2, 3, 4, 5, 6, 7 i 8 tenen el mateix encuny, i el revers del núm. 1, com no podria ser d'altra manera al tindre doble data, és un altre encuny. Tots pertanyen al mateix regnat; no podem pen-

sar que un mateix encuny i, per tant, un mateix estil siguin emprats al regnat de Felip IV de Castella i al de Felip V de Castella, havent-hi al mig el llarguíssim regnat de Carles II.

Ací podem comparar, en una ampliació i d'esquerra a dreta, l'anvers dels escuts núm. 1, 2, 3, 4, 5 i 6.

A sota, i també d'esquerra a dreta, el revers dels escuts núm. 1, 2, 3, 4, 5 i 6. Podem observar la diferència del núm. 1, que és el que duu doble data.

Aquesta numeració correspon a la relació que s'adjunta al final d'aquest escrit.

c) L'estil dels encunys és compatible amb els anys de regnat de Felip IV de València (V de Castella) i no de cap altre rei.

Per tal d'esbrinar si són o no compatibles amb el regnat de Felip V de Castella una consideració és fixar-nos en l'estil del gravador i l'evolució de la llegenda. Un detall que ens pot ajudar és l'evolució del nom de València en la seua declinació llatina.

Els noms "Valenciae" i "Valentiae" són els emprats en la primera època de la moneda i evolucionen després a "Valencia" i "Valentia".

El "Valenciae" dels primers escuts de Carles I (existeix algun "Valencia") passa a "Valentiae" als escuts de Carles II¹⁰ i també al doble escut o dobló del ma-

10. Vegeu subhasta Aureo 21-5-96, els lots núm. 356, 357 i 358. Porten tots el nom "Valentiae".

teix rei recentment descobert.¹¹ En canvi, els escuts a nom de Felip que descriuim en la relació final i en aquells on és visible (núm. 2, 3, 4, 8) porten tots el nom “Valentia”.

Açò fa pensar que els encunys de Felip als quals ens estem referint són d’una factura més moderna que els de Carles II i, per tant, posteriors. Si pensàrem que pogueren ser encunys reutilitzats de Felip IV de Castella, seria difícil d’explicar que en temps d’aquest rei s’hagués utilitzat el “Valentia” per després tornar al “Valentiae” en temps de Carles II.

Amb la qual cosa tot indica que els encunys (en realitat coneixem un sol encuny per a l’anvers i dos en el cas del revers) dels escuts valencians a nom de Felip IV són nous i creats per a aquest efímer regnat de Felip de Borbó. La Seca de València hauria utilitzat l’ordinal IV com li correspon per ser rei de València i, per tant, tots els escuts a nom de Felip IV són adjudicables a Felip V de Castella encara que no es puga llegir la data. Aquells on tampoc no es pot llegir l’ordinal, per similitud d’encunys, també hi ha que adjudicar-los a Felip V de Castella. Felip IV de Catalunya-Aragó, rei de Mallorca i València.

Amb açò s’arriba a la conclusió objecte d’aquest escrit i que enuncïava al començament.

En definitiva i com a resum, resulta que, pel que sabem fins ara, sols existeixen dos tipus d’escuts valencians a nom de Felip, el que duu la data a la llegenda i el que la duu doble, a la llegenda i al camp. Tots dos tipus adjudicables al regnat de Felip V de Castella. Per tant, són incorrectes totes les classificacions de les cases de subhastes, catàlegs especialitzats i museus atribuint algun escut valencià a nom de Felip al regnat de Felip IV de Castella.

Tanmateix, val a dir que la conclusió a la qual s’arriba en aquest escrit coincideix amb el criteri d’un sol catàleg, que és el de Crusafont. Així, al seu *Catàleg General de la Moneda Catalana*,¹² Crusafont classifica els escuts valencians a nom de Felip en dos tipus: el de data sols a la llegenda, núm. 4984, i el de doble data, núm. 4984a. Aquest catàleg no adjudica cap escut a Felip IV de Castella, coincidint amb el que hem exposat.

11. Subhasta Jesús Vico núm. 141 de 5-març-2015, lot nº 251. Es pot llegir el nom “Valentiae”.

12. CRUSAFONT I SABATER, Miquel, *Catàleg General de la Moneda Catalana. Països Catalans i Corona Catalano-aragonesa (S. V aC- S. XX dC)*. Societat Catalana d’Estudis Numismàtics (IEC). Barcelona, 2009.

Relació i classificació d'escuts de Felip IV de València (V de Castella)

Reproducció mida real

1.- Crusafont (CGMC) núm. 4984a (mateix exemplar). Calicó núm. 570 (mateix exemplar). Subhasta Aureo Calicó, Caballero de las Yndias, lot 2049.

Anvers: ---PHILIPUS·III·D---

Revers: +VALE---IOR·1700·

Observacions: Únic amb data visible al camp i a la llegenda. Nom i ordinal del rei visibles.

No es veu l'acabament del nom "Valentia". Possible aprofitament d'un encuny de revers d'un escut de Carles II.

2.- Crusafont (CGMC) núm. 4984 (mateix exemplar). Calicó no figura. Subhasta Aureo Calicó, Isabel de Trastàmara, maig 2014 lot 672.

Anvers: ---HILIPUS·III·D·G---

Revers: +VALENTIA·MAIOR 1700

Observacions: Data visible a la llegenda. Nom, ordinal del rei i data visibles. Inclinação del pal del 7 al revés.

3.- Crusafont (CGMC) núm. 4984 (similar). Calicó no figura. Subhasta Aureo Calicó "Crusafont" lot 1566.

Anvers: +PHILIPUS---I---P·R---

Revers: ---TIA·MAIOR·1

Observacions: Data a la llegenda, sols es visible la primera xifra. És visible el nom del rei, però no l'ordinal. Pes: 3,35 g.

Al no poder llegir la data, es fa l'observació que Calicó la cataloga amb el núm. 210 com a

Felip IV de Castella.

4.- Crusafont (CGMC) núm. 4984 (similar). Calicó no figura. Subhasta Jesús Vico 137, lot 588 (Subhastada com Felip IV de Castella).

Anvers: ---ILIPUS·IIII·D·G·HI·P·R---

Revers: +---ENTIA·MAIOR·1---0

Observacions: Data a la llegenda. Visible la part inferior de dos xifres de la data. Es pot llegir el nom del rei i l'ordinal. Pes: 3,35 g.

Col·lecció Huntington. En no poder llegir la data, s'identifica arbitràriament com similar a la Calicó 210 de Felip IV de Castella.

5.- Crusafont (CGMC) núm. 4984 (similar). Calicó no figura. Subhasta Aureo 17-10-1995, lot 582 (subhastada com Felip IV de Castella).

Anvers: ---PHILIPUS·IIII·D·G---

Revers: ---MAIOR·---

Observacions: Data a la llegenda no visible. Visible el nom i l'ordinal del rei. Pes: 3 g.

Aquesta peça és l'original del dibuix que fa Aloiss Heiss a *Descripción general de las monedas hispano- cristianas desde la invasión de los árabes*, pàg. 198, núm. 1, tom segon, làmina (núm. 101-1), i que atribueix a Felip IV de Castella. Mateu y Llopis la reproduceix al seu llibre *La Ceca de Valencia*, on l'atribueix també a Felip IV de Castella, la qual cosa origina tots els errors posteriors que encapçala R. Petit al seu catàleg en reproduir el mateix dibuix. Normalment s'ha identificat com similar a la Calicó 210 de Felip IV de Castella.

6.- Crusafont (CGMC) núm. 4984 (similar). Calicó núm. 210 (mateix exemplar), classificat com del regnat de Felip IV de Castella.

Observacions: Malgrat que és una ampliació de la fotografia del mateix ca-

tàleg Calicó i la qualitat de la reproducció no permet distingir els detalls, sí que es distingeix el nom del rei i l'ordinal. També permet concloure que es tracta del tipus d'escut amb data sols a la llegenda i dels mateixos encunys que la resta d'aquesta relació.

Aquest exemplar ha sigut la referència per a tothom a l'hora de classificar els escuts valencians a nom de Felip, on no era visible la data, com del regnat de Felip IV de Castella.

No es disposa de fotografia

7.- Crusafont (CGMC) núm. 4984 (similar). Calicó no figura. Museo Arqueológico Nacional. Ref.: 1955/21/16.

Anvers: ---ILIPUS·III--- R---

Revers: ---AIOR·1

Observacions: Data a la llegenda. Sols és visible la part inferior de la primera xifra. Visible el nom del rei, però sols part de l'ordinal. Pes: 3,37 g.

No es disposa de fotografia

8.- Crusafont (CGMC) núm. 4984 (similar). Calicó no figura. Col·lecció particular.

Anvers: ---IPUS·IIII·D---IS---

Revers: ---TIA· ---OR·1700

Observacions: Data visible a la llegenda. Nom i ordinal del rei visibles. Incl·linació del pal del 7 al revés. La núm. 8 i la núm. 2 són les úniques on es pot llegir la xifra 7 i coincideixen amb la inclinació del pal del 7, una prova més que es tracta dels mateixos encunys.

Agraïments:

A Miquel Crusafont, pel seu inestimable ajut, altruisme i paciència.

A la gentilesa de la casa Aureo & Calicó per facilitar-me documentació gràfica de les monedes ací descrites.

També a Antoni Sendra per facilitar-me informació imprescindible sobre algun d'aquestos escuts.

Els sous falsos de Mallorca (1815-1838)

BERNAT AGUILÓ*

La falsificació de moneda és gairebé tan antiga com la seva producció legítima. En el cas de Mallorca, ja trobam referències a aquesta pràctica des de finals del segle XIII.¹

En aquest article es provarà d'identificar un conjunt de peces de gran qualitat que imiten amb molta perfecció els sous mallorquins² de 1812 batuts per la Seca de Catalunya i que, sens dubte, degueren tenir prou èxit com per circular de manera abundant a l'illa.

El sou de 1812

Les grans fites cronològiques d'aquesta emissió legal són:

El 29 de març i l'11 de maig de 1811, mitjançant sengles decrets, es regulava la producció i emissió de “calderilla” local.³

El 2 de juny de 1811, la Casa de Moneda de Catalunya, empesa per la pressió napoleònica, s'instal·la a Mallorca amb tots els seus estris,⁴ on hi con-

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

1. DE CRUSAFONT I SABATER, M., *Història de la moneda de la Corona Catalano-aragonesa medieval (excepte comtats medievals)*, SCEN, Barcelona, 2015, especialment p. 126-129 i apèndix documental corresponent; i BOVER, Joaquín Maria, *Historia de la Casa Real de Mallorca y noticias de las monedas propias de esta isla*. Imprenta de Felipe Guasp y Barbieri, Palma, 1855, p. 281-286.

2. Molt sovint, i no gaire encertadament, els trobam amb la denominació de “12 diners”; evidentment, un sou consta d'aquesta quantitat de diners i així ho indica la pròpia moneda amb els dígits corresponents, però la documentació de l'època els designa amb el nom de sous o *sueudos*. Vegem, per exemple, aquesta frase inapel·lable de Joan d'Amat, director de la Casa de la Moneda de Catalunya: “... acuñar 25.000 duros en piezas de cobre denominados suedos, para circular en las tres islas baleares...”, DE AMAT, Juan, *Balances o estados demostrativos de las cuentas de la Casa de Moneda de Cataluña*, Palma, 1813, facsimil reproduït a *La Seca del Principat de Catalunya (1809-1814)*, a càrrec de Xavier SANAHUJA, 2003, p. 111; catàleg de l'exposició *La fàbrica de monedes de Reus (1809-1814)*.

3. *Colección de los decretos y ordenes que han expedido las Cortes Generales y extraordinarias desde su instalación en 24 de setiembre de 1810 hasta igual fecha de 1811*. Sevilla 1820, reimpressió, pàg. 102 i 141. Aquests són els decrets sobre els quals s'empara la junta mallorquina, però notem que la seca de Catalunya ho venia fent des de 1810.

4. SANAHUJA/AMAT, p. 66.

tinua produint moneda de curs general d'or i argent i moneda catalana de coure.⁵

El mateix estiu de 1811, la Junta Superior de Mallorca inicia converses amb la seca ambulat per tal de contractar amb ella la producció de 20.000 duros de monedes d'1 sou, és a dir, 600.000 unitats.⁶

Finalment, s'acorda l'emissió de 25.000 duros (750.000 unitats) de la nova espècie el 15 de gener de 1812, fou presentada al públic el 26 de febrer, se'n lliurà la primera partida el 12 de març i la seva producció finalitzà el maig de 1812.⁷

La peça resultant és la següent:

Aquesta moneda respon molt ajustadament a les característiques iconogràfiques de la seca de Catalunya en aquests anys, i sobretot es correspon amb les matrius del bust de Ferran VII que des de l'11 de juny de 1811 la seca de Sevilla, establerta a Cadis, havia de trametre a totes les seques i que el 19 d'agost ja estaven disponibles a Mallorca.⁸

Els falsos

En el mercat i en algunes col·leccions numismàtiques, apareixen amb molta freqüència uns sous que tenen algunes variacions respecte del que acabam de mostrar, però la seva bona qualitat i, sovint, excel·lent estat de conservació han fet pensar que es tractava de variants legítimes. Sens dubte, el fet que la seca itinerant amb anterioritat també batés amb variants de bust ho podria fer creure, però les que coneixem tenen característiques que un examen atent els permet assignar un procés productiu diferenciat, començant per uns busts que no responen a les matrius de la seca de Sevilla com s'escauria.

5. En aquest context, entenem per moneda catalana un subsistema monetari diferenciat, de curs territorialment restringit, subsidiari d'un altre jeràrquicament superior i que no és capaç de satisfer per ell mateix totes les necessitats monetàries en la seva zona de circulació.

6. CAMPANER Y FUERTES, Álvaro, *Numismática Balear*, Establecimiento tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma de Mallorca, 1879, p. 337-340.

7. BOADA, Jaume "12 diners de 1811: enigma aclarit?". *Col·lecciomania* 9 (2a època), juny 2003, p. 18 i 19; CAMPANER, 1879, p. 340.

8. SANAHUJA I ANGUERA, Xavier, "La seca del Principat de Catalunya establerta a Reus, Tarragona i Ciutat de Mallorca (1809-1814)", *Acta Numismàtica* 26, SCEN, Barcelona, 1996, p. 176.

D'aquestes quatre variants, la primera és abundantíssima, la segona és escassa però no rara, i les dues darreres són més difícils de veure i acostumen a estar en mal estat de conservació. També és fàcil que les dues darreres, i molt especialment la quarta, siguin qualificades de falses d'època per una factura menys cuidada del bust.

En tot cas, les quatre variants presenten alguns trets en comú poc perceptibles i no sempre visibles:

- Les joies de la cinta de la corona alternen diamants (rombes) i perles (cercles), mentre que les legítimes només porten perles (tot i que, a vegades, les dels extrems també poden semblar rombes).

Detall de la corona en les peces legítimes.

Detall de la corona en les peces falses.

- L'altre és la gràfila, que molt sovint és la part més desgastada de la moneda i/o se situa fora de l'àrea encunyada, però és cert que les peces legals presenten una gràfila formada per formes més o menys quadrangulars i a les contrafetes està formada per estries aproximadament triangulars, que, tot sigui dit, és una característica compartida per totes les falses tractades en aquest article, incloses les de 1811.

Detall de la gràfila en les peces legítimes

Detall de la gràfila en les peces falses

Així mateix, en els tipus 2, 3 i 4 l'encuny del revers és el mateix, mentre que en el núm. 1 és diferent, però ambdós presenten una gran semblança d'estil.

Malgrat aquesta diferència d'encunys, la prova definitiva que les quatre falses procedeixen del mateix taller ens la confirma un rar exemplar en la qual s'encunyaren dos reversos: a la cara A, l'encuny es correspon amb les peces del tipus 1, i les de la cara B, amb les dels tipus 2, 3 i 4:⁹

A

B

Un altre element diferenciador ens el dona l'examen de la peça 1. Aquesta variant és extremadament abundant, tant que de l'observació d'uns tres-cents exemplars del sou de 1812, ha representat el 25% del total. Si aquesta proporció tengués alguna correspondència amb l'emissió legal, estariem parlant d'una quantitat propera a les 200.000 unitats. Una autèntica invasió monetària!

Sigui aquesta o una altra la xifra, no resulta creïble que una quantitat tan alta es pogués batre amb un sol encuny i, en canvi, totes les d'aquesta variant ho semblen de manera indiscutible. Aquesta paradoxa es resol si els encunys necessaris són producte d'una matriu completa a partir de la qual s'anirien fent repiques quasi idèntiques.¹⁰ Si fos així, aquest detall contrasta clarament amb el procediment de fabricació usat en les peces de la Seca de Catalunya, en la mesura que

9. Aquesta peça fou venuda a la subhasta núm. 272, Col·lecció Ramon Llull, de la casa Àureo & Cailicó, amb el núm. de lot 616.

10. En alguns exemplars es poden distingir petites diferències quasi imperceptibles; en la nostra opinió, es deuen al tractament final de l'encuny, però el fet d'haver treballat en gran part sobre material fotogràfic, que pot provocar efectes òptics, no ens permet acreditar-ho fefaentment. Probablement, fer-ho requeriria treballar a nivell microscòpic sobre peces físiques.

la diversitat dels seus encunys resulta tan òbvia com alta (a nivell anecdòtic, és habitual que en el mercat es distingeixin els sous amb números grossos o petits) i això permet assegurar que es va realitzar una fabricació diferenciada de cada un dels encunys i no basada en rèpliques integrals.¹¹

L'anàlisi metal·logràfica

Malgrat que l'observació atenta de les peces permet per si mateixa arribar a la conclusió de la seva falsedat, la documentació de l'emissió de la Seca de Catalunya ens facilita informació detallada de les característiques metal·logràfiques de les originals, la qual cosa ha fet pertinent fer una anàlisi comparativa de les característiques intrínseques dels diferents tipus.

Efectivament, el pressupost que la seca va presentar el 16 d'agost de 1811 a la Junta Superior de Mallorca va valorar la possibilitat de fer les peces de coure amb una petita quantitat d'estany, una lliura per arroba, o alternativament aliada amb argent, segons el costum de Mallorca, opció aquesta darrera que generava dèficit econòmic.¹² Joan d'Amat ens informa que "se resolvió que no se les ligase porción alguna de plata".¹³ De tot això es pot deduir que a les peces autèntiques se'ls hi hauria afegit un 4% d'estany, un aliatge que en metal·lúrgia rep el nom de "bronze alfa".¹⁴

L'ocasió ha sorgit amb la subhasta Ramon Llull de la casa Áureo & Calicó que reuneix exemplars del tipus legítim, lot 526, i de les falses del tipus 1, lots 614 i 615, del tipus 2, lot 613, i, més important encara, de la peça dels dos reversos, lot 616. També s'ha aprofitat l'ocasió per analitzar un exemplar de la polèmica peça de 1811, lot 612, ja estudiada per Jaume Boada.¹⁵

Baix els auspicis d'Áureo & Calicó, sempre atents a la correcta classificació numismàtica, l'empresa Nummétrica va dur a terme l'anàlisi de les sis peces mitjançant la tècnica de fluorescència per raigs X (XRF) aplicada separadament a l'anvers i al revers, a resultes de la qual la peça legal contenia un 97,8% de coure i un 1,89% d'estany de mitjana, mentre que les que hem descrit com a falses presenten una composició de coure igual o superior al 99,3% i quantitats insignificants d'estany, amb un valor màxim de 0,036%, així com porcions relativament apreciables de plom, que són gairebé inexistents a la bona (veure el detall a l'apèndix).

11. Joan d'Amat no facilita informacions relatives als encunys utilitzats en la fabricació de moneda, que considera una despesa general. En el futur esperam poder presentar la catalogació dels encunys legítims del sou de 1812; de l'anvers, en portam 32 de comptabilitzats, dada que permet copsar l'abast del diferencial en els models productius.

12. CAMPANER, p. 337-340.

13. SANAHUJA/AMAT, p. 82.

14. El càlcul s'ha fet sobre les equivalències de massa castellanès, que són les que sembla fer servir d'Amat quan va sortir de Catalunya.

15. BOADA, p. 17-19.

Tot plegat, indica indubtablement que la tècnica del tractament del metall va ser substancialment diferent, la l'autèntica va tenir una millor depuració del metall principal, procés que provocava un 12% de minva del coure posat en producció, i va rebre una aportació deliberada d'estany, mentre que les falses no reuneixen aquestes característiques. En aquest sentit, no sembla significatiu que la presència d'estany no arribi al 4% en les peces legítimes; per una part, l'afegit d'estany no participa de la llei sinó que respon a necessitats productives, exigides per la seca, *“para que el cobre no tenga tanta crasitud al tiempo de vaciar, y corra y se introduzca mejor en los moldes cuando se forman las chapas o planchas y por lo mismo es menester poner una porción de estaño en cada fundición...”*.¹⁶ Tot plegat ho resumeix Nummétrica al seu informe:

- en los procesos de fundición se producían pérdidas de metal por evaporación que eran compensadas añadiendo más metal y que, como consecuencia, afectaba la proporción Sn/Cu.

- de la lectura del documento antes mencionado [de 16 d'agost de 1811], no queda totalmente claro en qué momento se realizaba la adición de estaño al cobre, por lo que es difícil determinar cómo quedaba afectada la relación Sn/Cu.

Origen dels falsos

Joan d'Amat era perfectament conscient que l'encunyació de moneda de coure, sense plata aliada, suposava un risc afegit de falsificació per l'alta rendibilitat que d'això se'n derivava: la llarga i premonitòria cita s'ho paga (s'ha respectat l'ortografia):

“Verdad es, que en la moneda de cobre podria ser tanto el sobrante de valor numerario sobre el del metal que algunos comerciantes extrangeros tentasen contrahacerla con perfecta igualdad y lograsen crecidas ganancias con la introducción, como se ha visto mas de una vez en España. Pero era mucho más expuesto acontecer quando usábamos estas monedas sin acuñar y sin ninguna labor en el canto. Semejantes temores ocuparian tambien á otras naciones, que dan a las monedas de cobre muchísima mas representacion que en lo que en sí valen y cuestan; por cuyo motivo quasi todas las han hecho de hoja o plancha, con un trabajo esmerado, con aumento de reseñas, con mucho grabado en los troqueles, con cordoncillo, y acuñándolas con el mismo primor que las de oro y de plata. Tales mejoras en el método de amonedar el cobre, y el de ser piezas sutiles, delgadas y de cilindro aplanado hacen muy ardua su falsificación en el mismo reyno. Si los falsos monederos quisiesen fabricarlas con toda exactitud, para que no fuesen luego conocidas, seria menester que adquiriesen varias máquinas y otros instrumentos ha-

16. CAMPANER, p. 338.

ciéndose indispensable que entrasen en el plan sugetos hábiles en diferentes artes y oficios; y así exponiéndose mucho más a ser descubiertos ya antes o muy poco después de haber empezado su criminal proyecto."¹⁷

En resum, d'Amat considera altament improbable una falsificació local de qualitat però, en canvi, concedeix que una fabricació estrangera podria ser exitosa y generar guanys importants.

Tot plegat encaixa amb les notícies consultades sobre la falsificació de sous i que situen el seu origen probable a l'estranger; més concretament, Bover les situa a França:

1815. *Empieza en esta isla la circulación de una exorbitante cantidad de sueldos falsos, que se suponian importados de Francia. Imitaban perfectamente los acuñados en 1811 [sic],¹⁸ pero se diferenciaban de los legítimos en el canto y en el color del cobre.*

1837. *Fué escandalosa la nueva circulacion de sueldos falsos, siendo notable en ellos la leyenda BALIARIUM en lugar de BALEARIUM del anverso, única circunstancia que acredita su falsedad por lo primorosos que estuvieron los autores del troquel. Se aseguraba que se habian importado de Francia, y aun se designaba el buque conductor y las personas encargadas de hacerlos correr.*¹⁹

27 d'octubre de 1838. *Habiendo llegado a noticia de este Gobierno político que circulaban en esta capital sueldos mallorquines de falsa ley, se ha instruido el oportuno expediente del cual resulta por el dictamen dado por los peritos grabadores y ensayadores de metales después de un escrupuloso examen de una de aquellas monedas, que estas se conocen por tener la gráfila o cordón distinto y menos marcado que los verdaderos y legales, tener el círculo de perla más pequeño que el de estos, de lo cual se sigue que los números que designan el año 1812 distan de dicho círculo más de lo que corresponde, y que el guarismo 2 del número 12 del anverso es mayor que el de los sueldos legítimos. En su consecuencia he dispuesto se haga saber al público la circulación de dichas falsas monedas, y las diferencias que los distinguen de las legítimas a fin de que pueda reconocerlas y desecharlas; en la inteligencia que quedan dadas las órdenes convenientes al fiel contraste D. Tomás Cuschieri para que rompa e inutilice las que se le presenten de esta clase con arreglo a la Real orden de 8 de octubre de 1836.*²⁰

17. SANAHUJA/AMAT, p. 82-83.

18. Compartim amb Jaume Boada, *op. cit.*, l'opinió que Bover comet un lapsus de data i volia dir 1812, error que ha contribuït a la idea que hi poguéu haver sous legítims de 1811.

19. BOVER, p. 284-285.

20. *Boletín Oficial Balear*, Sábado 27 de octubre de 1838, Año 6º, núm. 884, p. 162.

En una comunicació manuscrita referida a aquesta detecció de falsos, s'afirma que s'han d'adoptar les provisions oportunes per impedir la seva circulació i, entre altres coses:

*“... por si tiene a bien hacerlo notorio a la Ysla en general con el fin de que sus habitantes estén prevenidos y resistan la admisión de estas monedas con lo cual se atacará su circulación y la extracción de oro y plata si su procedencia es el extranjero...”*²¹

Del conjunt d'informacions reportades sobre l'arribada de sous falsos a Mallorca, ens interessen especialment les relatives a la tardor de 1838, facilitades amablement per Jaume Boada, en les quals se'ns indica que tenen l'orla de punts més petita; que l'espai destinat a la llegenda més ample, més evident en l'espai ocupat pels números; que el número 2 de la data és més gran que en els legítims; i que la gràfila és diferent i menys marcada.

El contrast de les peces observades amb les legítimes permet descartar a les designades amb el núm. 2, 3 i 4, mentre que aquella a la qual hem donat el núm. 1 té elements significatius coincidents amb la descripció expressada en el *Boletín Oficial Balear*. Efectivament, les monedes legítimes, i les falses 2, 3, i 4, mesuren des de l'exterior de l'orla uns 18 mm de diàmetre de manera molt uniforme, mentre que la falsa 1 amida uns 17 mm, una petita diferència d'un mil·límetre que esdevé notable en l'amplada de l'espai disponible per a la llegenda. També el número 2 de la data es troba prou separat de l'orla i de la gràfila, com va indicar Cuschieri, més enllà del que és habitual en els números de mida gran que acostumen a estar en contacte amb l'orla, o quasi; pel que fa a la gràfila, ens remetem a allò indicat anteriorment.²²

Una llegenda urbana

Corre pels ambients numismàtics de Palma la contarella que ja fa anys, durant unes obres, es va trobar una quantitat important de monedes d'un sou de 1812. Explicaria aquest relat, que no hem pogut contrastar, l'excel·lent qualitat i abundància d'alguns exemplars del tipus 1? No tenim elements per aprofundir en aquest episodi i aquí ho haurem de deixar.

Ja fora de qüestions sense acreditar, a mitjan anys 80 vàrem poder veure un petit conjunt de sous de 1812 trobats durant unes obres de rehabilitació dins d'una paret on havien estat dipositats en una bosseta de tela de sac. Afortunada-

21. AHMP (Arxiu Històric Municipal de Palma), Fons Pons, lligall 946-V, “Sobre la moneda falsa que se ha introducido en esta isla. 1838”, document manuscrit sense signatura datat el 9 d'octubre de 1838, adreçada al Geŕe Superior Político.

22. Tot i això, les dades descriptives diferencials no són les més notables. Per exemple, a la foto que hem posat com exemple de moneda legal es pot veure com els números “ballen amples”, però la causa és que són de mida petita.

ment, el seu posseïdor els ha conservat i l'hem pogut tornar examinar i comprovar que estava conformat per setze peces del fals del tipus 1. No és aventurat pensar que la seva acumulació i ocultació havia d'estar relacionada, d'una manera o una altra, amb l'activitat delictiva de distribució dels exemplars falsos i es podria aventurar que el conjunt estava destinat a ser posat en circulació com a peces autèntiques. Qui sap.

Conclusions

Un sol taller monetari fou el responsable de l'encunyació dels sous falsos de 1812 que consta de quatre variants perfectament identificables.

Aquestes peces contenen elements estilístics i productius ben diferenciats de les legítimes, entre els quals destaquen uns busts que no es corresponen a les matrius de la seca de Sevilla que feia servir la de Catalunya des de 1811, els rombes a la cinta de la corona i la gràfila estriada.

L'anàlisi metal·logràfica realitzada confirma aquestes apreciacions; la presència significativa, o no, d'estany permet també discriminar les legals de les falses.

Quasi amb tota certesa es pot considerar que aquestes falsificacions varen ser produïdes a l'estranger, molt probablement a França, i la del tipus 1 introduïda a Mallorca el 1838.

Suggeriríem un estudi detallat, i amb els mitjans tècnics adients, de la variant núm. 1 de les falses que permetés confirmar si la seva producció es va realitzar amb diversos encunyats clònics, ja que aquest és un detall que no podem confirmar amb certesa.

Estudis de característiques semblants han de permetre identificar coures falsos catalans de la Seca de Catalunya, de més fàcil falsificació i difícil identificació per la manca de bust d'aquestes peces.

Com a qüestió general, l'estudi detallat de les peces d'una emissió pot ser una font d'informació numismàtica rellevant que complementa les d'origen documental, i aquest cas ens sembla un exemple representatiu.

Addenda: més sobre els sous de 1811

L'anàlisi metal·logràfica del sou de 1811 ens obliga a fer un breu apunt sobre aquesta emissió que, amb Jaume Boada, també consideram fraudulenta.²³ En primer lloc, a més de trobar-se allunyada de l'estil de la factura de la Seca de Catalunya, tampoc no es correspon amb la seva tècnica de producció atesa la manca d'estany, i si hagués estat producte d'una iniciativa pública anterior (opció sense base documental i quimèrica per la manca de mitjans tècnics locals) contindria

23. *Op. Cit.*

una quantitat significativa d'argent, com inicialment pretenia la Junta Superior de Mallorca. Tampoc no té sentit que el febrer de 1812, en el ban de presentació dels sous legítims, la Junta Superior s'hagués remès a la treseta de 1722-1724 per indicar el model al qual imitava l'escut, si hagués existit un circulat semblant de l'any anterior.²⁴

Així mateix, la seva factura no és la del taller de la resta de falsos aquí presentats, ja que hem identificat tres encunyys que usen matrius i punxons independents per a cada secció de la moneda: bust, escut, lletres, signes i marques. Es mostren aquí dos dels tres que coneixem (el tercer només l'hem vist en el catàleg Numismática Española de Xavier Calicó, ed. 1988, que és de molt mala qualitat fotogràfica i consideram irreproducible); la torre del quart quarter és un element diferenciador en els tres casos.

Apèndix. Taula de composició de dels sous analitzats

Reproduïm aquí la taula de composició metal·logràfica efectuada per Numètrica, amb indicació del lot corresponent a la subhasta Ramon Llull per a una millor identificació dels resultats.

	moneda / cara analitzada	COMPOSICIÓN QUÍMICA (en %)									
		Cu	Sn	Pb	Ni	Fe	Ag	Sb	Bi	Br	Co
Lot 526 (autént.)	A / anverso	97,802	1,859	0,011	0,082	-	0,056	0,085	-	0,015	0,027
	A / reverso	97,764	1,913	0,012	0,070	-	0,064	0,083	-	0,016	0,023
Lot 612 (1811)	B / anverso	99,620	0,023	0,144	0,042	0,026	0,061	0,018	0,013	0,011	-
	B / reverso	99,179	0,179	0,364	0,047	0,063	0,058	0,021	0,027	0,011	-
Lot 613 (tipus 2)	C / anverso	99,344	0,036	0,319	0,056	-	0,056	0,041	0,067	0,010	-
	C / reverso	99,283	0,035	0,323	0,064	0,032	0,061	0,041	0,074	0,010	-
Lot 614 (tipus 1)	D / anverso	99,543	0,014	0,134	0,054	-	0,090	0,020	0,093	0,011	-
	D / reverso	99,600	0,015	0,103	0,047	-	0,088	0,016	0,064	0,009	-
Lot 615 (tipus 1)	E / anverso	99,615	0,010	0,159	0,045	-	0,031	0,056	-	0,008	-
	E / reverso	99,539	0,012	0,225	0,047	-	0,036	0,059	0,012	0,005	-
Lot 616 (reversos)	F / anverso	99,513	-	0,213	0,053	0,068	0,034	0,052	-	0,005	-
	F / reverso	99,516	-	0,193	0,070	0,084	0,027	0,050	-	-	-

24. CAMPANER, p. 340.

Agraïments

A Jaume Boada, per la revisió crítica del text i, molt especialment, per les notícies documentals sobre els falsos de 1838.

A Àureo & Calicó, per les fotografies de les monedes i pel suport a l'anàlisi metal·logràfica.

A Nummétrica, per autoritzar la publicació dels seus resultats.

BIBLIOGRAFIA

BOADA SALOM, Jaume, “12 diners de 1811: enigma aclarit?”. *Col·lecció* 9 (2a època), Palma, juny 2003.

BOVER, Joaquín Maria, *Historia de la Casa Real de Mallorca y noticias de las monedas propias de esta isla*. Imprenta de Felipe Guasp y Barbieri, Palma, 1855.

CAMPANER Y FUERTES, Álvaro, *Numismática Balear*, Establecimiento tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma de Mallorca, 1879.

DE CRUSAFONT I SABATER. M., *Història de la moneda de la Corona Catalano-aragonesa medieval (excepte comtats medievals)*, SCEN, Barcelona, 2015.

SANAHUJA I ANGUERA, Xavier, “La seca del Principat de Catalunya establerta a Reus, Tarragona i Ciutat de Mallorca (1809-1814)”, *Acta Numismàtica* 26, SCEN, Barcelona, 1996.

SANAHUJA I ANGUERA, Xavier, *La Seca del Principat de Catalunya (1809-1814). Establerta a Reus i traslladada a Tarragona i Mallorca (1809-1814)*, Institut Municipal de Museus (Ajuntament de Reus). Reus, 2003 [catàleg d'exposició].

Colección de los decretos y ordenes que han expedido las Cortes Generales y extraordinarias desde su instalación en 24 de setiembre de 1810 hasta igual fecha de 1811. Sevilla, 1820 [reimpressió].

Fonts arxivístiques

Arxiu Històric Municipal de Palma (AHMP), Fons Pons.

Les pellofes de la Seu de Vic a partir dels encunys conservats al Museu Episcopal i Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic

XAVIER JORBA SERRA*

Introducció

El novembre de l'any 2014, el Gabinet Numismàtic de Catalunya dedicava el seu XVIII Curs d'història monetària hispànica a la pellofa sota el títol *Pellofes & ploms eclesiàstics. Un patrimoni numismàtic per descobrir*. La nostra comunicació «De pellofes, bosses de pellofes i encunys de pellofes» va servir, entre altres coses, per donar a conèixer l'existència a Catalunya de 71 encunys i 16 bosses de pellofes. Més endavant, el Doctor Llobet ens va informar de l'existència d'un encuny no comptabilitzat per nosaltres, de la comunitat de preveres de Verdú, en mans particulars. Per poder fer l'inventari dels encunys, va ser necessari recórrer a arxius, museus i col·leccions particulars. La gran sorpresa de la recerca va ser la troballa, al Museu Episcopal de Vic i a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV), de setze encunys – set i nou respectivament – amb la particularitat d'un encuny triple, amb el qual se sumarien 18 tipologies diferents de pellofes. Com a resultat d'aquesta recerca, hem cregut necessari fer una reclassificació d'un grup concret de ploms o pellofes de Ripoll, les quals han de ser considerades, a partir d'ara, com de la Seu de Vic.

Breu recorregut sobre la recerca dels ploms o pellofes

L'any 2017 farà cent anys de la mort de Botet i Sisó. A Botet li devem la recollida més important d'informació de ploms i pellofes de les diferents comunitats de canonges i preveres de les catedrals, parròquies i monestirs de Catalunya. Ell va ser un dels responsables que va evitar la pèrdua i oblit d'aquestes peces

* Doctor en Història Moderna i membre de la SCEN.

d'ús intern. No va estar sol en aquesta tasca; el prevere olotí Pere Carbonell també va mostrar el seu interès quan dugué a terme un llibre manuscrit titulat «*Álbum de Sellos o Timbres. Propiedad de Pere Carbonell. Olot. 1894*», on va deixar les empremtes de les pellofes de Sant Esteve d'Olot i de Sant Pere de Les Preses.¹ Altres personatges que van aportar el seu granet de sorra per evitar la pèrdua d'aquestes peces van ser Colomines, Vila-Sivill, Busquet, Cazurro, Marquès, Salvador i Lluïsa Vilaseca, Bonet, Xalabarder, Bonnel, Puig, o Llorenç Balsach. La monumental col·lecció d'aquest últim va permetre la magnífica tesi doctoral *La Moneda catalana local (s.XIII-XVIII)*, de Miquel Crusafont, obra bàsica per a conèixer el món de les pellofes i un assaig necessari de classificació que va permetre a nous investigadors, seguint l'estela del mestre Crusafont, consolidar i ampliar els coneixements (J. Benages, J. Boada, M. Clua, E. Díez, X. Jorba, J. M. Llobet, X. Sanahuja). La feina no s'ha acabat. Continuem necessitant estudis arxivístics, recerques a museus i excavacions arqueològiques per a poder completar aquest camp.

La troballa dels encunys de la Seu de Vic

La feina de tot investigador és cercar, en aquelles institucions que poden conservar elements relacionats amb la numismàtica, els documents i possibles materials dipositats en els seus fons. La notícia documental que aporta Miquel Crusafont sobre la fabricació d'encunys de la Pietat de Vic determinà la visita a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV) i al Museu Episcopal.² En el cas de l'ABEV, va ser clau preguntar a l'arxiver sobre la possible existència i conservació d'encunys dins dels fons de la institució, ja que als registres no hi havia cap referència. La disponibilitat i amabilitat de l'arxiver, el sr. Rafael Ginebra, i el seu record d'haver vist o escoltat de l'anterior arxiver, Miquel dels Sants Gros, l'existència d'algun encuny, el va dur a preguntar-li directament, aprofitant la seva presència a l'ABEV. Al cap d'unes hores, el mateix mossèn Gros es va presentar amb una bossa de plàstic, dins de la qual van aparèixer nou encunys de la comunitat de preveres de la Seu de Vic. La troballa va permetre catalogar i fotografiar per primera vegada els encunys:

1). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 9,5 cm i el diàmetre de la matriu és de 2,5 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2248. Claus encreuades i lligades,

1. JORBA I SERRA, X. - PLANTALECH I COLOMER, S. «Les Pellofes de Sant Pere de Les Preses, un taller desconegut». *Acta numismàtica* 44, SCEN (IEC), Barcelona, 2014, p. 213-219.

2. «18 de maig de 1670, els administradors van pagar 2 lliures i 8 sous a un argenter de Vic per haver fet els motllos i els encunys per encunyar els ploms de la Pietat; també paguen 7 lliures, 16 sous i 8 diners per a comprar el llautó que venia de Girona; el dia 24 paguen a un argenter de Vic 3 lliures i 10 sous per a picar els ploms; i el 13 de juny paguen a un fuster 2 lliures i 16 sous per una capseta amb pany i clau per guardar els ploms». CRUSAFONT, M., *La Moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*. Barcelona, 1990.

superades de mitra i entre B-s. Orla de traços. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 1.2*).

2). Encuny de ferro de forma quadrada. La seva llargada és de 10,5 cm i el diàmetre de la matriu és d'1,6x1,7 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2254.1. Quadrada. Capet superat de mitra, entre 4-B. Creuetes als angles. Orla lineal i de creuetes. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 1.3*).

3). Encuny de ferro de forma quadrada. La seva llargada és de 10,9 cm i el diàmetre de la matriu és d'1,3x1,3 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2255.1. Quadrada. Capet superat de mitra, entre 2-B i orla de punts (el 2 girat). Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 1.4*).

4). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 7 cm i el diàmetre de la matriu és de 22 mm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2259. Claus encreuades i lligades entre 6-B. A sobre, mitra. Orla de traços. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 1.5*).

5). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 16,3 cm i el diàmetre de la matriu és de 2,4 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2264.1. Tiara sobre claus encreuades i lligades entre A-S. Orla de punts. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 2.1*).

6). Encuny de ferro de forma quadrada. La seva llargada és de 13,5 cm i el diàmetre de la matriu és d'1,8x1,8 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2267.2. Quadrada d'angles matats. Tiara sobre claus encreuades. A l'esquerra, 4. A sota, A. Bordura lineal. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 2.2*).

7). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 17,2 cm i el diàmetre de la matriu és de 2,2 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2271. Tiara sobre claus encreuades i lligades. A sota, 45 (o 4S). Orla lineal. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 2.4*).

8). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 15 cm i el diàmetre de la matriu és d'1,9 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2048.1. Tiara sobre claus encreuades i lligades. A sota, v. Orla de punts. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 3.1*).

9). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 10 cm i el diàmetre de la matriu és d'1,7 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2048.2. Tiara sobre claus encreuades i lligades. A sota, v. Orla de punts. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (*fig. 3.2*).

L'èxit de la recerca ens portà al Museu Episcopal de Vic. La revisió dels inventaris de segells episcopals dipositats al museu va permetre comprovar l'e-

xistència de set encunys de pellofes de la Seu de Vic. El museu en desconeixia la funció. Del conjunt, va cridar molt l'atenció l'existència d'un encuny triple:

10). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és d'11,3 cm i el diàmetre de la matriu és de 3,2 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2262. Tiara i ínfules sobre claus encreuades. A sota, X sovs en dues línies. Orla dentada. Museu Episcopal de Vic, núm. 3187 (*fig. 1.6*).

11). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és d'11 cm i el diàmetre de la matriu és de 2,9 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2263. Tiara i ínfules sobre claus encreuades. A sota, VI sovs en dues línies. Orla dentada. Museu Episcopal de Vic, núm. 3188 (*fig. 1.7*).

12). Encuny triple de ferro rectangular amb una mida de 13,2x7 cm. És un encuny fix o «pila», és a dir, el que es fixava sòlidament a una base de fusta i per tant no rebia els cops de martell o mall. El diàmetre de la primera matriu és d'1,5 cm i correspon a la pellofa Crus. 2268.4; el diàmetre de la segona matriu és d'1,8 cm i correspon a la pellofa Crus. 2268.3; mentre que el diàmetre de la tercera matriu és d'1,9 cm i correspon a la pellofa Crus. 2268.2. Totes tres matrius tenen gravada una tiara sobre claus encreuades i lligades. A sota, una A. Orla lineal. Museu Episcopal de Vic, núm. 15438 (*fig. 2.3*).

13). Encuny de ferro de forma quadrada. La seva llargada és de 13,2 cm i el diàmetre de la matriu és d'1,2x1,2 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2275, però de mida menor. Ha de correspondre a un encuny que podia haver substituït l'encuny de la pellofa Crus. 2275, o ha de ser l'encuny de la pellofa anterior. Cairó. Claus encreuades i lligades. Orla de punts grossos. Museu Episcopal de Vic, núm. 14356 (*fig. 2.5*).

14). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 10,2 cm i el diàmetre de la matriu és de 2,8 cm. La matriu està gravada en negatiu i correspon a una pellofa inèdita. La descripció de la matriu és tiara sobre claus no creuades. Al centre, S a l'inrevés i cercle sobre V. Orla de punts. Museu Episcopal de Vic, núm. 3189 (*fig. 2.6*).

15). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 12,1 cm i el diàmetre de la matriu és de 2,2 cm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2049.2. Tiara sobre claus encreuades i lligades. A sota, M. Orla lineal. Museu Episcopal de Vic, núm. 3190 (*fig. 3.3*).

16). Encuny de ferro de forma cilíndrica. La seva llargada és de 12,3 cm i el diàmetre de la matriu és d'1,7 mm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2050.2. Tiara sobre claus encreuades i lligades. A sota, C a l'inrevés. Orla lineal. Museu Episcopal de Vic, núm. 3192 (*fig. 3.4*).

La classificació de les pellofes de la Seu de Vic

Estudiats i classificats els encunys, ha sorgit la necessitat de ressituar un conjunt de pellofes classificades com ploms de Sant Pere de Ripoll. Els encunys localitzats –fins aquells moments desconeguts– ens indiquen que les pellofes Crus.2048.1, Crus. 2048.2, Crus. 2049.2, i Crus. 2050.2, que Miquel Crusafont va atribuir a Sant Pere de Ripoll, han de correspondre, en realitat, a la Seu de Vic. Els manuscrits de Botet i Sisó tampoc aporten cap informació sobre aquesta nova ordenació. La troballa dels encunys al Museu Episcopal i l'ABEV deixen pocs dubtes sobre la seva atribució. El canvi de població i comunitat també afecta les pellofes Crus. 2047, 2048.3, 2049.1, 2050.1, i 2050.3. Aquesta nova atribució es reforça per la gran similitud que presenta la tipologia de les pellofes mencionades amb la majoria de pellofes de la Seu de Vic. Les pellofes de la Seu de Vic, a l'igual que les de Sant Pere de Ripoll, tenen Sant Pere com a patró. Totes dues presenten les claus i la mitra o tiara com a símbols parlants del sant. Les claus del cel i de la terra, que poden obrir i tancar, absoldre o excomunicar; la tiara o mitra amb tres nivells: cel, terra i submón. L'observació d'aquests símbols parlants entre les dues comunitats mostra que, en el cas de Ripoll, només les Crus. 2045 i 2046 podrien tenir certa semblança amb les de nova atribució. La diferència radica en la situació de la mitra: al mig de les claus encreuades en el cas de Ripoll, mentre que les de la Seu de Vic sempre presenten la tiara damunt de les claus. A més a més, les pellofes de la Seu de Vic amb tiara sempre presenten les seves claus encreuades i lligades. Les pellofes de la Seu de Vic tenen infules o cintes llargues als costats de la tiara. La comunitat de Sant Pere de Ripoll no té cap pellofa amb aquesta simbologia. Respecte de l'existència d'una lletra sota les claus encreuades com són la V, la M i la C és un cas comú en moltes comunitats. La lletra V pot fer referència a la celebració de vespres; la lletra M a la celebració de matines; i la lletra C a la celebració de capellanies o completes.

Cridava l'atenció als estudiosos i col·leccionistes la manca de pellofes de llauna en una comunitat tan important com la de la Seu. Hem de recordar que les diverses comunitats decidien utilitzar un mateix encuny per a fer pellofes de llautó, de llauna i llauna estanyada com els coneguts casos de Bagà, la Seu de Barcelona, Cardona, Mataró, Olot o Torà. La diferenciació amb el metall permetia, com deia Botet pel cas de Mataró, que les pellofes de llautó fossin emprades per a les distribucions dels funerals, mentre que les pellofes de llauna eren per a les distribucions dels actes fundats.³

Posats en contacte amb l'encarregat del Museu Etnogràfic de Ripoll, vàrem poder comprovar quines pellofes hi havia dipositades al fons del museu. La relació de les pellofes de Sant Pere de Ripoll eren les següents:

3. CRUSAFONT, M. - ROVIRA, J. «Monedes eclesiàstiques d'ús interior de Santa Maria de Mataró: les pellofes o ploms». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 93. Mataró, 2009, p. 27-31.

Crus. 2045 amb 12 exemplars	núm. 2190
Crus. 2051 amb 4 exemplars	núm. 2192
Crus. 2053 amb 15 exemplars	núm. 2187
Crus. 2054 amb 10 exemplars	núm. 2189
Crus. 2055 amb 2 exemplars	núm. 2193
Crus. 2056 amb 13 exemplars	núm. 2188
Crus. 2057 amb 15 exemplars	núm. 2194
i Crus. 2058 amb 6 exemplars	núm. 2191

El nombre de pellofes existents permet comprovar que no hi ha cap pellofa de les Crus. 2047, 2048.1, 2048.2, 2048.3, 2049.1, 2049.2, 2050.1, 2050.2 i 2050.3. Respecte a la pellofa Crus. 2046, no hi cap dubte de la seva atribució a Ripoll per l'existència de la Crus. 2045, a l'igual que la Crus. 2052, que presenta les mateixes característiques que la Crus. 2053. Per acabar, l'article publicat per Antoni Pladevall sobre la moneda local de Ripoll l'any 1992 confirma l'existència, en el fons del Museu Etnogràfic de Ripoll, d'aquests tipus exposats.⁴

L'encuny del Carme de Vic

Per acabar, presentem l'encuny del segle XIX del Carme de Vic, guardat en una col·lecció privada. Esperem que en els propers anys puguin aparèixer més encunys propis de les comunitats de Vic.

Encuny de ferro de premsa de forma cilíndrica. La seva llargada és de 2,9 cm i el diàmetre, 43 mm. La matriu està gravada en negatiu amb la iconografia corresponent a la pellofa Crus. 2280 del catàleg de Crusafont (1990). Escut carmelític coronat. A sota: vich. Doble orla lineal. Encuny utilitzat pel taller Castells de Gràcia durant la segona meitat del segle XIX. Col·lecció Privada Ll. A. (*fig. 1.1*).

Conclusió

L'estudi dels ploms o pellofes continua sent un camp molt complex i ple de contrastos. L'aparició de nous encunys i noves pellofes pot portar a una nova seriació i contextualització de les diferents emissions. Aquest ha estat el cas de les pellofes de la Seu de Vic. Però recordem que, en els últims dos anys, hem tingut coneixement de noves dades documentals i materials que han permès seriar les emissions de Les Preses, de Sant Cugat del Vallès i de Sant Pere de Rodes, o l'existència de pellofes encara no trobades del monestir de Santa Maria d'Amer a Girona. Continuem trobant noves peces que esperen una futura classificació, i resten actualment a l'apartat d'incertes. La recerca als arxius ha de permetre resoldre aquesta situació i significaria un gran avanç en el camp de la història de les pellofes.

4. PLADEVALL I FONT, A., «La Moneda local de Ripoll». *Història d'una entitat. 25 anys del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Ripoll*. Museu Etnogràfic de Ripoll. Ripoll, 1992, p. 71-74.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

BIBLIOGRAFIA

CLUA MERCADAL, M.; MATARÓ I PLADELASALA, M.; PUIG GRIESSENBERGER, A., «Les pellofes del monestir de Sant Pere de Rodes», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 44, 2013, p. 371-389

CRUSAFONT I SABATER, M., *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*. Barcelona, 1990.

CRUSAFONT I SABATER, M.; Balsach, Ll., «Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach», *Acta Numismàtica* 27, 1996, p. 155-175.

CRUSAFONT I SABATER, M., «Notícies sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó titulat Ploms i pellofes catalanes i de l'àlbum d'empremtes de J. Busquets i Duran», *Acta Numismàtica* 29, 1999, p. 143-213

CRUSAFONT I SABATER, M., «De nou sobre les pellofes del Gabinet Numismàtic de Catalunya» a *Acta Numismàtica* 37, 2007, p. 175-184.

CRUSAFONT I SABATER, M.; Rovira, J., «Monedes eclesiàstiques d'ús interior de Santa Maria de Mataró: les pellofes o ploms», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, Mataró, 93, 2009, p. 27-31.

DANÉS, J., «Els ploms de missa», *Pretèrits olotins*, Olot, 1950.

JORBA I SERRA, X., «Els encunys de pellofes d'Olot», *Acta Numismàtica* 38, 2008, p. 199- 210.

JORBA I SERRA, X., «L'encuny i el fons de pellofes de Vilafranca del Penedès i dos encunys inèdits», *Acta Numismàtica* 39, 2009, p. 167-171.

MARQUÈS CASANOVAS, J., «Colección de pallofes de la Catedral de Gerona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses XIV*, 1960, p. 155-169.

Tres novetats medallístiques

M. DE CRUSAFONT I SABATER*

1- Medalla d'argent de Roses del 1693.

Hem d'agraciar al sr. Pere Guerra que ens hagi donat a conèixer una magnífica medalla relativa a Roses i també a Manuel Casanovas que n'ha realitzat la fotografia.

Són ben conegudes les medalles de la presa de Roses del 1645 amb la llegenda RODHA CAPTA, CM-103 a 108,¹ així com les del 1693, amb el RHODA ITERVM CAPTA, CM-129, però mai havíem vist la peça que representem i que abandona el llatí en una de les llegendes, per a fer-nos saber, en francès, que Roses es troba “sota l'obediència del rei”. En donem, tot seguit, la descripció:

Imatge de mida reduïda

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Les referències CM- corresponen al llibre de CRUSAFONT, M., *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalana-Aragonesa (s. XV-XX)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2006.

Medalla d'argent de Lluís XIV del 1693 referent a Roses.

a/ LVDOVICVS MAGNVS R. CHRIST. F.P. SEMP. VIC.

Efigie a la dreta

r/ QVAM VENI CONVENIUT

Figura alada tocant la trompeta. A l'exerg: ROSES SOUMIS. A l'OBEISS.

DU ROI/ 10 JUIN 1693, en dues línies

Pes: 151 g. Ø = 71 mm

La peça és excepcional, tant per ésser d'argent com per la mida gran, com, finalment, per tractar-se, sens dubte, d'un exemplar d'època i no d'una de les nombroses i sovint falsejades reproduccions que va emetent contínuament la seca de París.

No vàrem catalogar aquesta peça en el nostre llibre sobre les medalles perquè no apareix ni al treball de Divo ni en el de Jacquot ni en el catàleg de reproduccions de la *Monnaie de Paris*,² però resulta difícil de saber si ha estat publicada en algun altre treball. En qualsevol cas, és una peça remarcable que enriqueix la nostra medallística.

Cal comentar que la data de la medalla pot semblar que és 1695 més que no pas 1693, però en realitat la rendició de Roses es va produir el 1693 i la població va restar en mans franceses fins l'any 1697, quan després de la presa de Barcelona pels francesos es va signar la pau i es retornaren tots els territoris conquerits. D'altra banda, la medalla porta la data del 10 de juny i, segons veiem en el detallat estudi de Marià Baig, el 9 de juny del 1693 es demanà la capitulació al Duc de Noailles, cap de les forces franceses assetjadores, qui la va concedir, i s'assenyala el dia 10 de juny com el de la sortida de la guarnició. Encara que s'hagueren de retocar alguns detalls i que aquesta no va ésser efectiva fins al dia 14,³ sembla lògic que es prengué el 10 de juny del 1693 com a referència per a la medalla. Per tant, si la darrera xifra fos efectivament un 5, es tractaria d'un error del gravador.

2- W. Doyle, destinatari d'una medalla d'or de Begur i Palamós del 1810.

El 10 de maig del 1926 i “en els quatre dies següents”, la casa Sotheby de Londres va subhastar la notable col·lecció dels germans John i A. B. Murray, ambdós militars. Comprendia 1.001 peces, totes elles medalles militars.⁴

2. DIVO, Jean-Paul, *Médailles de Louis XIV*, Zuric, 1982; JACQUOT, Joseph, *La médaille au temps de Louis XIV*, París, 1970; MONNAIE DE PARIS, *Catalogue Général des éditions de la Monnaie de Paris*, 1. *De l'Antichité à Louis XVI*, París, 1977.

3. BAIG I ALEU, Marià, “La vila de Roses en els segles XVI i XVII”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, 1988, p. 135-206.

4. SOTHEY AND CO. *Catalogue of War Medals and Decorations. The collection formed by The Late Colonel John Murray of Polmaise and his brother The Late Major A. B. Murray of Polmaise*, Londres, 1920, 98 pàgines i 10 làmines.

Hem pogut consultar aquesta venda i hem vist que, entre les peces subhastades, n'hi ha una de prou importància i excepcionalitat per a nosaltres. És la número 36 de la venda i es tracta d'un exemplar d'or de la medalla del 1810 dedicada a les accions de Begur i Palamós, CM-282, de la qual reproduïx l'anvers a la làmina I. En fer-ne la descripció, comenta que fou donada per Espanya als components de les naus "Ajax", "Kent" i "Cambrian" per la seva col·laboració per a foragitar als francesos de Catalunya i que l'exemplar que se subhastava havia estat donat al tinent W. Doyle per la seva actuació en l'assalt de la torre sud de les bateries de Begur, una informació de la qual facilita la referència Tancred, p. 75.

Josep Salat, coetani dels fets, va deixar escrit que només se n'havien fabricat vuit exemplars d'or, un dels quals, doncs, seria el que hem descrit. De fet, però, hi havia diferents exemplars d'argent que tenien tot l'aspecte d'autenticitat. La cosa quedà aclarida amb la publicació dels balanços de Joan d'Amat, responsable de la seca ambulat de Catalunya, on diu que també se'n varen encunyar 78 d'argent.⁵

Amb tot, potser serà prudent que no donem per totalment segures aquestes xifres i que pensem que potser se'n varen fer unes quantes més. És, efectivament, una mica sospitos que un simple tinent entre el cos de militars de tres vaixells obtingués una de les vuit medalles d'or, havent-hi, com hi devia haver, des d'almiralls fins a capitans. Ja varem haver de desmentir en una ocasió aquestes xifres oficials, que generalment no tenen en compte les emissions complementàries que es feien més endavant⁶ per acontentar qui calgués, és a dir, la gent de l'"estament oficial" com, agudament, diuen a Mallorca.

5. Vegeu aquests antecedents a l'obra de M. Crusafont abans esmentada, p. 153.

6. Això es pogué veure en el cas de l'emissió de les medalles de proclamació de Mallorca del 1789, vegeu CRUSAFONT, M./VIDAL, A., "Monedes-medalles de proclamació de Mallorca, dades inèdites 1747, 1759, 1789", *Acta Numismàtica* 17/18, Barcelona 1988, p. 269-294.

3- Medalla-joia inèdita i prou remarcable d'Eusebi Arnau.

Sempre és difícil arribar a l'exhaustivitat en assajar de recopilar l'obra d'un artista. Més encara si es tracta d'un autor tan prolífic com en fou Eusebi Arnau.⁷ En una subhasta barcelonina dels dies 19/20 de juny del 2013, hi trobem una magnífica medalla-joiell d'or que representa un Sant Jordi.⁸ La peça és d'una elegància singular. El sant, en genet armat com és costum, porta una llança que es blega externament per atènyer el drac i aquest porta a la boca un robí encastat per a fer-nos avinents les flames que devia llançar.

La casa subhastadora només ens el descrivia com a penjoll d'or i robí de devers el 1920 que representava Sant Jordi, tot i que hi feia constar, això sí, l'“espléndido trabajo”. No deia res de si portava una inscripció al darrera ni feia constar que, a la part posterior del cavall, s'hi veia clarament una E i una A gòtiques i superposades, una de les signatures d'Eusebi Arnau que trobem, per exemple, a les medalles CM-952 i 958 dels anys 1901 i 1902.

Treballem només, malauradament, amb la foto del catàleg de la subhasta, prou clara per a fer-nos veure la E i la A, però no podem donar el pes, la mida ni altres detalls de la peça perquè no hi consten pas.

Malgrat tot, ens ha semblat que valia la pena donar a conèixer aquesta peça d'excepció del més prolífic i un dels més grans dels nostres medallistes.

7. Vegeu la monografia de la medallística d'aquest autor a MARIN, M. I., *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona 2005 i algunes adicions a CRUSAFONT, M., “Eusebi Arnau: medalles inèdites i algunes precisions”, *Acta Numismàtica* 39, Barcelona 2009, p. 187-194.

8. LAMAS BOLAÑO, *Subasta 19-20 juny 2013*, Barcelona, 2013, núm. 246 catalogada com a penjoll d'or amb robí.

La medalla de l'Exposició Balear de 1903¹

JAUME BOADA SALOM*

Sovint s'ha dit, i tal vegada amb raó, que la Palma de començaments del segle XX era una ciutat petita, tranquil·la i avorrida, on la vida passava pausadament i on qualsevol incident insignificant esdevenia una notícia. Tot i que davall d'aquesta rosta bucòlica hi havia una activitat d'oci de certa entitat i entreteniment per a gairebé tots els gusts (balls a la Llonja, espectacles al recentment inaugurat Teatre Líric –que va substituir el vetust Circ Balear devers 1900, en l'indret on ara hi ha l'Hort des Rei–, curses de bous a l'antiga plaça de toros –situada a l'actual Plaça de Berenguer de Palou–, teatre o òpera al Teatre Principal, etc.), no es pot dir que ostentàs el cosmopolitisme d'altres ciutats espanyoles, com ara Barcelona o Madrid.

Però el 1903, l'Ajuntament de Palma decidí embarcar-se en un projecte per omplir Ciutat de disbauxa durant un parell de setmanes. L'agost d'aquell any esdevingué un mes de fires i festes. Palma s'omplí de gent: l'esdeveniment atragué persones de tot Mallorca, i també de la resta de les illes que arribaven massivament en vaixell.² Es convocaren concursos de tota casta: decoració de balcons i de carrosses, de bandes de música, de corals, de ball popular i de manifestacions folklòriques. Hi hagué algunes competicions esportives, com per exemple un festival ciclista i curses de cavalls, i també un certamen literari. La ciutat es guarní de flors, de llums i d'estructures fetes per a l'ocasió (com ara arcs) com quasi mai més ho ha fet; també s'hi celebraren castells de foc. De tots els esdeveniments prevists, sens dubte aquell que més expectació aixecà i que es considerarà com el principal de tots fou l'*Exposició Balear d'Agricultura, Belles Arts,*

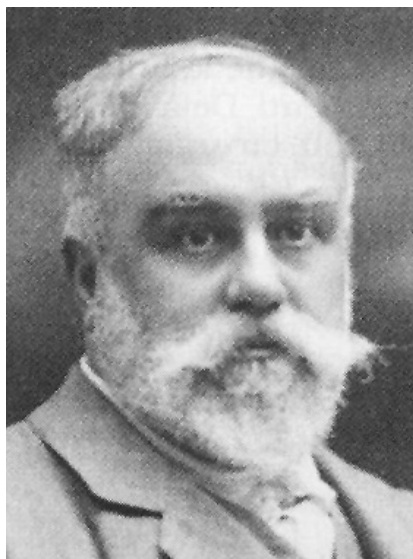
*. Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

1. Aquest article fou publicat dividit en dues parts a la revista *Mallorca Col·lecció*. BOADA SALOM, Jaume, "La medalla de l'Exposició Balear de 1903 (I)", *Mallorca Col·lecció* 9, desembre 2012, p. 8-11. "La medalla de l'Exposició Balear de 1903 (II): resolució d'una incògnita", *Mallorca Col·lecció* 10, Club de Col·leccionisme de Mallorca. Palma, juny 2013, p. 14-16. Ara el publicam aquí unificat i revisat.

2. *La Almudaina*, 7 d'agost de 1903, p. 3.

Fullet de l'Exposició Balear de 1903.

Benet Pons i Fàbregues.

Antiguitats i labors de la Dona que tengué lloc a la Llonja de Palma. Com la premsa mateixa reconeixia aquells dies, “*las ferias y fiestas han obrado el milagro de desterrar por unas semanas, la modorra de nuestra ciudad*”.³

La recepció d'objectes per a l'exposició s'inicià l'horabaixa del 31 de juliol, i el muntatge, tot just al dia següent. El nombre d'objectes que es reberen aquells primers dos dies fou molt elevat i ja presagiava l'èxit de l'esdeveniment;⁴ el seu lliurament continuà durant els dies posteriors i l'organització fixà un horari de recepció entre les nou del matí i la una del migdia, i des de les tres i mitja fins a les set del capvespre.⁵

L'Exposició Balear s'inaugurà a la Llonja a les deu del matí del 9 d'agost,⁶ amb l'assistència de les principals autoritats civils i militars de l'illa. Quedà organitzada i dividida en cinc seccions: agricultura, indústria, belles arts, art retrospectiu (antiguitats) i labors domèstiques (bàsicament, feines de costura i brodats). El reglament fixava els premis següents per a cada una de les seccions: un diploma de gran premi d'honor, 10 diplomes de medalla d'or, 20 diplomes de medalla de plata, 30 diplomes de medalla de bronze i els premis extraordinaris que decidís la Comissió organitzadora.⁷ Els comissaris de l'exposició foren Pere Canet, Francesc Quijada i Benet Pons i Fàbregues. Hi participaren persones re-

3. *La Almudaina*, 8 d'agost de 1903, p. 3.

4. *La Almudaina*, 1 d'agost de 1903, p. 3.

5. *La Almudaina*, 4 d'agost de 1903, p. 3.

6. *La Almudaina*, 8 d'agost de 1903, p. 3.

7. Arxiu Històric Municipal de Palma (AHMP), FP-1536, LII, Reglament de l'exposició, art. 14.

llevants de la societat mallorquina, com ara industrials importants, artistes reconeguts i membres de l'aristocràcia, entre els quals hi havia Joan Suau (fundador de la famosa casa de licors), el pintor Vicenç Furió i Kobs, l'escriptor Francisco Manuel de los Herreros, el pintor Agustí Buades Muntaner, fill del gran retratista Agustí Buades Frau, i l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, qui participà amb una mostra de "vins i malvasia". Formaren part dels jurats personatges com Ricardo Ankerman (pintor famós i director de l'Acadèmia de Belles Arts), el mateix Vicenç Furió, l'escriptor i metge eivissenc Enric Fajarnés i Tur, i el lingüista mossèn Antoni Maria Alcover, qui jutjà la secció d'antiguitats.⁸

Un dels elements que ajudaren a finançar l'esdeveniment fou la venda d'unes participacions de loteria. De les 16.000 que es posaren a la venda, se'n vengueren 14.061 i els premis se sortejaren en combinació amb el sorteig de la Loteria Nacional del 10 d'agost d'aquell any. Totes les paperetes, igual que la resta d'elements impresos, sortiren de la impremta Amengual i Muntaner.⁹

L'exposició es clougué el matí del 17 d'agost.¹⁰ Només dos dies abans s'havien estimat en devers 82.000 el nombre de visitants que havien passat per la Llonja.¹¹ Aprofitant l'eufòria de les setmanes següents a l'esdeveniment, dos germans francesos proposaren a un dels regidors de l'ajuntament palmesà l'organització d'una exposició universal a Palma per a l'any següent.¹² No obstant això, unes setmanes més tard el mateix regidor afirmava no haver tornat a tenir notícies dels germans francesos malgrat els seus intents de contactar amb ells, motiu pel qual el consistori es considerà lliure de qualsevol compromís que hagués adquirit prèviament amb ells.¹³ Quant al resultat econòmic de les festes en el seu conjunt, tot i que a començaments d'octubre s'estimava un dèficit de 7.000 pessetes,¹⁴ la liquidació final de totes les fires i festes augmentà aquesta xifra fins a més de 19.000.¹⁵

Una petita obra d'art

Com a esdeveniment competitiu que era, a l'Exposició Balear es lliuraren medalles per als més ben classificats de cada categoria, que ja hem vist que eren d'or,

8. Al l'article original, part segona, i a tall de curiositat, incloïem la transcripció d'una carta, creiem que inèdita fins aleshores i escrita el 1902, en la qual mossèn Alcover s'excusava per no poder assistir a una reunió del comitè organitzador de l'exposició perquè presentava una forta afonia. El motiu no era altre que haver passat tres mesos i set dies "d'excursió filològica" recopilant informació per a la seva obra magna que acabaria esdevenint el Diccionari Català-Valencià-Balear.

9. AHMP, FP-1793-1, relació d'ingressos i despeses, sense paginar.

10. *La Almudaina*, 18 d'agost de 1903, p. 2-3.

11. *La Almudaina*, 15 d'agost de 1903, p. 1.

12. AHMP, Actes municipals, 24 de setembre de 1903, p. 373 v. La proposta fou presentada pel regidor Pomar i esmentada a *La Almudaina*, 26 de setembre de 1903, p. 3.

13. AHMP, Actes municipals, 22 d'octubre de 1903, p. 429.

14. *Última Hora*, 6 d'octubre de 1903, p. 2.

15. AHMP, *Actes municipals de 1903*, 24 de desembre de 1903, p. 524 v. Més concretament 19.045,52 pessetes, resultat de restar el total d'ingressos (170.377,73) del de despeses (189.423,25).

plata i bronze, tot i que cal aclarir, tal vegada innecessàriament, que la medalla d'or era en realitat bronze daurat. El seu disseny, idèntic a totes tres categories, representa un magnífic exemple de l'art modernista del moment i assoleix una gran bellesa. Tot i que Miquel Crusafont ja descrigué els exemplars de plata i de bronze en la seva publicació sobre medalles,¹⁶ en podem repetir i ampliar la descripció.

1). *Aram daurat.*

a/ Llegenda EXPOSICIO BALEAR: AGOST MCMIII. Al·legoria femenina de la Victòria sostenint una làurea i una palma, flanquejada al fons pel castell de Bellver i el far de Porto Pi.

r/ Llegenda ARS NATURA VERITAS LABOR. Escut de Mallorca en la meitat superior i el de Menorca i Eivissa en la inferior, separats per la data 1903 sobre una cinta que els enllaça tots tres. Ambdues meitats estan separades per una cartel·la per gravar-hi el nom del guardonat. Signat: B. PONS – P. FEU. Pes: 82,3 g. Ø = 53 mm Crus.Med. no figura

2). *Plata.*

Com l'anterior, però amb pes de 82,9 g. Crus.Med. 964.

3). *Bronze.*

Com l'anterior, però amb pes de 82 g. Crus.Med. 964a.

La Victòria de l'anvers, sostenint una corona de llorer i una palma, és una al·legoria clàssica que ja s'usava en certes encunyacions monetàries de la Roma antiga. En el cas que ens ocupa, aquesta figura femenina porta sobre el cap una

16. CRUSAFONT I SABATER, Miquel, *Medalles Commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa (s. XV-XX)*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics – Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2006.

corona encimbellada per una petita rata pinyada, símbol de la saviesa que es troba present a les armes de Palma. La flanquegen per darrere dos monuments palmesans ben coneguts i recognoscibles, el far de Porto Pi i el castell de Bellver.

Pel que fa al revers, s'hi representen els escuts de Mallorca, Menorca i Eivissa, tot i que destaca l'escut mallorquí per mida i situació central superior, que a més està encimbellat amb la cimera de Jaume I. La data de 1903 està situada damunt una cinta que enllaça tots tres escuts com a símbol d'unió entre les illes. Els mots llatins gravats com a llegenda simbolitzen les modalitats en què participaven els objectes dipositats a l'exhibició: ARS per les belles arts i l'art retrospectiu; NATURA per l'agricultura; VERITAS, en la seva accepció de "precisió", per la indústria; i LABOR, per les labors domèstiques.

Aquesta medalla no fou presentada públicament i davant la premsa fins al 31 d'agost, ja acabada l'exposició, en forma d'una mostra feta de plom. En el mateix acte, s'informà que fou encunyada pel fabricant de medalles Feu, de Barcelona, a partir d'un disseny de Benet Pons i Fàbregues.¹⁷ Una setmana més tard, la comissió de festes acordà que les medalles es lliurarien dins un estoig pel qual l'expositor guardonat havia de pagar 50 cèntims de pesseta i que probablement anirien acompanyades d'uns diplomes.¹⁸ La despesa total per aquestes encunyacions ascendí a 2.011,85 pessetes.¹⁹

El fabricant de medalles Feu fou fundat a Barcelona el 1825 per Pelegrí Feu. Al llarg de quatre generacions, aquesta empresa ha mantingut fàbriques a Barcelona (on es passà a fabricar botons) i a Madrid (on continuà fabricant medalles fins que tancà el 1998).²⁰

Pel que fa al dissenyador, Benet Pons i Fàbregues (Palma, 1853-1922), es tracta d'un dels intel·lectuals més rellevants i polifacètics que ha donat Mallorca al llarg de la seva història. Advocat de professió, també se'l considera polític, periodista, historiador, arxiver, poeta i escultor. Fundà i dirigí diverses publicacions: *El Eco de la Juventud* (1869), *El Comercio* (1880-83), *La Autonomía* (1883-84) i *Las Baleares* (1890-96). La seva intensa activitat política el dugué a reorganitzar el Partit Democràtic Federal a les Illes (1881-83), a crear la Lliga de Contribuents de Balears, a ser un dels pocs intel·lectuals mallorquins que mantenien una estreta relació amb alguns moviments obrers i, més tard, a pertànyer a la Unió Republicana (1913), que abandonà amb l'escissió del Partit Reformista. D'ideologia regionalista, defensà l'autonomia de Mallorca i la igualtat entre el català i el castellà, criticà el caciquisme i fou un dels pocs autors que escrivien en català al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (BSAL). Exercí

17. *Última Hora*, 31 d'agost de 1903, p. 1.

18. *La Almudaina*, 8 de setembre de 1903, p. 2.

19. AHMP, FP-1793-1, relació d'ingressos i despeses, sense paginar.

20. CRUSAFONT, *Medalles Commemoratives...*, p. 69.

d'arxiver a l'Ajuntament de Palma (1894-1912), càrrec que aprofità per organitzar l'Arxiu Municipal i per publicar un catàleg dels seus fons; també en fou cronista oficial (1896-1922) i secretari (1909-1922). Dugué a terme una extensa obra literària tocant la història de Mallorca: *La bandera de la Ciutat de Mallorca* (1907, reeditada el 1976), *Los Capuchinos. Fundación de esta orden en Mallorca. Sus monasterios* (1909), *Privilegis i franqueses de Mallorca*, diversos articles al *BSAL*, etc.

Quant a la seva faceta artística, cal destacar un autoretrat de bronze, un bust de Chopin i les estàtues *Resignació i Fiat Foluntas tua*. Ara sabem, també, que va ser el dissenyador de la medalla commemorativa de l'Exposició Balear de 1903 i que s'hi varen guardonar, com a mínim, dos treballs seus: un bust de nina, que guanyà una medalla de bronze,²¹ i un monument titulat *Mallorca*.²² Per tant, Benet Pons i Fàbregues actuà en aquest esdeveniment com a comissari i expositor alhora, una situació que, en l'actualitat, tal vegada seria considerada irregular i no gaire correcta políticament. També formà part de la comissió organitzadora del certament literari que tengué lloc durant aquestes mateixes setmanes de fires i festes.

Per completar la seva polifacètica activitat personal, cal esmentar encara un altre càrrec que desvetlla una afició per una modalitat de col·leccionisme: el 1898 ocupà la presidència de la Societat Balear de Filatèlia,²³ segurament la primera associació de col·leccionistes de tot Balears, fundada només dos anys abans. No hem pogut determinar, emperò, si formà part de la Junta Directiva constituent, tot i que aquesta és una possibilitat gens remota atès el seu dinamisme i les seves inquietuds intel·lectuals.

Un nom en la cartel·la

L'única variació que es pot donar en el disseny de la medalla és el nom que pot aparèixer, o no, a la cartel·la del revers. La nostra experiència ens ha mostrat que les poques medalles d'or que hem vist hi tenen inscrit un nom, que pot constatar del nom, o tot just la seva inicial, i del primer llinatge. En canvi, només hem vist una medalla de bronze, de les nombroses que hem pogut examinar, que presenti aquesta inscripció. Tanmateix, aquest fet impedeix treure gaire conclusions i estar segurs de si les medalles es lliuraven amb el nom del guanyador gravat o no. És perfectament possible que algunes de les medalles romanguessin sense lliurar i que membres de l'organització o del Consistori se les quedassin com a record, tot i no haver-hi participat.

Un dels noms que hem trobat inscrits en una medalla d'or és J. FONT, que, teòricament i com hem vist, devia ser el guanyador de la medalla d'or d'una de les

21. *La Almudaina*, 21 d'agost de 1903, p. 3.

22. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, tom 13, p. 287.

23. *Reglamento de la Sociedad Filatélica Balear*, Palma, 1898, p. 8.

Un dels escassos exemples en què el nom s'ha inscrit en la medalla de bronze (JAIME FORTEZA).

Inscripció J. FONT en una medalla d'or (aram daurat).

seccions en què es dividia l'exposició. Això no obstant, després de cercar entre els noms dels guardonats de les diverses seccions, publicats a premsa, i d'examinar els lligalls conservats a l'Arxiu Històric Municipal de Palma, tant els resguards del dipòsit de tots els objectes que es lliuraren a l'organització per a l'exposició, amb indicació del propietari,²⁴ com la relació dels guardonats amb diplomes i medalles,²⁵ no hi trobarem cap nom que respongués a la inicial i al llinatge Font. En altres paraules, aparentment no hi hagué cap participant amb aquest nom en cap de les seccions de l'exposició.

L'altra possibilitat era que aquesta medalla es lliuràs com a record a una persona vinculada d'alguna manera a l'esdeveniment. L'únic personatge que pot respondre a aquest requisit, la identitat del qual podria coincidir amb el nom gravat en aquesta peça, és el primer tinent de batlle de l'Ajuntament de Palma d'aquell moment, Jaume Font i Monteros, qui esdevindria batlle entre 1905 i 1906 pel Partit Liberal i es passaria al Partit Weylerista²⁶ quan el famós contrabandista Joan March Ordinas entrà en política. Com era d'esperar atès el seu càrrec polític, Font es trobava entre les autoritats que assistiren a l'acte d'inauguració oficial de l'exposició,²⁷ però aparentment no formà part de la comissió especial formada per aquestes festes.²⁸ És cert que hi hagué una altra persona vinculada a l'organització de l'esdeveniment que responia al nom de la medalla, un vocal de la delegació de Maó que nomia Joan Font,²⁹ però, encara que no es pot descartar taxativament, el cert és que el fet que aquesta medalla fos adquirida en un mercat de segona mà de Palma fa més improbable aquesta atribució atesa la residència a Menorca del membre de la delegació maonesa.

24. AHMP, Leg. 1405, VII i Leg. 1662, XIII.

25. AHMP, FP-1795-1, *Negociado de Ferias y Fiestas. Exposición Balear. Relación de los Diplomas y Medallas entregados*, sense paginar.

26. Partit fundat pel general Valerià Weyler i Nicolau, militar mallorquí conegut, entre altres coses, per haver tengut una controvertida actuació durant la guerra d'independència cubana en els darrers anys de dominació espanyola, en què exercí una violenta repressió contra els insurgents.

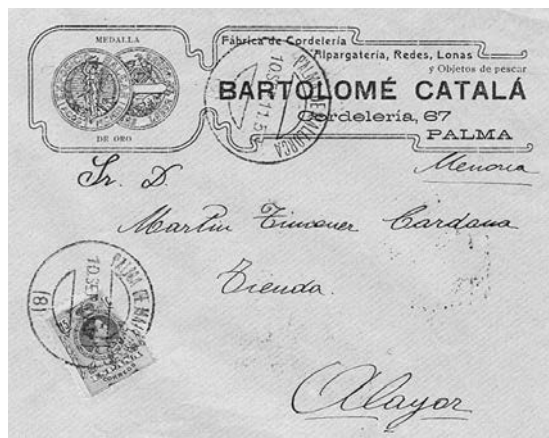
27. *La Almudaina*, 10 d'agost de 1903, p. 1.

28. AHMP, Lligall 19, FP-1795-1.

29. AHMP, "Lista de la Comisión de Ferias y Fiestas de 1903 y de las subcomisiones en que fue subdivida", FP 1795-1.

Gairebé tres mesos després de la cloenda de l'esdeveniment, la premsa es féu ressò de l'arribada de les medalles a Mallorca uns dies abans per ser lliurades una setmana més tard, segons havia anunciat un "conduce autoritzat".³⁰ En la mateixa ressenya, s'expressaven molt bones crítiques sobre el seu disseny, que es descrivia amb detall, i es comentava que s'estaven finalitzant els treballs d'impressió dels diplomes.

Malgrat l'èxit de públic de l'esdeveniment, el palmarès final no deixà tothom satisfet. A banda de les medalles d'or i de plata, que probablement satisfieren les expectatives i les vanitats de la major part dels seus perceptors (entre els quals hi hagué personatges importants de la societat mallorquina, com ara l'Arxiduc Lluís Salvador, qui guanyà un or, i Francisco Manuel de los Herreros, qui obtingué una plata i, per cert, finà poques setmanes més tard), s'aixecà una certa controvèrsia entre una part dels que guanyaren una medalla de bronze fins al punt que alguns hi renunciaren per considerar-la un premi de poca categoria. Aquest fou el cas d'Agustí Buades Muntaner, qui considerà que la seva obra havia estat infravalorada en no haver obtingut ni una sola medalla d'or, després d'haver exposat dos retrats fets per ell mateix i alguns més (fora de concurs, cedits per particulars i a petició de la comissió organitzadora) pintats pel seu pare, el reconegut retratista Agustí Buades Frau.³¹ Per altra banda, però, a alguns dels premiats el guardó els serví per fer-se autopromoció amb finalitats comercials en fer-hi referència en els seus elements impresos, com per exemple els sobres en què enviaven la seva correspondència.

Sobre amb la impressió de la medalla de l'Exposició Balear de 1903 en la capçalera, a mode d'autopromoció.

30. *Última Hora*, 14 de novembre de 1903, p. 1.

31. AHMP, FP-1793-1, paper solt. Tanmateix, i segons la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, l'eminència de l'obra de son pare fa que Agustí Buades Muntaner sigui considerat un pintor secundari.

Forma, una medalla catalana al París del 1900

ROSSEND CASANOVA*

A finals del segle XIX i principis del XX, París va reemplaçar Roma com a capital de l'art i es convertí en el destí final de molts artistes, que hi anaven a aprendre l'ofici a les escoles artístiques, a perfeccionar la professió als tallers de renom i a fer-se un nom en aquella metròpoli transformadora i bulliciosa on tot era possible.

A París, la medalla hi tenia un gran protagonisme. Venia d'antic. Des del Renaixement, el país s'havia interessat per aquest art que permetia fixar qualsevol missatge per a la posteritat, resultant molt més durable i còmode de transportar que la pintura. Aviat s'hi va veure també una força comunicadora que no tenien les monedes, peces de conegut parentiu, de forma i materials semblants, però mancades d'estil i d'expressió artística. A partir d'aleshores i al llarg dels segles, les medalles van tenir el seu protagonisme en presentar temes ben diversos, dels quals el retrat n'era el principal, ja fos la representació del rostre, del bust o de la figura, seguint la tradició de les arts majors. De fet, el retrat és el primer i més important tema desenvolupat per la medalla al llarg de la seva història, començant per Pisanello i el seu retrat d'Alfons el Magnànim (1449) quan el rei residia a Nàpols, i continuant fins als nostres dies. Un retrat que, amb el pas del temps i seguint els gustos de cada època, els artistes adaptaran tot reproduint en la seva petita superfície allò que és important en cada moment.

Però si el retrat encapçala el naixement de la medalla a l'edat moderna, un altre rostre la renova a l'edat contemporània: l'efigie de *Joseph Naudet* (1867), considerada la primera que trenca motlles. Obra del francès Hubert Ponscarne (1827-1903), hi introdueix les tres primeres innovacions que passen a la posteritat amb gran admiració. Per una banda, elimina el llistell, fent desaparèixer el perímetre que delimita físicament la peça i ocupa tota la superfície, aconseguint així ampliar el camp i transmetre la idea que, com passa en la realitat, tot conti-

* Doctor en Història de l'Art i vicepresident de la SCEN.

nua més enllà del que es veu. Per altra banda, evita el poliment del fons metàl·lic, un principi tradicional que, per contrast, feia ressaltar tot el que hi havia a primer terme. Ell opta per matisar el fons i aconseguir que la transició amb el retrat sigui més suau, de manera que tot quedi més integrat. Finalment, escull una tipografia més artística i adequada al tema, abandonant les que s'utilitzaven, mancades de caràcter. Assenta així, de cop, com quan l'encuny bat el cospell, les bases d'una transformació profunda de la medalla, passant de la representació eixuta i rígida al modelat àgil i expressiu. Com va escriure el crític d'art Charles Saunier (1865-1941) a les pàgines de la revista *L'Art décoratif* (París, 1901), Ponscarne «va aplicar les teories impressionistes en el camp de la medalla i va saber atribuir tot el protagonisme a la llum sobre un relleu reduït a la mínima expressió».

El camí traçat pel medallista francès és seguit pels altres, que poc a poc incorporen propostes enginyoses i atrevides, tant en el relleu com en el contorn. Tot això passa a França i, en paral·lel, als altres països europeus on la medalla s'hi desenvolupa amb uns resultats desiguals. A Catalunya, els nous aires són insufats també amb un retrat. Es tracta dels rostres de la reina regent Maria Cristina i del rei nen Alfons XIII que Eusebi Arnau (1863-1933) realitza per a la medalla de premi de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888. El nostre escultor és jove, té aleshores 24 anys, i la seva peça segueix l'estètica afrancesada imperant amb un revers que s'assembla, en tema i composició, al que Jules Clément Chaplain (1839-1909) havia obrat per a l'Exposició Universal de París de 1878. Arnau, el nostre millor escultor medallista, s'inicia en aquesta especialitat inspirant-se en un referent francès, assimilant el treball d'un mestre admirat a nivell mundial.

París serà, doncs, el referent i una parada en el trajecte de moltes biografies dels nostres artistes, que en general tindran uns resultats més tardans, menys intensos i no tan atrevits com els dels seus homòlegs europeus. Un cas excepcional és la medalla per a la revista *Forma* (1904) de Miquel Blay (1866-1936).

Un treball reeixit de Miquel Blay

Figura capdavantera de l'escultura catalana del darrer nou-cents, l'olotí Miquel Blay va tenir una formació continuada, primer a Olot i després a París, on va aprendre a obrar medalles amb el reputat Henri Chapu (1833-1891) i a l'Académie Julian. També treballa a Roma fins que, el 1906, s'estableix a Madrid.

Blay no quedà desconnectat de Catalunya i, en aquell París de 1904, realitzà la medalla per a la revista *Forma*, una publicació barcelonina d'edició mensual i dedicada a la crítica artística de l'òrbita modernista. Era dirigida per Miquel Utrillo i en els anys d'edició (fins al 1908) s'hi publicaren articles exhaustius sobre artistes i escriptors nacionals, notícies artístiques i reproduccions gràfiques en blanc i negre o color. S'hi presentaren els grans mestres espanyols de la pin-

tura, com Velázquez, Goya o Zurbarán, i els contemporanis, com Ramon Casas, que hi col·laborà activament. *Forma* va ser, segons el mateix Utrillo, una publicació millorada de *Pèl i Ploma* que potenciava més la imatge que el text per tal de poder assolir una dimensió més global; per això, l'edició internacional s'editava en castellà i francès, «a fin de que se enteren fuera de nuestro país de los comentarios a que se puedan prestar los trabajos de nuestros artistas» (*La Vanguardia*, 1 de gener de 1904, p. 3).

La medalla que Blay modelà per a *Forma* va ser reproduïda a la coberta del primer número, un fet que podem considerar insòlit i que, si bé és freqüent en les publicacions numismàtiques, no n'és en les dedicades a les arts en general. L'encàrrec i aquest protagonisme van significar, sens dubte, una aposta per l'art medallístic i un exemple del valor que els modernistes van atorgar a la medalla, que a l'Espanya no oficial tenia el seu epicentre a Barcelona.

Blay va aconseguir, amb aquesta peça, crear el volum amb el mínim de relleu i, alhora, generar un cert moviment, un treball amb el qual l'escultor està en plena sintonia amb els seus homòlegs europeus, a la manera d'un Alexandre Charpentier (1856-1909).

La peça retrata una al·legoria femenina nua plenament modernista que evoca la publicació. Coberta púdicament per una volàtil gasa, la seva generosa anatomia està estratègicament situada davant d'un tors incomplet, a la manera d'una resta clàssica, i que sense cap dubte és el *Tors de Belvedere* (segle I a. C.) d'Àpol·loni d'Atenes. L'escultura s'exposa actualment als Museus Vaticans i al llarg de la història ha inspirat altres artistes, com Miquel Àngel, Rubens o Goya. Blay relaciona així la bellesa contemporània amb el referent clàssic, tot en una composició moderna, dinàmica i elegant, amb fins a tres plans superposats sense pràcticament relleu. La peça està signada al costat esquerra (Miquel / Blay) i inclou la data (1904). Al costat dret, en lletres d'impremta –com no podia ser altrament per a una publicació– i modelades en relleu, hi ha el nom de la revista (FORMA). Presenta una mida circular gairebé regular de 206 x 208 mm.

De la medalla en coneixem diverses grandàries, sempre signades, datades i titulades. La versió en fang hauria de restar en propietat del taller Vallmitjana, que obrà la peça d'argent, i el model en bescuit que reproduïm es realitzà a la fàbrica d'Antoni Serra i Fiter (1869-1932), al carrer de Catalunya número 3 del Poble nou, a Barcelona.

Forma s'estrenà a la portada de la revista el mateix any que va néixer, al primer número (vol. 1, Barcelona, febrer de 1904). Va sortir publicada a la coberta en relleu gofrat i també a l'interior, a la pàgina 38 amb una reproducció en blanc i negre de l'establiment gràfic Thomas (també n'era l'impressor), que signà la imatge que sembla reproduir el model en fang. Després d'aquella estrena, la peça ha estat reproduïda en diverses ocasions. Francesc Xavier Puig i Rovira, al seu

llibre *Els Serra i la ceràmica d'art a Catalunya* (Selecta, Barcelona, 1978, pàg. 40), publica la peça de fang o guix, indicant que és un projecte. La mateixa publicació (làmina L-9) reproduïx la peça, aquesta de guix, sobre una calaixera de la casa on Serra va instal·lar el seu taller, el 1928, a l'Hospitalet de Llobregat (carrer Angulo, núm. 1). També va ser tractada al catàleg de l'exposició *El Modernisme* (Lunwerg-Olimpíada Cultural, Barcelona, 1990, pàg. 142, núm. 342, vol. II), així com al de l'exposició *Miquel Blay i Fàbrega 1866-1936. L'escultura del sentiment* (Fundació Caixa Girona, Olot, 2000, pàg. 177, núm. 196). Miquel Crusafont la publica en la versió penjoll a l'article "La medalla catalana modernista" (*El Modernisme*, vol. IV, Barcelona, 2003, pàg. 105) indicant que és d'argent i que fou obrada per Vallmitjana. Aleshores aquesta casa tenia el taller al carrer de Sant Antoni número 4 de Gràcia, a Barcelona. El mateix autor també la publica al seu valuós compendi *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la corona catalano-aragonesa (s. XV-XX)* (SCEN-IEC, Barcelona, 2006, pàg. 675) en penjoll de Ø 31 mm unifacial. És una peça igual, si no la mateixa, que la que conserva el Gabinet Numismàtic de Catalunya del MNAC (núm. del catàleg: 061017-N). Javier Gimeno també en parla i la reproduïx (de nou, la del MNAC) al seu article "Bartolomé Maura, Mariano Benlliure, Miguel Blay: aspectos de una renovación", que publicà en el marc del XIII Congreso Internacional de Numismática (actes, vol. 2, pàg. 1734, Madrid, 2005).

Dues reflexions finals. Una primera en relació als models emprats pels escultors del 1900. És cert que sovint, per realitzar els seus treballs, recorrien a models del natural i també a còpies de guix dels grans clàssics de l'art, però també que copiaven gravats i altres suports gràfics, com fotografies. De fet, quan Blay modela *Forma*, la fotografia s'està obrint el camí com a nou sistema de reproducció fidel de la realitat i els medallistes la utilitzen com a referència per als seus treballs. El *Tors de Belvedere* va ser reproduït en moltes fotografies i targetes postals, i qui sap si l'escultor se serví d'una d'elles per al seu modelat o emprà la còpia reduïda en guix que tenia al taller i que ara conserva el Museu de la Garrotxa d'Olot. La segona reflexió té a veure amb la pròpia revista. El 1900 hi ha un augment importantíssim de setmanaris que, en les seves pàgines, s'ocupen de les arts. Revistes publicades a Barcelona, com *La Ilustración Artística*, *La Ilustración Ibérica*, *La Hormiga de Oro* o d'altres, publiquen de tant en tant medalles i les apopen a un públic que no hi està avesat. I, al contrari, els més interessats, artistes i fabricants, adquireixen edicions estrangeres com *The Studio* (Rafael Benet dirà, parlant d'Antoni Serra i d'aquesta publicació: «era aleshores la revista dels nostres decoradors») o més especialitzades com *Gazette Numismatique Française*, amb articles il·lustrats amb medalles amb els quals completen les seves biblioteques i, sobretot, prenen idees.

La peça que ens ocupa va ser subhastada a la casa barcelonina Balclis el 27 de febrer de 2013 (lot 919), amb un preu de sortida de 500 euros i de remat de 650 euros. Va estar en catàleg, també, a la casa de subhastes Drouot que n'indicava la procedència: Col·lecció Serra Rogent (del nét d'Antoni Serra). Pertany actualment a un col·leccionista privat.

Més de cent anys després, *Forma* exemplifica perfectament com la medalla catalana del 1900 va ser en realitat un termòmetre del Modernisme, variada i complexa, filial de la seva homònima francesa. I aquesta és una esplèndida peça que, sens dubte, hauria fet feliç Ponscarne.

El medalló *Forma* de Miquel Blay que Antoni Serra produí en bescuit.
Mida 206 x 208 mm.

Troballes i tresors monetaris XXXI

*M. DE CRUSAFONT I SABATER**

Nota editorial: Ha estat un costum general de qualificar aquests tipus de seccions amb el nom de “Troballes monetàries”, des dels “Hallazgos monetarios” de Mateu y Llopis fins altres seccions semblants en altres publicacions de diferents països. De tota manera, és ben clar que hom fa la distinció entre el que és una troballa, individual o acumulativa, del que és un tresor. Troballes i tresors ens aporten informacions prou diferents i potser no és avinent d’englobar-ho tot sota el mateix títol. És per això que hem optat per aquest nou encapçalament i, en fer la descripció de cada conjunt, el qualificarem, ja des del títol, de troballa o de tresor (o tresoret), segons sigui el cas. Mantindrem, però, les numeracions emprades fins ara tant pel que fa la secció com a la de les troballes i tresors. Aquesta secció va començar l’any 1980 a l’Acta Numismàtica 10 amb el nom de “Troballes monetàries catalanes”, amb la intenció de dedicar especialment l’atenció a les del nostre territori. Més endavant, es va convertir en “Troballes monetàries” a fi d’oferir un lloc de publicació per a tota mena de troballes, atès que la sèrie de Mateu y Llopis havia cessat i en algun congrés s’havia manifestat la necessitat de crear un lloc de referència general.

TROBALLA DE CAMPOS (MALLORCA). Individual.

Núm. : AN-89.

Lloc: Campos (Mallorca).

Composició: 1 diner d’argent carolingi de Carles el Calb (840-877).

Dates límit: 864 (Edicte de Pitres)-877 (mort del rei).

Data més probable de la pèrdua: Segona meitat s. IX.

Localització: Desconeguda.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

Data de la troballa: Vers 1990.

Circumstàncies de la troballa: Casual en superfície, en un camp de conreu.

Descripció:

Diner d'argent de Carles el Calb de Clermont (Aquitània).

a/ +CA...VS REX

Creu interior. Doble cercle de punts.

r/ CLA...ROMII(N)...

Monograma de KAROLVS. Doble cercle de punts.

Pes: - g

Ø = 21 mm

Prou-766¹

S'observa una esquerdada i una part trencada i perduda.

Comentaris: És la segona vegada que apareix un diner carolingi a Mallorca, la qual cosa ja afegeix interès a la troballa. Hi ha, a més, un considerable salt cronològic entre aquesta segona troballa i la primera. Efectivament, la primera consistia en un diner de Melle a nom de Carles, extremadament gastat i malmès, que va aparèixer en un tresoret juntament amb diners barcelonins de Ramon Berenguer I (1035-1076) i diners melgoresos i normands amb una cronologia del s. XI,² de manera que amb aquesta nova troballa ens hem situat dos segles abans.

Quina era la situació de Mallorca en temps de Carles el Calb? Després d'una etapa de domini bizantí que s'allargà fins al 705, els musulmans havien conque-

1. PROU, Maurice, *Les monnaies carolingiennes*, Paris, 1896.

2. CRUSAFONT, M., "Nou tipus carolingi de Barcelona de Carles el Calb. El diner de Barcelona fins a Ramon Berenguer I", *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 1980, p. 47-55, làm. 5-6.

rit el litoral nord-africà bizantí i feren tributàries les Illes Balears. Amb tot, consta que el 798 els baleàrics havien demanat la protecció de Carlemany i li oferiren la seva submissió a canvi d'ajut contra els musulmans, cosa que el rei franc acceptà. Consta també que l'any 813, una flota franca comandada pel comte Ermenguer d'Empúries havia recalat a les Balears per rebutjar una escomesa musulmana. L'any 848, l'emir de Còrdova, Abd el Rahman II, havia sotmès els baleàrics per no haver satisfet els tributs, però els permeté negociar la seva autonomia pagant una compensació pecuniària. Aquesta situació de semi-independència amb la condició de pagament de tributs es mantingué fins que, el 902/903, els musulmans peninsulars sotmeteren definitivament les Balears.³

El diner en concret que ara comentem fou emès dins una cronologia 864-877, és a dir, ha d'ésser posterior a l'Edicte de Pitres del 864, que establia la represa de la tipologia del monograma de KARLOVS que havia emprat ja Carlemany (768-814). Per tant, és molt probable que arribés a les Balears en aquesta etapa d'autonomia tributària, durant la qual les illes degueren mantenir encara viu un cert lligam amb els carolingis, que es degué desfer a partir de l'enrunament de l'Imperi Carolingi en les lluites posteriors a la mort de Carles el Calb. Per tant, la data més probable de l'arribada de la peça es trobaria entre el 864 i el 877. De tota manera, si tenim present la mala conservació de la moneda, amb pèrdua fins i tot de material, tampoc no és impossible que hagués entrat més tard, ja en època plenament musulmana. És indubtable que hi hagué relacions comercials entre els carolingis i els musulmans establerts a la península i a Mallorca, com ens ho evidencien les troballes de diners carolingis de cronologia semblant a la nostra en un tresor de Còrdova (Bal-18)⁴, amb dirhems emirals associats a peces carolíngies de Lluís el Pietós (814-840) i Carles el Calb (840-877), o les troballes aïllades d'Andalusia (Bal-19 i 20) amb un diner de Lluís el Pietós encastat en un dirhem emiral del 844, i un òbol de Pipí d'Aquitània (839-865). Llavors, la presència de la peça a Mallorca tindria una significació semblant a la del diner de Melle que abans hem comentat.

Amb tot, al nostre parer, una pèrdua en l'etapa 864-877 sembla la més probable i la troballa adquireix llavors força més relleu ja que es converteix en un testimoni d'aquella breu etapa de lligam i aliança entre les Balears i l'Imperi Carolingi.

Bibliografia: En aquest cas l'hem transferit a les notes.

3. Agraïm a l'amic Bernat Aguiló les seves informacions històriques sobre aquesta complexa etapa de les Illes Balears.

4. BALAGUER, A. M., *Història de la moneda dels comtats catalans*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 1999, context i troballes, p. 36-39.

TRESORET DE LA FRANJA. Castellanització del circulant català al s. XVII.

Núm.: AN-90.

Lloc: En una població de la Franja, molt probablement dins l'àrea d'influència de Lleida, com ara Fraga o Binèfar, per exemple.

Composició: 299 peces d'argent castellanès i catalanes dels segles XVI i XVII.

Dates límit: 1566 (*Nueva Estampa*)-1640 (peça de data més tardana).

Data més probable de l'ocultació: finals 1640.

Localització: Dispersa.

Data de la troballa: Vers 1950.

Circumstàncies de la troballa: Sembla que aparegué amagat en l'obra d'una casa.

Descripció:

- 20 peces de 8 rals castellans
- 22 peces de 4 rals castellans
- 35 peces de ral castellà
- 185 peces de mig ral castellà
- 1 peça de quart de ral castellà
- 12 peces de croat de Barcelona
- 81 peces de mig croat de Barcelona
- 3 peces de mig ral aragonès

Per a la descripció de les peces, disposem de fotografies i d'una llista amb descripcions sumàries que comprenen el regnat, la seca, el valor i la classificació segons el catàleg de Calicó. No tenim, doncs, ni pesos ni diàmetres ni llegendes. De tota manera, per aquest tipus de peça, en les quals no trobarem cap novetat particular, aquestes informacions no ens privaran de fer-ne diferents anàlisis de prou utilitat.

Detallant-lo per regnats, seques i valors, el contingut del tresor és el següent:

1. Felip I. Ral de Mèxic, Cal-643.
2. Felip I. Mig ral de Sevilla del 1588, Cal-638.
3. Felip I. Mig ral de Sevilla del 1589, Cal-640.
4. Felip I. Croat de Barcelona del 1598, Cal-609.
5. Felip II. Peça de 8 rals de Segòvia del 1617, A/AR, Cal-no.
6. Felip II. Peça de 8 rals de Mèxic del 1611/10, Cal-102.
7. Felip II. Peça de 8 rals de Potosí, Cal. Tipus 56.
8. Felip II. Peça de 8 rals de Potosí del 16(17?), M, Cal-no.
9. Felip II (o III?). Peça de 4 rals de Potosí, P.
10. Felip II. Peça de 4 rals potser de Sevilla, Cal-287?
11. Felip II. Ral de Segòvia del 1621, Cal-277.

12. Felip II. Mig ral de Sevilla del (16)21, R?, Cal-583?
13. Felip II. Mig ral de Sevilla del 1621, G, Cal-no.
- 14 a 16 (3). Felip II. Mig ral de Saragossa del 1612, Cal-586.
- 17 a 40 (24). Felip II. Mig croat de Barcelona del 1611, Cal-534.
41. Felip II. Mig croat com els anteriors però, a l'anvers, P sobre H. Cal-534 var.
- 42 a 64 (23). Felip II. Mig croat de Barcelona del 1612. Cal-535.
65. Felip II. Mig croat de Barcelona del 1612 amb les llegendes canviades. Cal-543.
- 66 a 80 (15). Felip II. Mig croat de Barcelona del 1613. Cal. 537.
- 81 a 86 (6). Felip II. Mig croat de Barcelona del 1618. Cal. 541.
- 87 a 89 (3). Felip II. Mig croat de Barcelona del 1619. Cal-542.
- 90 a 94 (5). Peces de 8 rals dels Àustries, sense poder determinar.
- 95 a 109 (15). Peces de 4 rals dels Àustries, sense poder determinar.
- 100 a 139 (30). Peces de ral dels Àustries sense poder determinar.
- 140 a 220 (81). Peces de mig ral dels Àustries sense poder determinar.
221. Felip III. Peça de 8 rals de Segòvia del 1633, R, Cal-573.
222. Felip III. Peça de 8 rals de Segòvia del 1633, R sobre P?, Cal-573 var.
223. Felip III. Peça de 8 rals de Segòvia del 1635, R, Cal-574.
224. Felip III. Peça de 8 rals de Segòvia del 1636, R, Cal-577.
225. Felip III. Peça de 8 rals de Segòvia del 1636/5, R, Cal 580.
226. Felip III. Peça de 8 rals de Sevilla del 1637/6?, R.
227. Felip III. Peça de 8 rals de Sevilla del 1631, R, Cal-604.
228. Felip III. Peça de 8 rals de (Madrid) del 1627/35, MD, Cal-tipus 84.
229. Felip III. Peça de 8 rals de Potosí del 1622, P, Cal-458.
230. Felip III. Peça de 8 rals de Potosí del 1622/49, (t), Cal-tipus 113.
231. Felip III. Peça de 8 rals de Potosí del 162(?), P, Cal-tipus 113.
232. Felip III. Peça de 4 rals de Santa Fe de Nuevo Reino del (162)8, P, Cal-761.
233. Felip III. Peça de 4 rals de (Sevilla) del (163)4, Cal-no.
234. Felip III. Peça de 4 rals de Toledo del 1635?, P, Cal-826?
235. Felip III. Peça de 4 rals de Toledo del (16)28, P, Cal-823.
236. Felip III. Peça de 4 rals de (Sevilla)? del 1621, G?, Cal-287?
237. Felip III. Ral de Segòvia del 1627, A, Cal-1078.
238. Felip III. Ral de Sevilla del 162(7), D, Cal-1090.
239. Felip III. Ral de Sevilla del (16)27, (D), Cal-1090.
240. Felip III. Mig ral de Segòvia del 1623, &, Cal-1192.
241. Felip III. Mig ral de Segòvia del 1827, P, aqueducte de tres arcs, Cal-1194.
- 242-273 (33). Felip III. Mig ral de Segòvia del 1827, P, aqued. de dos arcs, Cal-1195.

- 274 a 278 (5). Felip III. Mig ral de Potosí? del 1627, Cal-1160?
 279. Felip III. Mig ral Potosí del 162(8?), Cal-1161?
 280. Felip III. Quart de ral de Potosí? del 1627, Cal-1160?
 281. Felip III. Croat de Barcelona del 1626, Cal-972.
 282 a 284 (3). Felip III. Croat de Barcelona del 1636, Cal-977.
 285. Felip III. Croat de Barcelona del 1637, Cal-978.
 286 i 287 (2). Felip III. Croat de Barcelona del 1638, Cal-980.
 288 i 289 (2). Felip III. Croat de Barcelona del 16(?).
 290 a 295 (6). Felip III. Mig croat de Barcelona del 1630, Cal-1132.
 296. Felip III. Mig croat de Barcelona del 1632, Cal-1133
 297. Felip III. Mig croat de Barcelona del 1633, Cal-1134.
 298 i 299 (2). Guerra dels Segadors. Croat de Barcelona a nom de Felip, 1640, Cal-116.

Agraeixo a Teresa Sisó i a Àureo-Calicó que novament m'hagin permès accedir a una troballa important, les dades de la qual, altrament, s'haurien perdut per sempre.

Repartiment de les peces en valors i per regnats

Tenint presents les peces d'atribució incerta, obtenim la Taula I.

TAULA I

	Felip I	Felip II	Felip III	G. Segadors	Incertes	Total
Monedes castellanes (68%)						
Peces de 8 rals	0	4	11	0	5	20
Peces de 4 rals	0	2	5	0	15	22
Peces de 2 rals	0	0	0	0	0	0
Peces de ral	1	1	3	0	30	35
Peces de mig ral	2	2	40	0	81	125
Peces de quart de ral	0	0	1	0	0	1
Totals	3	9	59	0	141	203
Monedes catalanes (31%)						
Croats de Barcelona	1	0	9	2	0	12
Mitjos croats de Barcelona	0	73	8	0	0	81
Totals	1	73	17	2	0	93
Monedes aragoneses (1%)						
Mitjos rals	0	3	0	0	0	3
Total general	4	85	77	2	131	299

Observem l'absència total de moneda d'or i, pel que fa a la plata, un clar predomini de les peces de poc valor (rals, mitjos rals, quarts de ral, croats i mitjos croats), que representen el 86% de les peces. Ambdues coses són atípiques en un veritable tresor, és a dir, en un fons important d'una persona adinerada que, en primer lloc, guardaria amb preferència monedes d'or i, pel que fa a les de plata, els valors alts, és a dir, les peces de 4 i de 8 rals. Naturalment, no es pot pas descartar que hi hagués un altre fons separat de moneda d'or no descobert, però la composició de la plata més aviat fa pensar el contrari. Es tractaria, doncs, del petit estalvi d'alguna persona amb un patrimoni mitjà-baix. Ja veurem després que el valor global és migrat. El tancament al 1640, just a l'inici de la Guerra dels Segadors, i l'absència de peces de cinc rals d'argent emeses ja el 1640 i molt més convenients per a dotar el tresoret, fa pensar que la motivació de l'amagatall degué ésser justament l'inici de les hostilitats i que la persona que el féu degué morir poc després. La motivació de l'amagatall pogué ésser la consciència del perill o la típica reacció d'amagar la moneda oficial, potser per part d'una persona poc propera a la ideologia dels revoltats catalans.

Els nombres globals ens fan veure un lleuger predomini en nombre de peces del numerari de Felip II respecte a Felip III, quan la situació lògica seria que hi hagués més monedes del darrer sobirà. Cal tenir present, però, que el tancament es produeix a mig regnat i que la gran proporció de peces incertes pot haver desfigurat les proporcions. Finalment, i més significatiu, si comptem els valors de les peces, el regnat de Felip II ens aporta 80 rals, mentre que el de Felip III en suma 144, gairebé el doble.

Pel que fa a les proporcions entre les monedes dels diferents territoris, veiem que la presència de moneda aragonesa és insignificant,⁵ i que la moneda castellana cobreix aparentment una mica més del doble que la catalana. Ja veurem a continuació, en fer la taula de valors, que la proporció aragonesa es redueix a gairebé res i que el predomini en valor de la moneda castellana és força més important.

Valor del tresoret

El podem calcular fàcilment reduint a rals totes les peces, sense distingir les catalanes de les castellanques ja que encara que les catalanes eren de millor llei, el seu pes era lleugerament inferior i el mateix tresor ens indica que probablement no s'hi feien distincions. En qualsevol cas, l'error introduït per aquest factor seria ben petit. Obtenim així la Taula II.

5. Per tant, la mostra és pràcticament la corresponent a un circulant català de la zona de Lleida.

TAULA II

Monedes castellanes			
Peces de 8 rals	20 x 8	160 rals	
Peces de 4 rals	22 x 4	88 rals	
Peces de 2 rals	-	0 rals	
Peces de ral	35	35 rals	
Peces de mig ral	185 x 0,5	62,5 rals	
Peces de quart de ral	1 x 0,25	0,25 rals	
Total		351,75 rals	87%
Monedes catalanes			
Croats de Barcelona	12	12 croats	
Mitjos croats de Barcelona	81 x 0,5	40,5 croats	
Total		52,5 croats	12,6%
Monedes aragoneses			
Mitjos rals aragonesos	3 x 0,5	1,5 rals	
Total		1,5 rals	0,4%
Total general		405,75 rals	

Com podem veure, el valor total del tresor és més aviat escàs. Els 406 rals d'argent equivaldrien a poc més d'unes 4 unces d'or, de manera que es fa palès que hem de parlar d'un tresoret més que no pas d'un veritable tresor.

Pel que fa a les proporcions, ja veiem que la part aragonesa retrocedeix a un valor irrisori, mentre que la part castellana ateny la considerable xifra del 87% del valor. Aquesta xifra encara s'incrementaria més si analitzem el valor contingut al tresoret pel que fa exclusivament a la moneda de Felip III. Els valors es converteixen llavors en 135 rals castellans contra només 13 rals o croats catalans, és a dir, en una proporció del 91% de moneda castellana contra només un 9% de moneda catalana.

Tornarem a incidir en aquest tema en les conclusions. Ara, però, entrarem en altres temes d'anàlisi.

La procedència de les monedes castellanes

Si prescindim, de moment, de les 131 monedes ignotes i tabulem el nombre de les peces restants (168) per tallers, obtindrem el repartiment que veiem a la Taula III.

TAULA III

	Felip I	Felip II	Felip III	G. Seg.	Total	
Madrid	0	0	2	0	2	
Segovia	0	2	40	0	42	
Sevilla	2	3	5	0	10	peninsulars;
Toledo	0	0	2	0	2	total: 56 (33%)
Mèxic	1	1	0	0	2	
Potosí	0	3	10	0	13	Ultramar;
Santa Fe	9	0	1	0	1	total: 16 (9%)
Barcelona	1	3	17	2	96	catalanes;
Saragossa	0	3	0	0	3	total: 99 (58%)

Un primer cop d'ull ens podria dur a l'errònia conclusió que el numerari predominant és el barceloní. Ja hem vist abans que aquestes xifres canvien radicalment quan convertim els nombres en xifres de valors. En aquest cas, el numerari català és format exclusivament de croats i mitjos rals i el castellà conté nombroses peces de 8 i 4 rals. A més, en parlar de proporcions, caldria tenir present que les 131 peces ignotes són totes castellanes peninsulars o d'Ultramar, de manera que la xifra castellana seria, en realitat, de $56 + 16 + 131 = 203$, més del doble que les barcelonines i aragoneses, que només sumen 99. Al marge d'això, però, hi ha altres qüestions interessants que resten plasmades en la taula.

La primera és el dèbil paper de la moneda d'Ultramar en relació a la peninsular, quan semblaria que les produccions americanes eren de molt més volum. Quelcom corregiríem, potser, en passar a valors, però no alteraríem el predomini de les seques peninsulars, ja que en tots els tipus hi ha una proporció més alta de peces peninsulars. Podem assajar de repartir les 131 peces ignotes en proporció a les presents, és a dir, suposar que el repartiment per tallers de les ignotes s'ajusta al que trobem en les que s'han pogut identificar. Si ho fem així podrem establir la taula següent, en la qual les primeres xifres ens donen les peces identificades i les segones xifres el repartiment del nombre de les ignotes; fet a proporció, obtenim la Taula IV.

TAULA IV

	peces de 8	peces de 4	peces d'1	peces de ½
Tallers penínsular				
Segòvia	6+2=8	0	2+15=17	34+27=61
Sevilla	2+1=3	2+5=7	1+8=9	4+3=7
Toledo	0	2+4=6	0	0
Madrid	1	1+2=3	0	0
Totals:	12 (57%)	16 (73%)	26 (76%)	68 (84%)

	peces de 8	peces de 4	peces d'1	peces de ½
Tallers d'Ultramar				
Potosí	5+2=7	1+2=3	0	7+6=13
Mèxic	1	0	1+7=8	0
Santa Fe	0	1+2=3	0	0
Totals	9 (43%)	6 (27%)	8 (24%)	13 (16%)

Malgrat la correcció introduïda, per a tots els valors segueix predominant la moneda peninsular, de manera que no alteràrem gaire el panorama general passant a xifres de valors. Sí que observem, però, una major proporció de moneda d'Ultramar en els grans valors, en aquest cas en els rals de 8 en concret, i una aclaparadora majoria de tallers peninsulars en els valors més petits, de manera que es podria concloure que els tallers ultramarins varen emetre sobretot (o ens feien arribar, principalment) monedes de valor alt, mentre que els tallers peninsulars emetien amb preferència els valors baixos. És una conclusió que els graus relatius de raresa de les monedes ja ens havien fet albirar, però que aquí es confirma per una font més fiable.

L'altre element de reflexió l'aporta el repartiment de la representació dels tallers peninsulars. Perquè tantes monedes de Segòvia, que era un taller ben equipat però menys important, i tan poques de Sevilla, que era el de més producció? Probablement, l'explicació l'hem de trobar en els mecanismes del comerç català. És possible que la línia de comerç a la qual degué tenir accés el creador del tresoret fos la que des de Lleida es dirigís predominantment a les fires centre-peninsulars; això explicaria tant la presència dels tallers centrals com la relativament dèbil representació de Sevilla. També pot ajudar a explicar la feble presència ultramarina, ja que la moneda americana arribava a Sevilla, des d'on es distribuïa, però això quedava lluny dels mercats comercials castellans del centre. Aquesta línia del comerç català captaria, doncs, moneda dels tallers del centre, Segòvia, Madrid i Toledo, com a més propers, i una part de Sevilla i Ultramar pel seu gran volum global, que arribava a tenir impacte al centre peninsular però que potser no hi era predominant. Al tresor de Valls predominava clarament la seca de Sevilla i devia correspondre a una altra línia d'aquest comerç. De tota manera, també és possible que entre el segle XVI (Valls) i el segle XVII (tresoret actual) les línies generals del comerç català s'haguessin reorientat.

Cal recordar que el comerç català, la base de la riquesa del país durant bona part de l'època medieval, va patir un greu retrocés amb la guerra de Joan II. En assajar de reprendre aquest comerç en els temps posteriors, els catalans toparen amb la política exterior dels sobirans castellans que no afavoria pas la represa d'aquest comerç. Trasselli i Peri han fet notar que el fanatisme religiós que es manifesta ja amb Ferran II va arruïnar el comerç sicilià, dominat en bona part pels catalans i que es basava en l'exportació de blat especialment als països musul-

mans, d'on obtenien or en abundància. La barrera posada pel sobirà per comerciar amb els infidels arruïnà Sicília.⁶ Aquesta situació no va pas millorar amb els seus successors, sinó més aviat el contrari. La política externa de l'emperador i els seus successors mantingué el perfil fanàtic religiós i afegí actuacions ben negatives per al nostre comerç, com ara l'acord de Carles I amb els Dòria, que introduí els rivals genovesos a tots els mercats que els catalans havien guanyat. D'altra banda, la seva guerra amb França acabà per afavorir un tàndem format per França i els turcs, que afavorí aquests darrers i dificultà, per tant, la represa del terreny perdut. En aquestes circumstàncies, els catalans dirigiren part del seu comerç cap a les fires castellanes, però aquests canvis sobtats en la política exterior, vistes en funció de l'imperi espanyol i en detriment dels interessos catalans, obligà sovint a variar la seva estratègia.⁷

La proporció entre les monedes catalanes

Si repartim per anys i valors la mostra de monedes catalanes existents al tresoret, obtenim la Taula V.

TAULA V

Felip I:	1598	1	croat	
Felip II:	1611			25 mitjos croats
	1612			24 mitjos croats
	1613			15 mitjos croats
	1618			6 mitjos croats
	1619			3 mitjos croats
Felip III:	1626	1	croat	
	1630			6 mitjos croats
	1632			1 mig croat
	1633			1 mig croat
	1636	2	croats	
	1637	1	croat	
	1638	3	croats	
	16..	2	croats	
G. Segadors:	1640	2	croats	
Total:		12	croats	81 mitjos croats

6. TRASSELLI, Carmelo, *Note per la storia del Banchi in Sicilia nel XIV secolo. Parte I (zecche e monete)*, Palerm, 1958, p. 102-103. PERI, I, *Restaurazione e pacifico stato in Sicilia 1377-1501*, Laterza, Roma, 1988, p. 37, 38 i 43.

7. SIMON, Antoni, *Catalunya Moderna*, vol. III de la *Història de Catalunya* dirigida per Albert Balcells, L'esfera dels Llibres, Barcelona, 2006, especialment el capítol "La ruta del comerç. Entre Castella i el Mediterrani", p. 515-522.

Observem que en el regnat de Felip II es varen emetre predominantment mitjos croats, probable resultat de les mesures de sanejament del circulant que comportaren la retirada de la plata retallada, que es degué reconvertir especialment en peces d'aquest valor, un fet que degué fer-se essencialment entre els anys 1611 i 1612. Efectivament, l'evidència numismàtica ja ens havia fet observar que aquests anys són, amb molta diferència, els més abundants i que els dels altres anys són força més rars. Recordem que una altra de les mesures correctores fou l'emissió dels ardots de billó que començà el 1612 i que assolí d'anular gairebé del tot uns numeraris locals sense valor intrínsec, que havien assolit d'inundar pràcticament tot el territori, especialment els tallers de Girona, Banyoles, Vic i Granollers.

En el regnat de Felip II, l'emissió sembla més equilibrada pel que fa als croats i mitjos croats, però el volum total de peces emeses sembla clarament inferior, cosa que s'agreuja si tenim present que, en ésser el darrer regnat del tresoret, és aquell al qual li correspondria d'estar més ben representat. Per tant, el volum fou clarament més baix i sens l'efecte favorable d'algun fet extraordinari com ho fou la reconversió del 1611, que va aportar també numerari castellà defectuós,⁸ el qual es reconvertí llavors en peces catalanes de mitjos croats.

La castellanització del circulant monetari català

Aquest aspecte és, potser, el més interessant del tresoret que estudiem, ja que ens confirma una conclusió que ja havíem avançat en estudiar la troballa de Valls.⁹

Cal dir per endavant que no es poden treure conclusions plenament segures disposant només de monedes d'argent. El gran comerç devia emprar predominantment moneda d'or, però la documentació de l'època també ens parla del numerari d'argent, especialment de les monedes de 8 i 4 rals castellans. Per tant, la plata també era un factor important del comerç i la seva significació no es pot menystenir.

Al nostre parer, la conclusió més important de la troballa és que confirma no tan sols la imparable invasió del numerari castellà, sinó també el fet que aquest

8. *Les Rúbricas de Bruniquer* ens diuen que l'any 1610 el Consell de Cent es fa ressò de l'entrada a Catalunya de "molts milenars de pessés de 8 i de 4 molt curtes". Tot i que els consellers diuen que havien vingut "d'altres Regnes" on havien estat abatudes, certament la major part, si no totes, devien ésser castelleses o dels dominis castellans, que són les que rebien aquest nom. Vegeu l'edició numerada i ordenada cronològicament de les *Rúbricas*... a CRUSAFONT, M., *Barcelona i la moneda catalana*, Caixa de Pensions, Barcelona, 1989. En aquest cas, vegeu p. 222, entrada 128. En els acords immediatament posteriors, es donen molts detalls interessants sobre aquest problema, la recollida d'aquesta moneda l'any 1611 i la seva fosa per a fer-ne moneda catalana.

9. CRUSAFONT, M., "Circulación de moneda castellana en Cataluña en el siglo XVI" (nota: a la revista diu erròniament "siglo XVII"), *Gaceta Numismática* 109, Asociación Numismática Española, Barcelona, 1993, p. 43-54. Aprofundirem en el tema també a CRUSAFONT, M., "La castellanització de la moneda", al volum V de l'obra *Historia, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, dirigit per Eva Serra, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1977, p. 139-141. També a CRUSAFONT, M., "El circulant català del segle XVI. Moneda castellana i moneda local", *Felipe II y el Mediterráneo* dirigit per Ernest Berenguer, vol. 1, Madrid, 1999, p. 567-585.

fenomen es va anar agreujant. Si tabulem els percentatges en valor de la troballa de Valls (1563) i de l'actual, i hi afegim els resultats de l'anàlisi del numerari exclusiu a nom de Felip III d'aquesta darrera troballa, obtenim la Taula VI.

TAULA VI

	Valls (1563)	Actual (1640)	Actual Felip III (1621-1640)
Moneda castellana	80%	87%	91%
Moneda catalana	20%	13%	9%

Per quina raó la moneda castellana envaïa Catalunya? La resposta ja l'hem avançat en treballs anteriors en base precisament de la troballa de Valls. Durant pràcticament tota l'època medieval, Castella restà ancorada en els patrons musulmans, mentre que Catalunya va evolucionar cap als patrons europeus. És ben documentat que les dobles castellanes del s. XIV, a desgrat de la seva bona llei, eren refoses amb profit a Catalunya per batre una moneda de patró europeu com el florí d'or i que, malgrat que aquesta moneda fos de llei de només 18 quirats, envaïa Castella i Navarra, en part per la seva estabilitat, en part per la manca d'or en aquests regnes. La situació va canviar quan Ferran el Catòlic va exportar a Castella les línies monetàries catalanes, és a dir, europees: hi va introduir l'any 1492 el ducat d'or, va establir la moneda d'argent i va foragitar les grosses peces de billó sobrevalorades. Aquests fets i la invasió d'or i argent procedent d'Amèrica varen donar crèdit a la moneda castellana a nivell europeu. Els catalans varen assajar al principi de seguir la seva línia de mantenir un sistema monetari propi i s'esforçaren per rebutjar els escuts d'or i mantenir els seus ducats de millor llei amb els trentins (dobles ducats) i els onzens (terços de trentí). Havent entrat, però, en decadència el mercat comercial mediterrani i havent-se obert un comerç florent amb Amèrica, on hi mancava de tot, els catalans, impeditos d'anar directament a Amèrica, assajaven de mantenir la seva activitat comercial enviant els seus productes a les fires castellanes. Això havia de produir una entrada imparable d'or i argent castellà. Què fer llavors? Reconvertir-lo era un cost afegit. Aviat s'imposà la via pràctica: era millor i menys costós deixar-lo circular lliurement. Només quan calia reconvertir moneda forana o, com en el 1611, batre l'argent i reencunyar-lo a causa de la contaminació de peces curtes i falses, valia la pena de fer l'encunyació en moneda catalana. Pel que fa a l'or, els catalans es mantenen en el patró ducat, però aviat baten paral·lelament escuts de tipus castellà i empren una via o l'altra segons la cotització internacional d'una o altra peça. En qualsevol cas, després de la Guerra dels Segadors ja no es parla més de ducats o de trentins i les emissions d'or són sempre d'escuts.¹⁰

10. Vegeu CRUSAFONT, M. *Catàleg General de la Moneda Catalana*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2009.

Resta en peu la qüestió de la plata catalana, de millor llei que la castellana, però amb unes unitats de pes menor. Malgrat aquesta probable compensació, els catalans malden, a principis del s. XVII, a fer el seu argent al mateix nivell de fi que el castellà, a fi de afavorir la conversió de la moneda castellana en catalana sempre que convingués. De tota manera, la plata catalana i la castellana sembla que circularen generalment a la par, com ho sembla indicar el tresoret, que les manté barrejades.

En definitiva, situats en el context en el qual es trobaven, als catalans els resultava més pràctic que els castellans carreguessin amb el cost de l'encunyació de la moneda i, atès que aquesta moneda ja tenia l'acceptació del mercat europeu, deixar-la entrar sense impediments. Només mantingueren la barrera pel que fa a la moneda menuda batent ardits amb barreja d'argent quan a Castella la moneda menuda ja era d'aram pur. Era la millor manera de barrar-li el pas i així es varen estalviar els daltabaixos que aquesta moneda castellana va sofrir al llarg del s. XVII, quan hi hagué dotzenes de canvis de criteri en mudar-se'n contínuament el valor, cosa que malmestia les petites economies.

Podem concloure, doncs, que el circulant monetari català d'or i argent per a l'Edat Moderna estigué constituït, des del s. XVI, d'un 80% de moneda castellana i que aquesta proporció ja era, a mitjan s. XVII, del 91%. La moneda catalana s'anava emetent, però només per a reconvertir el metall en pasta o la moneda forana en moneda menuda, sobretot ardits, a fi d'estalviar els daltabaixos del coure castellà. Aquesta seria la lliçó principal del tresoret de la Franja, que confirma el que ja ens anunciava el tresoret de Valls.

Bibliografia: També en aquest cas l'hem transferit a les notes.

6

9

7

10

8

11

12

13

14

15

16

17

41

42

65

66

81

88

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

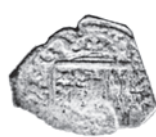

237

238

239

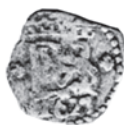
240

241

242

274

279

280

281

282

285

286

287

288

290

296

297

298

299

Recensions Bibliogràfiques

VÀRIA

AMANDRY, Michel, “La Société Française de Numismatique fête ses 150 ans”, *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, juny 2015, núm. 6, p. 130-131.

Assenyalem aquest breu treball perquè el seu autor, actualment president de la Societat Francesa de Numismàtica, aprofita l’avinentsa dels 150 anys de l’entitat per aportar-nos tota una sèrie de dades precises sobre els inicis de les diferents societats d’aquest tipus en el món i d’algun dels seus impulsors, material de gran utilitat per a una possible anàlisi d’un cert abast de la història de les entitats i de les seves publicacions. Seria, sens dubte, una obra de gran utilitat.

M. Crusafont

LABROT, Jacques, “Scellés de plomb des marchands, des marchandises, des douanes et de draps”, 1a part, *Moyen Age* 98, agost-octubre 2014, p. 60-67, 2a part, *Moyen Age* 100, febrer-abril 2015, p. 46-55.

Magnífic treball de Labrot sobre un tema pràcticament verge. Es tracta d’un estudi sobre el que aquí anomenem “bolla de plom”, segell que acompanyava les mercaderies i que havia estat marcat per demostrar que havia pagat el tribut corresponent. L’“impost de la bolla” era, doncs, un dels que gravaven el comerç i aportaven una de les fonts d’ingressos més importants de la Generalitat, juntament amb el d’“entrades i eixides”, que gravava el comerç exterior. A Catalunya, se’n coneixen des de l’època medieval fins al s. XIX. En aquest estudi, Labrot ens diu que aquests elements de control són molt antics, però es centra en l’etapa tardomedieval i als inicis de l’Edat Moderna, probablement per la temàtica que caracteritza la revista on ho publica. Cal assenyalar que en els dos articles que completen el treball es reproduïxen gairebé un centenar de bolles, totes identi-

ficades, i que, cosa més important, aporta multitud de referències documentals sobre el seu ús. La bibliografia francesa sobre el tema és molt curta però la nostra es pot dir que és inexistent. Va publicar un parell d'aquests ploms Ferran de Segarra i un petit estudi Torrella Niubó. Dels centenars o milers de peces que deuen existir a Catalunya, no se n'ha fet cap estudi, malgrat que hi ha peces prou explícites i força documentació de base. Esperem que aquests treballs serveixin d'estímul per dedicar-hi una mica més d'atenció.

M. Crusafont

MELMOUX, Pierre-Yves, "Troballes monetàries VII", *La Pallofe* 53, Perpinyà 2014, p. 79-121.

La revista rossellonesa, editada com a *Bulletin de l'Association Numismatique du Roussillon*, ha anat guanyant en interès, volum d'aportacions i fins i tot format, encara que res ha avançat pel que fa a l'ús de la llengua catalana. De moment, la seva presència testimonial es redueix al títol de la secció de les "Troballes...", un títol que el seu autor, que no és rossellonès, ha tingut l'encert de triar. En el contingut de la revista, sempre ens crida l'atenció el treball immens i el grandíssim interès que té per a tots nosaltres justament aquesta secció de troballes monetàries, que va iniciar i manté amb una gran tenacitat el nostre amic i col·lega Melmoux. En aquesta ocasió, hi trobem gairebé 500 notícies de troballes monetàries de totes les èpoques, descrites amb rigor i sempre fotografiades, de manera que s'ha evitat la pèrdua per sempre d'un cabal d'informació numismàtica senzillament impressionant. És ben sabut pels numismàtics que, en la major part dels casos, té molt més d'interès "on" s'ha trobat una peça que la peça mateixa, al capdavant un producte seriat que, en molts casos, ens ha arribat fins i tot en quantitats abundants. Però aquesta evidència costa molt que arribi a entrar en el cap d'altra gent que no coneix els detalls de la nostra recerca.

D'entre el molt material recollit, trobem, dins del món antic, una altra sèrie molt copiosa dels divisors d'argent, ara ja atribuïts sens dubte a Ruscino i amb una representació predominant de la peça amb l'anomenat hipocamp, monedes gregues d'Empúries, gal·les i ibèriques i abundància de monedes romanes. En el sector medieval, hi trobem un grup importantíssim d'afloracions de monedes visigodes, tant de les imitatives com de les nominatives, una nombrosa representació de moneda àrab en els tres metalls i un diner carolingi a nom d'Odó.

Desitgem que aquest recull es pugui anar fent, tant per novetats que aporta com, sobretot, per la quantitat preciosa d'informacions sobre circulació monetària que es van rescatant d'una desaparició segura.

M. Crusafont

MÓN ANTIC

BENAGES, J. - TARRATS, F. - SADA, P., *La moneda en època d'August*, Museu Arqueològic Nacional de Tarragona, Tarragona, 2015.

Important monografia que serveix de complement documental i gràfic de l'exposició del mateix nom que s'ha fet al museu de Tarragona del 18 de desembre del 2015 al 26 de juny del 2016. Els autors, el nom dels quals cal anar a cercar a la darrera pàgina, tracen una panoràmica de l'emissió monetària des del naixement d'August. Com és sabut, una part notable dels amonedaments d'aquest emperador es faran a la seca de Tarragona, de manera que el tema es ben adient per al lloc de l'exposició. El text, en versions catalana, castellana i anglesa, es divideix en quatre apartats cronològics que s'inicien amb el naixement d'August. Tanca el primer tram la mort de Cèsar, cosa que permet una visió sobre la moneda romana republicana i, en els trams següents, veiem el trànsit a la moneda imperial amb tots els canvis tipològics i de control de la moneda que això va comportar. La mostra descriu i documenta 78 tipus monetaris i acaba amb l'esplèndida sèrie dels sestercis i dupondis que glorifiquen August, però que corresponen ja als temps de Tiberi. Es dona la circumstància que és la primera vegada que s'assoleix d'exposar la totalitat dels tipus d'August encunyats a la seca de Tarragona, cosa que ha de complaure als tarragonins, a més de fer-los conèixer de forma entenedora i brillant el seu ric passat numismàtic. Però també ha d'interessar a tots els catalans, ja que ens mostra el temps en què Tarragona fou la capital del món. Els exemplars exposats, que excel·leixen per la seva conservació, provenen en alguns casos de fons privats, en una mostra més dels bons resultats que es podrien obtenir amb una bona relació de col·laboració entre museus i col·leccionistes. Hi ha col·laborat també el nostre soci Juli Sicart. A tots els que han treballat en la realització de la mostra i del magnífic catàleg, cal fer-los arribar la felicitació de tots els interessats per la numismàtica.

M. Crusafont

CHAVES TRISTÁN, Francisca - PLIEGO VÁZQUEZ, Ruth, *BELLVM ET ARGENTVM. La Segunda Guerra Púnica en Iberia y el conjunto de monedas y plata de Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real)*. Editorial Universitaria de Sevilla. Sevilla, 2015.

Importante trabajo, realizado por estas dos autoras, que aporta luz sobre el confuso mundo de los divisores de plata en la Segunda Guerra Púnica.

El libro tiene dos partes bien diferenciadas. En la primera, se publica el estudio pormenorizado del hallazgo, el catálogo, los hallazgos ocurridos en la Península Ibérica durante este periodo y, por último, su contexto histórico. En la segunda parte, hay tres trabajos complementarios de diferentes autores sobre la arqueología de la zona de Villarrubia de los Ojos, de los adornos y fragmentos de plata y, por último, un muy interesante trabajo sobre el análisis de las monedas de plata de las distintas emisiones de este hallazgo.

Cuando publiqué en 1990 el hallazgo de Villarrubia de los Ojos en *Acta Numismática* 20, solamente conocía 151 monedas y un cospel. F. Chaves y R. Pliego han conseguido añadir 41 monedas de la colección Cores y 205 del Fondo Arqueológico Ricardo Marsal Monzón (FARMM), dando un total de 401 piezas publicadas aquí. Suficientes, creemos y creen las autoras, para aportar teorías mucho más sólidas.

Después de la publicación de mi artículo, y durante años, en el mercado numismático se vieron numerosos ejemplares de Villarrubia que llegaron a tener tan bajo precio que pocas colecciones antiguas de este país, seguramente, no posean algún ejemplar de este hallazgo. Mayoritariamente son de las emisiones del Pegaso con los círculos debajo, así como el valor mayor de la emisión con cabeza de Apolo en anverso y torques y punto central en reverso. Así que el número total de piezas fácilmente podría pasar de millar. Como hemos dicho antes, esto no invalida en absoluto las conclusiones a que llegan Chaves y Pliego.

Las autoras estudian las emisiones “militares” presentes en el hallazgo, así como sus tipologías. La adaptación de la tipología al gusto de los distintos orígenes de los soldados que formaban parte del ejército romano parece evidente. En estos divisores de Villarrubia se encuentran tipos con influencias emporitanas, itálicas y romanas.

Los divisores con cabeza de Apolo y creciente con punto central son considerados por las autoras de influencias de la Campania.

Más difícil les parece la aceptación de los divisores con cabeza galeada y reverso caballo al galope con R debajo como emisiones romanas. Personalmente, creo que la relación con el medio victoriató hispano del hallazgo es evidente. Ciertamente es que quizás este victoriató y sus divisores podrían no ser emisiones oficiales, sino de necesidad, en unos momentos en que se permiten tipologías adaptadas al gusto de los diversos orígenes del grueso del ejército: romanos, itálicos, ibéricos de diversos ámbitos, etc.

Respecto a los óbolos de Massalia, las autoras constatan que los divisores encontrados en los tesoros de la Segunda Guerra Púnica son sólo 18 ejemplares, siendo precisamente Villarrubia donde se produce la mayor concentración. La verdad es que es razonablemente extraño, ya que los divisores de Massalia son

bastante frecuentes en hallazgos aislados en la zona C (Cataluña). La influencia que estos óbolos de Massalia ejercen sobre los divisores de influencias massaliotas indican, evidentemente, una circulación y un cierto prestigio entre los pueblos que los imitaron.

La metrología de todos estos divisores tan variados siempre ha sido discutida y todos los autores que han escrito sobre el tema tienen su propia teoría. Todos exponemos que los distintos patrones que circulan en estos momentos –cartaginés, romano (cuadrigatus, victoriato y denario), ibérico del norte, etc.– son fácilmente intercambiables entre sí y la tipología que llevan estos divisores tampoco ayuda demasiado. Es decir, que hoy por hoy, cualquier autor puede tener “razón” al encontrar “su” patrón metrológico para aplicarlo a estas piezas. Las autoras analizan las diferentes propuestas metrológicas y añaden una nueva, que según ellas tienen los divisores con cabeza de Apolo y creciente y punto, que seguirían el patrón de la Campania. Creemos que, sinceramente, con todos los datos que tenemos, este tema todavía no está resuelto.

Siguen unos capítulos dedicados al estudio de los diferentes tesoros pertenecientes a la Segunda Guerra Púnica y al contexto histórico del hallazgo de Villarrubia en este conflicto. Algo novedoso es que, además de los tesoros hispánicos, añaden una cuantificación de los hallazgos pertenecientes a ese momento hallados en Italia y en Sicilia, que son los otros dos escenarios básicos de los enfrentamientos. Aquí las autoras se mueven como pez en el agua, demostrando su gran conocimiento de este periodo.

La segunda parte del libro está compuesto por tres artículos muy interesantes: “Arqueología en la zona de Villarrubia de los Ojos”, realizado por Dionisio Urbina Mártines; “Adornos y fragmentos de plata del conjunto de Villarrubia“, de Mª Luisa de la Bandera Romero; y, por último, uno sobre el análisis de las monedas de plata de Villarrubia mediante fluorescencia de rayos X, analítica realizada por Ana Isabel Suárez, B. Gómez-Tubío, F.J. Ager, S. Simona y M.A. Respaldiza, con la valoración numismática que aportan Francisca Chaves Tristán y Ruth Pliego Vázquez. Por su importancia, este último estudio merecería por sí mismo una publicación más extensa que serviría sin duda de base para futuras investigaciones sobre los divisores de plata de este periodo.

Una vez más, felicito a las autoras, Francisca Chaves y Ruth Pliego, por su excelente trabajo, animándolas a que sigan estudiando esta época tan apasionante. ¡Felicidades!

Manuel García Garrido

MARTÍNEZ CHICO, David, “Un tesoro de dishekels y shekels hispano-cartagineses hallado por Badajoz”, *Herakleion* 7, 2014, p. 29-51.

Es tracta d'un article que dona a conèixer un lot de monedes hispano-cartagineses que, suposadament, va ser trobat a Badajoz i que conformava un tresor que en l'actualitat està dispers. La cronologia d'encunyació de totes les monedes, quatre dishekels amb revers proa i sis shekels del tipus cap femení i cavall encabritat, correspon al període de la Segona Guerra Púnica. El fet que se'n desconegui la localització precisa i que no hagi aparegut en el transcurs d'una activitat arqueològica programada, comporta dificultats a l'hora de la seva anàlisi i valoració científica; no obstant això, l'article s'aproxima a aquestes qüestions amb cautela.

L'autor tracta convenientment tots els aspectes d'anàlisi formal de les monedes i els estils de gravat. El més interessant del conjunt monetar és la informació que aporta sobre la possible seqüència d'encunyació dels dishekels amb revers proa, entre els quals es poden, de moment, aïllar tres fases d'encunyació, d'acord amb l'estil dels dissenys. Proposa la diferenciació d'un nou grup, de moment només representat per una única parella d'encunys, que Villaronga havia inclòs en un dels dos grups en els quals havia distribuït la producció dels dishekels. El desgast de les peces també permet ordenar la seqüència cronològica relativa de les tres fases d'encunyació.

També és interessant que els shekels amb revers cavall encabritat estiguin associades amb les denominacions amb revers proa, atès que això implica una certa proximitat cronològica entre ambdues produccions.

En la segona part de l'estudi, l'autor tracta qüestions que entren en un camp més hipotètic, com pot ser el trajecte seguit per Anníbal en l'altiplà castellà o la identificació del conjunt monetar com la paga mensual d'un mercenari de l'exèrcit cartaginès.

En suma, el treball dona a conèixer uns interessants materials, que l'autor documenta rigorosament, i aporta informació rellevant sobre l'entitat de la sèrie monetar amb revers proa i la possible seqüència d'encunyació dels dishekels i la resta de denominacions associades.

Pere P. Ripollès

MEDIEVAL

ARSLAN, E.A. - TURCHETITI, M.A., (editors), *Il ripostiglio di san Mamiliano a Sovana (Sorano-GR): 498 solidi da Onorio a Romulo Augusto*, Centro di Studi sull'Altp Medioevo, Spoleto, 2015.

Recull d'estudis entorn d'aquest important tresor trobat l'any 2004 en el decurs d'una excavació arqueològica a l'església de san Mamiliano, que comprèn exclusivament sòlids d'or del segle V i que restà amagat al seu moment en unes termes. La catalogació i una primera visió del material ha estat feta per E. A. Arslan, però ell ha volgut associar a l'estudi altres punts de vista, de manera que hi trobem, a més del seu treball, el de cinc estudiosos, entre els quals cal destacar el de Ruth Pliego perquè, justament, ens il·lustra sobre la presència en el tresor de peces visigodes de caràcter imitatiu.

Arslan fa una interessant introducció sobre les diferents característiques dels tresors i mostra com l'amagatall d'un sòlid, que qualificaríem de troballa isolada, pot ésser en realitat un tresor més que un conjunt de peces de coure, i que el que determina el caràcter del fons amagat és la intencionalitat o la causa de l'amagatall. Analitza el fons des del punt de vista cronològic i es fa palesa, com és habitual, una forta presència de les monedes d'emissió recent i, progressivament, va disminuint en recular en el temps. Els sòlids imperials es reparteixen al llarg de 20 sobirans o emperadors i procedeixen de 7 tallers diferents, a més dels 27 exemplars que es consideren còpies germàniques (13) o visigodes (14). 250 de les peces provenen de tallers orientals, en concret 238 de Constantinopla i 12 de Tesalònica, i la resta es reparteix entre diferents tallers occidentals amb 79 peces de Roma, 73 de Ràvena, 54 de Milà i 13 d'altres tallers menors. L'autor distingeix tres fases en l'estructura del tresor i n'analitza detingudament la composició i la significació. Compara amb altres tresors, analitza la mobilitat de la moneda d'or en la cronologia analitzada i es pregunta sobre el lloc on es degué produir l'acumulació del fons. Després d'un estudi metrològic, on es compara la producció oriental i l'occidental, analitza les reiteracions d'encunys i els nombres més probables d'encunys.

Les col·laboracions complementàries analitzen diferents elements que enriqueixen l'anàlisi. Així, el de Gabriela Barbier es refereix al context arqueològic, el de Lelia Gracci a l'anàlisi històrica del període que abraça el tresor, Katia Longo sobre la significació d'un sòlid reencunyat present en el tresor, que Fernando Longo posa en relació amb les Scholas Palatinae del s.V. Finalment, el de Ruth Pliego, que és el de major interès per a nosaltres, es centra en la part visigoda del conjunt fent una anàlisi exhaustiva de les diferents teories sobre les imitacions visigodes del regne de Tolosa, amb les aportacions, per exemple, de

Reinhart, Grierson/Mays, Grierson/Blackburn, Kent, Lafaurie i Depeyrot, que fan patent les dificultats per a arribar a una delimitació d'aquesta producció visigoda. L'autora assenyalava les aportacions que són propiciades tant per l'estudi de la plata imitativa com per la localització de suficients troballes i tresors amb ubicació coneguda, i assenyalava la importància que, per a aquesta tasca d'identificació, pot arribar a tenir el tresor de la Calle Cuna de Sevilla, immobilitzat durant dècades i que, finalment i per fortuna, ara té ella mateixa en curs d'estudi.

El volum és editat en paper i s'acompanya d'un CD que conté el text però també imatges fotogràfiques de tots els exemplars. És una bona combinació de cara a afavorir l'estudi del tresor en el futur.

Poc a poc es va fent llum en aquesta etapa fosca de les primeres emissions visigodes. Treballs com el que comentem, o el del tresor de la Calle Cuna, ens poden fer avançar significativament.

M. Crusafont

CRUSAFONT I SABATER, M. DE, *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans) (1067/1162-1516)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2015.

La sèrie de llibres titulada "Història Monetària Catalana" s'ha anat completant amb els volums de món antic, comtats catalans, Guerra dels Segadors, medalles catalanes, etc., però restava un espai buit per cobrir. D'una banda, el sector visigot-àrab, que és en curs d'elaboració, i, de l'altra, el medieval català, que cobreix la resta dels temps medievals després de la moneda dels comtats, bisbats i vescomtats i que comprengués també la part de l'expansió occitana. Aquest és l'espai que estudia aquest volum de 886 pàgines; l'enllaç amb el volum comtal explica el títol llarg i complex.

D'alguna manera, aquest espai és el que havia cobert el mateix autor amb el seu primer llibre de l'any 1982, *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval (765-1516)*, però, al marge de la necessitat d'actualització, la diferència essencial és que l'obra actual comprèn tota la documentació que dona suport a la teoria del llibre i que ens aporta 1.205 documents o notícies (aparentment 1.142, però hi ha nombrosos documents amb numeració *bis*). El recull d'aquesta informació, escampada en 200 fonts diferents, procedents de tots els països de la Corona, és, de fet, el treball de tota una vida perquè la documentació catalana resulta naturalment força més assequible que la de Sardenya, Sicília i Nàpols, d'altra banda molt atomitzada. Recollir aquest corpus documental ens ofereix la possibilitat d'anar molt més enllà en l'aspecte interpretatiu i permet una visió de

conjunt de l'actuació monetària en tot l'estat català, una visió que ens resulta completament nova perquè aquest aplec no s'havia fet mai abans i ni tan sols intentat. Aquest repertori documental ocupa les pàgines 301-695 de llibre, i el catàleg, de la 696 a la 886, de manera que han quedat 300 planes escasses per a plantejar tota la teoria i els complements que l'autor ha cregut necessari d'afegir.

La teoria general dels amonedaments catalans s'ha exposat en dos grans blocs, un de temàtic i l'altre de cronològic. El temàtic es titula "Temes transversals" i analitza totes aquelles qüestions que cobreixen espais amplis, de diferents regnats, de manera que, explicant-les en l'espai fraccionat de cada regnat, haurien resultat tallades o s'haurien d'haver anar repetint a cadascun d'ells. És el cas de l'evolució del florí d'or, dels volums d'emissió, de les ordinacions sobre les seques o de les falsificacions. El cronològic es titula "Història de la moneda", explica aquest procés regnat per regnat i fa referència, quan cal, als temes transversals. Queda clar, en qualsevol cas, que la visió general de la història de la moneda només es pot obtenir sumant les informacions de tots dos sectors. Els dos blocs sumen un total de 200 pàgines i ja es comprèn que tot ha hagut d'ésser explicat d'una manera molt resumida, gairebé esquemàtica, i que han quedat moltes altres coses per analitzar. Cal entendre que hi ha multitud de petites qüestions amagades en quatre segles i que abracen les dades de Catalunya, Aragó, Mallorca, València, Sicília, Nàpols, Sardenya, els territoris grecs i encara altres de menors, com Albània o el sector de Rosselló/Cerdanya, sovint amb amonedaments propis. Aquest tractament, obligadament sintètic, ofereix, però, la possibilitat d'obtenir del gran corpus documental recollit molta més informació que la que es comenta.

Els temes complementaris de la part analítica comprenen uns primers capítols de tipus orientatiu, una bibliografia crítica i un glossari medieval. Si bé la part orientativa primera ja havia estat, en bona part, explicada al llibre *Història de la moneda catalana* (Crítica, Barcelona, 1996), segurament no convenia crear-ne una dependència i valia la pena de tenir-ho també explicat en el mateix volum. Si, per exemple, sovint al llibre es parla de la llei i la talla de les monedes, bé calia un petit apartat explicant què signifiquen aquests termes. Pel que fa a la bibliografia crítica, també era necessària justament per a indicar on anar a cercar altres qüestions de detall que el tractament sintètic del llibre no permet desenvolupar. El llibre, com es diu a la introducció, és essencialment de síntesi i, per tant, no es pot entretenir en explicar a la menuda tots aquells processos que condueixen a un determinat resultat. Això es pot trobar, però, en cas que es reveli necessari, en els materials descrits a la bibliografia. Pel que fa al glossari, és la primera vegada que es fa un recull de termes catalans medievals relacionats amb la moneda, amb referències d'exemples d'ús obtingudes dels mateixos documents del repertori. Era, doncs, un complement que pot ésser molt útil.

Si a tot això hi sumem tota l'experiència adquirida per l'autor en els 33 anys que separen un llibre de l'altre i les novetats que s'hi han pogut incorporar amb el treball col·lectiu de tots aquests anys, ja es comprèn que el nou llibre representa un avenç molt significatiu respecte del primer i que ens ofereix molts complements, com ara la documentació, que el converteixen en una altra obra completament nova i de consulta imprescindible.

ANC

CRUSAFONT I SABATER, M. DE, "Obole inédite d'Alphonse Jourdain de Toulouse (1119-1148) pour Narbonne (1134-1143)", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 3, març 2015, p. 67-69.

En la rica col·lecció occitana de Joan Vilaret, hi va aparèixer aquest òbol inèdit que presenta el tipus tornès i del qual hom coneixia només el diner. El vescomtat de Narbona estigué sempre en mans de titulars propers als sobirans catalans, a excepció dels anys 1134-1143, en què caigué en mans d'Alfons Jordà; en la darrera data, passà a mans de la vescomtessa Ermengarda. La relació d'Alfons Jordà amb els catalans fou, en general, d'enfrontament, però tingué singulars moments d'apropament. En qualsevol cas, la peça no pertany pas a l'espai catalano-occità i, per això, no ha aparegut a cap monografia del mateix autor. Si que valia la pena, però, de donar-la a conèixer per tractar-se d'una moneda occitana inèdita.

ANC

MARY, Jean-Christophe, "Un rare obole de Toulouse (Xe-XIe siècles)", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 9, novembre 2014, p. 268-271.

Aportació d'un òbol inèdit a nom de Guillem, amb la llegenda singular AILELMO i amb TOLOSA CIV al revers, amb cert parentiu amb un altre òbol fins ara no reproduït que té certes diferències en el tipus i la forma VILELMO. L'autor hi troba parentius amb els diners a nom de Pons i, per aquesta i altres raons, l'atribueix a Guillem Tallaferro, malgrat que aquest comte ja té una nodrida varietat d'altres tipus atribuïts. També ens anuncia un estudi ja molt avançat sobre els amonedaments d'aquest comte i la seva cronologia.

M. Crusafont

PERFETTO, Simonluca, *La unitat monetària de les Dues Sicílies pel català Francesc Ximenis. La magistratura de la seca i el llibre de Comptes de la seca de Nàpols (1453-1454)*. Ermes, Ariccia, 2015, amb la col·laboració de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).

A l'Arxiu Reial de Barcelona (mal anomenat “de la Corona d'Aragó”), i dins la sèrie “Reial Patrimoni. Mestre Racional”, l'autor hi ha trobat un text inèdit que es titula “Llibre de Comptes de la seca de Nàpols”, redactat en català per Francesc Sunyer, que fou mestre d'aquella seca. Malgrat que ja Udina havia cridat l'atenció dels numismàtics sobre la riquesa d'aquest fons i els treballs que darrerament hi ha realitzat Sanahuja, de tant en tant es produeix encara alguna agradable sorpresa com la que ha generat l'elaboració d'aquest llibre.

El “Llibre de Comptes” hi és reproduït íntegrament a les pàgines 172-244 i relaciona diferents pagaments fets pel mestre Sunyer, entre els quals hi trobem moltes entrades d'argent de Ragusa, però també moneda angevina de guillats i material d'altres procedències. L'autor acompanya aquest text d'altres documents, entre ells el nomenament del mestre de prova, és a dir, l'assajador, un càrrec que el rei atorga a Francesc Sunyer.

El llibre ens aporta, com era d'esperar, informació sobre la fabricació de la moneda, els tipus monetaris i l'actuació del mestre de la seca, però també dades importants sobre la personalitat dels proveïdors, els lligams de la seca amb la banca i, fins i tot, la política monetària d'Alfons el Magnànim, com a primer sobirà català del regne de les anomenades Dues Sicílies, és a dir, de Nàpols i Sicília.

L'autor no s'ha limitat, doncs, a seguir la via purament numismàtica, sinó que ha penetrat en apartats d'història econòmica i de política monetària dels sobirans i n'ha pogut extreure interessants conclusions. Així, l'origen del proveïment de l'argent de Ragusa era conegut, però aquí se'ns fa evident i es pot arribar a quantificar amb les entrades que ben sovint hi fan referència. D'altra banda, hi ha dades importants que ajuden a la seriació dels mestres de la seca. Es fa referència al desig del sobirà d'emprar la titulació de les Dues Sicílies, de la mateixa manera que hi ha intents en el sentit d'unificar les monedes dels dos regnes. En aquest sentit, l'autor ha fet una magnífica labor d'extreure tota la informació històrica interessant d'aquesta nova font documental, ultrapassant àmpliament el que podríem anomenar les “obligacions” d'un numismàtic.

L'autor ha tingut la gentilesa d'esmentar la nostra societat com a col·laboradora del llibre, però en realitat els nostres suggeriments no justificaven pas que ens donés aquest nivell de col·laboració, de manera que li restem mol agraïts.

SCHIESSER, Philippe. "Les oboles de Pépin le Bref", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 2, febrer 2015, p. 32-36.

En l'àmbit carolingi, s'havia sempre considerat que els òbols començaven amb Lluís el Pietós, però una sèrie de troballes recents fan veure que ja hi ha exemples anteriors. D'una banda, en les sèries, encara de tipus merovingi, de Pipí el Breu i del mateix Carlemany. L'autor en presenta un exemple i fa veure que, a més d'òbols ja coneguts amb el mòdul del diner però unifacials, n'hi ha també de petits, encunyats a dues cares i amb el mòdul reduït habitual en ells. Conclou que la ruptura definitiva amb la tradició monetària merovingia no es produeix fins a la reforma de Carlemany del 793.

M. Crusafont

SENDRA, Joan Antoni, "El tesoro de la calle Santos de Alzira. Una ocultación de moneda de la Edad Media", *Omni* 9, juliol 2015, p. 319-333.

Es tracta d'un fons medieval trobat dins d'una guardiola de ceràmica en el decurs d'unes excavacions arqueològiques fetes al barri vell d'Alzira. Va aparèixer sota un paviment datable al s. XIV i a uns 2,3 metres de profunditat. Comprèn 68 monedes, deu croats d'argent de Barcelona i 58 diners de billó. Els croats corresponen als regnats d'Alfons II (1285-1291), amb tres exemplars, i de Jaume II (1291-1327), amb set. En el grup dels diners, se n'han pogut identificar sis valencians de Jaume I, vuit barcelonesos de Jaume I i vint barcelonesos de Jaume II. Resta un grup de peces que, de moment, no s'han pogut separar i que estan compactades pels òxids, però en les quals s'hi poden arribar a identificar sis diners valencians de Jaume I, sis diners barcelonesos de Jaume I i vuit diners barcelonesos de Jaume II, alguns amb dubtes d'identificació. L'autor conclou que es tracta de l'estalvi d'una persona poc adinerada i que la circulació de la moneda barcelonina era majoritària a València en temps de Jaume II, que és el regnat que marca el tancament del tresoret, cosa que coincideix amb el que ens diuen altres troballes. El d'Alzira conté, però, un percentatge encara més alt de moneda barcelonina. Treball ben analitzat i estructurat, que treu tota la informació d'aquest tresoret. Es tracta d'un aflorament excepcional que ens proporciona una visió de les monedes en circulació en un moment determinat, en aquest cas, ja entrat el regnat de Jaume II.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

BOADA SALOM, Jaume, "Els gitons de mercat a Mallorca", *Mallorca Col·lecció* 15, any 7, p. 16-19.

Els gitons metàl·lics vénen a ésser com l'aristocràcia d'aquesta àmplia família de peces que formen part del sector que solem anomenar "paramonetari" i que generalment eren fetes de cartró. També solien tenir un ús de més abast, públic o semi-públic. En aquest cas, se'ns documenta i descriu una nombrosa mostra de gitons emprats al mercat principal de Palma, situat antigament a la Plaça Major. Els gitons dels grans mercats solien tenir una funció molt concreta: el control de les caixes o envasos. L'adquirent comprava un determinat producte i en pagava també la caixa, però rebia un gitó que li permetia recuperar l'import de l'envàs si el retornava al seu proveïdor. Aquestes peces tenen un clar paral·lelisme amb les que s'empraren al mercat del Born de Barcelona i al mercat d'abastiments de València, dels quals l'autor ens n'aporta també alguns exemples. Planteja també si aquests gitons pogueren tenir ús en alguns mercats locals, ja que ha trobat un exemplar de gitó que fa referència a Binissalem. Amb dades documentals i bibliogràfiques, podem tenir una visió molt exacta d'aquesta singular sèrie monetària, un dels sectors més mal estudiats de la numismàtica.

M. Crusafont

BOADA SALOM, Jaume, "Els vals de Santa Maria del Camí", *Mallorca Col·lecció* 14, any 7, p. 15-18.

Seguint en el seu incansable treball de camp, l'autor ens sorprèn trobant vals i altres peces d'ús paramonetari arreu dels petits pobles de Mallorca i, allò que és més difícil, localitzant-ne els llocs d'ús i documentant com eren emprats. En aquest cas, ha pogut trobar, en el petit poble de Santa Maria del Camí, dues sèries de vals de cartró de significacions diferents. Els del Cafè Can Neo portaven valors indicats i semblen correspondre a algun dels períodes d'escassetat de moneda divisionària. Els de "Comestibles Bartolomé Serra", en canvi, datables en els anys 50 del s. XX, porten xifres més altes i no indiquen a quina unitat corresponen, per bé que segurament eren per a fer descomptes dividint el valor global entre cent. Això recorda més o menys na Catalina, que ara té 83 anys i que hi havia treballat. D'aquestes dues sèries de vals n'han aparegut alguns i Boada ens els pot mostrar, però encara ens manquen els de Can Cases o els de la merceria Joesca, per exemple, de manera que, com sempre, resta encara tot un camp obert.

M. Crusafont

CALERO GELABERT, Antoni, *Los billetes mallorquines. La emisión de obligaciones del Banco de Felanitx (1883-1927)*, Club de Col·leccionisme de Mallorca, núm. 6 de la sèrie “Col·lecciona però investiga”, Palma, 2015.

Tot i que a mitjan s. XIX hi havia una certa abundància de bancs locals, no deixa d'esser singular que una població com Felanitx, amb poc més de 10.500 habitants, decidís de crear un banc local l'any 1883. Més singular encara és que arribés a emetre obligacions ja que, segons veiem al llibre de Vélez/Alentorn, això només succeí en tot l'estat espanyol en 18 casos, i només dos, Felanitx i Jerez de la Frontera, en una població que no fos capital de província. Les diferents emissions del Banc de Felanitx, que s'iniciaren el 1883 i s'anaren fent fins al 1927, estan presidides per una vistosa panoràmica de la vila, que aviat fou creada ciutat, i han estat estudiades detalladament en aquesta interessant monografia per l'autor, qui en determina els valors coneguts o possibles de cada emissió i ens en proporciona les imatges corresponents. L'autor precedeix aquesta catalogació amb una interessant introducció en la qual s'explica la capacitat d'iniciatives de la població, que es comprova amb l'arribada del ferrocarril o l'exportació del vi, entre d'altres. Tema poc conegut però ben digne d'estudi, val la pena d'eixamplar a voltes la nostra mirada vers aquestes zones econòmiques on s'emeteren aquestes peces (fitxes, gitons o bitllets) que solem anomenar paramonetàries.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

EIMER, Christopher, *British Commemorative Medals and their Values*. Spink, London, 2010.

Amb un títol explícit que en català podem traduir com *Medalles commemoratives britàniques i llurs preus*, Christopher Eimer presenta la segona edició, millorada, del seu llibre publicat el 1987. En termes generals, el nou volum actualitza i revisa les peces i els seus preus, inclou 2.230 entrades, publica 2.000 imatges a color i afegeix informació complementària. Al prefaci, l'autor ja explica que la necessitat de reeditar aquest llibre de referència venia donada bàsicament per dos factors: pels escassos exemplars existents en el mercat, que en ocasions només es trobaven en llibreters de vell, i per la necessària actualització dels preus, desfasats després de quinze anys.

Amb gairebé cinquanta anys d'experiència dedicats a la medalla, Eimer és avui un expert amb web pròpia (www.christophereimer.co.uk) on explica la seva

experiència com a col·leccionista i on també ven medalles, de manera que la seva pàgina esdevé una actualització dels preus orientatius publicats al llibre.

La publicació vol ser un recull que resumeixi en un únic volum les centenars de medalles britàniques editades al llarg de la història, i aquí és important l'amplitud territorial d'aquest terme, doncs s'entén com a britànica allò propi del Regne Unit, inclosos els territoris dependents de la Corona i els d'ultramar. Per això, les peces presentades no són només les realitzades en sòl europeu, sinó que s'inclouen també aquelles obrades en altres latituds, com Austràlia.

El volum, com el seu precedent, exclou les medalles de premi emprades per institucions escolars, esportives o d'acadèmies militars, així com fitxes de valor monetari i medalles no obrades en metall, com ara les d'ivori, terracota o fusta.

Com el mateix Eimer s'encarrega d'indicar a la introducció, l'apreciació de les medalles té una llarga història al Regne Unit, amb *Numismata* (1697) de John Evelyn (1620-1706) com a primera publicació que reuní les sèries britàniques en forma de catàleg. No era aquest un autor dedicat exclusivament a la numismàtica, sinó més aviat un il·lustrat interessat en tot allò que l'envoltava, de les arts a les ciències i la història, però tanmateix aquest llibre esdevé, ja al segle XVII, una important aportació en aquest camp. Serà, però, segles després quan es publicaran els estudis d'Edward Hawkins (1780-1867) en una edició pòstuma intitulada *Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland* (1885), considerat el primer catàleg científic i encara avui dia una referència. Més proper a nosaltres des de fa unes dècades, *British Historical Medals* (1980), de Lawrence Brown, reuneix peces de 1760 a 1960, sobretot les més conegudes i de major ressò a la societat. Poc després, Daniel Fearon publicà *Catalogue of British Commemorative Medals* (1984), que és el primer llibre britànic a incloure els preus de les peces.

En aquest sentit, els medallistes d'avui agraïm aquesta valoració, malgrat que tots sabem que podem comprar medalles arreu i per imports ben diferents. A Barcelona, per exemple, en trobem des dels populars Encants a les cases de subhasta, a les botigues especialitzades i a les fires, fins i tot entre els mateixos col·leccionistes o, de manera més global, a Internet. Però si bé els catàlegs de subhastes només ofereixen una estimació, serà el mercat el que definitivament marcarà el preu final de la peça, aquell que realment paga el comprador. Aquest llibre n'és el testimoni i recull només preus finals, indicant la data i l'establiment on s'ha venut la peça.

Aquesta segona edició ha permès Eimer d'introduir diversos canvis que han enriquit el volum resultant, que es compona d'una introducció al tema i sis apartats que inclouen, segons una traducció que fem directament de l'anglès, els següents capítols: (1) "Notes a la catalogació, abreviacions, entrades, il·lustracions i terminologia"; (2) "Catàleg de medalles" amb les peces comentades, que ocupa

el gruix del llibre, unes 260 pàgines; (3) “Producció de la medalla”, on desenvolupa els centres productors; (4) “Bibliografia”, referida lògicament a les peces tractades; (5) “Catàleg de preus”; i (6) “Índex de medallistes”.

Volem destacar la introducció, que fa un repàs a la història de la medalla en territori britànic, els seus orígens, desenvolupament i, cosa d’agrair, constants referències a les imatges publicades. En aquest apartat es tracten les societats que promogueren medalles, els tallers i seques que les van obrar, els principals medallistes, així com les personalitats i els fets històrics més rellevants, tots presentats de manera cronològica. Hi prenen un relleu especial les peces editades per a les grans ocasions, com les exposicions universals i les celebracions reials.

En el primer capítol, l’autor afegeix les habituals notes a la catalogació, que recull els acrònims amb els quals coneixem els diferents components de les medalles, des dels materials als diàmetres, l’estat de conservació o la qualitat. Cal assenyalar que, quan la peça no duu data d’execució, l’autor pren com a referència l’edat de la persona representada o la data de la commemoració que tracti, entenent que van ser obrades en aquella època o entre aquells anys. Aquesta decisió és encertada, atès que es limita a les peces antigues i que presenten temes o retrats de persones contemporànies a la medalla.

Sempre es presenta i reproduïx la medalla de major diàmetre, seguida de les de mides inferiors. La nota descriptiva inclou l’explicació de la peça, els noms del gravador, de l’autor de la matriu i de l’editor (si es coneixen), i una valoració de l’estat de la peça, amb indicació de cops, taques, ratllades, etc.; d’aquí que es presentin majoritàriament les *Very Fine* i les *Extremely Fine* que recullen aquesta excel·lència. La fitxa es completa amb la valoració basada en vendes a subhastes del Regne Unit i a països estrangers, sempre expressada en lliures.

La part dedicada a la terminologia resulta interessant per a la nostra cultura numismàtica i per a futures consultes a llibres escrits en anglès, atès que inclou els conceptes més rellevants i d’ús habitual.

Les il·lustracions intenten ser l’eix transversal del llibre, material de base per a la identificació de les peces i el seu coneixement. És meritori l’esforç que ha suposat presentar les medalles que són bons exemples del seu tipus, reproduïdes a grandària natural i, en un petit nombre d’ocasions, quan són d’un format que ha necessitat reduir la mida, s’hi indica la dimensió real acompanyant la imatge.

Sobre les reproduccions, hem de fer notar que les medalles estan presentades sobre un fons blau fosc, color que les fa contrastar i les harmonitza. Les hem vist així en els medallers d’algunes exposicions, situades sobre fons de vellut o seda. És una decisió discutible, malgrat que en aquest llibre resulta pràctic a l’hora de buscar les il·lustracions, perquè les pàgines a color estan impreses i enquadrades en plects independents, intercalats entre les pàgines blanques dels textos, de manera que es localitzen fàcilment.

De cada peça es publica l'anvers i el revers, i totes s'agrupen en pràctiques i estètiques composicions que fan fàcil la localització de cada medalla i agradable la seva contemplació. Un número de referència, situat entre l'anvers i el revers, remet a la nota descriptiva. Anversos i reversos estan generalment situats un al costat de l'altre, i només un sota l'altre quan la maquetació ho requereix.

Les imatges no estan retocades, de manera que, tot i reproduir peces excel·lents, mostren la seva veritat amb taques, sulfits, cops i ratllades, malgrat que hem de dir que són les mínimes. Aquí hem d'agrair la reproducció en color, atès que així s'aprecia la patina real de cada peça.

Les medalles es presenten agrupades per regnats, començant pel de Guillem I (1066-1087) amb una *Memorial* (1087) de J. Dassier, que, atenció, és un encuny de 1731, de la seva sèrie de reis i reines anglesos. Així que la primera reproduïda amb una factura d'època és *Arquebisbe Schevez* (1491), obra sota el regnat d'Enric VII (1485-1509). En aquesta, com en totes, s'indica el lloc de la venda (en aquest cas a Sotheby's, de Londres), la data (l'11 de juliol de 1983) i el preu (4.400 lliures, 5.580 euros actuals).

Com a colofó, recordarem que la medalla ha canviat en els darrers 600 anys, essencialment en la manera com les idees són ara interpretades pels artistes. Al Regne Unit, força medallistes comissionats per la British Art Medal Society creen, encara avui i regularment, noves peces que aporten novetats en el disseny, el format i els materials. En aquest sentit, les últimes peces estan dedicades en gran part a temes d'actualitat, com la del memorial de John Lenon (1980), la del centenari de Lawrence d'Aràbia (1988), la del XXIII Congrés del Fidem (1992) i la del centenari del Tower Bridge (1994), entre d'altres. En aquest sentit, la darrera medalla comentada és *Tècniques de la Seca* (2010), de Gordon Summers, una bonica peça editada el mateix any que el llibre per la Royal Mint i que presenta, a l'anvers, la maquinària moderna i, al revers, diverses mans amb les eines de treball que s'utilitzen per obrar una peça.

El llibre inclou una bibliografia extensa i, en part, referida a catàlegs de subhastes. A banda de l'índex de medallistes, inclou una profitosa llista amb les inicials, monogrames i abreviacions de les signatures dels autors. També té un índex general que llista els noms de les persones presentades a les medalles, amb pràctics subgrups (actors, arquitectes, enginyers, inventors, pintors...) que ajuden a identificar professionals quan no en coneixem els noms, i altres de ciutats o conceptes més generals (Royal Mint, medalles de coronació, ponts, vaixells...). Interessant també resulta la part dedicada a la producció de medalles i consistent en una taula amb referències a les peces del propi catàleg i les emissions en AV, AR i AE.

El 2011, aquesta segona edició de *British Commemorative Medals and their Values* guanyà el premi al millor llibre de l'IAPN (International Association of

Professional Numismatists). Se n'han publicat 2.000 exemplars numerats individualment. Un llibre que aspira a ajudar els especialistes i a introduir les noves generacions al món fascinant de la medalla.

Rossend Casanova

CASANOVA, Rossend, "Una mirada crítica a la medalla catalana del 1900", *Revista de Catalunya* 290, abril-maig 2015.

Bon coneixedor del context europeu, l'autor fa una breu visió panoràmica d'aquest moment dolç de la medallística catalana que es mou entorn del 1900, en bona part dins del modernisme i amb figures tan importants com ara Arnau, Blay, Llimona o Gargallo. Ens explica com la millora de la tècnica del gravat de les medalles n'ha afavorit la producció i, tot i constatar que en el context històric general l'etapa és rica i important, també observa que, en molts aspectes, encara queda lluny de la florida d'aquest art en el context europeu i, especialment, en països com França, que fou el nord dels artistes medallistes catalans, o els Països Baixos. S'interroga sobre les causes i s'adona que no hi ha tampoc, en la societat catalana, ni la visió àmplia entre els artistes i fabricants que hauria pogut dur a un art més compromès i menys convencional, ni la pressió de demanda que hauria afavorit el desenvolupament més lliure i menys llastada per l'encàrrec concret, de la seva indústria. Moment dolç, certament, però amb carències que l'autor ens fa veure en relacionar-lo amb el context europeu.

En un altre aspecte, és ben lloable que l'autor s'esforci en divulgar coneixements sobre la nostra especialitat com ho fa en aquest article o en la recent exposició a Girona de la qual ens hem fet ressò a la memòria. Només el coneixement pot desvetllar l'interès i el gust per l'art medallístic per al qual bé trobaríem artistes actuals perquè el seguissin conreant.

M. Crusafont

ESTRADA-RIUS, Albert (dir.), *Històries metàl·liques. Art i poder a la medalla europea*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2014.

En el marc de l'exposició *Històries metàl·liques. Art i poder a la medalla europea*, que ha organitzat i produït el Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC) i ha presentat a la seva seu del Palau Nacional, entre el 17 d'octubre de 2014 i el 17 de gener de 2016, s'ha editat el catàleg homònim que ha comptat

amb la direcció científica del comissari, Albert Estrada-Rius, i la participació d'altres especialistes en la medalla.

La mostra, impulsada pel Gabinet Numismàtic de Catalunya del mateix MNAC, ha volgut evocar la intensa i brillant activitat medallística que es va desenvolupar a Europa entre els segles XVII i XIX, focalitzant-la en les anomenades «històries metàl·liques», unes sèries de medalles que commemoraven els principals esdeveniments d'un regnat. La seva preparació comportava un treball en equip d'erudits, artistes i tècnics sota l'atenta mirada del sobirà, per a qui cada medalla era una seqüència de la seva vida, on se succeïen esdeveniments familiars, èxits diplomàtics, victòries militars i construccions d'obres públiques. Aquelles diferents sèries metàl·liques van tenir en comú la construcció d'una determinada història i la seva explicació, tutelada pel poder i destinada a perpetuar de manera oficial els principals esdeveniments de la monarquia emissora.

El catàleg explora aquests continguts amb una introducció en què el conservador en cap del Gabinet i comissari, Albert Estrada-Rius, descriu l'àmbit geogràfic tractat i les seves particularitats. Aclareix que les històries metàl·liques, que havien circulat amb èxit per les principals corts europees com un eficaç instrument diplomàtic, eren pràcticament desconegudes pel gran públic català, de manera que es va veure oportú exposar part dels fons de medalla commemorativa del Gabinet com un exercici de memòria del nostre passat europeu. També explica com aquelles medalles van evolucionar ja des del segle XVI gràcies a les diferents monarquies europees hegemòniques, i que sempre que s'ha estudiat o exposat aquest tema s'ha fet amb una visió molt nacional, pensada des de les capitals d'aquelles velles monarquies, com París, Viena, Berlín, Roma, Londres o Moscou, o en la dels seus sobirans de més relleu, els veritables protagonistes de les seves històries metàl·liques. Per això considera que la ubicació perifèrica de Barcelona, fora del circuit de les corts europees, facilita l'observació i la reflexió distanciades sobre aquest fenomen continental. És per aquest motiu que el catàleg, recollint la tesi de l'exposició, ha pretès posar en el centre d'atenció la globalitat del fenomen de la medalla commemorativa, més enllà d'una o una altra monarquia o capital, i oferir una visió de conjunt a partir de les pròpies col·leccions del museu que, al seu torn, reflecteixen la història del col·leccionisme barceloní.

El catàleg està dividit en tres blocs amb diferents aportacions. El primer, "Les arrels de les històries metàl·liques", inclou dos textos de tesi d'Albert Estrada-Rius: "El llenguatge de la medalla, en la cruïlla de l'emulació de l'Antiguitat i l'ànima de modernitat", que explica com la moneda va sobreviure al llegat de l'antiguitat i es convertí en referent per als qui volien perpetuar-se cap al futur. Per això, la medalla (en època del Renaixement, seran així anomenades les monedes de l'Antiguitat) es va veure com un objecte que resistia el temps i s'esca-

pava de la destrucció. També tracta sobre la forma i la codificació del llenguatge expressat en les peces, amb l'ús del llatí, i dels aspectes culturals heretats de la numismàtica antiga sobre les personificacions i les al·legories, els símbols, així com el vocabulari del llenguatge, l'ús dels detalls diferents en funció del destinatari i com el missatge es gravava per ser immortal. L'article, com els altres del catàleg, acaba amb la fitxa tècnica descriptiva i el comentari raonat de diverses peces exposades.

El seu segon article du per títol "La medalla commemorativa i la construcció del relat històric" i tracta sobre el relat teixit i travat en la seqüencialitat d'un grup de medalles, del qual extreu dos models d'abast: les històries metàl·liques factícies, sorgides de l'ordenació o reinterpretació de medalles preexistents i que foren publicades en obres impreses, il·lustrades i comentades; i les històries metàl·liques oficials, creades amb sèries de medalles promogudes per l'estament oficial que controlava què s'havia d'explicar, quan i com. Esmenta també altres formes de relat històric, com la pintura o l'escultura. Finalment, explica les relacions entre el col·leccionisme i les històries metàl·liques, i novament clou el text amb l'estudi de diverses peces.

La idea de la comunicació propagandística està tractada per Víctor Mínguez, catedràtic de la Universitat Jaume I, a "Manifestació del poder i al·legories reials en la medalla", que es centra en la difusió de la imatge i la gramàtica específica que s'emprà per a representar el poder. Explica bé com diferents tipus d'elements signícs, heràldics, al·legòrics o emblemàtics, juntament amb breus lemes o inscripcions que orlaven les dues cares, van originar un discurs de gran eficàcia comunicadora que ha perviscut fins a l'actualitat. Ho explica de manera cronològica, des dels models monetaris de la Roma imperial, passant per l'Edat Mitjana i la primera medalla commemorativa moderna (com sabem, dedicada a la conquesta de Pàdua per Francesc II, de 1390), inspirada en un sesterci romà del segle I. També, com mai es van editar a Espanya històries metàl·liques, l'autor comenta peces referides al territori espanyol, algunes de les quals es tracten al final de l'article.

Julio Torres, conservador del Museo Casa de la Moneda de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre, reflexiona sobre "La tecnologia al servei del poder: la premsa de volant i el tòrcul calcogràfic", i pren el cas de França com a representatiu per descriure els processos tècnics que donaren lloc a les medalles i llurs reproduccions llibresques, presentant des de Lluís XIV fins a Napoleó. Comenta la fosa i l'encuny per a la peça metàl·lica, i la tipografia i la calcografia per a la impressió en paper, explicant en detall els quatre processos.

El segon bloc, titulat "El rapte de la història: el gran segle de les històries metàl·liques", comença amb un text de Marina Cano, investigadora numismàtica, que presenta "La medalla papal i les commemoracions pontificies. Medalles d'e-

dició periòdica i sèries de restitució”. Es tracta d’un text, potser excessivament farcit de dates, sobre els artistes i els pontífexs que també van fer seva la medalla com a propaganda del poder espiritual i terrenal, en especial en la seva política antiprotestant. L’autora tracta la propietat d’encunyats i peces com la sèrie *Lavanda* (amb el bust del pontífex a l’anvers i l’escena de Jesús rentant els peus de sant Pere al revers), la medalla de *Possesso* (creada al segle XVI i emesa a continuació de l’elecció d’un sant pare) o la medalla de Premi de l’Accademia di San Lucca, que, des de 1702, es repartí als pintors, escultors i arquitectes guardonats.

Sens dubte, el Rei Sol va ser un dels grans promotors de medalles; per això, s’ha comptat amb la participació de Sylvie de Turckheim-Pey, conservadora en cap del departament de monedes, medalles i antiguitats a la Bibliothèque Nationale de France, que el tracta al seu article “De la França metàl·lica a la història metàl·lica de Lluís XIV”, on exposa una breu història metàl·lica del seu país, comenta el perquè de l’ús de determinats metalls i la seva evolució, explica des dels *mereaux* (fitxes) als getons, i com va aparèixer la medalla i la idea, el 1601, de crear una primera *Història dels sobirans de França a través de les medalles*. Descriu com Lluís XIV va ser-ne el gran promotor i en distingeix tres grups d’artistes i estils: la sèrie històrica (1603-1690), la Gran Història (1691-1695-1697) i la sèrie uniforme (1695-1701), amb temàtiques diferents: la persona reial, l’administració i el govern, les lletres, les ciències, les arts, les guerres... Tres grups que ja havia documentat àmpliament al llibre *Médailles du Grand Siècle. Histoire metallique de Louis XIV* (Bibliothèque Nationale de France, París, 2005).

Les rivalitats entre francesos i anglesos queda detallada a “La història metàl·lica de Napoleó i la resposta anglesa de James Mudie”, de Jean-Marie Darnis, conservador d’arxius i de la Biblioteca de la Monnaie de París. Explica com Napoleó considerà la medalla com un instrument de propaganda formidable, com ho foren el seu exèrcit, els arcs de triomf o les columnes, de manera que eren “petits monuments” que conservaven la història. Explica com s’inspiraven en l’antiguitat llatina i com el 1805 s’instaurà a Roma un premi de gravat en relleu, i el 1809 de gravat en medalla. També tracta la figura de Dominique Vivant-Denon, responsable de la comunicació imperial entre 1803 i 1816. Aleshores, quan encara no existia la fotografia, la medalla editada en grans quantitats popularitzà els rostres, però l’autor avisa que ja no seran només unes “biografies de bronze”, sinó que Napoleó hi farà gravar el balanç positiu del seu mandat per promoure la seva política, legislació i administració. En aquest sentit, a part de promoure veritats, també es donaven notícies fictícies, i s’esmenta la medalla que Napoleó va fer gravar per celebrar la seva victòria sobre Albí quan, en realitat, no trepitjà mai Anglaterra. L’autor explica com l’escocès James Mudie (1779-1852) va promoure una història metàl·lica que commemorava els herois que lluitaren contra

Napoléó, peces que, paradoxalment, van ser fetes pels gravadors francesos Antoine i Louis Brenet (pare i fill). En aquest article, també es parla de Bertrand Andrieu, el retratista de medalles de la parella imperial i que, juntament amb els getons i les edicions privades, s'arribaren a 1.600 temes diferents.

Finalment, Javier Gimeno, de la Fédération Internationale de la Médaille d'Art, al seu article "Les històries metàl·liques impreses i la medalla als Països Baixos", detalla com la presència del món flamenc i neerlandès van ser determinants per a la medalla francesa. Comenta diversos exemples, com la *France métallique* (1634), de l'amberí Jacob de Bie, o la *Histoire métallique de la République d'Hollande* (1687), del borbonès Pierre Bizot. Tot això explicat segons el complicat entramat polític dels Països Baixos, les guerres permanents que patiren, les autoritzacions a les seques d'obrar medalles i vendre-les, i també la manca d'una glorificació del monarca en les històries metàl·liques locals, on els governadors i els notables foren els protagonistes, tot i que en aquells territoris el calvinisme fonamentalista rebutjava les representacions personals. S'expliquen els estudis publicats per Bizet i també els de Gerard van Loon, l'únic que arribà a transcendir i que es considera essencial en la medallística, encara no superat avui.

El tercer i últim bloc presenta "Les històries metàl·liques en competència" i comença amb l'article "La guerra metàl·lica de Lluís XIV i Guillem III d'Orange", de Lucie Moriceau, responsable dels fons privats a l'Etablissement de Communication et de Production Audiovisuelle de la Défense francès, on posa de manifest com la medalla fou una arma que les dues monarquies utilitzaren per atacar-se. Presenta també Holanda com al bressol de la medalla satírica i comenta la guerra metàl·lica de la *Història de Guillem III* (1692), de Nicolàs Chevalier, i la *Histoire métallique des XVII provinces des Pays-Bas* (1723-1731), de Gerard van Loon, amb els comentaris d'algunes peces que ens hauria agradat veure reproduïdes.

La part catalana està tractada per Cristina Fontcuberta i Famadas, professora del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona, a l'article "De la Guerra dels Segadors a la Guerra de Successió: Catalunya a les medalles de Lluís XIV i de l'arxiduc Carles", on explica com els imperis francès, austríac i anglès es van debatre la possessió dels territoris catalans, i mira de respondre per què a casa nostra no s'editaren medalles d'aquells fets i cal buscar-les en les foranes, on algunes peces presenten les preses i batalles lliurades en territori català, de les quals explica la formalització dels anversos i les solucions més comunes dels reversos.

L'especialista de Musée Monétaire Cantonal de Lausana, William Eisler, presenta el seu tema, "La dinastia dels Dasser i la producció de les sèries de medalles", que ja ha tractat anteriorment en altres estudis i on parla sobre la família

dels Dassier, gravadors emprenedors i comercials, ben diferents dels gravadors oficials de les monarquies. Descriu algunes sèries, com *Les Hommes illustres du siècle de Louis XIV* (1723-1724), *Rois d'Angleterre* (1730) o *L'Histoire de la République romaine* (1750).

Per últim, Javier Gimeno es pregunta sobre “Espanya, una monarquia sense història metàl·lica?” i conclou que no és aquest un tema universal panauropeu, sinó que sorgeix en un context geocultural precís i com a resposta a certes necessitats o ambicions. Concreta com les realitats dels Habsburg i dels Borbons foren diferents, amb una manca d'interès dels primers per la medalla i un canvi d'actitud en els segons, que l'apreciaren com a vehicle difusor de la imatge.

Finalment, i a banda d'aquesta publicació, és important fer constar que la mostra no només es va poder veure a la sala d'exposicions temporals del Gabinet, sinó també a la biblioteca del MNAC, on es van mostrar els valuosos i voluminosos llibres conservats i que recullen algunes de les medalles que es podien veure a les vitrines i que s'han reproduït al catàleg. Igualment, cal assenyalar que l'exposició va ser programada en el marc de les activitats del Tricentenari del 1714 i que el catàleg fou possible gràcies al suport dels successors de l'antiga Fàbrica de Medalles Ausió.

Rossend Casanova

PUBLICACIONS
DE LA
SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS
NUMISMÀTICS

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Anuari Acta Numismàtica

Acta I, II i III (1971, 1972, 1973).....	Exhaurides
Acta IV a 11 (1974 a 1981).....	Pocs exemplars
Acta 12 a 46 (entre 1982 i 2016).....	40 €

Col·lecció Complements d'Acta Numismàtica. Dirigida per M. de Crusafont i X. Sanahuja

1. III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986.....	40 €
2. VILLARONGA, L., <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC.</i> 1997.....	40 €
3. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisors.</i> 1998	40 €
4. CRUSAFONT, M., <i>Pesals monetaris de la Corona catalano aragonesa.</i> 1999	40 €
5. VILLARONGA, L., <i>Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions.</i> 2000	40 €
6. LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X., <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries.</i> 2001	40 €
7. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC.</i> 2002.....	40 €
8. VILLARONGA, L., <i>La plata emporitana. De la segona guerra púnica, final del segle III aC.</i> 2003	40 €
9. RIPOLL, M. E., <i>La seca o casa de moneda de Barcelona.</i> 2008	40 €
10. CARRADICE, I.; SANAHUJA, X.; BENAGES, J., <i>Les monedes de Vespasià de la Província Tarraconensis.</i> 2010	40 €
11. CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII).</i> 2012	40 €

Col·lecció Història Monetària Catalana. Dirigida per M. de Crusafont

1a. VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de la península Ibèrica.</i> 2004.....	80 €
1b. — <i>Els amonedaments visigots i musulmans (en preparació)</i>	
2. BALAGUER, A. M., <i>Història de la moneda dels comtats catalans.</i> 1999	80 €
3. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans),</i> 2015	100 €
4. CRUSAFONT, M. de, <i>La moneda catalana local.</i> 1990	80 €
5. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors.</i> 2001 ..	80 €
6. — <i>La moneda de la Corona Catalano-Aragonesa des dels Àustries fins a la fi de les emissions.</i>	
7a. TURRÓ A., <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya.</i> 2007	130 €
7b. — <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). II: València i la Franja</i>	
8. CRUSAFONT, M. de, <i>Medalles commemoratives dels Països Catalans.</i> 2006	100 €
9. CRUSAFONT, M. de, <i>Catàleg general de la moneda catalana.</i> 2009	100 €

Col·lecció Medallistes catalans. Dirigida per R. Casanova

1. MARÍN, I. <i>L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau.</i> 2005.....	30 €
---	------

Col·lecció Tria de reedicions. Dirigida per M. de Crusafont i J. Boada*Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó.*

Ed. i capítols introductoris de M. Crusafont. 1997	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. I-Tresors</i> . 2008	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. II-Grec i ibèric d'àmbit català</i> . 2010 ..	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. III-Temes metodològics</i> . 2013	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. IV-Àmbits aragonès, vascò, celtíber i occità. Ikalkusken</i> . 2013	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. V-Ulterior, romà i varis. Gloses i textos biogràfics. Bibliografia</i> . 2014	60 €
DESSI, Vincenzo, <i>La moneda de Sardenya medieval i moderna. Bases documentals</i> . Edició i breu anàlisi de M. de Crusafont. 2016	60 €

Publicacions singulars

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . I. 1979	30 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . II. 1979	30 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . 1980	30 €
BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT, M., <i>Orrius. Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals (junt amb memòria d'excavació)</i> . Encàrrec de la Generalitat de Catalunya a la SCEN. 1983	Exhaurit
DATZIRA, S., <i>La moneda a la Catalunya central</i> . 1991	Exhaurit
VILLARONGA, L., <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August. Repertori i anàlisi</i> . 1993	20 €
BALAGUER, A. M., <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania</i> . 1993	25 €
BENAGES, J., <i>Les monedes de Tarragona</i> . 1994	60 €
CRUSAFONT, M.; COMAS, R., <i>El flori d'or català. Catalunya, València, Mallorca</i> . 1996	25 €
LLORENS, M. M.; RIPOLLÈS, P. P., <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro</i> . 1998	20 €
SANAHUJA, X., <i>La seca del Principat de Catalunya (1809-1814)</i> . 2003	25 €
SANAHUJA, X., <i>La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)</i> . 2005	20 €
BOADA, J., <i>Les monedes de 30 sous mallorquins del 1821</i> . 2007	20 €
BENAGES, J., <i>Corpus de les monedes visigodes de Tarragona</i> . 2007	150 €
VILLARONGA, L.; BENAGES, J., <i>Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica (anglès/català)</i> . 2011	100 €

Fons cedits

VILLARONGA, L., <i>La moneda de Barcelona</i> . 1976	15 €
GOIG, E., <i>La moneda catalana de la Guerra de la Independència (1808-1814)</i> . Segona edició. 1977	20 €
VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de Hispania</i> . 1979	50 €
VILLARONGA, L., <i>Les monedes ibèriques de Tàrraco</i> . 1983	30 €
CRUSAFONT, M., <i>Barcelona i la moneda catalana</i> . 1989	20 €
CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics</i> . 1996	30 €
PLANELLS, A., <i>Ibiza y Formentera, ayer y hoy</i> . 1984	Gratuït
PLANELLS, A., <i>La moneda antiga de Ibiza</i> . 1980	Gratuït

Totes aquestes obres són disponibles a l'Institut d'Estudis Catalans, amb un 30 % de descompte per als socis de la SCEN. Dirigiu-vos a Distribució Editorial, at. Sr. Manuel Pascual, Carne, 47, 08001 Barcelona, tel.: 932 701 636, e-mail: publicacions@iec.cat

INDICACIONS PER ALS AUTORS

Normes d'admissió:

1. Els articles que es lliurin per a ésser publicats a *Acta Numismàtica* han de complir els cànons habituals dels treballs de recerca: han de fer alguna aportació nova, sia material, documental o interpretativa, han de tenir en compte els treballs anteriors i han de documentar les dades i informacions manllevades d'altres obres amb notes a peu de pàgina o amb una bibliografia al final.
2. La revista admet articles en la llengua pròpia de cada autor.
3. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a la informació d'experts en cada matèria.

Normes de presentació:

1. Els articles han d'anar encapçalats pel títol i el nom de l'autor en majúscules. S'han de presentar en suport paper i, a més, en suport informàtic, sigui en disquet, CD o un altre suport, preferentment en Word i amb un interlineat d'un espai i mig.
2. Les figures i els gràfics s'han de presentar a part, numerats correlativament, identificats amb el nom de l'autor i el títol de l'article i amb indicació del lloc on s'han d'incloure dins el text. Les monedes i medalles s'han de reproduir a mida real, amb imatges d'anvers i revers i, si cal, acompanyades d'ampliacions. Les descripcions de les peces han d'incloure la transcripció minuciosa de les llegendes i la descripció del tipus de cada cara, així com els pesos i diàmetres reals, la referència bibliogràfica o la indicació que són peces inèdites i la xifra o lletra que les identifica a les il·lustracions.
3. Les mencions a altres autors o els aclariments s'han de fer en notes a peu de pàgina, que s'han de presentar al final del text i per ordre correlatiu. Si per a les mencions s'opta per una bibliografia al final, s'hi remetrà des del text amb la indicació entre parèntesis del nom de l'autor, l'any de la publicació a la qual es remet i la pàgina o pàgines corresponents. En aquest segon cas, si hi ha més d'un treball d'un mateix autor s'han de numerar seguint un ordre cronològic. Aquesta bibliografia s'ha d'ordenar per ordre alfabètic d'autors i els noms dels autors s'han d'indicar amb el cognom en majúscula, seguit de coma i la inicial del nom, seguida de punt.
4. Les mencions bibliogràfiques s'han de fer de la manera que s'indica a continuació: Llibres: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol en cursiva, lloc d'edició, any i pàgines. Revistes: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol de l'article entre cometes, nom de la revista en cursiva, volum, entitat editora, lloc d'edició, any i pàgines.

